

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXII-2

1998

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA
DONOSTIA

DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
SAN SEBASTIÁN

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA "JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud - Luis Michelena (†)

Zuzendaritza Batzordea / Consejo de Dirección / Board of Directors

Lehendakaria / Presidente / Chairperson
Patri Urkizu (EI, Donostia)

Bokalak / Vocales / Members of the Board
Jon Kortazar (EI, Bilbo)
Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)
Ibon Sarasola (EHU, Gasteiz)
Xarles Videgain (EI, Baiona)

Zuzendaria / Director
Ibon Sarasola (EHU, Gasteiz)

Argitaratzailea / Editor
Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)

Idazketa Batzordea / Consejo Editorial / Editorial Board

Gidor Bilbao (EHU, Gasteiz)
Iñaki Camino (EHU, Bilbo)
Ricardo Gómez (EHU, Gasteiz)
Joaquín Gorrochategui (EHU, Gasteiz)
Miren Lourdes Oñederra (EHU, Gasteiz)

Javier Ormazabal (EHU, Donostia)
Jon Ortiz de Urbina (Deustua)
Iñigo Ruiz Arzalluz (EHU, Gasteiz)
Blanca Urgell (EHU, Donostia)
Koldo Zuazo (EHU, Gasteiz)

Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse)
Patxi Altuna (Deustu-Donostia)
Jesús Antonio Cid (Complutense)
Mª Teresa Echenique (Valencia)
EHU-ko E.F.S.-ko Burua (P. Goenaga)
Jean Haritschelhar (Euskaltzainburua)
José Ignacio Hualde (Illinois)
Bernard Hurch (Gratz)
Jon Juaristi (EHU, Gasteiz)
Itziar Laka (EHU, Gasteiz)

Jesús María Lasagabaster (Deustu-Donostia)
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)
Jon Ortiz de Urbina (Deustua)
Beñat Oyharçabal (CRNS-Baiona)
José Antonio Pascual (Salamanca)
Georges Rebuschi (Sorbona III)
Rudolf P.G. de Rijk (Leiden)
José Mª Sánchez Carrión (Gasteiz)
Iñaki Seguro (Orotariko Euskal Hiztegia)
Juan Uriagereka (Maryland)

Idazkaritza Teknikoa / Secretaría Técnica / Technical Secretariat

Ainhoa Aranzabal (EI, Gasteiz)

José Ángel Ormazabal (EI, Donostia)

Eta Gasteizko Filologia Fakultateari atxikitako EHU-ko Euskal Filologia Saileko irakasleen laguntzarekin.

ASJU 1954ean sortutako euskal linguistika eta filologiako nazioarteko aldizkaria da eta iker-eremu horietarik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeen artikulu, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen direlarik, ASJU-k badu, orobat, GEHIGARRI sail bat non artikulu formatoz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe.

Orijinaletik hartuemanetarako ikus bitez zenbaki bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ASJU es una revista internacional de lingüística y filología vasca fundada en 1954. Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y otros relacionados con, o de interés para los mismos, en la actualidad de periodicidad semestral. Sin regularidad preestablecida ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo.

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ASJU is a International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954. It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 700 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU.

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXII-2

1998

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA
DONOSTIA

DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
SAN SEBASTIÁN

© Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

EUSKO IKASKUNTZA - SOCIEDAD DE ESTUDIOS VASCOS

Arabako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako Diputazioek 1918an sortutako erakundea

Miramar Jauregia - Miraconcha, 48 - Tel. 943 - 31 08 55 - Fax 943 - 21 39 56 - 20007 Donostia

Internet: <http://suse00.su.ehu.es> - E-mail: ei-sev@sk.ehu.es

ISSN.: 0582-6152. Depósito Legal: S.S.-400/1967

Inprimategia: Michelena artes gráficas - Astigarraga (Gipuzkoa)

Belapeirez

PELLO AGIRRE

Abstract

Athanase Belapeire is the author of Catechima laburra (1696), one of the most important sources for the study of the Suletin dialect. He belonged to the prestigious Bela family, who were champions of Calvinism in the fighting that took place in Zuberoa during the XVIIth century. His father, the famous Jacques de Bela, was a Protestant all through his life but Belapeire is already a catholic priest. As vicar general, Bishop of Olorón's delegate in Zuberoa, he worked for the Counter reform.

Zuberoa belonged to the diocese of Oloron, but the conflict between vicar general Belapeire—who was supported by the Souletin priests and parishioners—and the bishop Salettes shows that the unity of the diocese is not a true one. Accordingly, Belapeire writes in Basque a catechism for the Basque part of the diocese and has it printed against the bishop's wishes. In 1706 the catechism by Joseph de Revol, written in French and translated to Basque and Bearnes, will be established for the whole diocese.

Several of the Catechima laburra's sources have been identified: the second part, explaining religious festivities, is a translation of Bossuet's 1687 catechism and six paragraphs are taken from the Doctrina Christiana by Materre.

0. Sarrera*

Athanase Belapeirek zubererazko dotrina bat izkiriatu zuen, *Catechima laburra* (1696), euskalki horren historiaren lekuko garrantzitsua dena. Artikulu honetan, lehenik, idazlearen familiaz jardungo dugu, protestanteen buruzagi izan ziren Belatarrez, alegia. Aita Jacques de Bela, zubererazko atsotitzak utzi dizkiguna, higanauta izan zen bizitza guztian; Belapeire semea, aldiz, apaiz katolikoa, Kontraerreformaren ezarpenaren alde lan egin zuen bikario jenerala (erran nahi baita,

* Artikulu hau gure doktore-tesiko lehen kapitulua da funtsean, zertxobait moldatua. *Athanase Belapeire*: Catechima laburra (1696) izenburuko tesia, 1996ko irailean amaitu eta 1997ko martxoan defenditu genuen. Eskerrak eman nahi dizkiogu, hasteko, Andolin Eguzkitzari, tesiaren zuzendariari. Eskerrak tesia epaitu zutenei: J. Haritschelhar, B. Oyarçabal, I. Camino, P. Salaberri eta E. Knörr. Eskerrak Edorta Zabaleta irakasleari, Martin Lasa, Joseba Intxausti, José Luis de Orella, Joxe M. Rementeria, Jean Louis Davant eta Joxemari Sestoraini, bibliografia eskuratu eta aholkuak eman zizkigutelako. Eskerrak, Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailari, tesia egiteko emandako dirulaguntzategatik. Eta eskerrak Joseba Lakarra editoreari egindako ohar guztiengatik.

Oloroeko apezpikuaren ordezkaria Zuberoan). Artikulu honetan Oloroeko elizbarrutiko borrokez arituko gara, laborarien matxinadez, Zuberoako apaizen bizimodu larriaz, sorginez, Belapeireren bizitzaz eta historiari buruzko haren lanez... Azken atalean, luzeenean, mende haietako dotrinen berri ematen da (protestanteenak, XVII. mendeko katixima frantsesak, Euskal Herrikoak, Oloroeko elizbarrutikoak), *Catechisma laburra* sortu zeneko testuingurua ezagutzeko. Garaiko dotrina anitz irakurri eta testu horren bi iturri ediren ahal izan ditugu: bigarren parte osoa, festak azaltzen dituen, Bossuet-en kristau-ikasbidearen itzulpena da; bestalde, sei paragrafo Mattereden *Dotrina Christiana*-tik jasoak dira.

1. Belatarrak

Zuberoan baziren klase agintariaren baitan familia gutxi batzuk (Hosta, Arraing, Bela, Ezponda, Sibas, Etxarte, Maytie, etab.) ezkontzak zirela medio elkarren artean lotuta zeudenak. Aitonensemeez osatu familia horiek administrazioa zuzentzen zuten (Goihenetxe 1971: 11-12). Horietakoa zen Bela familia, Belapeirerena. Esan dezagun, bidenabar, garai hartan sortzez jauneriakoak ziren apaizen multzoa aipagarria dela (Bonetti 1986: 75).

Goihenetxek handikien familien inguruko giroa deskribatzen du. Albret-eko Joanak hedatu nahi zuen protestantismoari jarraiki zitzaizen hauetakoko asko:

Gizaro jakintsua eta ikasia, beraz, hura: euskal letrak eta gizartasuna elkarrekin sortzen, Kondaira eta Dretxoa ere elkarren osatzaile. Aisa konprenitzen da, hortaz, giro hori protestantismoarekiko oso idekia eta emankorra izatea: Albret-eko Jeanne-ren eragina bortitza eta sakona izan zen hartan. Bere erlijio-kideen aurrerapidea eraztutzen zuen Administrazioan [...]. Enekot Ezponda-koa, 1594-an Donapaleun katoliko elkartuek ("Ligueurs"ek) erana, protestantismoaren martiri bat izan zen. Endrike eta Joanes, honen bi semeak, berandu arte ez ziren katolikutasunera itzuli (1971: 12-13).¹

Nobleziako familia gehienak Maulen bizi ziren, etxeko-jaunek han zutelarik ogibidea. XIII. mendeaz gerotik bere foru berezia zuen Maulek; bastida zen, hau da, hiri-berri edo errege-hiria, eta administrazioari eta legediari dagokionez Zuberoatik

(1) Azurmendik (1985, 364) dakarren laburpena bere hartan aldatuko dugu hona:

"Higanautak (hugonoteak) iparraldeko Calvinoren jarraitunei esan ohi zaie. 1530 aldera hasi da sartzen Euskal Herrian kalvinismoa. Joana Albretekoak 1560ko abenduaren 25ean aitortu zuen ageriki konfesio erreformatua, behingoan Zuberoako zenbait aiton-seme, magistratu eta elizgizonek jarraitzen ziola. Apaizen batzuk Ginebrara bidali ziren, konfesio berria iturrian ikastera (Jean de Cheverry, adibidez, "La Rive" deitua, Donibane Lohitzunekoak, Leizarragari bere itzulpenean lagunduko diona, Landetxeberri, Tartas eta besteren batzuekin [badakigu hauetako batzuk zuberotarrak zirela] correcteurs et revisiteurs de la dite traduction). Aipagarria Pierre d'Urte kaputxinoa ere, donibandarra orobat. Kalvinistek euskarazko eskolak, elizkizunak, antolatzeo asmoa zuten, beren printzipioei zegokienez.

Aiton seme eta magistratuen artean Bertran Zalgizekoa eta Jakue Belakoa aipatu behar dira [...] Makina bat gerra eta txikizioen buruan, Hendrike IV (III).a, Frantziako Koroa heredatu eta ("Pari-sek balio du meza bat"), katolizismora itzuli zenean, egin zen bakea. Lehen protestantismora bezala orain atzera katolizismora jarraitu zaizkion familien artean, Ezpondatarrak daude. Hendrike Gotzaina izango da (Joan izeneko hiloba bezala) eta idazle erlijioso oparoa latinez".

bereizirik zegoen, gehienik kanpotarrez osatua. Lextarren egiten ziren horregatik Ordako Biltzarra (Zuberoako hiru estatuek osatua, h.d. jauneriak, elizgizonek eta herriak) eta Justizi-Biltzarra. Herriarengandik aparte bizi ziren familia haiek:

Etniaz, eskubideaz, gizarteaz, giza-talde hura, hertsu eta batua, herritik at bizi zen. Pentsakerak, ikasketek, interesez, Zuberoa-ko herritik urruntzen zuten —kontra jartzen ez zutelarik— eta, alderantziz, Biarno-ko erregetzara eta klase-nagusietara hurbiltzen. “Matalas”en matxinada ongi ulertzen da: *Herria! Herria!* oihukatzen zuten matxinada hura, herrikoia izan zen osoki, eta hiru etsairi oldartzen zitzairen batera: Erregeren zerbitzari, protestantei eta *Maule-ko sorgintzarrei* (Goihenetxe 1971: 13-14).

Familia haietatik ongienik ezagutzen ditugunetakoak dira Belatarrena² eta Ezpondatarrena. Guk lehenengoengan jarriko dugu arreta. Bela familiakoek garrantzi handia izan zuten XVI, XVII eta XVIII. mendeetako Zuberoaren historian, bertako erakundeetan parte hartze nabarmena izan baitzuten. Gérard de Bela-rekin hasita zenbait belaunaldiz protestante izan zirelarik, XVI eta XVII. mendeetako erlijio guduetan borrokatu ziren. Belapeirek, aitzitik, XVII. mendearen bigarren erdian, Trentoko Kontzilioaren ezarpenaren aldeko lanetan jardun zuen, Zuberoako bikario jeneral gisara.

1.1. Gratian de Bela

Etorkiz Belatarrak Biarnotik datoz. Bela-ko Gratian, Saint Goin-go (Nabarrenkoze eta Oloroeren artean dagoen herrixkako) sendi batean sortua (1526),³ erregearen prokuradore-orde (1550) izan zen eta Zuberoako sindiko (1553). Sindikoak

(2) Belatarraren inguruan berri gehiena dakarrena Clément-Simon (1894-1895) da. Familia hartako alaba batekin ezkondua (apud Peillen 1988, 97), Jacques de Bela-k utzitako *Tablettes* argitaragabeak eta familiako beste hainbat paper erabili ahal izan zituen. Cf., gainera, Menjoulet II, 293-296 eta Haristoy I, 405-407 eta II, 147-149.

(3) Belatarraren etorkiari buruz kontuak argitu beharra egon da. Jean de Jaurgaini (1896, 7 eta ond.) jarraitzen gatzazkio. Abizena jatorriz *Belac* zen eta aldatu egin zuten. “Jacques de Bela ou de Belac, qui écrivait vers 1650, la remonta [Belatarraren familia, alegia], paraît-il, jusqu’au patriarche Jacob, par Bela fils de Benjamin”. Hurrengo mendean Juan Felipe Belako zalduna apalagoa izan zen: “le chevalier Bela se contenta de rattacher Gracian de Belac à une très noble et très ancienne maison navarraise, en le faisant fils de don Garcia Belez (Velaz) de Medrano et de Marie du Domec de Cheraute”; froga bezala hiru akta (ezkontza agiri bat tartean) aipatzen zituen.

Jaurgainen ustez faltsuak lirateke hiru aktak, eta beste bi akta agertzen ditu: “Plusieurs factums affirmant qu’il [hots, Gratian] était fils de la maison roturière de Belac de Saint-Goin, en Béarn, et qu’il vint s’établir en Soule comme *régent abcdéaire*. En effet, l’origine béarnaise des Belac est incontestablement prouvée par deux actes judiciaires”. Biotan Saint-Goin-eko Belacq familiakoek baieztatzen dute Sohütako Isaac Bela-ren aitona, Gratian de Belacq, Biarnoko herri hartakoa zela eta beraien aitona anai.

Egia esan, Clément-Simon-en arabera (251 eta 2. oh.), Jacques de Bela berak, *Tablettes* obrako BELA sarreraren, bere arbasoen artean Saint-Goin-go laborari familia aipatzen du, XIII. mendetik aurrera ezaguna eta XVI. mendean oraindik desagertu ez dena.

Baina, bestalde, 1297an, Foix-ko Margaritak, Biarnoa eta Zuberoako bizkontesak, Biarnoa eta Zuberoaren arteko mugak zehazteko aukeratu zituen epaileetako bat izan zen Saint-Goin-go Bernard de Bélac. Régnier-en ustez honek Belatarraren jatorri xehea ezeztatuko luke (1985, 48-49).

eginbide garrantzitsuak zituen bere gain: Zuberoaren ordezkaria izan justizi arazoetan, zergak jaso eta ordaindu, hiru estatuen erabakiak bete zitezen ahalegindu eta, gainera, Zuberoak zituen zerga abantaila eta eskubideak defendatu. Gratian katolikoa zen eta Maulen zeukan etxe batean luzaroan eduki zuen gorderik Claude Régin Oloroeko apezpikua (1556-1592), Albret-eko Joana Nafarroako erreginarengandik ihesi zebilena (Clément-Simon, 199).⁴

1.2. Gérard de Bela (1550-1633)

Gratian-en seme Gérard, legeetan lizentziaduna, Mauleko bailli⁵ izendatu zuen erregeak (1577). Urte berean Catherine de Johanne-rekin ezkondu zen, Jean de Johanne-ren (hots, Albret-eko Joanaren estatu-idazkari higanautaren) alabarekin. Gaztetan katoliko izana, higanauta bihurtu zen.⁶ Sorhuetako (egun Sohüta) Domec etxe noblearen nagusi bihurtu zelako (1588), Zuberoako *potestat* izan zen.⁷ Jean de Belsunce Zuberoako gobernaria eta Gérard de Bela *lieutenant-général* eta *bailli*-a izan ziren Zuberoan kalbinismoaren buruzagi eta Nafarroako Henri III.aren zerbitzari, erlijio-guduetan. Zuberoan katolikoak ziren gehienak; gainera, gazteluan konponketak egiteko, Belsunce-k zergak ezarri nahi izan zituen eta herriaren kexua sortu zuen. Katolikoak bi agintarien aurka borrokatu ziren, eta hauek gaur aginpidean bihar ihesi ibili ziren. Henri III.a, kalbinismoari uko egin ostean, Frantziako errege (Henri IV.a) izendatu zutenean, Gérard-en alde atera zen eta *bailli* izaten jarraitu ahal izan zuen.⁸

(4) Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* du iturri, artxiboetan zuen eskuizkribua (ik. 37. oh.). Protestante eta katolikoen arteko borroak ikaragarriak izan ziren 1568 urtearen inguruan. Albret-eko Joana La Rochelle-ra joan zen babes bila, Biarnoan d'Arros baroia utzirik bere ordezkari gisara. Frantziako Charles IX.aren agindupean, Charles de Luxe katolikoa Nafarroa Beherearen eta Zuberoaren jabe egin zen. Terride bizkontea, berriz, Biarnoaz jabetu eta eliza katolikoa berrezarri zuen. 1569ko uztailean Albret-eko Joanaren aginduz Montgomméry konte higanautaren eraso hasten da. Biarnoaz jabetu eta Zuberoan sartu zen Montgomméry, eliza askori eta Mauleri su emanez. 1570ean d'Arros higanautak ordenantza baten bidez erlijio katolikoa debekatzeko du Biarnoan. Claude Régin eta bere kapituluko kalonjeak Maulera joan ziren orduan babes bila. Hogeita hamar urtez bertako Notre-Dame elizaxoa izan zen katolikoen katedrala (Régnier 1991, 185-189).

(5) Clément-Simon-en arabera (199-200), Gérard de Bela oraindik katolikoa zen, Henri III.ak *bailli* izendatu zuenean. Montgomméry kontea buru zutela, higanautek 1569an Zuberoan egindako txiki-zioetan, Gérard-ek Mauleko etxeetan izandako galeren ordainetan eman zion erregeak kargua. Bailli-a erregearen ofizialeto bat zen. Erregeak edo bere ordezkariak, hau da, Zuberoako gobernatzaileak, izendatzen zituzten bi bailli-ak, iparraldekoa eta hegoaldekoa. Ihesi zebiltzan gaizkile eta bestelakoak atzemaitea zen haien lana (cf. Goihenetxe 1973, 224).

(6) Protestanteekiko ezinikusia ezkutatzeko ez duen Haristoy-ren ustez (I, 406), politikan aurrera egiteko bihurtu zen higanauta Gérard de Bela. Clément-Simon-en arabera, agian ezkontzak bultzatu zuen higanauta bihurtzera (199).

(7) Beraz, Zuberoako justiziia zuzentzen zuen Lextarreko gortean bazuen bere lekua. Hamar ziren, gobernariarekin eta beste berrogeita hamarren bat aitonensemerekin batera, Lextarren sartzen ziren *potestat* deituak. Zuberoan noblezia eta armarrria etxeari zegozkion, ez familiari; etxe noble baten jabe bihurtzen zenak (gurasoengandik jasoz, ezkontzaz nahiz erosketaz) etxeari atxikirik zeuden eskubideak eskuratzen zituen (erran nahi baita, Zuberoako erakundeetan parte hartzea).

(8) 1585ean Frantziako Henri III.ak bi ediktu eman zituen, bata baino hurrengoa gogorrago, higanauten kontra; elizara bihurtu edo Frantziako erresumatik alde egin beharko zuten. Zuberotar protes-

Bi seme izan zituen: Isaac eta Jacques. Aita eta bi semeak protestanteen alderdiko buruzagi izan ziren; beren etxeetan babesten zituzten apaiz higanautak, etxeak Erreformaren biltoki eta eliza bihurturik.⁹ Isaac (1585-1660), zaharrena zelako Sohütako etxean geratu zelarik, aitoren semeen ordezkari izan zen 1612-1660 bitartean. Isaac-en seme izan ziren André,¹⁰ zaharrena, eta Pierre, aurrerago Sohütako elizaren erretoretzaren inguruko auzia dela-eta aipatuko ditugunak (ik. 4.2.1).

1.3. Jacques de Bela (1586-1667)

Isaac eta Jacques-ek heziketa berezia izan zuten. Sohütan hasi ziren ikasten, etxean, aitak ordaintzen zuen irakasle batekin. Gero Jacques Lescar-a joan eta hamazazpi urterekin amaitu zituen ikasketa klasikoak. Hogei urte zituela, Tolosako unibertsitatean zuzenbide ikasketak egin eta doktore izatera iritsi zen; tesia latinez irakurri zuen. Bere aita Gérard bezala higanauta zenez, Lextarreko Gortean abokatu izateko katolikoengandiko oztopo handiak gainditu behar izan zituen. Baina bere lekua ira-

tante gehienak Biarnoa aldera joan omen ziren. Gérard, bailli eta "potestat juge-jugeant" zena, Lextarreko Gortean ediktuak ez onartzearen aldeko zen. Jasses-a (Biarnora) ihes egin behar izan zuen, haurdun zegoen emaztea utzirik. Garai hartan erdi zen Catherine Jacques-ek (1586-02-15) Maulen. Nafarroako errege Henri III.ak, Guyenne-ko *lieutenant général* baitzen, agindu zien Belsunce gobernariari eta Belari beren aginpidea berreskuratzeko. 1587an Maulez jabetu ziren, Charles de Luxe uxatuz. Jean IV Belsunce-k gobernariagoa berreskuratu zuelarik, bailli zen Gérard *lieutenant de robe longue* izendatu zuen (Menaud d'Arriaing katolikoaren ordez). Betiere Nafarroako Henri III.aren (laster Frantziako Henri IV.a izango denaren) aginduak jarraituz, gobernariak zergak igo nahi izan zituen Mauleko gaztelua konpontzeko. Baina zuberotarrek ez zuten halakorik nahi. Katolikoak ugariago ziren Zuberoan eta Belsunce-ren administrazioaren aurkako ziren.

Bi taldeen indar neurketak Vervins-eko Bakera arte iraun zuen. Tarte hartan Belsunce eta Bela gaur agintari bihar ihesi ibili ziren. 1593an katolikoaren taldeak Gérard hartu eta kartzelaratzeko dekretua agertzen da. Frantziako Henri IV.a Gérard-en alde atera zen; izan ere, bere manupean aritu zen hau (Cf. Clément-Simon, 200-202). 1598an, mauletari eta lehengusu ziren Menaud d'Arriaing katolikoa eta Gérard de Bela higanauta elkartu eta banaketa egin zuten: aurrerantzean lehenengoa *lieutenant de robe longue* izango zen, bigarrena *bailli*. 'Arropa luzedun ordezkaria' gobernariaren ordezkaria zen Lextarreko Gortean. Kargua 1550. urtean sortu zuen Bertrand de Haramboure Zuberoako gobernatzaileak (Régnier 1991, 235 eta ond.).

Ohar bedi Henri, Albret-eko Joanaren semea, 1572tik aurrera dela Nafarroako Errege. 1589an Frantziako erregetzara igotzen da, Henri IV.a izenarekin, Frantziako Henri III.a, bere lehengusua, hil eta gero. Handik hara, Henri IV.ak eta bere ondorengoak, Borboiak, Frantzia eta Nafarroako Errege izango dira (Goihenetxe 1985a, 52). Henri IV.a erlijio bakearen alde aritu zen. *Édit de Nantes* (1598) delakoak kontzientzi askatasuna ekarri zuen. Protestanteeek Frantzian zituzten eskubideak onartu ondoren, Henri IV.ak *édit de Fontainebleau* (1599) delakoa sinatu zuen, Biarnoa katolikoei erlijio askatasuna eskuratuz. 1599an Arnaud I de Maytie da Oloroeko gotzaina, eta kapitulua Mauletik Oloroera itzultzen da (Régnier 1991, 193 eta ond.).

(9) xvii. mendearen hasieran baziren oraindik protestanteak Zuberoan, Maule, Muntori, Zalgize eta Irurin, batez ere. Muntorin bazuten eliza, baina gainerakoetan elizkizunak etxeetan egiten zituzten: Maulen Belsunce-ko Jean gobernatzailearen etxean, Irurin Aramits-eko Mariaren etxean (Peyré-ko jaunaren alarguna), Sohütan Belatarren etxean. Bela-Sorhoetako Isaac-ek bere etxean zuen artzainarentzat eta ondorengoentzat 300 libera utzi zituen bere hilburukoan. Aitonon semeen familiak ziren, batez ere, higanauta. Mauleko artzaina, Jacques de Bustanoby, izan zen (Matalasen gizonek hil nahi zutelarik) Arnaud-François de Maytie apezpikuak salbatu zuena (Régnier 1991, 196).

(10) André katoliko bihurtu zen. Gudukatuz irabazitako merezimenduengatik baroi izendatu zuen (1679) Louis XIV.ak (Clément-Simon, 207, lehenengo oh.).

bazi zuen, azkarra baitzen. 1622an zuberotarren ordari gisara Parisa joan zen, Zuberoa Bordeleko Parlamentuari, ez Pabekoari, atxikia gera zedila galdatzera.¹¹ Trois-Villes-en auzian ere (Matalas-en matxinada eragin zuenean) aritu zen zuberotarren aldeko lanean.

1614an ezkondu zen Arbideko Jeanne-rekin, Nafarroa Behereko Lacarre aitoren seme familiako alabarekin, eta hala Othegain etxeko jaun bihurtu. Jeanne katolikoa zen eta gorabeherak izan zituzten senar-emazteek.¹² Gero Mauleko Mounes etxea lortu eta bertan tenplua jarri zuen. Izan ere, bere fedeari hil arte eutsi zion (1667), nahiz eta emaztea eta Athanase semea, besteak beste, aita katolikotzeko ahaleginetan aritu bide ziren.¹³

1.3.1. Belaren Tablettes. *Euskal arsoitzak*

Jacques de Belak euskal gramatika eta hiztegia¹⁴ idatzi zituen, baina, zoritxarrez, galdu egin dira, haren beste hainbat idazki bezala.¹⁵ Zorionez, haren lan argitaragabe zenbait iritsi zaizkigu. *Tablettes*, frantsesez idatzia, entziklopedia gisakoa da: abc

(11) Louis XIII.ak 1620an Biarnoa eta Nafarroa Beherea Frantziako Koroari lotu zizkion, *Edit d'Union* delakoaren bidez. Bestalde, politika beraren ildotik, Goihenetxek azaltzen duenez: "Paueko Nafarroa-ko Parlamentora bildu zituen, baturik, bai Biarno-ko Kontseilu Nagusia, bai Nafarroa-ko Kantzileria (hau ordurarte Donapaleun egona); eta, bestetik, Zuberoa Bordale-ko agintepetik ateriaz. Paue-ko Nafarroa-ko Parlamento hau, bi herenetan, biarnotar legegizon protestanteek osatzen zuten. Biarno-ko inperialismoaren kontra jazartu behar izan zuten zuberotarrek; batez ere, Biarno-ko Bizkondeak Nafarroa-ko Errege ere bilakatu zirenez geroztik, Zuberoa haien eskualdeen artean, geografia-gune bitxi bat zelako. Ikusia dugu Gaston IV-aren harrapaketa-saioa [Biarnoko Bizkonde honek Mauleko gaztelua hartu zuen 1449an, baina gero Zuberoa berriro Frantziako koroara igaro zen]. Albret-eko Jeanne-k agindurik, XVI-gn. mende guzian barrena protestanteek su-ta-garretan erkaztatu zuten Zuberoa. Zuberotarren ustez, beraz, protestantismoa eta biarnotar inperialismoa gauza bera ziren. Halaz ere, protestante bat bidali zuten Paris-a beren ukazio gogorrek azaltzeko. Protestante bat, bai; baina prestua eta ezinago abertzalea. Jakes Bela-k (Maule-ko Bailli) irabazi egin zuen hauzia; eta 1622-ko ekainaren 30-an, berriro ere Bordale-ko Parlamentoaren menpean ezarri zuen Erresumako Kontseiluak. Zuberoa ez zen berriz Paueko Parlamentora bihurtu 1691 arte, eta hau Louis XIV-ak bere buruz hala erabaki zuelako" (Goihenetxe 1971, 18-19).

(12) Arnaud-François de Maytie gotzainaren izeba zen Arbide-ko Jeanne. Belak berak aitortzen du zorigaitzekoa izan zela, bere sinismenagatik etengabeko erasoak jasan baitzituen emaztearengandik, semeengandik, auzoengandik (Haristoy II, 147-148). Ezkontzako kontratuan, Gérard aitak bera hil eta gero "bailli" izateko eskubidea eman zion Jacques-i. Gérard 1633an hil zen, baina katolikoak Jacques "bailli" izatearen aurka agertu ziren eta Bordeleko Parlamentuak debekatu egin zion kargua har zezan. Inoiz ez zuen lortu bere eskubidea gauzatzera, eta azkenean seme zaharrenari, Belaspect-i, pasa zion (Clément-Simon, 206).

(13) Aitari egin erasoek, eta berak eta, ondoren, Belaspect semeak jasandakoek asko lotu zuten Jacques bere erlijioarekin. Oso sutsua zen, baina borrokalaria baino gehiago pentsalari. 1620an higanautek Navarrenkoze hartu nahi izan zuten eta Jacques nahi zuten buru. Berak ezetz, ez zuen nahi gerlarik. Arnaud Maytie apezpikua (Arnaud I) jakinaren gainean jarri zuen. Eta Louis XIII.a bera etorri zen higanauten aurka egitera (Clément-Simon, 207 eta ond.).

(14) Zenbait gairi buruz nahasian ari den entziklopedia gisako zerbait dira Belaren *Tablettes*. 'Noms' sarreran aipatzen du bere euskal hiztegia. Bestalde, 'apprendre' sarreran *Compendium de grammaire et dictionnaire basque* delakoa aipatzen duenez, pentsa daiteke hiztegia eta gramatika batera zeudela.

(15) *Traité du compte ecclésiastique*, *Style pour un jeune avocat* eta *Traité de la mémoire locale*. Hauek idatzi izanaren berri *Tablettes*-etan, 'années', 'écoliers' eta 'memnologie' sarreretan, hurrenez hurren, egindako aipamenek ematen digute.

ordenean, hainbat sarreratan, teologia, moral, medikuntza, gai zientifiko eta abarrez nahasian ari da autorea.

Belaren obra nagusi hau sei liburuk osatua da, *in-quarto*, bakoitzak zortziehun orrialde inguru dituela. Paben (Arch. dép.) diren liburuok erabili ahal izan ditugu, baina hirugarren liburukia eta laugarrena falta dira (ikus bibliografia).¹⁶ Eskuizkribu luze honetako zenbait zati aukeratu eta argitara eman zituen Clément-Simonek.¹⁷ Honek bost liburuki zeuzkan eskuarte, hirugarrena falta zitzaion.

Bela atsotitz-zalea zen eta aipagai dugun lanean jatorri desberdineko esaerak sakabanatu zituen. Liburukietan barrena barreiatuta zeuden atsotitz euskaldunak eta gaskoinak bildu eta *proverbes* sarreran ezarri zituen Clément-Simonek (ik. 300-304 or.).¹⁸ Mitxelenak (TAV 183-187) aipatzen ez badu ere, Clément-Simonek ez zituen euskal atsotitz guztiak sartu: “Nous bornons nos extraits aux proverbes basques, béarnais et gascons que nous n’avons pas recontrés dans les recueils imprimés” (300, oh.).

Beraz, Belaren erretrauek edizio berria eskatzen dute. Agertzen direneko testu-iguruak (hots, frantses testuak) atsotitzak ulertzen laguntzen duela kontuan izan behar da. Pabeko lehenengo liburukia irakurtzen jardun dugu, bai eta bertan bi erretrau berri aurkitu ere: *Eytzac hounà bobiaçàti* (*Affèires* sarrera; 44 recto); “Le Besoin qu’on a les uns des autres fesant aussy qu’on vive et compatisse ensemble, autrement qu’on ne feroit san cela; unde le Basque *Beharrac Çábárrá, Merkátiúrá*. Tant la nature qui a entraîné les choses, à faict que l’une soit necessaire a l’autre” (*Besoin* sarrera; 191 verso).¹⁹ Aurkitutako bi atsotitz berriak Oihenartengan ere agertzen dira: 476 *Vzac ona hobeagati*, 81 *Beharrac sabarra mercatura*.

Bukatzeko, *Commentaire sur la Coutume de Soule*²⁰ aipatu behar da. Argitaragabea, baina oso ezaguna da. Iraultza arte, Belaren iruzkinak, zalantzako xehetasunak argitzen zituelarik, foru idatziak adinako indarra omen zuen Zuberoako epaileen aurrean.²¹

(16) Clément-Simonek bost liburuki erabili zituen, bat bakarrik zelarik galdua, baina guri Paben lau bakarrik eskuratu zizkiguten. Peillenen arabera (1988, 98), Pariseko BN-n badira beste bi kopia edo (?). Ez du ematen ordea erreferentziarik eta beldur gara oker ote dabilen.

(17) “Le Protestantisme et l’érudition...” artikuluan, Jacques de Belaren bizitza eta idatziez aritu ondoren, *Tablettes*-etatik ateratako zenbait zati (“Extraits des tablettes de Béla”, 235-321) eskaintzen ditu Clément-Simonek: “Nous prenons dans l’oeuvre de Béla les articles qui présentent un intérêt historique ou anecdotique pour la Soule ou le Béarn” (233).

(18) Oker ari da, beraz, Peillen ondokoa dionean: “[...] P-letra hor salbatü beita ‘Proverbes’ izenbüri baten pian etiskarazko berrogei ta lau erran zahar begiratü dürtügü [...]” (1988, 98); zuzen, beriz, Mitxelena: “Los refranes vascos —con otros bernes, franceses, españoles y latinos, por lo menos— se hallan dispersos por las páginas de las extensas *Tablettes* [...] Han sido reunidos y publicados por G. Clément-Simon [...]” (TAV 183-184). Clément-Simon-ek atsotitzen frantses itzulpena eskaintzen du; euskarazkoak ulertzeko bi laguntzaile izan zituen: *Madame de la Villebélio* eta *M. l’abbé Inchauspé*.

(19) *Aurthen Amore Berriagatic Eztut utciren çabarra* (3. atsotitza Mitxelenaren edizioan) *Amitié* sarreran da (92, recto); *Gossia Bera Jáqui* (27. atsotitza) *Boit* sarreran da (208, recto).

(20) *Commentaire* honen kopia ba omen da Bibliothèque Nationale-en (ap. Davant 1983, 20). “... est un in-octavo de plus de 600 pages bien serrées, où les coutumes du pays de Soule sont commentées” (Haristroy II, 148).

(21) Apud Clément-Simon, 219. Euskara eta gaskoia izan ziren Jacques-en gaztaroko hizkuntzak (229). Hainbar hizkuntzaz zekien irakurri eta idazten, hala nola latinez, frantsesez eta espainieraz. (228). Literatura asko irakurri zuen, garai eta leku desberdinetakoa, liburutegia ondo hornitua zuelarik. Euskal idazleen artean Etxeberri gustuko zuen (229).

2. Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren baitan

Belapeireren garaian Iparraldea hiru elizbarrutiren barnean sartzen zen:

- Baionakoan zeuden Lapurdi eta Nafarroa Behereko mendebaldeak;²²
- Akizeko barrutiaren mendean zegoen Nafarroa Beherearen ekialdea: Amiküze, Landibarre eta Oztibarreko eskualdeak;
- Zuberoa Oloroeko elizbarrutiari zegokion.²³ Oloroeko barrutian talde euskalduna eta biarnesa zeuden. Gotzainaren ordezkaria Zuberoan bikario jenerala zen. Bizkonderri ohian bazeuden fraideek sortutako zenbait komentu eta ospitale, baina garrantzi gutxikoak.²⁴

Santa Grazin, Leireren mendeko, eta Urdiñarbe eta Aiñharben, Orreagaren mende, agustinoak zeuden. Larrañen premontretarrak. Ospitale-pian Jerusalemgo San Joan ospitaleko anaiak.²⁵ Erdi Aroan izan ziren eraikiak komentutxo eta ospitale horiek.

Zuberotar familia nobleek beren semeak gotzaingora altxatzeko aukera izan zuten historian zehar (cf. Azurmendi 1985: 358). Belapeireren garaian Arnaud-François de Maytie mauletarra zen Oloroeko apezpiku. Aurretik familia bereko beste bi izan ziren Oloroeko gotzain, Arnaud I eta Arnaud II.a, hamazazpigarren mendean zehar denbora luzez Maytie-tarrak izan zirelarik Oloroeko elizbarrutiaren buru (XVIII. mendean Revol-darrak izango diren bezala). Hona hemen garaiko gotzainen zerrenda (Haristoy I, 115-117):

Arnaud I de Maytie (1599-1623),
 Arnaud II de Maytie (1623-1646),
 Louis de Bassompierre (izendatua, 1647),
 Pierre V de Gassion (1648-1652),
 Jean III de Miossens-Sansons (1653-1658),

(22) Bidasoaldeko herriak (Hondarribia, Irun, Lezo, Pasaia, Erreterria eta Oiartzun), Bortzirriak, Baztan, Bertiz eta Leringo haranak eta Urdazubiko abadia Baionako elizbarrutiaren barnean egon ziren, harik eta 1566an Felipe II.ak, protestantismoak kutsa zitzaizkeelako aitzakia zela medio, Baionatik bereiztea lortu zuen arte. Cf. Goihenetxe 1985a, 34.

(23) Iparraldearen kristautzea berandu gertatu zen eta ez da oso ezaguna. Elizbarrutien sorreraz ezer gutxi dakigu. Goihenetxeren arabera, XI. mendetik aurrera argiago agertzen da, Iparraldeari dagokionez, Elizaren historia. Hiru elizbarrutien egoitzak Iparraldetik kanpo sortzeak eta fraide-ordenek Iparraldean komentu gutxi izateak, bertan kristautzea apala izan zela erakutsiko lukete.

Frantziako Iraultzarekin aldaketak egiten dira elizbarrutiak eta departamentuak bateratzeko asmoz: "la Revolución francesa y el Concordato [1801ekoa] establecieron una diócesis única para todo el departamento de Bajos-Pirineos (Iparralde y Bearn) cuya sede fue primero Olorón y después definitivamente, Bayona, con el título de obispo de Bayona, Lescar y Olorón". Cf. Goihenetxe 1985a, 34-35. Cf. Narbaitz 1981a, 1981b.

(24) Hala zen Iparralde osoan. "Las ordenes religiosas [...] se establecieron al margen del País Vasco [Iparraldea], no teniendo más que pequeños prioratos, hospitales, fundaciones, en el corazón del país" (Goihenetxe 1973, 220).

(25) "...plusieurs prieurés, plusieurs communautés monacales se trouvaient sur son sol [Zuberoarenean]; certains de ces prieurés offraient un abri aux chrétiens marchant vers Saint-Jacques-de-Compostelle; l'Abbaye de Saint-Engrâce, dès le XIe siècle, était elle-même un lieu de pèlerinage qui entretenait un hôpital" (J. M. Dejean de la Batie 1956, 130).

Arnaud-François de Maytie (1659-1681),
 François Charles de Salette (1682-1704),
 Antoine de Maigny (izendatua, 1704),
 Joseph de Révol (1705-1735).

Hamazazpigarren mendean, beraz, sei gotzain izan ziren Oloroen; denak zuberotar nahiz biarnes familietakoak (Gassion eta Miossens Biarnoko familia zaharrak dira). Bertakoak eta elizbarrutiaren ezagutzaile. XVII eta XVIII. mendeetako apezpikuak aurrekoak baino jantziagoak izan ziren, Erreforma Katolikoaren bultzatzaile ezinago sutsuak eta beren barrutiaren ezagutzaile finak. XVII. gizaldiko gotzainen egitekoa, aurreko gizaldiko katoliko eta protestanteen arteko guduen ondoren,²⁶ elizbarrutiaren egoera normaltzea izan zen:

Les évêques qui se sont succédés tout au long du XVIIIe siècle ont donc reconstruit en quelque sorte leur diocèse; et ce, notamment dans la partie béarnaise qui a le plus souffert des troubles issus des *guerres de religion*. Ils ont de la sorte permis aux prélats du XVIIIe siècle de mettre en application les préceptes tridentins sans aucune contrainte de reconstruction matérielle (Bonetti 1986: 70).

Izan ere, XVI. mendean elizak eraso eta erre zituzten. Berreraikuntza lanak beharrezkoak gertatu ziren. XVII. mendekoak dira gizonezkoen tribuna horietako asko eta asko, eta Golgotha mendiko hiru gurutzak irudikatzen dituzten kanpandorre berezi eta ederrak (Régnier 1991: 230).

Louis XIV.ak Arnaud-François de Maytie²⁷ aukeratu zuen Oloroeko gotzaingorako 1659. urtean, zenbait hautagairen artean. Erregeak kontuan izango zuen Arnaud I eta Arnaud II.ak, gotzaingaiaren familiakoek, egindako lan bikaina.

Arnaud-François gotzain arduratsu eta langilea izan zen. Oloroeko elizbarrutia goitik-behera ezagutu zuen, bere ikustaldietan herri askotara iritsi zelarik.²⁸ Bere osaben antzera, komentuak eraikarazi zituen: 1676an Maulen kaputxinoak jarriko dira. XVII. mendearen amaieran ordena zaharretako fraideen elkarteek (agustinoak, etab.) ez zuten lan handirik eskuartean. Ordena berriek, aitzitik, beharretan zirenekiko izan zuten arretagatik herriaren onspena izan zuten. Erregularrak Erreforma Katolikoaren ezarpenaren alde aritu ziren. Mauleko kaputxinoak langile on gertatu omen ziren.

(26) 1560an Erreforma ezartzen da Oloroen. Albret-eko Joanaren Biarnoa utzi eta Maulera datoz Claude Régin gotzaina eta apaiz katolikoak. Ez du horrek esan nahi Zuberoa guztiz katolikoa zenik. Jadanik aipatu da bertako jauneria, besteak beste, erreformazalea zela, hein batean. Dena dela, Bonetti-ren ustez (1981, 17) Erreformaren aurkako borrokak zuberotarren batasuna sendotu egin zuen. Zuberotar katolikoak Arnaud de Maytie-ren inguruan batu ziren (ez Maulen zegoen apezpikuarenean) protestanteek pakean utz zitzatela eskatzean Bordeleko Parlamentuari. Bonetti-ren hitzetan: "L'hostilité à l'encontre de la Réforme s'est cristallisée non autour de l'autorité épiscopale mais au contraire autour d'une personnalité souletine". Beraz, ez zegoen elizbarruti batasunik eta apezpikuaren aginpidia ahula zen.

(27) Arnaud-François gotzainaz, irakur bedi Menjoulet, II, 276-301.

(28) Hamaseigarren mendearen amaieran hasten dira gotzainen ikustaldiak. Berauei esker apezpikua elizbarrutiaren egoeraz jabetzen da (elizak, eraikuntzak, zein egoeratan diren, etab.), eta apaiz eta fededunekiko loturak estutzen ditu. Zuberoaz den bezanbategian, 1672koa da dugun lehenengo berria: Arnaud-François de Maytie Zuberoan zehar ibili zen, eliza guztiak ikusten (Jaurgain 1903). Charles de Salettes Artien izan zenean Tartasek egindako hitzaldia badugu (ik. Dubarat 1895). Egia esan, XVIII. mendeko Joseph de Révol izango da ikustaldien ohituraren ezarle nagusia.

3. Gotañeko jazarraldia (1631) eta Matalas-en matxinada (1661)

XVII. mendearen lehenengo erdialdean orokorrak izan ziren laborarien matxinadak Europako hego-mendebaldean. Hazten ari zen Estatuak zergak gehitu zituen, eta laborariak beren nortasuna gordetzen saiatu ziren (Desplat 1995: 155).²⁹ Zuberoan, Belapeireren garaiko giro gogorraren eta ekonomi egoera larriaren ispilu bi jazarralditan dugu. 1631koa interesgarria da, besteak beste, bikario jeneralak eta haren anaia Sohütako erretoreak bultzatua delako eta, gainera, biok Belapeireren amaren familiakoak direlako.

Belapeyre enfant, avait connu dans la paroisse de Chéraute un curé, frère de sa mère, ou tout au moins son proche parent, qui avait pris la tête d'un mouvement de protestation contre la levée de certains impôts (Laborde 1925: 13).

Aipatu urtean Passart funtzionarioa Gotañera iritsi zen, erregeak apezleriari ezarritako hamarrenen bila. Baina orduko, Arnaud Arbidek, bertako erretore eta Oloroeko apezpikuaren bikario jeneral zenak, herritarrak armak hartzera bultzatuak zituen. Bikario jeneralaren anaia, aipatu dugun Sohütako erretorea, gidari zutela gotaintarrek ihes eragin zieten zerga-biltzailei (cf. Dubarat 1902: 209 eta 324).

Matalas-en matxinada, berriz, aski ezaguna da. Arrazoi bila atzera jo behar da. 1639ko martxoko ediktuak salgai jarri zituen erregearen Zuberoako ondasunak, foruen arabera (*Coutumes*) herriarenak —ez erregearenak— ziren lur jabegabeak, besteak beste. Arnaud Peyrer-ek, Oloroeko merkatari baten seme eta erregearen mosketeroen kapitain zenak, Zuberoako Bizkonderria erosi zuen, justizia eta zergak barne.³⁰ Erresuma-Kontseiluak salmenta deuseztatzea erdietsi zuten zuberotarrek, baina Peyrer-ek (orain Trois-Villes-eko konte) erregeari eman dirua zuberotarrek itzuli beharko zioten. Beraiena zena berrerosi beharko zuten! Bestalde, erregearen aginduz desegin zen Mauleko gazteluko konponketak ere herriari ordainarazi nahi dizkio Toulougeon Gobernariak, armen bidez. Zuberoak 150.000 liberako sasi-zorra du bere gain.

Herriak erantzun egingo du:³¹ 1661ean, Mithikileko erretore zen Beñat Goihe-netxe, *Matalas*,³² herritarren buru jarri eta Maule erretzekotan abiatu ziren:

[...] dès avant la fin de Juillet, les séditieux avaient détruit une maison de Chérautte parce qu'on y faisait le prêche, ils en firent autant à Montory; ils menacèrent

(29) Matalasen matxinadaren azalpen egokia eskaini du Desplatek (1995, 154-163).

(30) "Eta Peyrer-ek zerga berriak erantsi nahi izan zizkien zuberotarrei gauzak erabil ahal izan ditza-ten. Iruri eta inguruko hiru herriska bilduz, *Trois Villes*-eko Konderria sortu zuen; eta, Lixarre-ko aspal-diko epailarien ordez, epailari berri bat izendatu zuen, gizarteko eta hilintzako arazoak garbitzeko; baita Mauleko gaztelua hartu. Feudalismo xaharkote kutsua zerien ekintza hauei, eta Zuberoa kontra jarri zen" (Goihenetxe 1971, 21-22).

(31) Menjoulet eta beste zenbait historiagilek Belako Jacques-en *Journal de l'insurrection des Basques sous la conduite de Matalas* izenburuko eskuizkribua erabili zuten. Davanten arabera (1983, 22-23) egun Pariseko BN-n da. Pierre de Souhy mauletarrak bidali zion kopia eskuratu digu Davantek, eta irakurri ahal izan dugu.

(32) Bonetti-ren arabera (1986, 76 eta ond.), ez dakigu zein izan zen matxinada hartan *Matalas* apaizaren benetako pisua, baina Zuberoako apaizen eta fededunen artean zegokeen lotura estuaren adie-razgarri litzateke gertaera.

Bustanoby, ministre protestant à Mauléon [...]. Ils bloquèrent la ville et le château, obligèrent les gens du roi à faire union avec eux dans des processions solennelles et enfin brûlèrent le presbytère du curé d'Ainharp (Menjoulet II, 280).

Matalas ospetsuaren matxinada piztu bezain laster, Maulera joan zen Maytie apezpikua bakearen aldeko lana egitera. *Matalas* eta bere jarraitzaileek Maule armaz hartu nahi zuten, eta gotzaina hauek lasaitzen saiatu zen hasieratik. Büztanobi artzain protestantea Ühaitzandi errekarra jaurti nahi zuten herritarrek; haiei eskuetatik kendu eta gotzainak ezkutuan gorde behar izan zuen. Mauleko jauneriaren izenean eskaintzak eginez, matxinatuekin tratuan aritu zen Arnaud-François, eta azkenean lortuko du hauek baretzea.

Baina Zuberoak zeukan diru-zor ikaragarriak zegoen zegoenean jarraitzen zuen, baita herri bakoitzak zorretik zegokiona kitatzeko herritarrei egiten zitzaien presioa ere, eta herriak armak hartu zituen harzara. Bordeleko Parlamentuak matxinatuen aurka bidali zuen Calvo kapitainak, bertako jauneriak³³ lagunduta, *Matalas* eta haren gizonak garaitu zituen.³⁴ Arnaud-François gotzainak lortu zuen Calvo geldiaraztea, honek borrokan parte hartutako parroikia guztietara hedatu nahi baitzuen bere mendekua; gainera, 1661eko abenduan, erregearengandik erdietsi zuen bigarren mailako kondena guztien barkamena.³⁵

Sohütan garaitu zituen Calvok matxinatuak, haien artean sohütar asko. Zein izan zen, ordea, Belapeireren jokaera gertakizun hauetan guztietan? Hasteko, Belapeire al zen 1661eko urrian Sohütako erretorea? Bere aita Jacques hil aurretik (1667) lortu zuen Sohütako erretoretza (ik. 4.2.1), baina ez dakigu zein urtetan. Bere hitzen arabera, 1665 urtearen inguruan egin zen apaiz, zeren, *Catechima laburra*-ren hasieran datorren 1695eko ordenantzan, ondokoa idazten du Belapeirek:

[...] uscara ihian eta arguian, hoguei eta hamar ourthez honat goure Artçain eguinbider ahalaz onsa iarraikitiac urgatci gutian beçanbat [...] (I, 21).

Elizari dagokionez, Desplaten arabera, “erret zergaren kontrako zuberotarren etsaigoak iduri du zenbait alderditan Elizaren zergak ere ukitu zituela, baina ez zituen zalantzan ipini hamarrenak eta apezpikuaren agintea” (1995: 159). *Matalas* apaiza izanik, elizako tribunalak, hots, ofizialak, bazuen zeresanik haren epaiketan (Desplat 1995: 161).

(33) Sohütako Bela-ko André-ren etxea eraso zuten matxinatuek. Hilabete batzuk geroago, Calvo, zaldunekin etorri zenean, Sohütara joan eta André-k gazteluan hartu zuen. Sohütako parrokiakoek eta beste hainbat herritakoek eraso zioten eta André matxinatuen aurka borrokatu zen, harik eta erregearen ordezkariak garaipea lortu arte (Cf. Clément-Simon, 307, 2. oh.).

(34) “El Parlamento de Burdeos mandó contra él [*Matalas*] a 400 jinetes que, después de sufrir una derrota, saquearon el país e hicieron una matanza de 400 zuberuanos en Cheraute. *Matalas*, capturado en Gentein, fue degollado en Lextarre el 8 de noviembre de 1661, uno de sus partidarios fue ahorcado y dos condenados a las galeras [...]” (Goihenetxe 1985a, 67-68).

(35) Cf. Haristoy II, 161. Bazen arrazoirik erregearen barkamena etortzeko: “Esta derrota provoca tal éxodo de los zuberuanos, que el rey tiene que mandar cartas de abolición en diciembre de 1661” (Goihenetxe, 1985b, 235).

4. Athanase de Belapeire³⁶

4.1. Jacques de Belaren semeak

Jacques de Bela legegizonaren zazpi seme-alabetako bat zen Belapeire. Anaien artean Salomon —de Belaspect deitua— eta Philippe —de Bélapoey deitua— aipa daitezke. Salomonek zaharrenak, Maulen erregearen *bailli* izateko eskubidea jaso zuen aitarengandik. Aita bezala higanauta zelako, erasoak jasan behar izan zituen.

Philippe de Bélapoey-k Othegain etxea jaso zuen aitarengandik. Ofiziala izana gaztaroan, Italiako Gerletan zauritua gertatu zen, eta anaietako bat ere haietan hil zen. XVIII. mendean, besteak beste, hizkuntza anitzeko hiztegitxoak utzi zigun Jean-Philippe Belako Zalduna-ren aitona da Philippe.³⁷

Aipagarria da Jacques-en seme-alabetako bakoitzak abizena luzatu izana: Béla-peyre, Bélaspect, Bélapoey, Bélaperitz, etab. Peyrer nahiz Peyré abizena ('hargina') biarnesa da (apud Haristoy II, 92).

Jacques de Bela higanauta hil zen, baina Athanase, bere ama katoliko sutsuaren eraginaz edo, kalbinismoari uko egin eta katoliko bihurtu zen. Belapeireren ama Jeanne d'Arbide, Lacarre familiako anderea, Arnaud-François de Maytie-ren ama Madeleine-ren ugazahizpa zen; beraz, 1659-1681 tartean Oloroeko apezpiku izan zena eta Belapeire ahaideak ziren.³⁸

(36) Belapeireren bizitzari buruz dakiguna ondoko iturri hauetatik jasoa da: Clément-Simon 1894-1895, 212 eta 2 eta 3. oh.; V. Dubarat 1887 eta 1903; Vinson-Urquijo 1984, 139-142; Menjoulet II, 291-294 eta 330; Ph. Bonetti 1986, I 139-143; Jaurgain 1903; Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* eskuizkribua (ik. 4.3.1).

(37) Jean-Philippe Belako Zalduna gerlari aparta izan zen eta idazle oso oparoa, Jacques de Bela birraitonaren antzera. Zuberora eta Biarnoaren historiari buruzko bere idazlanak argitaragabe geratu dira. Clément-Simonek eskuartearen izan zituen eskuizkribuak. Zaldunaren lanetatik hiru aipatuko ditugu:

Histoire des Basques: Pariseko BN-n (*Nouvelles acquisitions du fonds français* izenekoetan) dago. Baretik, folio neurriko hiru liburuki daude (20.053-20.055 zenbakiak), autorearen eskuko diratekeenak. Bos-tahun orrialde baino gehiago ditu bakoitzak. Bestalde, badago XIX. mendeko kopia bat: 12 liburuki (20.058-20.069 zenbakiak). Peillenek (1983, 127) eskaintzen dituen 2055 eta 2069 zenbakiak zuzendu egin behar dira, bada. Eskuizkribua argitaratzeko Zaldunak egin zituen saioez ikus Dubarat 1923. *Mémoire aux Etats sur les services rendus au Pays de Soule par la maison de Béla*; cf. Clément-Simon, 213 eta 2. oh.

Mémoires militaires du Chevalier de Béla, publiés par E. Ducéré précédés d'une biographie par J. de Jaurgain; argitaratua: A. Lamaignère, Baiona, 1896.

Histoire des Basques lanaren barnean (hirugarren liburukian, hain zuzen ere) hizkuntza askoko hiztegia dator: "Dictionnaire Abbregé Par Lettres Alphabetiques, des langues des peuples qui ont commercé avec les Basques". Hiru euskalkiri ("1. Dialecte du Basque", "2. Dialecte du Basque", "3. Dialecte du Basque") dagoen zerrendez gain, beste zenbait hizkuntzatakak ere ageri dira bertan ("françois, hebreu, grec, Celtique ou armorique, Arabe, latin, goth-Allemand, Espagnol, Italien"), denak ere parekatuak. Baina Peillen (1983) zubererazko zerrendak eta frantsesezkoak editatzera mugatu zen, eta, beraz, beste edizio baten beharra dugu.

(38) Cf. Haristoy II, 147 eta 158. Bela eta Maytie-tarren arteko ahaidegoaz Clément-Simon-ek zera diosku: "Madeleine de la Carre, soeur de Jeanne, avait épousé Pierre Arnaud de Maytie, chevalier de Saint-Lazare, mais les Béla et les Maytie étaient parent d'autre part" (208, oh.). Madeleine eta Jeanne d'Arbide ama desberdinen alaba ziren berez, Jean d'Arbide Lacarre-ko jauna bi aldiz ezkondu baitzen. Madeleine lehenengo ezkontzatik sortua zen; Jeanne, aldiz, bigarrengotik (242, 4. oh. Clément-Simonek iturria aipatzen du: "Généalogie manuscrite de la maison de Lacarre par M. de Jaurgain").

Arnaud François de Maytie Belapeireri bidali gutunetan, sinatzean "vtre. tres affectionne prelat et cousin" ezartzen du (ik. eransk. lehenengo bi gutunak).

4.2. Belapeire Sohütako erretore

4.2.1. Sohütako erretoretzaren inguruko auzia

Dubarat-ek (1903) bi “mémoire”, bi “factum” inprimatu aurkitu zituen, izenburu nahiz datarik gabeak, eta horiei esker iritsi zaigu auziaren berri. Belapeirek berak adierazten du, inprimaki bietako batean, teologian batxiler egin zela Tolosako Unibertsitatean. Behin apaiztu eta gero, Zuberoako eliza garrantzitsuenetan predikatzen ibili ondoren, Sohütako erretore izateko izendatu zuela bere lehengusu André de Bela-k, Domec-eko gehienak. Isaac de Bela-ren beste semeak, hots, Pierre-k, Conget abizeneko beste apaiz bat hautatu zuen Sohütako erretoregorako, eta auzia izan zen.

Conget-ek protestante izana egotzi omen zion Belapeireri, eta ondorioz inolako benefiziorik ezin jaso aipatu. Kalbinismoari uko eginaren agiria (“acte d’abjuration”) erakutsi zuen Athanasek, nonbait, zortzi urte aurrerago egina. Bere aita protestanteari dagokionez, Belapeirek aipatzen du beraren eta amaren ahaleginez katoliko bihurtzeko bidean dela (beraz, 1667ko maiatzaren 28a, Jacques-en heriotza data, baino lehenagoko kontuak dira hauek).

Ondoren Belapeirek familiaren ospea eta bere teologia ikasketak aipatzen ditu. Gainera, berari esker katoliko bihurtu eta suntsitu omen zuen André de Bela-k, bere aurkezleak, Domec-ean (auziaren arrazoi den elizaren ondoan) zuten erreformazaleen tenplua. Sohütako Domec-eko jaunak, aspalditik, bertako elizako patroiz ziren (Haristoy 408 eta ond.).³⁹ Belapeirek adierazten du, André de Bélac (bere aurkezlea) etxeraren jabea denez, bere izendapena dela kontuan izan beharrekoa.

Bigarren inprimakian auziaren jarraipena dugu. Badakigu Belapeire azkar ibili zela: Aita Santuarengandik titulu bat lortu bezain laster, Moumour-eko jauregira joan zen apezpikuarengana, honek onar ziezaion, eta segituan erretore eginbideei lotu zitzaion. Belapeireren arabera, patroiz izateko eskubidea Isaac de Bela-k jaso zuen bere amarengandik, eta honengandik hartu zuen André de Bela bere izendatzaileak; Ganbararen arrasta batek ondasunak banatu zituen bi anaien artean eta André-ri eman zion etxea; honi atxikia den *potestat* izateko eskubidea André-rena da eta bera da Sohütako benetako patroiz:

... il n'est pas contesté [dio Belapeirek] que la qualité de Potestat, qui est un droit attaché à la maison du Domec, ne soit jouié et exercée par led. Andre de Belac, sans que led. Pierre n'a jamais contribué à l'offrande du pain que le patron est obli-

(39) “[...] el patronato es un derecho espiritual que se refiere á la colación de un beneficio, designando legítimamente la persona que, mediante la institución del superior, ha de ocupar y ejercer el correspondiente ministerio [...] este derecho limita en algun tanto la facultad de los Prelados, que no pueden ménos de dar la colación al presentado, cuando es persona idónea y reúne las condiciones que los cánones y la fundación exigen.

[...] El que hace donación graciosa de una cosa, como sucede al patrono, no puede reclamar nada en justicia, lo que se dá es por puro reconocimiento”.

Sohütako elizari patronato laikoa dagokio: “*Laical* es el [patronato] que se erige de bienes laicales no transferidos en su fundación á la iglesia, ó de otra manera, es el que vá anejo á un acto puramente civil, vr. gr., la sucesión en alguna familia”. Cf. Alonso Perujo, Pérez Angulo, *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*, s.v. *patronato*.

gé d'envoyer tous les dimanches, ny pris part à la redevance de douze pains que le curé est obligé de bailler au patron chaque feste annuelle,⁴⁰ led. André ayant seul, depuis led. arrest, porté lad. charge et receu las. redevance, tant it est vray qu'il est reconnu pour le vray et seul patron, à l'exclusion de son d. frère.

Auzia amaitu eta gero, ez Belapeirek ez Conget-ek, bietako inork ez du irabaziko. Lau hilabeteren buruan elizbarrutiko gotzainari dagokio izendapena, eta honek uztailaren 22an Belapeire izendatzen du Sohütako erretore.

4.2.2. Zuberoako apaizen bizimodu larria. Dextema eta primiziak

Bi apaizon arteko borroka ulertzeko, garaiko zuberotar apaizen egoera kontuan izan behar da. Zuberoan herritarrak ez ezik jauneria ere behartsua zen. Oloroeko gotzainak berak ere ez zituen irabazi handiak eskuratzen. Elizbarrutia behartsua zelarik apaiz gehienek ekonomi egoera larria zen.⁴¹ Jakina da eliz benefizioen jabeek detxemak jasotzen zituztela, baina Zuberoan gutxi ziren halako benefiziorik zuten apaizak. Benefizioaren jabeak, parrokiak ezin denean arduratu, detxemaren zati bat ematen dio zerbitzua egiten duen apaizari ("portion congrue" delakoa). Zuberoako apaiz gehienek egoera halakoa zen, detxemaren zati batekin bizi behar zuten.⁴² Gainera, benefizioen jabe ziren patroik laikoek detxemaren ahalik eta zatirik txikiena emango diete parrokiak arduratzen diren apaizei. Apaizak kexatu egiten dira, baina detxemazaleek biztanleen gogo gaiztoa dute aitzakia. Egia esan, ez zen estakuru hutsa, zeren herritarrak uztaren zati bat izkutuan gordetzen saiatzen baitziren, eta, jakina, uztaren araberakoa zen hamarrena. Orduan, apaizek lortuko dute parrokiako fededunek zuzenean ordaintzea, primizien bidez (fruitu edo garauen 1/30 edo 1/31, ardoen 1/46, etab.).

Bonetti-k erakusten duenez (1986: 156), zenbait parrokiatan apaizari primizien bidez ordaintzen zioten, ez ordea beste zenbaitetan. Azken hau bi egoeratan gertatzen zen: edo apaiza bera zenean detxemazalea, h.d. benefizioaren jabe, edo elizgizon indartsua zenean detxemazale (hauek, nonbait, apaizari zintzo ordaintzen zioten). Beraz, detxemazale laikoak zegokiona ebatsi edo egiten zion apaizari, eta primizien

(40) "Quizá el rasgo más característico de la vida eclesiástica del Alto Medievo es la apropiación de las iglesias por parte de los laicos [...] la influencia del propietario no pasaba más allá de intervenir en el nombramiento del clérigo 'sirviente' de la iglesia. [...] Los siglos XII y XIII verán la transformación de la iglesia propia en un derecho de patronato desnudo o unido a diezmos de laicos o a ciertas prestaciones y censos particulares, que perduraron a veces hasta las leyes desmortizadoras liberales [Españiaz ari da]", *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Quintín Aldea, Tomás Marín, José Vives (zuzendariak), CSIC, Madrid, 1972, s.v. *iglesia propia*.

(41) Charles de Salettes, Zuberoara ikustaldiak egitera etorri zelarik, Arüen izan zen. Tartasek, apaizeriaren ordezkari gisara, gotzainari egin hitzaldian ondokoa dugu: "[...] La seconde et très humble prière que je vous fais, c'est de soutenir ce pauvre et infortuné clergé de Soule qui est aux abois et réduit à la mendicité, et nous sommes sur le point de prandre chacun une besace pour aller chercher nostre pain partout où nous pourrons le trouver [...] TARTAS, prestre, jadis curé d'Aroue, et doyen du clergé de Soule. D'Aroue, ce 21e may 1683" (Dubarat 1895, 14-15).

(42) "Les prêtres officiant en Soule sont pour la plupart à la congrue [...] En outre, l'évêque n'a pas la nomination à tous les bénéfices de son diocèse. La plupart en Soule lui échappent et dépendent d'un patron laïc qui en use à sa guise" (Bonetti 1986, 154).

bidez ordaintzen zitzaion.⁴³ Egoera latza, beraz, apaiz zuberotarrena. Halere, salbuespena biztanle asko zituzten⁴⁴ parroketako apaiz benefiziodunak ziren; Maule, Sohüta, Barkoxe eta Domintxinekoak, esaterako (Bonetti 1986: 162). Hauen ekonomia egoera lasaiagoa zen. Ez da, beraz, harritzekoa Belapeire eta Conget Sohütako erretoretza zela-eta borrokan gogor aritzea.⁴⁵

4.2.3. Marie Errecalt-en eskaera gotzainari

Vinsonek, Mauleko Larrieu doktoreari esker, Belapeire erretoreak izandako gora-behera baten berri dakar. Marie Derretal (Errecalt) jostunak, Sohütako parrokian bizi zenak, eskaera (*requeste*) zuzendu omen zion Oloroeko gotzainari, eskatuz Belapeire erretoreak pronoetan, sermoietan, ez zezala bera gehiago aipa eta gaitzerran, eta, halaber, aitortzan har zezala eta sakramentuak eman (Vinson-Urquijo 141).

4.3. Belapeire Maytie gotzainaren bikario jenerala

Belapeire “Çuberoaco official” eta bikario jenerala izan zen, Oloroeko gotzainaren ordezkaria. Noiz izendatu zuten? Tartasen *Onsa hilceco bidia* (1666) irakurri ondoren fede katolikoaren araberrako eta inprimatzeko egoki dela baieztatzen dutenen artean, “A. DE CONGET, Atarraçeco Erretor, eta çuberoa herrico Vic. Generala, eta Officiala” agertzen da. A[rnaud] de Conget-ek Juan de Sansons Oloroeko gotzainaren aginduz egin zuen irakurketa, eta inprimatzeko baimenak 1657ko data darama. Ohar bedi, bikario jeneralaren garrantzi eta zereginen erakusgarri dugula hor. Izan ere, Tartasen liburua argitaratzeko baimena Joannes apezpikuak ematen du Baionako elizbarrutiari dagokionez, D. Irumberry Nafarroa Behereko bikario jeneral eta ofizialak Akizeko elizbarrutiari dagokionez, eta A. de Conget Zuberoako bikario jeneral eta ofizialak (B. Iaureguiberry, Idauzeko eta Mendiko erretorea lagun duela) Oloroeko elizbarrutiari dagokionez.

Bestalde, badakigu Arnaud de Conget Arnaud-François gotzainaren bikario jenerala izan zela: “[...] Arnaud de Conget, ancien curé de Tardets, chanoine de Sainte-

(43) “Les habitants de Garindein réclament la suppression des prémices: cette dernière a été établie, principalement dans les endroits où les dîmes sont inféodées, pour servir à l’entretien des prêtres. Ceux de Troisvilles énoncent que le droit de prémice, droit onéreux et dont l’usage n’a été établi en faveur des ecclésiastiques que pour les indemniser de la dîme que les nobles avaient usurpée, soit supprimé en fixant aux curés une rente suivant leur état” (Bonetti 1986, 156-157).

(44) Sohüta Zuberoako herri populatuenetarikoa zen. 1820ko datuak baditugu: Barkoxe 1921 biztanle, Sohüta 1494, Santa-Grazi 1275, Muntori 1269, Maule 1054, e.a. Ik. Pierre Hourmar, “Maule eta Zuberoa XIX. mendean”, *Zuberoako Historia*, P. Bidart (biltzailea), Donostia, Gaiak arg., 229-230.

(45) Gatazka handiak izan ziren elizgizonen artean nahiz apaizen eta laikoen artean ondasunen jabetzak zirela eta. Adibiderik egokiena Urdiñarbeko *Commanderie* delakoa izan daiteke. Agustinoak ziren bertan, Orreagako monasterioaren mendeko. Egoera aldatuz, 1590ean Oloroeko gotzainak Arnaud de Maytie izendatzen du *commandeur*, eta Bordeleko Parlamentuak (1592) legeztatu egiten du bereizketa. Baina Orreagakoek ez dute halakorik onartzen. Arnaud Oihenart Zuberoako sindikoa ere izango da tartean, Orreagako kalonjeek, atzeritarrek izanik, ezin dutela Zuberoan benefiziorik eduki argudiaruz. Herritarrek ere izan zuten parte, Orreagakoek urdiñarbera eta muskildiarrek beren alde jarri baitzituzten. Azkenean Bordeleko Parlamentuak (1627) behin betiko bereizketa gauzatu du.

Auzia apaizaren eta artaldearen artekoa ere izan zirekeen: 1775ean, esaterako, santagraztarrak presuan dira erretorearekin errenta batzuk direla eta. Halako gatazkek, zer esanik ez, elizbarrutiko erlijio giroa astintzen zuten (cf. Dubarat 1887 eta Bonetti 1986, 148 eta ond.).

Engrace, était vicaire-général d'Arnaud-François de Maytie, pour la partie de la Soule" (apud Haristoy II, 160, oh.). Beraz, pentsa dezakegu Arnaud-François gotzainak (1659-81) hautatu zuela Belapeire, bere ahaidea, bikario jeneral eta ofizial izateko (Arnaud de Conget-en ondoren?).⁴⁶

Belapeire bikario jeneral eta ofizial izateak zer esanahi du?⁴⁷ XVII. mendean Oloroko gotzainak elizbarrutian bertan bizi dira, parroketara joaten dira ikustaldiak (*visites pastorales*) egitera eta aginpidea ere irabazi dute. Gotzainak aholkulariak dauzka inguruan, administrazio bat zuzentzen du. Gotzainaren laguntzaile dira bikario jenerala eta ofiziala. Talde honek Erreforma Katolikoaren aldeko lana egiten du.⁴⁸

Bikario jenerala apezzeria eta apezpikuaren aginpidearen arteko zubia da. Batetik, Zuberoako apezleriaren ordezkari da Belapeire; beragana jotzen dute arrangura, galto eta salaketekin. Baina bestetik, gotzainari eskutitzak bidaltzen dizkio, harekin bilitzen da, haren ordezkari ere bada, Arnaud-François de Maytie Belapeireri bidali gutunetan ikusten denez:

"je receu hier vostre lettre, vous me parlés de la decime de soule et des autres affaires que mon clergé de bearn a avec celluy de soule" (ik. eransk. 2. gutuna). "lundy lon se doit ressembler a leveché" (ik. eransk. lehen gutuna).

Lanbide berezia, beraz, bikario jeneralarena. Ph. Bonetti-ren hitzetan:

Dans leurs fonctions, le contrôle épiscopal est quasi-permanent. En tant que représentant du clergé, le vicairé général de l'ex-vicomté peut dans certains cas estimer

(46) Bikario jeneralaren aginpidea izendapena eman zion gotzainarenarekin amaitzen zen oro har. Cf. *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*, Alonso Perujo et al., s.v. *vicario general*. Dena dela, ez zen beti hala jazotzen. Badakigu Belapeirek, esaterako, bikario jeneral izaten segitu zuela, Maytie-ren heriotzaren ondoren ere. Berdin gertatu zen Arnaud de Conget-ekin ere testuan azaldu dugunaren arabera.

(47) Gogora ditzagun Orella irakasleak (1987) Etxeparez aritzean idatzi zituenak. Donibane-Garazin bazen *Vicario Generalado de Sant Johan* izenekoa:

"[...] que tenía como fin la administración de justicia, corrección de los eclesiásticos, prohibición de juegos y otras disoluciones.

[...] Conocemos varios casos de jueces eclesiásticos que residen en el mundo vasco y que imparten justicia en asuntos aun civiles. [...] En San Sebastián y dependiendo de la diócesis de Pamplona tenemos al "oficial foráneo", juez eclesiástico dependiente del obispo de Pamplona. Existía igualmente oficial foráneo del obispo de Pamplona en Uncastillo. A este cargo ciertamente se alude cuando se cita que Bernat era "Vicario Generalado" como sustituto de don Pedro de Mendicoaga.

En el nombramiento de este cargo intervenían en primer lugar el Obispo de Bayona y en su caso el Vicario General del obispo o el Capítulo de la Iglesia Catedral de Bayona; además debían ser atendidas las exigencias del rey, ya que se le consulta en las sustitución del que ejerce el cargo, lo mismo que los privilegios de la villa y tierra de San Juan y sus presiones ejercidas por medio de sus jurados. El ámbito de actuación de esta autoridad judicial era San Juan, en su villa y tierra, y 'otros del obispado de Bayona.' (xii-xiii).

(48) "El vicario general y el oficial [...] estos ministros compartieron plenamente su responsabilidad en la empresa de la restauración. El vicario general [...] vino a ser poco a poco el representante del prelado en todo lo relativo a la jurisdicción, entre los dos no forman más que una persona moral, hasta el punto que no existe recurso de uno contra otro. Su acceso al poder quedó consagrado por las decisiones de Trento (ses. XXIV, c. XII). Pero no existe ninguna legislación uniforme que determine el campo de su autoridad en las diversas diócesis. Tampoco existe uniformidad en las atribuciones del provisor [h.d., ofiziala], jefe de lo contencioso, cuya competencia él asume muchas veces. Salvo rara excepción, estos *grandes empleados* del obispado fueron sus fieles colaboradores" (Willaert 1976, 71).

plus légitime de passer outre les volontés de l'évêque pour soutenir l'ensemble de ses pairs. Pour prendre une image du vocabulaire courant, le vicaire général peut dans quelques circonstances se trouver pris 'entre le marteau et l'enclume'. Sa double fonction le place au point de rencontre de deux volontés opposées: celle de son prélat qui souhaite agir de plus en plus unilatéralement et celle des prêtres qui désirent participer à l'élaboration de certaines mesures (1986: 140).

Kexuak bikario jeneralari igortzen zaizkio. Ik. 1683ko eskutitza (eransk. 3. gutuna): Omizegañiako herritarrek kanpotarra den apaizarekiko duten jarrera dela eta, haren senide batek Belapeireri idazten dio laguntza eske.

Bikario jenerala, bestalde, Zuberoako erakundeetan arituko da. Jauneria, eliza eta herria biltzen dituen *Cort d'Ordre* delakoan parte hartzen du. 1520ko foruak sinatzen dituztenen artean agertzen da. 1672an, epaileen soldata erabakitzekeo Lextarreko Gortean biltzen direnen artean, Belapeire agertzen da (cf. Larrieu 1892, *tarif de justice en Soule*).

4.3.1. *Sorginkeri salaketa eta auziak*

Belapeire bikario jenerala zen sasoiari, salaketa eta heriotzak izan ziren sorginkeria eta aztikeria zirela eta. Lescar-eko elizbarrutiko ehule batek akelarre batean izana aitortu zuen; bertan, Deabruak aurpegian eta ezkerreko begian egindako seinaleez ezagut zitezkeen gizon emakume asko ikusi omen zituen. Azti eta sorginak agertzen hasi ziren edonon, eta Gaskoinia eta Akitania osoa salaketa eta epaiketez bete ziren. Pertsonen arteko gorrotoak eragiten zuen salaketa. Belapeirek berak idatzi zuenez (eta Belako Zaldunaren *Histoire des Basques*-i esker dakigunez), justizia zibilaren gogorkeriatik ihesi, Elizara jotzen zuten azti, sorgin omen zirenek barkamen eske. Zurbil eta dardaraka agertzen ziren Belapeirerengana, eta honek hobengabe zirela erakutsi behar izaten omen zien:

"Ils venaient à moi dit ce grand vicaire [Belapeire] pales, tremblants, n'osant pas dire qu'ils n'étaient pas criminels et je devais les persuader de leur innocence. Mais tous cela n'est rien en comparaison d'un autre recit de ce respectable Ecclesiastique. J'ai vu en vérité ajouter le même auteur, dans ce temps pitoyable et plein de confusion, que les maris et les femmes s'accusaient réciproquement et que les voisins se chargeaient avec tant d'animosité qu'ils en sont venus aux meurtres, surtout en Béarn. J'atteste devant le public, avec les magistrats de Mauléon, qu'ayant fait porter, par plusieurs de ces accusés des crapauds qu'ils m'avaient présentés, ils confessèrent devant les magistrats, qu'ils les avaient reçus du démon en gage de leur alliance avec lui. Pour comble d'infamie, beaucoup de femmes et de jeunes filles se sont confessées d'avoir malversé au sabbat avec Satan d'une manière si froide qu'elles en étaient glacées. Est-il possible que l'égarément de l'esprit puisse inspirer de telles imaginations?" [letra etzanaz dagoena Belapeirek idatzia da] (Belako Zalduna, BNP, NAF 20.055, 188/189).⁴⁹

Sohütan jazotako gertaera bat orduko giroaren erakusgarri bikaina dugu. Neskame batek salaketa asko egin omen zituen, bera ere sorgina zela aitortuz. Bat-batean dena gezurra zela esatean, herritarren haserrea piztu zuen. Neskamea hartu eta pla-

(49) Belako Zaldunak, bada, Belapeireren Zuberoako historiari buruzko eskuizkribuak erabili zituen. Liburuki bereko 195. orrialdean, zergak zirela eta, zuberotarren eta erregearen ordezkarien arteko gorabeherak aipatzen dira eta iturria ondokoa da: "Mem. Mss. de Bela-peyre official de Soule". Sorginkeri auzi haez, ikus Menjoulet II, 291-293, Dubarat 1892 eta Haristoy 1892.

zaren erdian herriaren kontura egiten zen suan erretzekotan zirela, Belapeire agertu ei zen. Gajoa ospitale batean bizitzera behartu zuten (cf. Menjoulet II, 292-293).

Azkenean, 1671ko urriaren 19an, Louis XIV.ak agindu zuen Lescar aldeko ehulea, sasiari su eman ziona, atzeman zezaten eta epaiketa guztiak bertan behera utz zitezten. Aztikeriaren aitzakia zela medio espetxeratu guztiak askatu egin zituzten.

4.3.2. *Maytie apezpikuaren ikustaldia (1672)*

1672an Maytie gotzaina Zuberoako eliza, apaiz eta fededunen berri jakitera etorri zen. Belapeirek frantsesez “pour servir de mémoire” utzitako idatzia Jaurgainek (1903) aurkitu eta ezagutzera eman zuen:

Monseigneur l'Evesque d'Oloron accompagné de MM. Morlas son aumonier, Delosc sous secretaire, des R.P. Bergoin et Gastelussar, jesuites missioneres, et ses autres domestiques s'estant randu au bourg de Montory le samedy 8 d'octobre 1672. M. Suhando, son promoteur, et moy Belapeyre, son vicaire general, et official en Soule, et curé de Cheraute, l'y ayans joint le mesme jour, et M. Beloscar, son greffier, le lendemain, il y auroit comancé sa visite de ce pays de Soule le lendemain neuvième et a suite [...] (1903: 26).

Urriaren 9an hasi Liginaga-Astuen eta Lextarreko elizan abenduaren 27an bukatu, Maytie gotzaina Zuberoako eliza guztietan izan zen. Bere ibilaldian egunero eliza bat edo bi ikusten zituen, eta gauetan herrietan lo egiten (askotan aitonen semeen etxeetan: Atharratzen Hegobururen etxean, Irurin Trois-Villes-enean, Ündüreifiñ Belaspect-enean, e.a.). Belapeirek eguna, ikusitako eliza(k) eta lolekua dakartza. Ikustaldiaren helburuetako bat gotzainak elizen egoera materialaren berri jakitea da; abenduaren 26a Mayतिक Garindañen eman zuen, “et dans le cours de l'examen des contes de toutes les fabriques remises à Mauléon à cause de leur longue discussion”. Ia beste hilabete bat gehiago ere egon zen Maytie Zuberoan:

Et les affaires ayant esté bien réglées au possible Monseigneur d'Oloron s'est retiré de Mauléon dans son palais épiscopal le 23 janvier 1673.

Signé: Belapeyre (1903: 27).

4.3.3. *Urđiñarbeko ospitalearen errenten inguruko prozesua (1679-1682)*

Belapeirek Urđiñarbeko ospitaleko⁵⁰ *commandeur*-aren aurka izandako prozesuaren berri damaigu Dubarat-ek (1887: 85-87), bikario jeneralak berak frantsesez utzi-

(50) Urđiñarbeko ospitalearen buru izatea Orreagako kalonje bati zegokion (1592an independentzia lortu baino lehen, behintzat). Honi *commandeur* deitzen zitzaion eta ospitaleari *commanderie*. Hura Orreagako monasterioko priore-nagusiak (*prieur-général*) izendatzen zuen eta guztiz haren mendeko zen. *Commandeur*-ak hiru parrokia eta haien *anexe*-etako errentak jasotzen zituen, besteak beste (Muskildi eta Urđiñarbe; Idauze eta Mendi; Bildoze eta Garindañe). Urđiñarbeko *commandeur*-ak eskubide garrantzitsuak zituen Zuberoako erakundeetan: gobernatzailera, Oloroeko gotzaina edo bikario jenerala ez zeudenean berari zegokion Zuberoako Estaruen (h.d. Ordako Gortearen) lehendakaritza; gainera, Lextarreko Gorteko epaile zen. Ez zuen apaiz lanik egiten: parroki eginbideak Muskildiko erretoreari zegozkion (Urđiñarbe Muskildiren *annexe*-a zen). XI. mendearen amaiera aldera sortua, ospitalea zen, h.d. erroremesen babesleku. Baina Belapeireren garairako, egia esan, ez du ospitale lan handirik egiten. Errentetatik ezer gutxi jasotzen dute behartsu eta erroremesek, eta ospitalea Donejakue bide nagusitik, h.d. Donapaleutik Donibane-Garazira doanetik, kanpo dago. Cf. Dubarat 1887, 17-19.

tako idazki batez baliatuz. Belapeireren testu hura ere eskaintzen du, gainera.⁵¹ Urdiñarbeko ospitalea, Orreagako ospitalearen mendeko aspaldidanik, bere buruaren jabe dugu Bordeleko Parlamentuaren 1592ko arrasta dela medio.⁵² 1673-1690 bitartean Sans de Bonnacaze⁵³ da *commandeur*. 1592ko arrastaren arabera, ospitalearen errentak partitzeko hiru urtetik behin administratzaileak izendatu behar dira; errenta guztietatik *commandeur*-ak 280 libera jasoko ditu urtero, gainerakoak erromesen eta behartsuen janarietarako, eta ospitaleko eta hiru parrokiatarako eraikineta behar diren konponketak egiteko erabiliko da. Baina, banaketa egin ordez, *commandeur*-ak errenta guztiak bereganatzeko ohitura zuen garai hartan. Belapeire ez zegoen ados eta, behartsuen interesak defendatu nahian, nonbait, bi administratzaile izendatzera bultzatu zuen Lextarreko Gorteko *arropa luzeko ordezkaria* (edo *lieutenant de robe longue*), Hegoburu. Arnaud de Béhéty eta Jayme de Jaury izango dira administratzaileak, baina Sans de Bonnacaze *commandeur*-ak aurreko egoerari eutsi nahi dio, eta hiru urte iraungo zuen prozesua hasi zen.⁵⁴ Lextarreko Gortea eta Guyenne-ko Gortea Bonnacaze-ren aurka agertu ziren, baina honek de Bouillon kardinala, Frantziako *grand aumônier* zena, bere alde jartzea lortu zuen. Kardinalak Urdiñarbeko ospitalearen administratzaile izendatu zuen Bonnacaze. Baina Belapeire ez zegoen geldirik, Parisera joan eta bertan aritu zen luzaz prozesua irabazteko ahaleginetan. Azkenean, 1682aren uztailaren 24an erregearen *conseil privé* delakoak behin betiko arrasta ematen du: aurrerantzean Bonnacaze-k banatu egin beharko ditu errentak.⁵⁵

4.4. De Salettes gotzaina eta Belapeire ofiziala

Belapeire⁵⁶ Maytie apezpikuarekin ondo konpondu zen, nonbait. Arnaud-

(51) Cf. Dubarat 1887, 251-260: "Mémoire d'Athanase de Belapeyre, vicaire général de Soule sur les origines d'Ordiap et le procès de Bonnacaze de 1682. Arch. B.-P., G. 226". Vinson-ek ere badakar prozesuaren berri (cf. Vinson-Urquijo 141).

(52) Oloroeko gotzainak, ospitalea bereganatu nahirik, Arnaud de Maytie (h.d. geroago Arnaud I.a gotzaina izango zena) izendatu zuen Urdiñarbeko *commandeur*. Orreagako ospitaleak ez zuen onartu halakorik. Baina Bordeleko Parlamentuaren arrastek (1592koak eta ondoren 1623koak) banaketa legezartzen dute. Handik hara Urdiñarbeko ospitalea ez da Orreagako ospitalearena izango, baina, errenta bikainak jasotzen dituelarik, bi mendeetan zehar prozesu anitz izango dira hauen inguruan (cf. Dubarat 1887, 53 eta ond.).

(53) Arnaud François Maytie apezpikuaren aginduz *Arima penitentaren occupatione devota* (1672an inprimatuko zena) irakurri ondoren, 1668an, inprimitzeko egokia dela baieztatzen duten bi elizgizonetako bat Sans de Bonnacaze da, Mauleko erretorea (*aip. lib.* 20-21).

(54) Belapeire ofizialak sutsuki jardun bide zuen prozesuan. Basile de Bonnacaze, Sans-en anaia eta abokatu, Mauleko epaileei bidalitako gurtun batean, kexatu egiten da Belapeirek jo zuela adieraziz. Bestalde, Belapeire gaizki esaka aritu zen, Bonnacaze-ren alde agertu ziren Louis XIV erregearen eta de Bouillon kardinalaren aurka, aipatu abokatuaren esanetan (cf. Dubarat 1887, 86 eta Vinson-Urquijo 141).

(55) Cf. Dubarat 1887, 250-251: "Arrêt du conseil privé qui condamne Sans de Bonnacaze et le réduit à la portion congrue. Obtenue par Athanase de Belapeire, vicaire général de Soule, le 24 juillet 1682. (Arch. B.-P., G. 224)".

(56) Belapeirek *Çuberoaco Official* sinatzen du (cf. Alonso Perujo et al., s.v. *oficial, oficialidad*: "en Francia se da en la actualidad [1885] el título de *oficial* al Vicario general"). Bera bikario jenerala eta ofiziala zen aldi berean. Beste elizbarruti batzuetan bikario jenerala eta ofiziala bereizten ziren, lehenengoari *jurisdicción voluntaria* delakoa zegokiola eta bigarrenari, *jurisdicción contenciosa* delakoa. Egia esan, bere ardurapean elizbarruti osoaren zatia baino ez zuenez, ez zegoen bi epaileren beharrik.

Apezpikua, oro har, ez dago ofizial nahiz bikario jenerala edukitzera behartua, "mas todos los autores convienen generalmente en que el Obispo está obligado á establecer un vicario: [...] 3º [...] cuando

François hiltzean (1681), ofizial izaten jarraitu zuelarik,⁵⁷ arazoak izan zituen M^{sr} de Salettes haren ondorengoarekin. Arrazoiak ez ditugu zehazki ezagutzen, baina gotzainaren eta ofizialaren arteko ezinikusia sortu zen. 1685ean gotzainak Belapeire kendu egin nahi izan zuen ofizialgotik:

Le sieur de Bellapeyre appela comme d'abus de sa destitution [dio Larrieu doktoreak eskuartean zuen dokumentuak], & comme c'estoit longtemps avant la declaration de mil sept cens, & que celle de Louis XIII sur ce sujet n'auoit pas été enregistrée au Parlement de Guienne [hots, Bordeleko Parlamentuan], Monseigneur l'Euëque d'Oleron y perdit son procez avec depens & le sieur de Bellapeyre fut maintenu dans son employ d'official (*Procez Verbal de l'Assemblée Générale du Clergé de France*, Parisen izana, 1705. urtean; eskuizkribu bilduma; cf. Vinson-Urquijo 141).

Gorago (ik. 48.oh.) aipatua dugu gotzainaren eta bikario jeneralaren artean ez zela bata bestearen aurkako errekurtsorik, pertsona moral bakarra osatzen zutela. Egia esan, oro har, bikario jeneralak gotzainen laguntzaile zintzo izan ziren (Willært 1976: 71). Aipagai dugun arazoan, Belapeirek Bordeleko Parlamentura jo zuen:

Comme l'archidiaconé de Soule était un bénéfice spécial, dont la collation appartenait au roi de France, Belapeyre fit appel de la décision épiscopale devant le Parlement de Bordeaux qui cassa la sentence comme d'abus et maintint Belapeyre dans ses fonctions qu'il garda, non sans soulever de nouveaux conflits (Laborde 1925: 15).⁵⁸

Aipatutako *procez verbal*-aren arabera, auzia irabazi ondoren Belapeire bere kasa aritu zen lanean Zuberoako eliza administratzen, eta gotzainak berriro auzitara eraman zuen; baina Belapeire hil egin zen:

Le sieur de Bellapeyre enflé de ce succès ne garda plus aucune mesure & se donna la liberté d'exercer indifferemment la jurisdiction gratuite et contentieuse jusques la que Monseigneur l'Euëque d'Oleron ayant interdit un ecclesiastique pour crime, le sieur de Bellapeyre leua l'interdit, fit beaucoup d'autres actions aussy hardies et alla meme jusqu'à donner des dispenses qui ne pouuoient être accordées que par le pape. Ce qui obligea Monseigneur l'Euëque d'Oleron de l'attaquer de nouveau; & pendant qu'il le poursuiuait viuement, le sieur de Bellapeyre estant venu à mourir, toutes poursuites cesserent (cf. Vinson-Urquijo 141).

Zernahi gisaz, Ph. Bonetti-k erakusten duenez, arazoa ez zen Belapeire eta gotzainaren arteko borroka hutsa. Bordeleko Parlamentuaren erabakiaren ondoren, Charles

hay en una diócesis diversos idiomas y varios usos, el Obispo debe establecer vicarios en los diversos puntos en que hay un idioma ó ritos particulares" (cf. Alonso Perujo et al., aip.). Zuberoaren berezitasunak eskatzen zuen, bada, ofiziala, eta XVI. mendearen hasieran ezarri zen herrialdeko eliz-administrazioaren buru bikario jenerala (cf. Menjoulet II, 293).

(57) "Vicaire-général de M^{sr} Arnaud François de Maytie, ses fonctions lui furent conservées par nomination du chapitre, le 7 juillet 1681" (Dubarat 1887, 86).

(58) Clément-Simon-ek ere (212) eskaintzen du Belapeire eta gotzainaren arteko gorabeheren berri: Athanase, dit de Bèlapeyre [...] il eut de vifs démêlés avec son évêque, Charles de Salettes, et se maintint dans ces dignités, contre l'agrément de ce prélat, par autorité du Parlement. C'était un homme d'énergie et de grande instruction. Tant qu'il vécut, il empêcha la suppression de l'officialité de Soule qui fut détruite après sa mort, au grand désavantage du pays.

de Salettes-en erantzuna etorri zen; *Assemblée du Clergé de France* delakoaren aurrera deitzen du Belapeire:

M^{sr} l'évêque d'Oleron a parlé d'un procès qu'il a contre le sieur Athanase de Bela-Peyre, prestre au sujet de l'officialité dont il l'a destitué. La compagnie a résolu qu'il donnera ses mémoires à Messieurs comme des plaintes des provinces qui en rendront compte à l'Assemblée (Bonetti 1986: 142).

Bonetti-ren arabera, ofizialaren inguruan Zuberoako apaizeria eta fededunak bil-tzen dira: ohar bedi probintzia kexatzen dela ("plaintes des provinces"). Maytiek Belapeireri 1695ean bidali eskutitzean agertzen denez (ik. eransk. 4. gutuna),⁵⁹ gotzainarekiko gorabeheretan bikario jeneralaren aldeko da Maytie kalonjea ("vous ne devés pas douter que je ne sois celuy qui m'interesse le plus en tout ce qui vous regarde"). Gutun berean azaltzen da apezpikuak ez duela onartzen bikario jeneralaren ordenantza bat, eta berak ezarri eta aldatu nahi dituela (parrokia eskoletako) irakasleak. Gotzaina bere aginpidearen aldeko borrokan ari da, bada.

Gainera, Laborde-ren arabera (1925: 15-16), zuberotar apaizak izan ziren, bereziki Pierre de Chamalbide (promotorearen ordezkaria), Belapeire *Catechima* idaztera bultzatu zutenak. Apaizek ez zuten apezpikuarengana jo, ofizial zuberotarraren inguruan batu ziren, protestanteekiko 1590eko arazoetan Arnaud de Maytie zuberotarraren inguruan (eta ez Claude Régin gotzainarenean) bildu ziren bezala (cf. Bonetti 1986: 63 eta 142). Mende bat igaro da bi ekintzen artean, eta elizbarrutiaren batasunak ez dirudi benetakoa. Zuberotarrek beren kontuak beraiek garbitu nahi dituzte, gotzainarengana jo gabe. Apezpikuak ezin zuen, jakina, halakorik onartu. Erreforma Katolikoa elizbarrutian ezarriko bada, batasuna behar da, aginpide indartsu eta bateratzailea. Baina zuberotarrak 'zuberotar' dira lehenengo, eta ez dute erraz onartzen beren lurraldea Oloroeko elizbarrutiari atxikita egotea.⁶⁰

Belapeire hiltzearekin ez da ezer konpontzen, eta XVIII. mendean zehar hainbat eztabaida izango da Oloroeko apezpikuaren eta apaiz nahiz fededun zuberotarren artean.⁶¹ Eta gotzainak ez du aurrean izango gizabanakoa, Belapeire bikario jenerala,

(59) Gutunaren zati bat eskaintzen du Bonetti-k (1986, 141); ez oso zehazki ("ny votre ordonnance" ezabatzen du, e.a.). *Maitie* batek sinatzen du; Bonetti-ren ustez, Jacques de Maitie da gutunaren igorlea.

(60) Cf. Ph. Bonetti 1986:

Il semble que le *Pays* reste la dimension géographique majeure. Ils sont souletins avant d'être diocésains (143).

Les souletins, tan prêtres que fidèles, ont mal supporté le centralisme diocésain voulu par les prélats oloronais. La conscience d'appartenir à une entité très précise — le *pays* — les a empêché de raisonner en terme d'unité diocésaine. Un blocage paraît se constituer dans l'application de mesures épiscopales dès que l'uniformité d'action des prélats est confrontée à un particularisme souletin. Il serait trop simple de réduire ce verrou à des simples querelles de clocher. Il traduit simplement une constante de l'histoire des mentalités de la France d'Ancien Régime. On est basque, béarnais, breton ou normand avant d'être français (144).

(61) 1724an Santa Graziko ospitaleko ondasun eta errenta guztiak Oloroeko apaizgaitegi sortu berriari atxikitzen dizkio Joseph de Revol apezpikuak. Zuberotarrek ez dute onartzen halakorik. Beren buruan geografía unitate oinarritzkoa Zuberoa da, ez elizbarrutia. Zuberoako errentak bertakoentzat nahi dituzte. Beste adibide bat: Oloroeko Kapituluaren ordezkaritza egokia eskatzen dute zuberotarrek. Kapituluak sei mila libera jasotzen ditu Zuberoatik. Beraz, Mauleko diputatuaren arabera, "il est juste qu'il [Zuberoak] ait le privilège d'avoir trois basques souletins dans le corps dudit chapitre" (cf. Bonetti 1986, 143).

apaiz multzoa baizik. Erreforma Katolikoaren ezarpena porrot egiteko arriskuan da; ez dago Elizako hierarkiaren mailen artean harreman egokirik: apaizen parte hartze-ko gogoan aurrean, gotzainaren aginpide ikaragarria altxatzen da (Bonetti 1986: 143-147).

Belapeire hil eta gero, Oloroeko gotzainak (gorago aipatutako *procez verbal*-ak dakarrenez) ez omen zuen nahi ofizial berririk aukeratu. Zuberotarrek ofiziala izenda dezan eskatzen diote. Bitartean, Zuberoa Bordeleko Parlamentuaren mendetasunetik Pabeko Parlamentuarenera igaro zen, eta Charles de Salettes gotzainak ez zuen ofizialik nahi izan, Pabeko Parlamentuak bere erabakia onartu zuelarik (Menjoulet II, 330). Apezpikuak ez du nahi haren gogoaren aurka ari daitekeen zuberotar ofizialik. Eta, bide batez, Zuberoako apaiz eta fededunek kexuak agertzeko zeukaten bide nagusia mozten du.

Menjoulet-ek Belapeire 1695an hil zela baieztatu arren,⁶² Athanasek 1696ko apirilaren 2an sinatzen ditu katiximaren II. partearen sarrera nahiz liburu amaierako oharra. Laborde-k dio 1696an hil zela (1925: 15). Dena dela, Sohütako herriko etxean ediren idazkiaren arabera, 1698ko martxoaren 10ean zendu zen (Davant 1996: 64). Aipa dezagun, bestalde, Clément-Simonek (212, 3. oh.) Belapeireren hilburukoa izan zuela eskuartean, 1693ko martxoaren hamarrean eгина.

5. Belapeireren histori idazlanak

Belapeire gizon ikasia zen. Teologian batxilerra.⁶³ Eliz-zuzenbidea ezagutu behar-ko zuen ofizial, hots, elizako epaile izateko.⁶⁴ Aita Jacques-ek bezala garaiko gertae-rez idazteko ohitura zuelarik, bere gain zuen ofizialgoak lekuko bikain bihurtzen zuen, ezpairik gabe.

Dubarat-ek (1887: 87) Belapeireren bi ataleko idazki bat aipatzen du. Lehenengo atalean Zuberoaz orokorrean ari da, baina testu hau galdu egin da.⁶⁵ Bigarrean ofizialak Urdiñarbeko ospitalearen sorrerari buruzko bere iritzia agertu eta *commandeur*-

(62) "Il mourut, en état de révolte contre son évêque, dans le cours de l'année 1695, au moment où le pays de Soule venait d'être soumis au parlement de Pau. M. de Salettes refusa, malgré les instances des Souletains, de donner un successeur à Béla-Peyre et la cour de Pau reconnut son droit à cet égard, par la raison que, depuis la réunion, elle pouvait connaître des affaires ecclésiastiques de la Soule, aussi bien que de celles de la partie béarnaise du diocèse" (Menjoulet II, 330).

(63) Belapeire Tolosako unibertsitatetik "Theologian Bachelier" atera zen. Garai hartan unibertsitatean egin zitezkeen ikasketen multzoa *Studium generale* deitzen zen. *Universitas*, berriz, osagaien multzoa zen, hots, batxiler, lizentziatu eta doktoreak. Frantzian baziren hainbat teologi-fakultate ("sacra theologiae Facultas") garrantzitsu, Parisen (Sorbona), Orleáns-en, Bordelen, Tolosan. Tolosan unibertsitateari jesuiten ikastetxea atxeki zitzaion (XIII. mendetik aurrera erlijiosoen ikastetxeak unibertsitatean sartzen dira, apaizen gogoaren aurka) eta fraideak, domingotarrak bereziki, ziren irakasleen artean nagusi (cf. Willaert 1976, 193 eta ond.).

(64) Bikario jenerala izateko baldintzen artean: "(...) 3º Que sea doctor ó licenciado en Derecho canónico ó en Teología, ó de otra manera sea idóneo en la ciencia jurídica" (Alonso Perujo et al., s.v. *vicario general*).

Ciertamente no erraríamos demasiado, si dijéramos la necesidad de tener *licentia ubique docendi in utroque iure*, impartida por una facultad en derecho, para poder ejercer este cargo (Orella 1987, xiii).

(65) Lehenengo atalaren berri Belapeirek berak damaigu bigarrean: "[...] comme j'ay déjà dit dans mon 1er liure chap. 9 art. 4 [...]"] (259), "[...] comme je l'ay raporté cy dessus dans la vie d'Etienne de Mauléon Evêque d'Oleron [...]"] (259).

aren aurka izandako prozesuaren berri damaigu. Dubarat-ek bigarren atal hau eskaintzen du (1887: 250-260). Idazkiak erakusten duenez, Belapeirek Zuberoako elizaren historiaz bazuen berririk: Zuberoa garai batean Akizeko elizbarrutiaren mende egon zela aipatzen du (bere ustez lapurreta zela medio) eta baita ondoren Oloroeko elizbarrutiari atxikia izan zela ere (“sa matrice eglise”); Oloroeko gotzain izan zen Etienne mauletarraren bizitzaz ere ari da.⁶⁶ Urdiñarbeko ospitalearen historia ezagutzen du: nola aspaldi Orreagari zegokion (252), Arnaud de Maytie izan zela *commandeur* XVI. mendearan amaieran eta Bordeleko Parlamentuaren 1592 eta 1623ko arrastek ospitalea Orreagaren mendetik askatu zutela (253), zein izan zen 1592ko arrastak egin zuen errenta banaketa (253-254), etab. Dubarat-en hitzetan, “un excellent travail” (88).

Clément-Simon-en arabera (212, 3. oh.), hilburukoan Athanasek bere iloba Jean de Bélagrace teologi ikasleari eskatzen dio Zuberoari buruzko bere idatziak, berak “Une histoire et bonnes remarques sur la nation basque et le présent pays de Soule” deitzen dituenak, inprimaraz ditzala. Clément-Simon-ek dio, nahiz eta zenbait autorek aipatu duen, ez dela lan hau aurkitu ahal izan. Gorago esan dugunez, Belako Zaldunak erabili zituen Belapeireren eskuizkribuak; 1671ko sorginkeriaren inguruko gorabeherak aipatzean, esaterako.

Egia esan, Gérard de Bela-ren ondoren Belatar gehienek izan zuten idazteko ohitura, baita gerlari izan zirenek ere. Jacques, Belapeireren aita, eta XVIII. mendeko Belako Zalduna izan dira idazkirik garrantzitsuenak utzi dizkigutenak, baina Belasorhuetako Isaac, bere seme André eta honen seme Philippe, Bélapoey-tarrak, Belapeire, Bélaperitz-tarrak, denek zeuzkaten familiaren liburuak eta gertaera historikoez idatzi zuten. Clément-Simon-en hitzetan, “Le château de Chéraute renfermait les véritables archives de Soule”. Han ediren zituen Clément-Simon-ek Belako Zaldunak euskaldunen historia idazteko erabili zituen paperetatik gehienak (214).

6. *Catechima laburra* (1696)

6.1. Protestanten katiximak

Protestanteak katolikoen aitzindari⁶⁷ izan ziren: 1522tik aurrera Luther-ek aginduta hainbat saiakera argitaratu ziren (cf. *DTC* 1907); Luther-en katixima txikia eta

(66) X. mendean eliz erakundeak laikoan mende agertzen dira Frantzian. 978an Guillaume Sanche Gaskoiniako dukea *episcopus vasconiae* da; Akize, Aire, Baiona, Lescar, Oloroe eta Bazas-go elizbarrutiak administratzen ditu. Baina 1056ko Tolosako kontzilioak bere buruaren jabetza berreskuratzen dio elizbarruti bakoitzari. Mauleko Etienne izendatzen dute Oloroeko apezpiku. Berak lortuko du Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren barnean izatea (1058). “On ne connaît qu’obscurément les divers incidents d’un fait si remarquable” (Dubarat 1888, 47). Amat, Etienne-n ondorengoa, Akizeko gotzainaren aurka borrokatu zen. Gregorio VII.ak Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren baitan gera zedila onestea lortu zuen Amat-ek (Bonetti 1986, 48 eta ond.).

(67) “Les protestants avaient mis au point, pour diffuser la foi nouvelle, une série de petits ouvrages faciles à lire et destinés à convaincre. L’un des plus célèbres, mais l’un des plus radicaux aussi, fut la *Brève instruction chrétienne* que Zwingli publia à Zurich en novembre 1523. Luther rédigea un Grand et un Petit catéchismes, maintes fois réédités [...]. Il y eut aussi l’extraordinaire diffusion de la littérature de propagande religieuse, vendue sous le manteau par des colporteurs, qui *sous couleur de piété, a séduit l’âme confiante des personnes simples*, comme le dira la Préface du catéchisme romain [...]” (Loew eta Meslin 1978, 286-287).

handia 1529an kaleratu alemanieraz eta edizio asko izan zituzten; Calvin-ek bi katixima idatzi zituen (1537 eta 1542), frantsesez (*DTC* 1909). Moldiztegiak baliatzeaz gain, protestanteen berrikuntza izan zen herriak ulertzen ez zuen latinarekin batera lekuan lekuko hizkuntzak erabiltzen hastea. Calvin-ek irakasle eta ikaslearen arteko elkarrizketa moduan antolatzen du bere katixima. Metodoa ez zen berria, baina ahaztuxea zuten garairako. Protestanteen ekarria ondokoa izan zen, bada:

[...] ce qui était nouveau et inédit c'était la composition et la diffusion parmi le peuple d'un petit manuel imprimé en langue vulgaire, où la doctrine était présentée avec brièveté et simplicité, plutôt par interrogatoires et réponses que par un discours continué tout d'un fil, pour employer la formule d'un vieil auteur (Laborde 1925: 7).

6.2. Fededunen heziketa katolikoan artean. Frantzia

Erreformaren indartzeak katolikoak mugiarazi zituen eta mota guztietako katiximak ugaldtu ziren protestanteei aurre egiteko, Alemanian, Frantzian, e.a. (*DTC* 1913-1917). Canisius ospetsuak hiru katixima idatzi zituen, bakoitza jakintza maila bati egokitua. XVII. mendearen amaieran Frantzian argitaratu katixima askoren egitura Canisius-en liburuetan oinarritzen da.⁶⁸

Gotzain eta apaizek erdi ahaztuta zeukaten herria hezi beharra eginbide nagusitzat eman zuen Trentoko Kontzilioak.⁶⁹ Hargatik, kristau ikasbide bat idazteko agindu zen, hainbat naziotan dotrina erakusteko erabiliko zen liburua. 1563tik aurrera idazten aritu zen taldeak ez zuen bukatu ahal izan Kontzilioaren amaiera baino lehen, eta Pio IV.ak bere gain hartu zuen jarraipenaren ardura (25. lan-saioa).

Azkenean, 1566an argitaratu zuen Erroman Pio V.ak *Catechismus Romanus* deitua izan dena, Kontzilioaren agindupean egindako dotrina: *Catechismus ex decreto concilii Tridentini ad parochos Pii V jussu editus* (in-folio).⁷⁰ Dotrina liburu moderno guztien

(68) "La plupart de ceux [katixima frantsesak] publiés à la fin du XVIIe siècle s'inspirent du schéma de Pierre Canisius qui avait publié coup sur coup en 1555-1557 un *Catechismus minimus*, un *Catechismus minor* et une *Somme de la doctrine chrétienne*, et comportent trois parties bien distinctes correspondant à une catéchèse progressive" (F. Lebrun 1980, 162). Beraz, zenbait katiximak hiru zati izango ditu, haur txikiarentzat lehenengoa, gazteentzat bigarrena (7, 8 urte ingurukoentzat, esaterako) eta apaizentzat eta gehiago sakondu nahi dutenentzat hirugarrena. Ez da halakoa Belapeirerena.

(69) Cf., adibidez, Sauvage 1963, I, 336 eta ond. Italian bazen erlijio gaien inguruko ezjakintasunaren aurkako kezka. Milanen sortu eta laster hedatu zen Kristau-Dotrinaren Konpainiak eskolak sortu zituen haurrentzat. Ondoren, Trentoko Kontzilioan, 5. lan-saioan (1546) irakaspenaz eta predikatzeaz arituko dira: teologia ikasketak bultzatu behar dira; gotzainen eginbide nagusia predikatzea da; apaizek igande eta besta-egunez predikatu egin beharko dute.

Hamazazpi urte geroago, 24. lan-saioan gai beretara itzuliko dira: apezpiku eta apaizek kristau-doktrina azaldu edo, gaitasunik ez badute, azalaraziko dute, gutxienez igande eta jai-egunetan; oraingoan haurren heziketaz arituko dira bereziki. Italiako katekesi-mugimenduaren oihartzuna dira, nolabait, irakaspenaren inguruko dekretuak. Kontzilioaren ondoren, gorago aipatu Konpainiaren eskolak asko ugaldtu ziren, batez ere, Milango Carlos Borromeo ereduzko artzapezpikuaren arrangurari esker.

(70) Trentoko Kontzilioko partaideak banandu zirenean, benetako argitalpen egitasmoa aurkeztua zuten. Lehenik burutu zen liburua katixima izan zen (1566). Ondoren *Breviario* delakoa (1568) eta *Misal*-a (1570) ateratu ziren. 1592an *Vulgata* delakoaren testu zuzendua argitaratu zuten. Hurrengo egitekoa liburu hauek hedatu eta erabilaraztea izan zen. Cf. H.J. Martin 1969, I, 10.

oinarrian dago, eta apaizentzat prestatutako kristau-dotrina osoaren azalpen laburtua zen. Ondoren, herri xeheari zuzendutako galdera-erantzunez osatu esku-liburu errazagoak ondu beharra zegoen.

Italian XVI. mendean katekesi-mugimenduak indar handia izan zuen, baina besterik esan behar da Frantziar. Erlijio-guduek ez zuten lagundu, jakina, eta XVII. mendearen hasieran egoera ez zen txalotzeko modukoa (Broutin 1956: I 28 eta ond.). Baina XVII. mendean, bereziki zenbait elizgizon handiri esker (Vicente de Paul, Bourdoise, Olier, de Bus, e.a.)⁷¹ egoera orokorra aldatu egingo da: "Un intenso movimiento catequístico sacudirá a Francia durante el siglo XVII" (Sauvage 1963: I 410). Italiari jarraituko zaio, eta Carlos Borromeo izango da katekesi iraultzaren eredu.

Irakaspenen behar gorriaren kontzientzia agertzen da Frantzian, herriaren ezjakintasuna eta protestanteen katekesi zaletasun nabarmena direla medio. XVI. mende amaierako probintzi-kontzilioek dotrina irakasteko agindu zuten, Trentoko katixima gomendatuz. Gotzainak, estatu sinodalen bidez, eta argitaratu ostean apaizen artean banatu zituzten dotrina-liburuak zirela medio, irakaspena zabaltzen saiatu ziren.

Frantziako elizbarrutietan, XVII. mendearen bigarren erdian hasi ziren haurrei katixima sistematikoki irakasten. Autun-go barrutian, esaterako, 1652an de Ragny apezpikuak haurrei igandero irakaspenak egiteko agintzen du (Delumeau 1973: 244). Aurrerantzean Autun-go zenbait apezpikuk isunak ezarriko dizkie katixima irakasten ez duten apaizei. Santu guztien egunetik ekainaren 24a arte irakatsi behar zuten, igandero eta "ordurik egokienean". 1690ean, oraindik, elizbarrutiko apaiz gehienek ez dute katixima azaltzen Abendu-aldiko nahiz Garizumako egun batzuetan baizik. Bestalde, gurasoak ere gogatu behar izan ziren, mehatxuak ere tartean zirela, haurrak katiximara bidaltzera. Umeak eta zerbitzariak ikastera igortzen ez zituzten aita-amek ez zuten aitortzeko nahiz jaunartzeko aukerarik izango. Delumeau-k azpimarratzen duenez, katixima irakasteko ohitura oso emeki indartu zen:

Estos hechos [Autun-goek] nos demuestran hasta qué punto la enseñanza del catecismo era una práctica nueva y de qué modo conmocionaba los hábitos del clero parroquial y de los fieles (Delumeau 1973: 245).

Beraz, dotrinaren irakaspena pixkanaka zabaldu zen. Zenbait ohitura hedatu ziren:

Los manuales de pastoral y los tratados de aquel tiempo concuerdan al describir la manera cómo se daba casi universalmente el catecismo. Se daba en la Iglesia, después de misa o de vísperas, según la comodidad, y se invitaba a él no sólo a los niños, sino también a las personas mayores. Estas últimas estarán en el fondo, y se evitará preguntarles, si no se está seguro de su conformidad, para no arriesgarse a humillarlos delante de los niños (Sauvage I: 449/450).

(71) Vicente de Paulek misioak bultzatu zituen. Bourdoise-k S. Nicolás du Chardonnet-en elizgizonak katekesirako prestatu zituen. S. Sulpice-ko erretore zen Olier apezgaiez baliatu zen inguruko auzoetan katekesi sare bat hedatzeko. Cesar de Bus-ek "doctrinaires" direlakoak sortu zituen, h.d., zeregin nagusitzat dotrina irakastea zuen ordena berria.

Katiximek kristau dotrinaren laburpena eta azalpena dakarte. Ulertzen ez dituelako, misterioitsu agertzen zaizkion zeremoniak adierazi egin behar zaizkio herriari:

Il faut expliquer les actes qui entourent le culte afin de leur conférer une valeur théologique et missionnaire qui se surimpose à celle rituelle et semi paganisante dénoncée par le concile de Trente (Bonetti 1986: 115).

Kristauaren fedeari indarra, *sinesgarritasuna* eman behar zaio, dotrinaren hainbat puntu zehazki adieraziz. Horregatik kristau ikasbideak bakun eta gardenak izango dira. Egituraketa garbia, irakurketa errazteko modukoa. Lekuan lekuko hizkuntzaz egindako dotrinak bultzatuko dira katolikoen artean ere. Euskal Herriari dagokionez, kristau ikasbide ugari agertzea ez da harritzekoa, euskalki eta azpieuskalki desberdinen multzoa kontuan hartzen badugu.⁷² Dotrinetan erabili hizkera, herriak darabilenetik hurbil, erraza izango da, eta azalpenak garbi eta sinpleak, herritarrek jasotzeko modukoak.

6.3. XVII. mendeko frantses katiximak

Trentoko katiximak eta, batez ere, Belarminorenak izan zuten oihartzuna XVII. mendeko frantses katiximetan, ez hainbeste Canisiok (Fdez. Magaz 1968: 16). Edukia, egitura, idazlea eta hartzailea kontuan izanik, hiru multzotan sailka daitezke garaiko kristau-ikasbideak.

1. Eskola-katiximak eta parrokia-katiximak. “Petites Écoles” direlakoetan (ik. 6.5.1 eta ond.) irakasteko esku-liburuak, irakurleei zegokien legez, labur eta errazak ziren, eta, ardura, idazleen izena ez zen ezartzen. Hauekin oso loturik agertzen zaizkigu parrokia-katiximak. Zenbait izen aipagarri dira: Cesar Bus, San Vicente de Paul (*Le petit Catéchisme de la Mission*, 1640), Jacques Olier (erretore honek taldea osatu zuen katixima irakas zezaten), Adrien Bourdoise (Saint-Nicolas du Chardonnet parrokiako erretore ezagunak hainbat dotrina-liburu idatzi zituen), e.a.

2. Elizbarruti-katiximak. Eskola katiximak aitzindari izan ziren eta esku-liburu xehe haietara jo zuten apezpikuek argi bila, Trentoko Katixima egokitu egin behar baitzen herriarengana iristeko modukoa izan zedin. Beren gain zuten zamak ez baitzien astirik uzten, ez dira asko elizbarruti-katixima beren eskuz idatzi zuten apezpikuak.⁷³ 1670. urtea arte apezpiku gutxik ezarri zuen elizbarruti-katixima (“pour être seul enseigné dans la diocèse”). 1670tik aurrera ugaltzen hasten dira.⁷⁴ Trento,

(72) “Gure artean hain Kristau Ikasbide asko argitaratu bada, herri bakoitzak erabiltzen duen euskarari egokitzeko gurariak eraginda izan da, batez ere. Badago herri bat, aldi batez behintzat, bere dotrina ukan zuena; eta bailarak, ugari” (Rementeria 1975, xx).

(73) “Sus cargas pastorales no les dejan el reposo que su composición requiere. Un buen ejemplo nos lo ofrece Richelieu. La calma que le procuró el destierro de Aviñón le permitió pensar en el alimento espiritual de sus sacerdotes y fieles, para los que escribe *L’Instruction Chrétienne*” (Fernández Magaz 1968, 18).

(74) Sauvage-ren arabera (1963, I 445), “penetrar en el campo de los *manuales* de catecismo del siglo XVII es aventurarse en una selva aún inexplorada”; “en el siglo XVII los catecismos se multiplican en Francia, quizá con exceso” (I 446). Frantses katiximen zerrenda eta sailkapenak aurkitzeko, ik. E. Mangelot, *Catéchisme sarrera*, DTC II, 1895-1968 zutabeak; Hezard, *Histoire du catéchisme depuis la naissance de l’Eglise jusqu’à nos jours*, Paris, 1900, eta R. Girault, “Quatre siècles de catéchisme”, in *Lumière et Vie*, 35, 1957 (543-569).

Canisius eta Belarmino itzultzen dira (Sauvage I, 446). Claude Joly Agen-go apezpikuaren *Les Devoirs du Chrétien* (1672) esku-liburuak itzal handia lortu zuen.⁷⁵ Bossuet-en liburuaz beherago jardungo dugu; Belapeirek idatzitako katiximaren bigarren partea, izan ere, gotzain ezagun hark ondutakoaren hirugarren atalaren (“Traite des Festes & autres solennitez de l’Eglise”) itzulpena baita.

Gehienetan apezpikuak testua idatzarazi egiten zuen eta ondoren aztertu, onetsi eta ezarri, idazlearen izena gehienetan ixilpean geratzen zelarik. Zernahi gisaz, aipagarri da Le Puy-ko apaizgaitegiko zuzendaria, Charles Louis de Lantages, 1674tik aurrera Le Puy eta Clermont-eko elizbarrutietan irakatsi zen *Le grand Catéchisme de la foi et des moeurs chrétiennes* idatzi zuena.

3. “Catéchismes privés” direlakoak. Atal honetan, La Salle-k bere ikasleentzat idatzi lanak edo jesuitenak sar daitezke, esaterako. Claude Fleury ezaguna dugu (*Catéchisme historique, contenant en abrégé l’Histoire Sainte*).

Laster ahaztu zuten elizbarruti-katiximen idazleek norentzat ari ziren, eta laburpenak egitea beharrezko gertatu zen. Canisius-ek argitara zituen hiru katiximen ildotik, esku-liburu mailakatuak agertzen dira: jakintza maila desberdinei dagozkien hiru katixima batzen dira liburu bakarrean. Halakoa da, besteak beste, La Rochelle, Luçon eta Angers-eko apezpikuek elkarrekin argitaratzen dutena, hiru gotzainen izena dela-eta *Catéchisme des Trois Henri* (1676) deitua.⁷⁶

Elkarren ondoan zeuden elizbarruti batzuetako apezpikuen batasun ahalegina aipagarria da. 1676an Saintes eta Périgueux-en esku-liburu bera kaleratu zuten. Urte berean hiru Henri-ek batera argitaratu katixima aipatu berri dugu.

Iturri beretatik edaten dutenez (aipatu diren Trento, Canisio, Belarmino) antzekotasun asko aurkitzen dira frantses katiximetan. Mendearen bigarren erdian hainbat esku-liburuk ospea lortu eta garaikideengan eragingo du. Zenbait apezpikuk beste elizbarruti bateko liburua hartuko du berean erabilia izan dadin. Dena dela, oro har, bertako testua izatea nahiago da. Bossuet-ek bere liburuari ezarri “Avertissement” delakoaren hasieran honela dio:

Il y a long-temps qu’on nous demande de tous costez & de toutes les Paroisses, que selon l’exemple de la pluspart des Evesques, nous ayions aussi à donner à nostre Diocese un Catéchisme un peu plus ample & plus expliqué que celuy dont on s’est servi jusqu’à present.

(75) Cf. Broutin I, 287 eta ond. “[...] certains manuels connaissent un grand succès et son adoptés par de nombreux diocèses soit voisins, soit éloignés. Il en est ainsi du catéchisme d’Agen de Claude Joly (1677) adopté par de nombreux évêques du Sud-Ouest, de celui de Meaux de Bossuet (1687), de celui de Bordeaux de Bazin de Bezons (1704), et d’autres. [...] Mais il arrive aussi qu’un nouvel évêque, ne partageant pas les idées de son prédécesseur, s’empresse d’interdire le manuel qu’il trouve en usage et d’en faire publier un nouveau, souvent en copiant plus ou moins ouvertement celui d’un autre diocèse” (F. Lebrun 1980, 163).

(76) Honako hiru atalak ditu: “Petit catéchisme ou abrégé de la doctrine chrétienne pour l’instruction des petits enfants” (28 orrialde), “Catéchisme ou doctrine chrétienne pour l’instruction des jeunes gens qui se disposent à leur première communion” (94 orrialde), behin 7 edo 8 urte betez geroz ikasi beharrekoa, eta “Catéchisme ou doctrine chrétienne” (382 orrialde), gehiago jakin nahi dutenentzat eta, bereziki, apaizentzat.

Testu berean, Bossuet-ek Fleury-ren katiximaz baliatzeko aholkatzen die apezai, beren buruak jazteko. Eta “elizbarruti” katiximez gain, Trentoko katiximaren ildoari jarraituz, zenbaitetan aski luzeak diren erretoreei zuzendutako testuak ere argitaratzen dira (cf. Sauvage I, 448).

6.4. XVI eta XVII. mendeetako katiximak Euskal Herrian gairi

Erabiliaren erabiliaz edizio asko galdu egin direla kontuan izanik⁷⁷ (cf. Mitxeleena, *HLV*, 63-65 eta H.J. Martin 1969: 789), Euskal Herria bere baitan hartzen zuten elizbarrutietan Trentoko Kontzilioaren ondorioz argitaratutako lehen euskal katixima katolikoak,⁷⁸ XVI eta XVII. mendeetakoak, aipatuko ditugu ondoren.⁷⁹

1. Calahorrako elizbarrutiari dagokionez, ezagunak dira bi apezpikuk, Don Pedro Manso-k 1600. urtean eta Don Pedro Lepe-k 1698an, agindutako Konstituzio Sinodalak, herrialde bakoitzeko euskaraz idatzitako dotrinak inprimatzeko aginduz.⁸⁰ Pedro Manso gotzainaren aginduz Betolazak dotrinaren itzulpena egin zuen (*Doctrina christiana en romance y basquense*, Bilbo, 1596).⁸¹ Kapanagak Ripaldaren

(77) Iparraldeari dagokionez Iraultzaren ondorioz galdu ziren asko eta asko: “les livres de piété et en particulier les catéchismes furent aussi de pauvres victimes sacrifiées par la Terreur; les autorités révolutionnaires les condamnèrent au bûcher et voilà pourquoi les livres d’église antérieurs à la Révolution sont chez nous une denrée assez rare et par suite précieuse” (Laborde 1925, 22).

(78) Euskaraz idatzitako dotrina protestantea da Joannes Leizarragak, Kalbinoren irakatsiekin, ondu zuena: *ABC, edo Christinoen instructionea* (La Rochela, 1571).

(79) XVII. mendeko Pariseko liburugintza aztertu duen H.J. Martin-en arabera, 1643-1665 bitartean katixima liburu ugari kaleratzen da (1969, 619-620). Baina produkzio hori anarkikoa zen, nolabait. Ugaltzen ari ziren karitatezko eskoletan dotrina erakusten zen. Kongregazio eta misioak beren liburu bereziak zabaltzen saiatzen ziren. Mendearan amaierakoa da katixima sistematikoki erakusteko benetako ahalegina. Egoera hobetzeko, irakastea bateratzeko, gotzainek elizbarruti-katiximak ezartzen dituzte; hauetatik asko Parisen inprimatu zituzten (1969, 789). Joseph de Revol-ek 1706an damaio barruti osoko lehenengo kristau-ikasbidea Oloroeko elizbarrutiari.

Martin-en arabera, “la plupart de ceux qui sont parvenus jusqu’à nous, et qui se présentent sous l’aspect de volumes in-12 ou in-8° de plusieurs centaines de pages, restent des livres du maître, à l’intention des catéchistes —plus encore que des catéchisés— sauf peut-être dans le cas des Nouveaux Convertis. Mais ce fait n’exclut pas que les catéchisés aient pu avoir entre les mains des impressions —bien plus minces celles-là: feuilles de catéchisme dans la région de Mons qu’il fallait rendre aux prêtres à la fin de chaque semaine; *petits catéchismes* que les prêtres du diocèse de Meaux recommandaient de conserver soigneusement lors de la première leçon en les distribuant; ou encore minces livrets précédés d’un alphabet qui étaient imprimés pour les fidèles du même diocèse” (1969, 790).

“Dotrinak, testua elkarrizketa eran tajaturik, abadeentzat, batez ere, inprimatzen ziren, eliztarrei esanera errepikatu edo kantatu eragiteko” (Altzibar 1992, 40).

(80) Kristau ikasbideak inprimazten dituzte, “en lenguaje acomodado a las Provincias”, “para que los curas tengan cartillas en la lengua propia de cada provincia” (1600). Ez dago kristau ikasbiderik “que uniformemente pueda servir en todas las tierras, en donde se habla este idioma, por la mucha diferencia que ay del Vazquence de unos lugares a otros”; horregatik agintzen da “que se haga una breve explicación de ella, por persona docta, en cada una de aquellas partes, en donde es comun, y sin obice alguno el Idioma Vazquence” (1698). Cf. Rementeria 1975, xviii.

(81) Egungo edizioak: *Euskera* 1986 (511-526), faksimile edizioa; Mitxelenarena, *BAP* 1955 (83-100) nahiz *ASJU* 1955 (52-60). Harrigarria da, eta J. de Urquijori ere hala iruditzen zitzaion, Betolaza (1596) eta Kapanagaren (1656) dotrinaren arteko beste liburu inprimaturik ez ezagutzea (Altzibar 1992, 42).

dotrinaren itzulpena egin zuen, jatorrizko testuarekin batera argitaratu zutelarik (*Exposición breve de la Doctrina christiana*, Bilbo, 1656). XVII. mendekoak dira bizkaieraz idatzitako “Viva Jesús” hitzekin hasten dena⁸² eta Nikolas Zubiarena (Donostia, 1691).⁸³

2. Iruñeko elizbarrutian erabiltzeko atera zen Sancius de Elso-ren *Doctrina Christiana* gazteleraz eta euskaraz (Iruñea, 1561). Ez da alerik aurkitu ahal izan.⁸⁴ Badakigu Martín Yáñez de Arrietak 1609an Ripaldaren itzulpena prestatu zuela, gipuzkeraz; baina diru kontuak zirela medio ez zen argitaratu.⁸⁵ Beriainen *Doctrina christiana*, elebiduna, 1626an atera zen Iruñean.

3. Baionako elizbarrutiak bazituen, XVII. mendean, zenbait katixima euskaraz idatziak. Materre frantziskotarraren *Doctrina christiana* (Bordele, 1617) aipatu behar da lehenik, Axularren baimena izanik 1623an arrainprimatu zena. 1693ko edizioak Duronea apaizak gehitutakoak daramatza.⁸⁶ Silvain Pouvreau, Materre bezala Euskal Herritik kanpo jaioa zenak, Richelieu-ren *L'Instruction du Crestien* dotrinaren itzulpena ondu zuen: *Guiristinoaren Doctrina*, Paris, 1656.⁸⁷ Argaingarats-ek bertsoz idatzi zuen *Devoten Breviarioa*-ren amaieran (Baiona, 1665), “Doctrina Christiana” dator;⁸⁸ zoritxarrez amaiera falta zaio ezagutzen den ale bakarrari.⁸⁹ Bestalde, XVII. mendearen azkenean, Léon de Lalanne Baionako gotzainak beste dotrinatxo bat idatzarazi zuen, euskaraz.⁹⁰

4. Akizeko elizbarrutiaz den bezanbatean, ez dugu ezagutzen XVI. eta XVII. mendeetako euskarazko dotrinarik. 1745 inguruan, Luis-Maria de Suárez d’Aulan Akizeko gotzainaren aginduz *Catichima edo fediaeren eta guiristino-eguien explicacione laburra* atera zen (Vinson-Urquijo 60. a), “choila haren Diocesa gucian eracaxia içaiteco”. Dotrinarekin batera argitaratutako manamenduan (1740-03-02), go-

(82) Cf. Mitxelena, “Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII”, *BAP* 1954 (85-95).

(83) José de Lezamiz-en *Vida del apóstol Santiago* (México, 1699) liburuan datozen zatiei esker ezagutzen dugu Zubiaren katixima (apud Mitxelena, *HLV*, 65, 10. oh.). Betolaza, Kapanaga, Zubia eta Arzadunen dotrinez ik., besteak beste, *Altzibar* 1992, 40 eta ond.

(84) “Más adelante, una provisión fechada a primeros de 1608 de don Antonio Venegas de Figueroa, obispo de Pamplona, asegura que la doctrina se ha hecho imprimir en vascuence y en las demás lenguas que se usan en este obispado”, Mitxelena, *HLV*, 63.

(85) Cf. S. Insausti, 1958, “El primer catecismo en euskera guipuzcoano (?)”, *BAP* 14 (78-83).

(86) *Bouqueta Lore Divinoena bereciac eta Duronea apezac Aita Materren liburuari emendatnac*, Baiona, 1693. Urquijoren liburutegian bada ale bat.

(87) Katixima hau erabilia izan zen Baionako elizbarrutian, zeren Jean d’Olce Baionako apezpikuairen baimena baitarama, 1655ekoa (Lalonde 1925, 9, 3. oh.).

(88) Rementeria-k dioenez, “[...] edozeinbat debozio-liburutan ere agertzen da Kristau Ikasbidea, haien zati bat bezala; eta, alderantziz, Kristau Ikasbide asko debozionario batez osatua agertzen zaigu” (1975, xx). Bigarren aukera honen adibide Materrearen katixima da, batez ere 1693ko edizioa (h.d. Duroneak gehitutakoak dakartzana).

(89) Cf. Vinson-en faksimile ed. (Donostia: Hordago, 1978; lehenengoa: Chalon-sur-Saône, 1910). Ikus Vinson-en “Avertissement” (ii) eta “Doctrina Christiana” (94 eta ond.).

(90) *Doctrina Christiana Bayonaco Leoni illustrissimo eta reverendissimo Ipizpicuaeren manuz bere diocesaico eguina*. Bayonan, Antonio Fauvet, *Gure imprimatçaillea baitban*. 36 orrialde baino ez ditu (in-4°) eta mende amaierakoa izan behar du zeren Léon de Lalanne 1688-1700 bitartean izan baitzen apezpiku (cf. Laborde 1925, 10 eta oh.).

tzainak adierazten du apaizek eta herritarrek aspaldidanik zutela dotrina hau eduki-
tzeko gogoia.⁹¹

6.5. Katixima Oloroeko elizbarrutian

Frantziako hegomendebaldean, Oloroeko elizbarrutia protestanteen Erreformaren eraginpean sartu ziren lehenetakoa izan zen. 1539-1555 bitartean Gérard Roussel —Calvin-en laguna— dugu gotzain. Nafarroako Margaritak, Albret-eko Henri II.aren emazteak, ezarri zuen apezpiku. Haurren heziketak asko kezkatzen baitzuen, Calvin-en antzera, katixima bat idatzi zuen (*Familière exposition du symbole, de la loy et oraison dominicale, en forme de colloque*), 1550ean Sorbonne-k gaitzetsia (Laborde 1925: 7-8).

Zuberoan ere protestanteek hartu zieten aurre katolikoei: Jakes Buztanobi zuberotarrak 1626 eta 1631k mugatzen duten tarteko urteren batean argitara zuen egun galdutzat jotzen den euskal dotrina bat.⁹²

Katolikoez den bezanbatean, Trentoko Kontzilioaren ezarpena berandu gertatu zen elizbarrutian. Ez zen bertan dotrinarik agertu eta aldameneko elizbarrutietako liburutxoak erabili ziren, ziurrenik (Laborde 1925: 10). XVII. mendearen amaieran agertzen dira bertan bereziki erabiltzeko idatzitako lehenengo katiximak (1686koa eta Belapeirerena hain zuzen). Bestalde, *Catechima laburra* (1696) zuberotarrentzat idatzia da, ez elizbarruti osoarentzat. 1706koa, Joseph de Revol gotzainarena, da Oloroen lehenengo elizbarruti-katixima.

6.5.1. Charles de Salettes-en ordenantzak (1686). Parrokia-eskolak

F. Charles de Salettes gotzainak sinodora bildu zituen 1686an bere apaizak. “Il y publia, sous forme d’*Instruction*, une ordonnance synodale, où l’on traite des vertus et des devoirs du prêtre, soit dans la vie privée, soit dans les fonctions de son ministère” (Menjoulet II, 317). Ehun orrialde ditu agiri luze honek, eta lau zatitan dago egitura-tuta.⁹³ “Des Ecoles” kapituluan (*tit. 2, chap. 5*) beren parrokitan eskola publikoak ezarrazteko agintzen die apaizei; haietan, irakasleak ikasleei nagusiki kristau dotri-

(91) “Hartacotz manatcen tugu ertor eta Bicari guciac, eta ganneratico gure autoritatiaren pian populien instrucioniaz cargatiac direnac, catichima haur choilqui, eta berce guciac utziric, eracax edo eracaxaazi deçaren [sic] parropietan eta herietan, eta hori eguinen da hanbatenaz guehiago fruturequin, cenbatenaz baita desiratia aspaldian arçainez eta populiez” (164).

Darabilgun alea Bonaparterena zen eta egun Chicagoko Newberry Library-n da. Gasteizko Filologi eta Historia Fakultatean den mikrofilmeaz baliatu gara. Collins-en katalogoan 1297. zenbakia darama. Aleak hasierako lau orrialdeak falta ditu, baina Vinsonek deskribatzen duen 1786ko edizioari dagokio (cf. Vinson-Urquijo 60. c), itxura guztien arabera. Bestalde, Collins-en katalogoan 1298. zenbakia ere katixima bera da (hau ere 1786koa).

(92) P. Urkizuren arabera (1989, 36-37), “bere euskal dotrina hura, xubereraz inprimatutako lehe-na izango zena, seguruen, ez da oraingoz inondik agertzen, edo hobe esan, ez guk, ez Haag, frantses protestantismoaren ikerle handiak [*La France protestante*, 2. arg., Paris 1886] ez dugu inon bere urratsik aurkitu”.

(93) Titre I “Des Devoirs des Curés, Vicaires & autres Ecclesiastiques, envers Dieu, & eux-mêmes” (1-22), II “Des Devoirs envers leurs Parroissiens” (23-70), III “Des Devoirs des Curez Envers leurs Egli-ses” (71-80), IV “De Plusieurs Chefs Importans qui concernent la Discipline Ecclesiastique” (81-100). Pabeko Udal liburutegian den aleaz (Ee 2655) baliatu gara.

na irakatsiko die. Beste kapitulu batean (*tit. 2, chap. 1*) agintzen da apaizek igandero egin beharko dutela pronoa, eta igande eta festetan dotrina irakatsi. Bestalde, astean zehar ikasitako dotrina esanaraziko diete apaizek haurrei. Cf. Belapeireren 1693ko maiatzaren 27ko ordenantza, frantsesez, *Catechima laburra*-ren hasieran.

Haurren erlijio heziketa apaiz eta maisuen eginbeharra izan zen, bada. Katiximaren hartzaileak haurrak eta zerbitzariak ziren, batez ere. Gotzainek apaiz eta maisuak elkarlanean jarri zituzten, haurrek meza eta gainerako kristau ekintzetan parte hartzeko gutxieneko gaitasuna izan zezaten. Pronoan eta dotrinan eskaintako irakaspenak eskolan osatzen ziren, zuzenean, katixima irakasten baitzen, eta zeharka, eskola hauen izaeragatik.

Izan ere, “petites écoles” direlakoetako maisuak elizak ezarritako zenbait baldintzaren pean arituko dira:⁹⁴ erlijio katolikoaren ekintzekiko errespetua bultzatuko dute ikasleengan (Bp I, 168); mezetara, prozesioetara joaten erakutsiko diete (Bp I, 10); elizan direnean jokaera eredugarria izango dute maisuek. Erlijio heziketari garbi lotzen zaizkion ekintzez gain (meza, otoitzak, aitortza,⁹⁵ jaunartzea), irakurketa eta idazketa lantzen ziren, baina hauetan ere erlijioaren inguruko adibideak eskaini behar zizkien irakasleak (François de Revol-en ordenantzetan hala agintzen da XVIII. mendean; cf. Bonetti 1986: 118). *Catechima laburra*-ren hasieran datorren ordenantzan garbi adierazten du Belapeirek eskola hauen izaera:

Enfin qu'en toutes choses, ils travaillent avec plus de soin à leur avancement spirituel, qu'à l'étude des lettres (Bp I, 10).⁹⁶

Irakasleek eliz-agintarien onespena behar zuten izan. Eta apaizek, eta bereziki zinegotziek, bultzatu behar zuten eskola hauen ezarpena. Eskola hauek herritarrek ordaindu behar zituzten eta, batez ere, katolikotu berriak (“nouveaux convertis”) zeuden herrietan bultzatzea komeni zen, kalbinismoari aurre egin behar baitzitzaion. Zuberoan Pierre de Chamalbide, promotorearen ordezkoa, da Belapeirek emandako ordenantza (1693-05-27koa) bete dadin ahalegindu behar dena. Sohütan ez da oraindik eskolarik ezarri eta Chamalbidek Jacques d'Aroix zinegotzi eta diputatuari ezar dezatela agintzen dio:

néanmoins ledit Jurat ni ses successeurs n'ont tenu aucun conte d'y obéir, non plus que ceux de diverses autres Paroisses dudit país (Bp I, 13-14).

(94) Ikus *Catechima laburra*-n datorren “Profession de Foy” (I, 176), irakasleok egin beharreko zina, Eliza Katolikoaren barrutitik saihesten den dotrina oro (bereziki Luther eta Calvin-enak) gaitzetsiz. Gainera, beren lanean jarraitzeko urtero lortu beharko dute Elizako agintarien baimena (Bp. I, 10).

(95) “Quand les Enfants doivent préparer le Sacrement de Confirmation, les Regens les y doivent préparer par des instructions particulieres, & les mettre en état de répondre sur le Catechisme precedant. Ils doivent aussi instruire particulièrement sur le Baptême, dont ce Sacrement confirme la grace, & puis leur apprendre ce que c'est que la Confirmation” (*Catechima laburra* I, 175).

(96) Cf. Lebrun 1980: “Cette esquisse [La Rochelle-ko apezpikuaren 1710eko gomendioetan agertzen dena] des devoirs d'un bon maître n'évoque que la seule instruction religieuse. [...] L'apprentissage de la lecture et de l'écriture pour elles-mêmes est non seulement accessoire, il peut être dangereux, si par exemple curés et maîtres ne prennent garde à ce que leurs élèves ne lisent pas chez eux de mauvais livres, tels que seraient, précise l'évêque de La Rochelle, des livres hérétiques ou des livres déshonnêtes, comme romans, comédies et semblables [...]” (165).

Arazoak izan ziren, bada, eskola hauen sortzean. Ziurrenik, parrokiek ez zutelako bere gain hartu nahi irakaslea izateak zekarren zama ekonomikoa. Dena dela, notario aktetan eta ezkontza erregistroetan, sinatzen dakitenen kopurua handituz doa XVII eta XVIII. mendeetan Zuberoan, Bonetti-ren arabera.⁹⁷ Eta alfabetatze maila hazkor horrek erakutsiko luke jendea eskoletara joaten zela. Beraz, katoliko zahar eta berriek beren erlijioaren oinarritzko egien ezagutza lortzeko aukera izan zuten eskoletan.⁹⁸

6.5.2. Oinarrizko ikasketak Frantzia XVII. mendean

Herriaren alfabetatzearen eta eskolaren historia Erreforma / Kontra-Erreforma borrokari loturik azaldu behar da. Erreformazaleak izan ziren aitzindari, baina katolikoak azkar asko jarraiki zitzaizkien.

Erreformak irakurtzen jakin beharra plazaratzen du, ahoz-ahoko hedapenaren orde, norberak Liburura zuzenean jo beharra. Beraz, jendea eskolatzeko, Erreformazaleek eskolak sortzen dituzte. Inprentak liburua demokratizatu egin du, eta irakurketa eginbide espirituala da. Handik hara idatzia nagusitzen da mundu modernoan.⁹⁹

Katolikoek ere parrokia-eskolak ezartzeari ekingo diote (cf. Sauvage I, 453-487). XVII eta XVIII. mendeetako estatutu eta ordenantzetan eskolak behin eta berriro aipatzen dira. Haurraren gaitza ongia baino errazago sustraitzen dela azpimarratzen da, eta baita haurtzaroan jasotako irakaspenen garrantzia ere. Bi helburu gurutzatzen dira: haurraren ortodoxia katolikoa sartzea eta, manu bakunez osatu moralala barneratuz, gizarte jokabidea arautzea (gurasoekiko begirunea izaten irakatsi, gaitzari ihes egiten, ohitura garbiak izaten, etab.).

Eskolak Elizaren mendeko dira. Zein da, ordea, Estatuaren jarrera? Monarkia ez da eskolez arduratzen. XVI eta XVII. mendeetan, haren egiteko bakarra heresiaren aurkako borrokan katolikoan alde agertzea izan zen. Azkenean Baliogabetze Ediktuaren 7. artikulua eskola protestanteak debekatzeko ditu. 1698ko *Déclaration* baten ondoren, intendenteek epaile bezala hartuko dute parte eskola arloan. Baina, XVIII. mendean zehar, gotzaina eta apaiza intendentea baino gehiago kezkatzen dira oinarrizko heziketaz. Badu, gainera, Estatuak eskolen aurkako arrazoirik: jendea letretara bide-

(97) Cf. Bonetti 1986, I, 120-121: "[...] il semble que les régents aient difficilement accepté la pression que le corps ecclésiastique exerce sur le contenu de leur enseignement et le contrôle clérical sur leur mode de vie.

Cependant cette algarade ne paraît pas en mesure de diminuer le rôle effectif joué par les petites écoles. A la fin du XVIIIe siècle, le nombre de personnes sachant lire et écrire rapporté à celui des personnes ayant souscrit un acte notarié ou ayant signé le registre des mariages, a triplé pour les hommes et doublé pour les femmes comparativement à la situation existante au début du XVIIe siècle. Ainsi 25% des hommes signent le registre à l'occasion de leur mariage alors que 5% des femmes sont en mesure de la faire."

(98) Lebrun-en arabera, dena dela, "si les petites écoles du siècle des Lumières ont contribué à l'instruction élémentaire des jeunes Français et, secondairement, des jeunes Françaises, il est beaucoup moins sûr qu'elles aient joué le rôle pourtant primordial, voire exclusif, que leur assignaient évêques et curés, à savoir le prolongement et l'approfondissement de l'enseignement du catéchisme" (1980, 167).

(99) "Luther rend nécessaire ce que Gutenberg a rendu possible: en plaçant l'Écriture au centre de l'eschatologie chrétienne, la Réforme fait d'une invention technique une obligation spirituelle [...] Au Moyen Âge, même la culture savante est toute pénétrée d'oral; à partir du XVIe siècle, même la culture populaire est dominée par l'écrit" (Furet eta Ozouf 1977, I, 71).

ra daiteke, Estatuaren ondasun iturburu diren nekazaritza eta merkataritzaren kalte-
tan; irakurtzen eta idazten jakiteak gizarte hesiak ireki ditzake.¹⁰⁰

Elizak goitik behera eragiten duen bezala, hiri eta herri komunitateek behetik
gorako indarra egiten dute eskolen sorreran. Oro har, XVII. mendean hirietan gerta-
tzen da eskolen ugaltze nagusia, eta XVIII.ean herrietan. Irakasleek eliz-agintarien
onespena behar bazuten ere, herritarren ordezkariak egiten zuten aukeraketa, gehie-
netan. Eskolak ezarriko baziren, haurrei ikasketak emateko borondatea behar zen
izan, goitik etorritako eskaintzari behetik etorritako eskaera gehitzea. Parrokia asko
eta askotan, Zuberoan ikusi dugunez, ez dago haurrak eskolatzeko gogorik ez ir-
kasleei ordaintzeko dirurik.

Lehen mailako eskolek ez zuten talde homogeneous osatzen, ez baitzegoen inola-
ko eskola-legedi baturik. Ikasketen iraupena, edukia, metodoak, irakasleen gaitasuna,
e.a. aldatu egiten ziren batetik bestera.¹⁰¹ Katiximaz gain, irakurtzen, idazten eta oina-
rrizko ariketa aritmetikoak egiten ikas zezakeen haurrak; aipatu ikasketek hiru maila
desberdin osatzen zituzten.¹⁰² Barzuek irakurtzen baino ez zuten ikasten. Nahiz eta
ezagutza beretan izan oinarri, idaztea irakurtzea baino zailagoa zen, luma eta gainera-
koak eskatzeaz gain benetako ariketa teknikoak baitzen (ik. Agirre 1997: 71). Salbatze-
ko Jainkoaren hitza irakurtzen jakin behar zenez, herri xeheak irakurtzen ikasi behar
zuen, baina ez idazten. Irakurtzea erlijioari, moralari zegokion; idaztea besterik zen.

Ordenantza eta gainerako eliz-legeetan, sexua baztertzeko ahalegin ikaragarria
agertzen da: mutilek (irakasle gizon batekin) eta neskek (emakumezko batekin) gela
desberdinetan ikasi beharra nahitaezko baldintza da; etxean neska-mutilek ezingo
dute elkarrekin lo egin, ez eta gurasoekin ere; etab. Bestalde, nesken eskolaztea biga-
rren mailakotzat jotzen denez (irakurtzen ikastea nahikoa dute), mutilak dira ikaste-
ko aukera duten bakarrak eskola bat baino eskain ez dezaketen herrietan.¹⁰³

(100) "[...] nombreux sont les administrateurs —intendants notamment— qui, se faisant l'écho de
la pensée des Lumières, dénoncent l'inutilité et le danger de l'instruction élémentaire des classes popu-
laires" (Lebrun 1980, 166).

(101) "La prépondérance de l'enseignement religieux et le contrôle constamment exercé par l'Eglise
représentent le seul facteur d'unité. Dans la plupart des écoles, les régents pratiquent une méthode
individuelle dont l'emploi est légitimé par le rassemblement d'élèves d'âges différents, l'irrégularité de
la fréquentation scolaire et la rareté des manuels. [...].

Tandis que les maîtres ecclésiastiques reçoivent une initiation pédagogique dans les noviciats des
congrégations, les laïcs se bornent généralement à effectuer un stage pratique auprès des régents qui les
ont formés" (Léon 1967, 45).

(102) Ikasle aurreratuenek latin pixka bat ere ikas zezaketen, ikastetxeetarako igarotzea errazteko.
Dena dela, kontuan izan behar da, garai hartan, aipagai ditugun eskolak eta ikastetxeak ez zirela proze-
su beraren bi maila, zeharo bereizita zeuden bi mundu baizik. "Petites écoles" direlakoetan oinarrizko
ikasketak osatu zituenak ez zuten ikastetxeetan ikasten jarraitzen.

(103) "Les objectifs de l'enseignement élémentaire tendent cependant à se laïciser et, au cours du
XVIIIe siècle, plus particulièrement après 1750, quelques moyens de formation technique s'offrent, dans
les villes, aux anciens élèves des petites écoles" (A. Léon 1967, 46).

Aipamen berezia merezi dute Jean-Baptiste de la Salle-ren eskolek: ikasketa bereziak jasotzen dituz-
te irakasle gaiek, egun osoan jardungo dute irakasten, ikasle talde homogeneous irakaspen bera jasotzen
dute elkarrekin (ez banaka banaka), etab. Ikasleak kristau on bihurtu eta salbatzen laguntzea da xedea,
baina "déjà, l'accession des pauvres à la lecture et à l'écriture est plus explicitement pensée en termes
d'insertion sociale, et de bien public" (Furet eta Ozouf 1977, 93).

6.5.3. *Belapeireren katixima* (1696)

Zuberoan apaiz gehienek beren betebeharrak egiten ez dituztenez,¹⁰⁴ Belapeirek 1693-05-27ko deklarazioa (frantsesez idatzia) eta 1695-10-20ko ordenantza (euskaraz idatzia) ezartzen ditu, eta *Catechima laburra*-ren hasierako orrialdetan argitaratzen, apaizei beren eginbeharrak gogorarazteko. Belapeirek berak idatzitako dotrina erabili beharko dute apaiz zein irakasleek. *Catechima laburra* euskaraz idatzi du (“en langue Basque, vulgaire du présent país”) Trentoko Kontzilioaren ildoari jarraituz (“Concile de Trente, sessio 5. cap. 2 & sess. 24. cap. 4 et 7”). Belapeirek agintzen die “Herri hontaco erretor, edo Vicari orori, Jesus-Christen doctrina uscaraz eracax eta enthelega eraci diecen bere Parropiacoer”. Apaizek aurretik prestatu beharko dituzte erakutsi beharrekoak, besteak beste, “amorecatic uscaraz onsa ecin minçatciaren penac guibel” ez ditzan lan horretatik.

1693ko martxoaren 10eko hilburukoan, Belapeirek adierazten du bere euskal dotrinari ez ziola Oloroeko apezpikuak (Charles de Salettes) baimena sekula eman nahi izan, bien arteko arazoak zirela medio.¹⁰⁵ Gotzainaren eta ofizialaren arteko borroka areagotu egin omen zen Belapeirek euskaraz idatzitako dotrina aurkeztu zuenean.¹⁰⁶ Azkenean, 1696an inprimatu zuten, gotzainaren onespelik gabe: ez dauka *Catechima laburra*-k izenburuan ohikoa zen “X apezpikuaren manuz” (frantsesez, “par le commandement de Monseigneur [...]”, “par l’Ordre de Monseigneur [...]”) edo antzekorik; ezta katiximen hasieran ezarria agertzen den gotzainaren mandement-a ere. Gorago aipatu denez, Pierre de Chamalbide eta beste apaiz zuberotar batzuk bulzatu zuten Belapeire katixima idaztera (Laborde 1925: 15-16).

1693rako idatzia zuena *Catechima*-ren lehenengo partea zen: kristauak sinetsi, eskatu, egin eta hartu behar dituenak, hots, dotrinaren oinarritzko irakaspenen azalpena. Bigarrena, festa nagusiez ari dena, 1695aren urrian prestatzen ari zen oraindik. Izan ere, *Catechima laburra*-ren hasieran datorren 1695eko ordenantzian, ondokoa idatzi zuen Athanasek:

[21] [...] gomendatcen dericiegu cerbutcha citeyen, cien urgazteco eta concencien arhinceco aguer dericiegun Catechisma labur honçaz, çoïn onhezten baducie, agüian horrec gogaturen gutu emaitera herri honi, çonbait besté lan, haren hobena gatic adelatcen duguna, Gincoc [22] hala nahi badu, Besta saintietan gaignen.

(104) “[...] la plupart des Curés dudit país obmettent toûjours de répandre ces consolations salutaires à leurs peuples, parce qu’ils n’ont jamais eu le soin de faire établir des Maîtres d’Ecole dans leurs Parroises, pour disposer d’avance les enfans chaque semaine d’apprendre le Catechisme, distribué pour le Dimanche en suivant, pour le reciter publiquement dans l’Eglise” (Belapeire I, 8).

“[...] bihotz min handi bateki ikhouston dugu, batciec [hau da, apaiz batzuek] bekhan eta herabereki Catechima eracasten diela, eta bestéc eztiela houra behinere aipatcen” (Belapeire I, 19).

(105) Apud Clément-Simon 1894-1895, 212, 3. oh. 1693ko maiatzaren 27ko *Declaratio*-an, idatzi duen katiximaz ari da Belapeire: “... la connaissance de ses Saints Mysteres, compris au Catechisme du present Diocese, que nous avons composé en langue Basque, vulgaire du present país” (Bp I, 8-9).

(106) Bonetti-ren hitzetan, “l’opposition est accentuée en 1686 par le fait que le vicaire général présente un catéchisme en langue basque” (1986, 141). 1686an? Ordurako Belapeirek katiximaren lehenengo partea idatzia ote zuen? Bonetti-k, bestalde, ez du iturririk aipatzen.

Aurretik izan zen beste euskal dotrina bat Zuberoan. 1695eko ordenantzan bertan, Zuberoako apaiz gazte batek (“bere lanian icena gorde diana” I, 21) euskarara itzultitako *Catechima* (1686) aipatzen du Belapeirek, apaiz zuberotar gehienek gaitzetsia. Ofizialaren ustez, autoreak huts asko egin ditu hala dotrina azaltzerakoan, nola euskara erabiltzean.¹⁰⁷

6.5.4. *Joseph de Revol-en katixima (1706)*

Laster ordezkatu zuten *Catechima laburra*,¹⁰⁸ gotzaingora igo berria zen Joseph de Revol-ek Oloroeko barruti osoan erabiliko zen lehenengo kristau ikasbidea argitaratu baitzuen 1706an.¹⁰⁹ Berak idatzi zuen, herritar gehienek ulertzen ez zuten frantsesez, eta euskara eta biarnesera itzularazi (Menjoulet, II, 335-336). Euskal itzulpena Jacques Maytie¹¹⁰ egin zuen, Oloroeko katedraleko kalonje eta Zuberoako bikario jeneralak.¹¹¹ Euskarazko itzulpenak ondoko izenburua du (apud Vinson-Urquijo, 142):

Catechima / Oloroeco Diocezairen / cerbutchuco / ecinago Ylustre eta oboragarri / Messire Joseph de Revol banco / Apezcupiaren manuz eguina. / Eta Zuberoa herrico uscaldumen / amorecatic uscarala utzulia Messire / Jacques de Maytie Oloroeco Calon- / giaz eta hanco Vicari Generalaz / {Pauven}, Jérôme Dupoux, 1706. [In-12]

(107) Vinson-ek (41) dotrina hau Belapeireren aipamenagatik bakarrik ezagutzen du. Biarnoko moldiztegien historia idatzi zuen Louis Lacaze-k eta Xavier Lavagne-k aurkitu ahal izan duten katiximari zaharrena *Catechima laburra* da (cf. Lavagne 1980).

(108) “J’ai entendu dire [idazten du Vinsonek], mais je n’ai pu vérifier le fait, que, dans l’édition originale du *Catéchisme* de Revol (n° 44 ci-après), il se trouve une défense expresse d’enseigner celui de Belapeyre” (Vinson-Urquijo, 142).

Joseph de Revol apezpikuaren 1706-9-13ko ordenantzari, katiximaren aurretik doanari, hasierako orrialdea(k) falta zai(zki)o Bonaparteren alean (cf. beherago). Gorde diren bi orrialdeetan ez da halakorik irakurtzen. Bestalde, ordenantza hau Joseph de Revol-en 1712ko ordenantza-bilduma inprimatuan agertzen da (Paben, Arch. Dép., bada alea). Vinson-ek irakurri zuen eta beste zati bat eskaintzen du (Vinson-Urquijo 420-421) eta bertan apezpikuak argi uzten du bere katixima izango dela eliza eta eskolatan irakatsiko den bakarra.

Edozein gotzainek kristau-ikasbide berria plazaratzen duenean, hori, eta ez besterik, irakats dadin nahi du. François de Revol-ek, esaterako, 1743 inguruan berea (Vinson 44. b eta ond.) argitaratu zuenean, ondokoa idatzi zuen *Mandamentia*-n: “Hartacoz gincoaren icen saintia invocaturic, enthelegatcen dugu Diocesa hontan goure Catechima baicic eztela eracaxia iñanen [...]”.

(109) “L’évêque voulait que chaque enfant eût son exemplaire. Il réunissait les élèves des diverses écoles de la ville épiscopale et établissait comme un concours sur le catéchisme; il agissait de même dans ses tournées pastorales et donnait des récompenses à ceux qui avaient le mieux répondu. Les curés devaient lire chaque dimanche au prône un chapitre du catéchisme et les maîtres d’école devaient faire réciter ce manuel” (Laborde 1925, 19).

(110) Arnaud-François de Maytie gotzain izandakoaren iloba txikia zen Jacques Maytie, bere amaren aldetik. Bere bi anaia ere katedraleko kalonje ziren. Beren benetako abizena Hegoburu zen (Atharratzeko familia ezaguna), baina aita Mauleko Maytie etxearen jabe zenez, Maytie deitura hartu zuten. Jacques Maytie teologian doktore zen; Aññharbeko priore, kalonje eta Zuberoako bikario jenerala izan zen.

“Il jouissait de toute la confiance de Mgr. de Révol, mais il y eut plus tard quelques nuages entre eux à propos d’un nouvel office de Saint-Grat que l’évêque voulut imposer. Les trois chanoines de Maytie, avec quelques autres membres du Chapitre, firent une longue opposition à cette réforme liturgique [...]” (Laborde 1925, 18).

(111) “On voit qu’il [Joseph de Revol-ek] avait rétabli la *chancellerie ecclésiastique* de Mauléon, supprimée par M. de Salettes” (Menjoulet, II, 336, oh.).

Ezagutzen zen ale bakarraren jabeari, Bonaparte printzeari, argibideak eman izana eskertzen dio Vinsonek. Ale hori, Bonapartek bildu liburu asko bezala, Chicagoko Newberry Library-n da.¹¹² Gasteizko Filologi eta Geografi-Historia Fakultatean bada horren mikrofilme bat.¹¹³ Xabier Lavagne-n arabera (1981: 47) bada bigarren ale bat ere; honen kokalekua ondokoa litzateke: "Troyes, Bibliothèque Municipale, T 5020". Egun ez da ezagutzen lehenengo edizioko biarnes eta frantses alerik.

Lavagne-k (1981) biarnesezko beste bi edizio (1707 eta 1711) eta frantsesezko beste hainbeste (1713 eta 1727) aipatzen ditu.¹¹⁴ Euskal katiximak ere izan zuen, gutxienez, beste edizio bat, Vinsonek bakarra ezagutzen bazuen ere. Jérôme Dupoux berak argitaratu zuen 1723an, Joseph de Revol zelarik gotzain. Lavagne-i zor diogu honen berri jakitea:

Catechima Oloroëco diocezaren cerbutchuco, ... Messire Joseph de Revol hanco apezcupiaren manus eguina. Eta çuberoa herrico uscaldunén amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroëco calongiaz eta hanco vicari generalaz. - Pauven: Jérôme Dupoux, M.DCCXXIII. - In-12.

[Alearen kokalekua]

(Dublin, Trinity college library) (1981: 57).

Katiximaren itzulpenek Oloroeko elizbarrutian ziren hizkuntz arazoen berri eskaintzeko bide ematen digute. Gorago aipatu dugu apaiz zuberotarrek beren eginbideak euskaraz egiteko duten zailtasuna. Baina bada bestelako arazorik ere. De Revol apezpikuak, kanpotarra izanik, ez daki ez euskara ez biarnesik.¹¹⁵ Garai honetan frantsesa da goimailako elizgizonen darabilten hizkuntza: gotzainek ordenantzak

(112) Bonaparte hil eta gero berak bildutako liburuekin gertatu zenaz, ikus Arana Martija 1989, 21-22.

(113) Bonaparteren liburuak saltzeko Victor Collins-ek egindako katologoan (1894) ondokoa irakurtzen dugu:

"1295. [CATECHIMA] Oloroeco Diocezaren cerbutchuco ecinago Ilo. eta ohoragarri Messire Joseph de Revol hanco Apezcupiaren manuz eguina. No place, 1706. 8vo, vellum.

The title and several other pages have been restored in manuscript. From the fragments of another copy I have added, as far as possible, complete leaves for those restored, without, however, removing the latter" (64).

Beraz, Bonaparte printzeak ale bat eta beste baten zenbait orrialde zituen (hamarren bat edo, mikrofilmean ikusten denez). Egia esateko, ez dakigu orrialde solteak alearen edizio berekoak diren, hots, konposizio tipografiko berari dagozkion. Ezetz esango genuke; baina hala balitz bi edizioek antzekotasun ikaragarria lukete: orrialdeak ez ezik lerroak ere hitz berarekin hasi eta bukatzen dira, oro har (salbuespena: 28. orrialdeko 2-7 lerroak dira). Badira, bestalde, desberdintasunak: 28 *Jesusen* (or. soltean) / *Jesuzen*, 28 *Personnari* (or. soltean) / *Personari*, 31 *bil onduan* (or. soltean) / *bil cen landan*. Dena dela, antzekotasuna dela eta, ezin dugu oraingoz guztiz baztertu edizio berekoak izatea eta gazteleraz *variaciones de estado* deitzen direnak egotea (cf. J. Moll 1979).

(114) 1707ko biarnesezko alea: Dublin, Trinity college library; 1711koa: Troyes, B.M., T 5021. 1713ko frantsesezko alea: Dublin, Trinity college library; 1727koa: Troyes, B.M., T 5022. Denak in-12 eta Jérôme Dupoux-enean inprimatuak (aipatu den azkenak semearen izena darama: Jean Dupoux).

(115) 1706/09/13ko ordenantzan zera dio apezpikuak: "[...] Dieu n'ayant pas voulu que nous eussions la consolation de pouvoir instruire une partie de nos Diocessains desquels le langage Nous est barbare, et ausquels le notre l'est peut être aussi [...]". Kontuan izan behar da Joseph de Revol etorri berria zela. Poitiers-go bikario jenerala zen Oloroeko gotzain izendatu zutenean. 1706ko apirilean sartu zen Oloroen (Laborde 1925, 17).

nahiz manamenduak frantsesez idazten dituzte;¹¹⁶ frantsesa darabilte Belapeireri bidali gutunetan Maytie kalonjeak eta Maytie apezpikuak, eta Omizeganiako apaizaren senideak (ik. 4.3, 4.4 eta eransk.). Baina herritar gehienek ez dakite frantsesik.¹¹⁷ 1706ko dotrinaren hasieran datorren ordenantzian (1706-09-13), apezpikuak ondokoa dio:

[...] notre presente Ordonnance, de laquelle ils feront la lecture dans le Prone de la Messe Paroissiale de leurs Eglises [...] ou en expliqueront la substance à ceux qui n'entendroient pas notre langue.

6.5.5. François de Revol eta Oloroeko dotrina eraberritua

1743aren inguruan, François de Revol-ek¹¹⁸ (1742-1783) bitartean Oloroeko gotzain izan zenak) 1706koa berrituz (zenbait galdera kentzen dira, beste zenbait ordezkatzeko, ordena aldatzen da, beti ere erraztasuna bilatuz) kristau-dotrina berria inprimarazten du. Frantsesez, euskaraz eta biarnesez agertu zen liburua. Euskal itzulpenaren izenburua ondokoa da: *Catechisma Oloroeco diocesaren cerbutchuco Ioseph de Revol, hanco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol, Oloroeco Apphezcupiaren manuz* (In-8o, Vinson 44.b).¹¹⁹ Lehenengo edizio honetaz gain, besterik ere izan zen François de Revol gotzainaren agintaldian: 1746koa (In-8o, Vinson 44.c) eta 1770eko bi (biak in-8o: Vinson 44.c.d —Urquijok bazuen— eta 44.d); 1788. urtea dakarren edizioa (in-8o, Vinson 44.f) 1778koa dateke (ikus Vinson-Urquijo 420).

J.-B. Auguste de Villoutreix de Faye gotzainak (1783-1792) bere aurrekoaren dotrina bere hartan hartu eta inprimarazi zuen, izenburua bakarrik aldatuz, François de Revol-en 1743ko “mandamentia” ere katiximaren hasieran gordez (Laborde 1925: 22). Frantziako Iraultzaren aurretik atera zen edizioa: zehazki zein urtetakoa den ez dakigun *Catechisma Oloroeco diocesaren cerbutchuco berris imprimatia Joanne-Baptista-Augusta de Villoutreix de Faye, Oloroeco Apphezcupiaren manuz* (Vinson 44.e: “de 1784 à 1787”; “je ne connais aucun exemplaire”).

(116) Aipagarria da Belapeirek frantsesez idatzi 1693ko ordenantzaren edukia 1695ekoan, oraingoa euskaraz, errepikatzea.

(117) Herritar gehienek beren hizkuntza bakarrik dakitelako itzultzen dira eliza liburuak euskara-ra. Maister-ek, *Jesu-Kristen Imitacionia* itzulpenean (1757), François de Revol Oloroeko gotzainari zuzendutako sarreran honela dio:

“Eta noula çoure carguan, eta escupian den diocesaren pharte-batec ecin escola houn hoyetariec ajuturic ukheiten beicitian, bere sortcepeneco lengouagia baicic etçakialacoz: hartacoç hanco içalec ere, bestec hebentic idokitcen dutien abantalletariec, ukhen lecen pharte, hen uscarala utçuli içan den librugnou hau [...]” (iii-iv).

Notari-aktrek erakusten dute hirutik batek ez dakiela frantsesez hitz bakar bat ere: “Le notaire qui a rédigé le testament en français écrit à la fin de l’acte *le luy ay lu et relu ainsy que traduit ou ay fait lecture en basque*” (Bonetti 1986, 114).

(118) Joseph de Revol gotzain izandakoaren iloba txikia zen François de Revol-ek euskara eta biarnes pixka bat ikasi nahi izan omen zuen, ikustaldietan haurrei katiximari buruzko galderak egiteko adina (Laborde 1925, 21).

(119) “Je ne connais de cette édition, si c’est bien elle, qu’un exemplaire très incomplet” (Vinson). Lavagne-k (1981, 64) ez du aipatzen alerik.

Iraultzan katixima asko eta asko erre egin zituzten. Concordat-en Loison Baionako (h.d. Frantziako Iraultza aurreko elizbarrutiak elkartuz sortutako Baiona, Lescar eta Oloroeko elizbarrutiko) gotzainak elizbarruti zaharretan aurretik erabili katiximak irakasten jarraitzeko agintzen du. Baina, Napoleon-ek behartua, Loison-ek *catéchisme de l'Empire* delakoa ezartzen du elizbarrutian (1807). Inperioa bukatu ondoren katixima zaharretara itzultzen dira. Michel Cluzeau Baionako inprimatzaileak Villoutreix de Faye-ren edizioak berrargitaratzeko baimena lortu zuen. Baina baimenik gabeko argitaralpenak ere jalgi ziren:

Il y eut d'autres réimpressions, faites sans autorisation de l'autorité ecclésiastique, à Limoges et à Toulouse, et deux libraires d'Oloron mirent en vente des exemplaires antédatsés, paraissant ainsi appartenir à un ancien stock et firent concurrence à Cluzeau, imprimeur de l'Evêché (Laborde 1925: 24).

Vinsonek azken urteetako hiru euskal edizio aipatzen ditu. Bi lehenengoek 1788ko data daramate: Vinson 44.g (Urquijok bazuen; Tolosan inprimatu eta Oloroeko Supervielle-k saltzen zuen) eta Vinson 44.fg (Vinson-Urquijo 420); "les deux éditions sont certainement antédatsées".¹²⁰

Hirugarrena Tolosan A. Hénault-ek inprimatua da (Vinson-Urquijo 44.h; Urquijok bazuen). Urquijok dioen legez, Oloroeko dotrinaren edizio guztietatik ale gutxi iritsi zaizkigu, eta, gainera, aurkitu direnek orrialdeak falta dituzte (Vinson-Urquijo 144).¹²¹ Parisen badira bost ale: "Cinq exemplaires du *Catéchisme Oloroeco* de Joseph de Revol, sans date, figurent à la Bibliothèque nationale, sous les cotes Z basque 551 à Z basque 555" (Lavagne 1981: 47).¹²²

(120) Lavagnek 1788ko ale bat aipatzen du: "un exemplaire, de format in-12: Bayonne, Grand séminaire" (1982, 11).

(121) Julio Urquijoren liburutegian bost ale daude (parentesi artean egungo signaturak): 1770eko ediziokoa, Vinson 44.c.d (J.U. 4774); 1788ko ediziokoa, Vinson 44.g (J.U. 4775a); Tolosan A. Hénault-ek inprimaturako bi edizioen ale bana, datarik gabek: bataren izenburua Urquijok eskaintzen du (ik. Vinson 44.h) (J.U. 4775b); besteak (J.U. 5265) liburuaurrea eta 119. orrialdea, azkena, falta ditu, baina izenburua ondokoa zuen:

Catechisma / Oloroeco Diocezairen / Cerbutchuco / Berris imprimatia Jouanne-Baptista / Augusta de Villoutreix de / Faye, Oloroeco appezcupiaren manus / A Toulouse, / De l'Imprimerie d'Augustin Henault, / près les Changes.

Aipatzen dugun izenburua Bonaparterena zen aletik jaso dugu (ale oso hau egun Newberry Libraryn da; Collins 1894, 1296. zenbakia). Chicagotik Gasteizko fakultatera bidalitako mikrofilmetik atera genuen kopia erabili dugu erkaketak egiteko.

Bosgarren aleari (J.U. 6763) hasierako orrialdeak (izenburuarena eta François de Revol-en mandamentuaren hasierakoak) eta 76. orrialdetik aurrerakoak falta zaizkio, eta, edizio bereko beste alerik ikusi ez dugunez, ezin esan zein ediziori dagokion. Alean eskuz idatzia agertzen den susmoak ez du balio; izan ere, 1743koa ote den dio Revol-en mandamentia dakarrelako, baina testu hau edizio guztiek dakarte, baita Villoutreix de Faye gotzainaren pean argitaratuek ere. Edizio zaharrekoa dela frogatzeko izan daiteke beste biderik: kontuan izan behar da edizioetan inprimatze hutsak gehituz doazela dirudiela, eta honek ez duela hainbeste huts (dotrinaren testuaren hasieran datorren izenburua ondo ezarria daraman ale bakarra da, bosten artean: CATECHISMA / OLOROECO DIOCESACOUA. / CHRISTIEN EXERCICIOUAC); bestalde, s altxatua erabiltzen da grafiaz den bezanbatean (ikusi ditugun katixima honen 1788tik aurrerako edizioetako aleetan s borobila idazten da ingurune guztietan). Ikerketa zehatzagoa eskatzen dute, jakina, ale hauek. Eta egun diren gainerakoekiko erkaketa.

(122) Biarnes eta frantses edizioez cf. Vinson-Urquijo 145 zein 562 eta Laborde 1925, 21 eta ond. Bonetti-k Paben (Arch. Dép.) den 1788ko frantseseko ale bat darabil (1986, 8).

1820an Baionako gotzain aukeratua izan zen Mgr d'Astros-ek, elizbarrutiko dotrina zaharrak baztertu eta 1823an argitaratua ezarri zuen dotrina bakar (Vinson-Urquijo 145).

6.6. *Catechima laburra*-ren egitura eta edukiaz

Belapeireren katiximaren lehen zatia (dotrinaren azalpena) ez da izenburuak adierazten duen bezain laburra. Garaiko frantses katixima mailakatuekin alderatuz gero, erdi mailako luzera eta zailtasunari dagokio, h.d. lehen jaunartzea egitera abiatzen direnentzat prestatutako testuari. Arruntak ziren, garaian, "abregé de la Doctrine Chrestienne", "Petit Catechisme" bezalako izenburuak, baina, gehienetan, lehen zailtasun mailari ezarriak.¹²³

Liburuak bi parte dauzka (aurrerantzean I eta II); bakoitzak bere izenburua darma.

I.

Izenburua (I, 1); Belapeireren 1693-05-27ko "declaratio" a parroketan ezarri behar ziren eskolei buruz, frantsesez (I, 3-11); Chamalbide-ren "imploration" a (aipatu eskolen ezarpenaren inguruan) eta Lextarreko gorteko Hegobürüren 1695-11-12ko erantzuna, Erregearen Prokuradorearen erabakia ontzat emanez, frantsesez (I, 11-16).

Zuberoako apaizei Belapeirek zuzentzen dien 1695-10-20ko ordenantza, euskaraz (I, 17-26); Pio V eta Gregorio XIII.ak Katiximaren ohoretan emandako induljenzia (I, 26-27); dotrina galdera-erantzunez (I, 28-154).

Arnaud-François de Maytie Gotzainaren 1675-05-14ko ordenantza, frantsesez (I, 155-166); meza nola lagundu behar den, frantsesez (I, 167-168); *Reponses à la messe*, apaizak esango duena eta haurrek erantzungo dutena, latinez (I, 169-175); irakasleek egin beharko duten *Profession de foy* delakoa, Eliza katolikoa onartu eta gainerakoei uko eginez, frantsesez (I, 176).

II.

Izenburua: *Catechimaren bi garren partia, besta guebienen eta Eliçaco eguimbidé saintien eçagutceco* (II, 1); Belapeireren 1696-05-2ko gutuna Zuberoako apaizei zuzendua (II, 3-6); kristau dotrina, galdera-erantzunez osatua (II, 7-134); azken oharra, Belapeirek 1696-04-02an izenpetua (II, 135-136).

Lehenengo parte

28. orrialdean hasten dira galdera-erantzunak. Kapituluak banatzen da katixima, bakoitzaren hasieran bere edukia adierazten duen izenburua eta, askotan, eduki horri dagozkion erreferentziak daudela (esaterako, *LEHEN CAPITULIA / Gincsoaz, eta mundiaren Creacioniaz. / Deut. 6. Ecles. 1. Apoc. 1.*). Berrogei kapitulu dira; azkenak ikasgai guztien laburpena dakar.

(123) Laborderen ustean, Belapeirerena ez da haurrentzako esku-liburua, liburutegietako liburua baizik (Laborde 1925, 16). 1706ko katixima haurrentzat egokiagoa da: "Le catéchisme de Révol était vraiment le manuel populaire qu'il fallait. C'était un petit in-12 d'une centaine de pages partagées en chapitres brefs, par demandes et réponses courtes et simples. Ce livre était à la portée des enfants et ils pouvaient le mettre dans leur poche" (Laborde 1925, 19).

Bi urtetan zehar ikasteko da lehen partea, eta igande bakoitzean haurrak elizan esan beharko duen zatia (batzuetan kapitulu osoa, beste batzuetan kapituluaren zatia) garbi dago berezita. Azaroko lehen igandean hasi behar da esaten.¹²⁴

Izenburuan bertan adierazten da edukia: *Batbederac ikbas deçan cer sinhexi, galthbatu, equin, eta hartu behar dutian Gincoa ganic* (I, 28). Izan ere, Trentoko Kontzilioaren dotrinaren lau zatiak horiek dira: sinetsi behar dena, hots, *Credo*-a; eskatu behar dena, hau da, otoitzak; egin behar dena, hots, manamenduak; jaso behar dena, hau da, sakramentuak. Gaia antolatu eta zatitzerakoan desberdintzen dira katiximak, baina sakonean eduki bera dute. Egia esan, badira kristau-ikasbide bereziak, lau atalak ez dakartzatenak.¹²⁵ Belapeirerenak kristau dotrinaren adierazpen osoa dakar.

Belapeirerenean Pio V.aren dotrinaren lau zatiak ez dira, esaterako, Asteterenean bezain garbi agertzen.¹²⁶ Baina, lehenengo lau kapituluak, izenburuetan adierazten ez bada ere, *Credo*-aren azalpena dira, azken finean. Ondoren, bosgarrenean *Credo*-a dator, Aita Gurearekin batera. 12-20 kapituluetan Sakramentuak azaltzen dira. 21-30 kapituluetan, berriz, Jainkoaren manamenduak eta elizarenak adierazten dira, bana-banaka. 31-39 kapituluak, nagusiki, otoitzaren ingurukoak dira.

Bigarren partea

Bossuet-en “*Catéchisme des fêtes*” delakoaren itzulpena da. Hirugarren urtean esan behar da, azaroko lehenengo igandean hasirik. Garbi adierazten da kapitulu bakoitza noiz ikasteko den, kapituluaren edukia egun horretako edo gertuko bestaz ari baita. Lehenengo bi kapituluetan igandeaz, meza nagusiaz eta kristauak horietan egin beharrekoaz aritu ondoren, *Jesus-Christ gouwe Jaunaren bestac* datoz hurrengoetan.

Jarraian *Heren Partia*. *André Dana Mariaren, eta hanitz Sainturen bestetaco* dator (II, 87-110). Hasteko, sarrera orokorra, urtean lau aldiz esan beharrekoa. Ondoren zazpi kapitulu, bakoitza Mariaren besta bati (kontzepzioa, anuntziazioa, etab.) eskainia. Amaitzeko, Santuen bestak ikasi behar dira (*Laur garren partia. Saintien Besten*, II, 111-134).

6.7. Belapeire Bossuet-en itzultzaile

Zuberotarraren katiximaren bigarren zati osoa Bossuet-en liburuko “*Catéchisme des fêtes et autres solennités et observances de l'église*” izenburudun zatiaren itzul-

(124) Lehen urteko 37 igandeetan 1-28 kapituluak ikasi behar dira. Bigarreneko lehen 20 igandetan 29-40 kapituluak ikasi behar dira; hurrengo 17 igandeetan, lehenengo 17 igandei zegokiena errepikatuko da.

(125) Chartres-go elizbarrutiko *Instructions morales, en forme de Catechisme, sur les Commandemens de Dieu* (1693), esaterako, manamenduen inguruan ari da (264 orrialde).

(126) Asteterenean garbi bereizten dira lau atalak:

— *Primera parte de la Doctrina Cristiana, en que se declara el Credo y los artículos de la fe.*

— *Segunda parte de la Doctrina Cristiana, en que se declara lo que se ha de pedir y las oraciones de la Santa Madre Iglesia.*

— *Tercera parte, en que se declara lo que se ha de obrar.*

— *Cuarta parte, en que se declaran los sacramentos que se han de recibir.*

pena izatea ustegabekoa izan da, Belapeirek ez baitu ezer adierazten. 1695eko ordentzian ondokoa dio:

[...] horrec gogaturen gutu emaitera herri honi, çonbait besté lan, haren hobena gatic adelatcen duguna, Gincoac hala nahi badu, Besta saintietan gaignen (I, 21-22).

Adelatze hori itzultzea zen. Kontu jakina da garaiko idazleen ohiturak ez zirela egungoenak bezalakoak. Ohikoa zen, esaterako, beste batengandik hainbat pasarte bere hartan hartzea, iturriaren inolako aipamenik egin gabe (Fdez. Magaz 1993: 179); baina Belapeirek ehun orrialde baino gehiago itzultzen ditu.

Harrigarri gerta dakiguke, bestalde, Belapeirek Meaux-ko katiximara jo izana, Paris ondoko elizbarrutia Zuberoatik zein urrun dagoen kontuan hartuz gero; ez, ordea, Bossuet apezpikuaren ospe eta itzalaren berri badugu.

Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), apaiztu ondoren (1652), Metz aldera joan eta, protestanteekin izandako borroketan, dotrina azaltzeko artea landu zuen. 1659aren inguruan Parisen bizi da eta bere predikari ospea handituz doa. 1670-1680 bitartean erregearen semearen irakasle izan zen, eta Frantziako Akademiako kide izendatu zuten. Erregeak Meaux elizbarrutiko apezpikugoa eskaini zion (1681). Gotzain langilea izan omen zen; horren erakusgarri, idatzi zuen katixima.

Garaiko borroka eta korronte teologikoen barruan aritu zen Bossuet. Jansenismoaren¹²⁷ auzia zela eta, Port-Royaleko erlijiosoak komentzitzeko negoziaketetan esku hartu zuen. Galikanismoaren inguruko tirabiretan ere izan zuen parte;¹²⁸ 1673an Louis XIV.ak "droit de régle" izenekoa¹²⁹ elizbarruti guztietara hedatu zuenean Aita Santuak gogorki erantzun zuen, azken finean biok eztabaidatzen zutena ondokoa baitzen, Frantziako apezzeria erregearen ala Aita Santuaren peko zen. Frantzia Erromatik bereiztekotan izan zen, gotzain gehienak erregearen alde atera baitziren. "Sur l'unité de l'Eglise" hitzaldian Bossuet bitartekari gisa agertzen da. Le Brun-en arabera (1980: 613), bestalde, Bossuet garaiko gotzainen egoera bereziaren adibide dugu, aldi berean erlijio erreformaren eta Errege Txit Kristauaren handitasunaren alde ari baita.

(127) Jansenismoa Jansenius-en eta Saint-Cyran-en hausnarketatik abiatu zen. Argitaratu orduko eztabaida sutuak piztu zituen *Augustinus* lanean, Jansenius-ek gizakiaren izate ahul eta ustela azpimarratu zuen, Jainkoaren graziaren beharra salbatu ahal izateko. Jansenius-en alde atera zen Port-Royaleko Antoine Arnauld (1643), aitortze eta jaunartze erraz eta usua salatuz. *Augustinus*-a bost proposiziotan laburtua izan zenean istilu anitz izan zen: Inocencio X.aren gaitzespena (1653), proposizioak berez liburuan direla Arnauld-ek ukatzea, proposizioak kondenatuz apaiz eta erlijioso orok sinatu beharreko formularioa. Gatazkan, jansenismoaren aurkako zen Luis XIV.ak, Aita Santuak, hainbat apezpikuk eta jansenista ziren Port-Royal-eko erlijiosoek esku hartuko dute. Jansenismoari buruz irakur bedi, esaterako, Delumeau 1973, 119-155 (galikanismoaren inguruan 132 eta ond.).

(128) Frantziako Elizak Aita Santuarekiko gehiegizko mendetasunetik askatu nahi du, baina baita apezpikuak hautatzeko eskubidea duen erregearenetik ere (eliz-galikanismoa). Luis XIV.aren inguruko galikanismo politikoak, berriz, aurrekoarekin bat egiten du Erromarekiko askatasuna aldarrikatzean, baina erregearen nagusitasuna bultzatu nahi du Frantziako eliz-arazoetan.

(129) "Depuis longtemps, pour les diocèses du Nord, l'usage était établi que, durant la vacance d'un évêché, le roi touchait les revenus et conférait les bénéfices à la disposition de l'évêque: tel était le droit de régle" (E. Germain 1988, 21, 25. oh.).

Katolikoaren esparruan izandako gatazketan ez ezik,¹³⁰ protestanteekikoetan ere jardun zuen. Bossuet-ek elizen arteko batasuna lor zitekeela uste zuen, katoliko eta protestanteen arteko eztabaidagaiak ez zirela garrantzizko. Haren *L'exposition de la foi catholique*-k (1671) Turenne erreformazale ospetsuak bere fedeari uko egitea lortu zuen. Bere erresumako protestantismoa deuseztatzearen, Luis XIV.ak Nanteseko ediktua baliogabetzen zuen Fontainebleau-koa (1685) sinatzean, Bossuet-ek "Constantino berria" goraiatzeko du.

Bossuet-ek bere lekua du literatura frantsesean: "C'est la postérité qui devait découvrir dans l'orateur le poète quasi involontaire, et dans l'expression d'une foi dogmatique et traditionnelle, l'originalité d'une nature".¹³¹

Katiximaz den bezanbatean, 1685ean bukatu zuen idazten, eta 1687an argitaratu zuen *Catéchisme du diocèse de Meaux*. Katixima mailakaturia da, bere baitan hiru katixima dituen: lehenengoan dotrinaren laburpena dator hasiberrientzat; bigarrenean dotrina zabalagoa, lehen jaunartzea jasoko dutenentzat; hirugarrenean festen azalpena, aurreratuentzat. Edizio asko izan zituen: 1687, 1688, 1689, 1691, 1701, etab. (ik. bibliogr.).¹³² 1689an hainbat otoitz gehitu zituen autoreak ("Prières ecclésiastiques").

6.8. Lehen partearen zenbait iturritz: Materre, Bossuet

Catechima laburra-ri, hots, liburuaren lehen zatia dagokionez, aurreko euskal katiximetara eta garaiko zenbait frantses dotrina ospetsutara (ik. bibliogr.) jo eta ez dugu ediren Belapeirek itzuli edo moldatuko lukeen iturri nagusirik, baina pasarte zehatz batzuk Materrearen *Dotrina Christiana*-tik jasoak dira. Zatatxo hauek zubereratu egin zituen Belapeirek: esaldien egiturari eutsi egiten dio, oro har, eta mailegu zenbait baztertu; inoiz edo behin, zubereratu gabe uzten du hitzen bat: *lekhüko* ('lekukoa, zerbait ikusi nahiz entzun duelako horren berri eman dezakeena') bere hartan uzten du, liburuan gainerako testuinguruetan adiera hori duen hitza *jakile* bada ere; ik. gure edizioan Materrearen testua eta egin ditugun oharrak (Bp I, 56-57, 83-84, 86, 87-88, 89), eta *BpHizt erask.* b.2.

Materrearen dotrina-liburuak zenbait argitalpen izan zituen (ik. Vinson 11): 1617, 1623 ("othoitz eta oracino batque berreturic" atera zena), c. 1648, 1693, 1704. 1693ko edizioak (*Bouqueta lore divinoena bereciac eta Duronea apezac T.P.S.V. Aita Materren liburuari emendatuac iduquicen dituelaric (...)*) Materrearen dotrina bere baitan du, eta, haren aurretik eta ondoren, Duroneak idatziak gehitzen ditu. Belapeirek katixima izkiriatu zuen garaikoa den edizio honetan, Materrek idatzia bere hartan hartzen da (1623ko ale batekin erkatu dugu): bada, zernahi gisaz, grafia aldaketaren bat (ik. Agirre 1997: 294).

(130) Kietismoaren inguruan Bossuet-ek eta Fenelon-ek izandako eztabaida ospetsua ere aipagarri da.

(131) Thérèse Goyet, *Dictionnaire Biographique des Auteurs*.

(132) "Le cardinal de Bissy en fit une réduction, et le catéchisme de Bossuet fut usité à Meaux, sous l'une ou l'autre de ses deux formes, jusqu'en 1822. L'évêque de Mâcon l'adopta en 1744, et son diocèse le conserva jusqu'en 1828. La réduction du cardinal de Bissy fut acceptée à Châlons-sur-Marne en 1727" (*DTC* 1935).

Belapeireren eta Bossuet-en dotrina osoak parekatu ditugu, eta zuberotarraren liburuko lehen parteko pasarte jakin batzuk ere frantses testuaren itzulpen dirateke-ela agertu da; baina oro har ez da zordun frantses testuarekiko. Aipatu pasarteak gure edizioan eskaini genituen: ik. Bp I, 25, 53, 75-77, 122-123 eta 167-168.

Badirudi, beraz, garai hartan ohikoa zenez, zenbait liburuz baliatu zela Belapeire katixima idazteko. Besançon-go katiximaren izenburua aipatu ohituraren erakusgarri da: *Catéchisme ou Instruction de la Doctrine Chrétienne, où l'on apprend à devenir bon chrétien et à faire son salut qui comprend et renferme tout ce qui est contenu dans les plus célèbres catéchismes de France, principalement ceux du diocèse de Lyon, Paris, Sens, Châlons en Champagne, Agen, et dans plusieurs catéchismes particuliers*. Katixima ontzerakoan nahikoa zen jada idatzia zegoenari jarraitzea, eta ez zen komeni, ziurrenik, berritzaile izatea. Amiens-go apezpikuari zuzendutako gutunean (1693), elizbarrutiko eskuliburuaren hasieran, esaterako, idazleak (C.G.) onartzen du bera ez dela berez autorea, gaiak aukeratu eta ordenatu egin dituela, ez besterik, zenbait hausnarketa tartekatuz.¹³³

Bibliografia

Eskuizkribuak:

Archives départementales des Pyrénées-Atlantiques:

— 1 J 29/5: Affaires ecclésiastiques

— 1 J 62/2: Jacques de Belaren *Tablettes*: I (Aage-Créanciers), II (Créanciers-Exemples), V (Officiers-Revolté), VI (Revolté-Zwingle).

Bibliothèque Nationale de Paris:

— N.A.F. 20.053-20.055 (3 liburuki): Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* ("ms. autographe", BN-ko katalogoaren arabera).

— N.A.F. 20.058-20.069 (12 liburuki): aurrekoaren kopia (XIX. mendekoa, BN-ko katalogoaren arabera).

Agirre Sarasola, Pello, 1996, "Belapeireren *Catechima Laburra*-ri buruzko ohar jakingarri zenbait", *Euskera* XLI, 1-2, 67-71.

———, 1997, *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696). Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak. Grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta hiztegia*. Doktore-tesi argitaragabea.

Alonso Perujo, N. eta J. Pérez Angulo, 1885, *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*. Barcelona: Librería de Subirana Hermanos editores.

Altzibar, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.

Andurain de Maytie, A., 1992, "Une catastrophe publique a Mauléon de Soule en 1679", *Revue de Pau et du Béarn* 19, 115-123.

Arana Martija, Jose Antonio, 1989 [1984], "Prólogo" in C. González Echegaray eta Arana Martija, *L. L. Bonaparte. Esquizkribuak-argitarapenak, Manuscritos-Publicaciones*, Euskaltzaindia, Bilbo (7-26).

(133) "Je reconnois que je n'en suis pas proprement l'Autheur. Comme c'est un précis de toute la Religion, je n'ay eu garde d'y mêler mes foibles lumieres, ni d'y avancer quelque chose de singulier & de nouveau. Toute la part que j'y puis avoir, est le choix & l'ordre des matieres, & quelques reflexions" (A Monseigneur Feydeau de Brou, evesque d'Amiens). BN de Paris D 29206 darabilgu.

- Argaignarats, Pierre d', 1665, "Doctrina Christiana", in *Devoten Breviarioa*. Baiona. (Vinsonen ed. darabilgu: Chalon-sur-Saône 1910; facs. Donostia: Hordago, 1978. (95-109).
- Azcona, Tarsicio de, 1985, "La Iglesia en la Edad Media", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, J. Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkia. Oiartzun (337-342).
- Azurmendi, Joxe, 1985, "Irakaskuntza eta pentsamendua Euskal Herriko historian", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, Joseba Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkia. Oiartzun (357-386).
- Bayaud, Pierre, 1958, *Archives Départementales des Basses-Pyrénées. Répertoire numérique de la sous-serie 4E. Registres Paroissiaux conservés aux Archives Communales et Départementales*. Pau: Imprimerie Commerciale des Pyrénées.
- Bela, Jacques = TAV (183-187).
- Belapeire, Athanase, 1696, *Catechima laburra eta Jesus-Christ Goure ginco jaunaren eçagutcia, Salvatu igateco {...}*. Pabe: Jérôme Dupoux.
- _____, ik. Davant.
- Bonetti, Philippe, 1981, "Le fidèle au centre des préoccupations de la Reforme Catholique: l'exemple souletin", *Revue de Pau et du Béarn* 9, 15-26.
- _____, 1986, [1978], *La vie religieuse en Soule (1598-1789), Mentalités et comportements*. T.E.R., Ch. Desplat eta J.-P. Labatut-en zuzendaritzapean. I Liburukia eta Liburuki Gehigarria. Université de Pau & des pays de l'Adour (idazmakina, ale fotokopiatua).
- Bossuet, Jacques-Bénigne, 1687, *Catéchisme du Diocèse de Meaux. Par le commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Révérendissime Jacques Benigne Bossuet Evêque de Meaux {...}*. Paris: Sebastien Mabre-Cramoisy. BN, D 28524. Edizio berekoa da BN, D 28525 (izenburu orrialdea dute desberdin: Pariseko inprimatzaileaz gain honakoa hau aipatzen da: "Et à Meaux, chez Veuve de Claude Charles [...]").
- _____, Bossuet-en katiximaren beste zenbait edizio ere izan dugu eskuartean: 1688 (BN, D 28527), 1691 (baina hirugarren partea 1687ko ediziokoa du: Sebastien Mabre-Cramoisy; BN, D 28528), 1701 (BN, D 28529). XIX. mendeko edizio batez ere baliatu gara:
- _____, 1860, *Catéchisme de Bossuet évêque de Meaux. Nouvelle édition contenant Le Petit Catéchisme ou abrégé de la Doctrine Chrétienne, Le Catéchisme pour les enfants que l'on prépare à la Première Communion, et le Catéchisme des Fêtes*. Poitiers: Henri Oudin.
- Broutin, P., 1956, *La réforme pastorale en France au XVIIe siècle*. I eta II. Paris.
- Camino, Iñaki eta Ricardo Gómez, 1992, "Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)", *ASJU XXVI-2* (453-577).
- Catechima Oloroeco diocezen cerbutchuco ecinago Illustre eta oboragarry Messire Joseph de Revol banco apezcupiaren manuz eguina. Eta çuberoa herrico uscaldunen amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroeco Calongiaz eta banco Vicari Generalaz*. [Pabe]: Jérôme Dupoux, 1706.
- Catechisma Oloroeco diocezen cerbutchuco Joseph de Revol banco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol Oloroeco Apezcupiaren manuz*. Pabe: Jean Dupoux, 1770 [lehenengo edizioa 1743 ingurukoa dela, guk Vinson 44.c.d. ediziotik aipatzen dugu].
- Catechisme de la Doctrine Chrestienne Dressé par le Commandement de Messire Toussains de Forbin de Janson, Evêque & Comte de Beauvais {...}*. 1681. Beauvais: Estienne Vallet. BN, D 14347.
- Catechisme de la Foy et des Moeurs Chretiennes; dressé par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Messire Gilbert de Veny d'Arbouze Evêque de Clermont {...}*. 1674. Clermont: Nicolas Iacquard. BN, D 28222.
- Catechisme dogmatique et historique, à l'usage du Diocèse d'Amiens ou instructions chretiennes pour la Jeunesse après la première Communion {...} Nouvelle Edition, Corrigée & augmentée*. 1693. Paris: L. Roulland fils. BN, D 29206.

- Catechisme Nouveau, Dressé en faveur de la Jeunesse du Diocese de Besançon {...} par Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Antoine Pierre de Grammont {...}*. 1687. Besançon: Louïs Rigoine. BN, D 28131.
- Catechisme ou Abregé de la Doctrine Chrétienne Imprimé par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendiss. P. P. Archevêque de Bourges. c. 1688*. Bourges: François Toubeau. BN, D 28164.
- Catechisme ou Abregé de la Foy & des Veritez Chrétiennes, fait par l'ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime François de Harlay, Archevesque de Paris. c. 1688 (Mandement-aren data: "dernier Octobre 1687")*. Paris. BN, D 28712.
- Catechisme ou Abregé de la Foy et des Veritez Chrestiennes. Fait par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Gabriel de Roquette. Evêque d'Autun. 1703*. Moulins: Denis Vernoy. BN, D 14307.
- Catechisme ou Doctrine Chrétienne imprimé par ordre des Messeigneurs les Evesques d'Angers, de la Rochelle, et de Luçon. Pour l'Usage de leurs Dioceses. 1678*. Paris: Veuve Jean Dupuis. BN, D 14267.
- Catechisme ou Doctrine Chrétienne; imprimé par ordre de Monseigneur l'Archeveque Duc de Reims {...}*. 1692. Paris: Antoine Dezallier. BN, D 28824.
- Catechisme ou instruction chrestienne pour le diocese de Sens {...}. Seconde Edition. 1670*. Sens: Louïs Prussurot. BN, D 28961.
- Catechisme ou sommaire de la doctrine Chrétienne {...} par l'Ordonnance de Monseigneur l'Illustrissime Archevêque de Cambrai {...}*. 1692. Cambrai: Mairesse. BN, D 28179.
- Catecismo del Santo Concilio de Trento para los Párrocos, ordenado por disposición de San Pío V traducido en lengua castellana por el R. P. M. Fr. Agustín Zorita {...}*. 1905. Madrid: Compañía de Impresores y Libreros.
- Catechisma edo Fedia Laburki, Paul-Thérèse-David d'Astros, Bayounaco Jaun Apphezcupiac imprima eraciric; {...}*. c. 1860 [urte honetakoa da inprimatzeko baimena]. Baiona: Lasserre.
- Catechisma edo fediaaren eta guiristino-eguien explicacione laburra, Charles-Auguste Le Quien de Laneufville, Aquiceco Juan Apezpicu {...}*. 1786 [c. 1741]. Akize: G. René Leclercq. (Chicagoko ale baten kopia darabilgu: Collins 1297).
- Clément-Simon, Gustave, 1894-1895, "Le Protestantisme et l'érudition dans le Pays Basque au commencement du XVIIIe siècle. Jacques de Béla. Biographie. Extraits de ses Oeuvres inédites", in *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau* 24, 197-321.
- Clermont, François de, 1691, *Catechisme composé par Monseigneur l'Eveque, Comte de Noyon, pair de France, {...}*. Saint-Quentin: C. Le Queux. BN, D 28687 bis.
- Collins, Victor, 1894, *Attempt at a Catalogue of The Library of the late Prince Louis-Lucien Bonaparte by Victor Collins*. Henry Sotheran & Co.
- Davant, Jean Louis, (arg.), 1983, *Belapeyre (Athanasie). Catechisma laburra eta Jesus-Christ goure Gincó jaunaren eçagutcia salbatu icateco* (Euskararen lekukoak, 7). Bilbo: Euskaltzaindia.
- _____, 1996, "Athanasie de Belapeyre. Haren familia, bizitza eta lana", *Euskera* XLI, 1-2, 61-66.
- Dejean de la Batie, J. M., 1956, "La Soule et ses anciennes institutions", *GH* III, 129-138.
- Delumeau, Jean, 1967, *La Reforma*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 30. liburukia. Barcelona: Labor [bereiz, *Naissance et affirmation de la Reforme*. PUF].
- _____, 1973, *El catolicismo de Lutero a Voltaire*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 30 bis. Barcelona: Labor [bereiz, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, PUF].
- Desplat, Christian, 1995, "Zuberoa Aro Modernoan", *Zuberoako Historia*, Pierre Bidart (biltzailea), Jaxinto Setien (itzultzailea). Donostia: Gaiak Argitaldaria (137-173) [bereiz, *Le Pays de Soule*, ed. Izpegi, Baigorri].

- Dictionnaire Biographique des Auteurs*. Laffont - Bompiani. I (A-J: Bossuet sarrera). 1957. Paris: S.E.D.E.
- Dictionnaire de Théologie Catholique*. Tome Deuxième. Première Partie. Baader-Buzetti (Bossuet sarrera). 1923. Paris: Librairie Letouzey et Ané.
- _____, Tome Deuxième. Deuxième Partie. Cabados-Cisterciens (catéchisme sarrera).
- Doctrina Christiana, Bayonaco Leoni Illustrissimo eta Reverendissimo Ipizpicuaren manuz bere Diocesaco eguina*. Baiona: Antonio Fauvet.
- DTC. *Ikus Dictionnaire de Théologie Catholique*.
- Dubarat, Victor Pierre, 1887, *La Commanderie et l'Hôpital d'Ordiap: dépendance du monastère de Roncevaux en Soule (Basses-Pyrénées)*. Pau: Léon Ribaut; Paris: Alphonse Picard.
- _____, 1888, "Notices historiques sur les évêques de l'ancien diocèse d'Oloron", *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, IIe Série, XVII, 37-128.
- _____, 1892, "Les sorciers en Béarn", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, lehen liburukia (468).
- _____, 1895, "Un discours de visite pastorale à Aroue en 1683", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 4. liburukia (12-15).
- _____, 1902, "Synode à Oloron; troubles en Soule et en Béarn (1631-1632)", "Dîmes de Soule et émeute à Gotein (1631)", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 11. liburukia (209 eta 324).
- _____, 1903, "Origine protestante d'Athanase de Belapeyre vicaire général de Soule au XVIIe s.", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 12. liburukia (473-475).
- _____, 1923, "Notes sur le chevalier de Béla", *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, IIe Série XLVI, 76-79 eta 95-102.
- Etchecopar-Etchart, Jean-Louis, 1992 [1989], *Histoire du Pays de Soule. Recueil de références*. Mauleon: Imprimerie de Arce.
- Fernández Magaz, Manuel, 1968, *Un catecismo del Gran Siglo francés Los deberes del cristiano de San Juan Bautista de La Salle*. [Tesiaren laburpena]. Madrid: Imprenta, Juan Bravo, 3.
- _____, 1993, "Devoirs d'un Chrétien". *Thèmes Lasalliens*, lehen liburukia. Roma: Frères des Écoles Chrétiennes (178-190).
- Furet, François eta Jacques Ozouf, 1977, *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*. Lehen liburukia. Paris: Les éditions de Minuit.
- Germain, Elisabeth, 1988, "Etude historique", in *Catéchismes, mémoire d'un temps: 1687. Les manuels diocésains de Paris et de Meaux (Bossuet)* (Cahiers de l'Institut Supérieur de Pastorale Catéchétique, 1). Desclée (13-52).
- Goienetxe, Eugenio, 1971, "Arnaut Oihenarte. Gizona, kondairagilea, eta abertzalea", *Atsotitzak eta Neurtitzak. Oihenarte*, Larresorok prestatutako edizioaren hitzaurrea. Donostia (9-28).
- _____, 1973, "Instituciones administrativas del país vasco-francés en la Edad Media". *Anuario de Historia del derecho español* XLIII, 207-262.
- _____, 1985a, *Historia de Iparralde. Desde los orígenes a nuestros días*. Donostia: Txertoa.
- _____, 1985b, "Iparraldeko historiografiaz. Aspectos de la historia de Iparralde", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, Joseba Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkoa. Oiartzun (228-238).
- Haristoy, P., 1983-84, *Recherches historiques sur le Pays Basque*, I-II, Baiona-Paris; facs. Marseille: Lafitte Reprints, 1977.
- _____, 1892, "Les Sorciers au Pays Basque", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, lehen liburukia (517-525 eta 577-579).
- _____, 1901, "Les paroisses du Pays Basque pendant la période révolutionnaire", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, 10. liburukia (ikus Chéreaute parrokia, 390-391).

- Instructions morales, en forme de Catechisme, sur les Commandemens de Dieu. Tirées de l'Écriture Sainte. Avec l'Approbation de Monseigneur Paul de Godet des Marais, Evêque de Chartres.* 1693. Chartres: René Bocquet.
- Jaugain, J. de, 1884 eta 1885, "Les capitaines chatelains de Mauléon gouverneurs de la vicomté de Soule", *Revue de Béarn, Navarre et Lannes*, 1884-tome second (113-141 eta 241-341) eta 1885-tome troisième (13-84).
- _____, 1896, "Notice sur le chevalier de Béla", *Mémoires militaires du chevalier de Béla publiés par E. Ducéré* (Baiona: Lamaignère) liburuaren hitzaurrea (7-25).
- _____, 1903, "Une visite pastorale en Soule au XVIIe s.", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne: comprenant les anciens diocèses de Bayonne, Lescar, Oloron et la partie basque et béarnaise de l'ancien diocèse de Dax*, 1903-urtarrila. Pau: G. Lescher-Moutoué (26-27).
- _____, 1908, *Journal de Pierris de Casalivetry, notaire royal de Mauléon de Soule*. Jaurgainen edizioa. Paris: Honoré Champion; Auch: Léonce Cocharaux.
- Joly, Claude, 1674⁵, *Les Devoirs du Chrétien, dressés en forme de Catechisme, par Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Pere en Dieu Claude Joly, Evêque & Comte d'Agen {...}*. Agen: Antoine Bru. BN, D 39442.
- Joncheray, Jean, 1988, "Approche Sociologique", in *Catéchismes, mémoire d'un temps: 1687. Les manuels diocésains de Paris et de Meaux (Bossuet)* (Cahiers de l'Institut Supérieur de Pastorale Catéchétique, 1). Desclée (71-102).
- Labarre, Albert, 1990 [1970], *Histoire du livre* (coll. Que sais-je?, 620). Paris: P.U.F.
- Laborde, J.-B., 1925, *A propos du "Catéchisme à l'usage du Diocèse d'Oléron"*. Pau: Imprimerie Catholique.
- _____, 1931, "L'évêché d'Oléron", extr. de *Revue historique et archéologique du Béarn et du Pays Basque*.
- Lacaze, Louis, 1884, *Les Imprimeurs et les Libraires en Béarn (1552-1883)*. Pau: Léon Ribaut, libraire-éditeur.
- Lanoë-Mesnard, M., 1689, *Catechisme du Diocèse de Nantes. Par le Commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Messire Gilles de Beauvau Evêque de Nantes. Composé par le Sr. Mesnard, Prêtre, Directeur du Seminaire de Nantes. Chez Michel Mareschal*. BN, D 14404.
- Lavagne, Xavier, 1980, *Impressions palloises et béarnaises 1541-1789*. Pabeko udal liburutegian 1980-12-11 eta 1981-02-07 bitartean izandako liburu erakusketaren katalogoa.
- _____, *Recension des impressions palloises et béarnaises 1541-1789*. 3 liburuki. Pau: Bibliothèque municipale, 1981, 1982, 1982.
- Lavieuxville, P., 1736 [1732 edo 1733]. *Güristinoen doctrina laburra baur gastei irakbasteo, Piarres de Lavieuxville, Baiñaco Jaun Aphezpicuaren manuz imprimatua {...}*. Baiona: P. Fauvet.
- _____, 1985, *Lavieuxville-Harosteguy. Bayonaco Diocesaco bigarren Catichima*. Villasanteren edizioa. (Euskararen Lekukoak 11). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lebrun, François, 1979, "La prédication au XVIIIe siècle", in *Histoire vécue du peuple chrétien*, II, Jean Delumeau (zuz.). Toulouse: Ed. Privat (43 eta ond.).
- _____, 1980, "L'enracinement (1670-1770)", in *Histoire des Catholiques en France du XVe siècle à nos jours*, F. Lebrun (zuz.). Toulouse: Ed. Privat (147-214).
- _____, 1980, "Siglo XVII", in M. B. Bennassar et al., *Historia Moderna*. Madrid: Akal editor (387-720).
- Léon, Antoine, 1967, *Histoire de l'Enseignement en France*. Paris: P.U.F.
- Loew J. eta M. Meslin, 1978, *Histoire de l'Église par elle-même*. Librairie A. Fayard.
- Maister, Martin, 1757, *Jesu-Kristen Imitacionia Çuberouaco uscarala, herri beraurtaco aphez bateç, bere Jaun aphezcupiaren baimentouareki utçulia*. Pabe: Dugué eta Desbaratz.
- Mandrou, Robert, 1973, *Francia en los siglos XVII y XVIII*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 33. liburukia. Barcelona: Labor [bere, *La France aux XVIIe et XVIIIe siècles*. PUF].

- Martin, Henri-Jean, 1969, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598-1701)*, I eta II. Thèse pour le doctorat ès lettres. Genève: Librairie Droz.
- Martin, Gérard, 1993 [1968], *L'imprimerie*. Coll. Que sais-je?, 1067. Paris: P.U.F.
- Materre, Estebe, 1623 [1617], *Dotrina Christiana Bigarren impressioean debocinozko otboitz eta oracino batquez berreturic {...}*. Bordele: Jacques Millanges (Oxfordeko alearen kopia darabilgu).
- _____ eta Duronea apaiza, 1693, *Bouqueta lore divino ena bereciac eta Duronea apezac T.P.S.V. Aita Materren liburnari emendatuac {...}*. Baiona: Piores Dussarrat.
- Menjoulet, 1861-69, *Chronique du Diocèse et du Pays d'Oloron*, I- II. Oloroe.
- Mercy, Alexis, 1780, *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco, Bulla, Decreta, Statutac, eta Maniac edo Chediac {...}* (Frantsesetik itzulia). Paube: J.P. Vignancour.
- Mitxelena, Koldo, 1964, *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro [= L. Michelena - I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Donostia, Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", 1989 (ASJU-ren gehigarriak, 11)].
- _____, 1988a [1955], "La Doctrina Cristiana de Betolaza (1596)", *SHLV* 824-837.
- _____, 1988b [1960], *Historia de la literatura vasca*, Madrid: Erein.
- Moll, Jaime, 1979, "Problemas bibliográficos del libro del Siglo de Oro", *BRAE* 59, 49-107.
- Montclos, Xabier de, 1990, *Histoire religieuse de la France*. Coll. Que sais-je?, 2428. Paris: P.U.F.
- Mozos Mujika, Iñaki, 1994, *Jean de Paris pastoral: eskuzkribuen azterketa eta iturriaren molda-moduak*. Tesi argitaragabea.
- _____, 1995, Tesiaren eranskina: Hegiaphaltarren eskuizkribua.
- _____, Jean de Paris pastoralaren A eskuizkribuaren transkripzioa (argitaragabea, Mozosek eskuratu dizkigun orrialdeak, makinaz idatziak).
- Narbaitz, P., 1981a, "La cristianización del País Vasco-Francés". *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco*. Victoriensia, vol. 42. Gasteiz: Teologi-fakultatea (43-67).
- _____, 1981b, "Geografía eclesiástica del País Vasco-Francés". *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del PV*, aip. (229-230).
- Nussy Saint-Saënz, M., 1938, *Le país de Soule*. Bordele.
- Ordonnances et instructions synodales faites par Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Evêque d'Oloron* [F. Charles de Salettes] *pour le Clergé de son Diocèse {...}*. Pau: Jean Desbaratz, 1686.
- Orella, José Luis, 1987, "Mosen Bernart Dechepare". Patxi Altunak paratu edizioan (Buskaltzaindia, Bilbo), (vii-xv).
- Peillen, Txomin, 1983, "Belako zaldunaren Zuberotar hiztegia, XVIII. mendean", *FLV* XV, 125-45.
- _____, 1988, *Zuberoako itzal-argiak (Eüskarazko jakilegoak)*. *Leben aldia*: XV., XVI., XVII. *mente zaharrak*. Donostia-Baiona: Elkar.
- Pouvreau, Silvain, 1656, *Guiristinoaren Dotrina Eminentissimo Iaun Cardinal Duke de Richelieu eguina. Silvain Pouvreau apezac escaraz emana*. Paris: Jean Roger.
- Preclin, E. eta E. Jarry, 1977, *Luchas políticas*; in *Historia de la Iglesia* (XX. liburukia), A. Fliche eta V. Martin (zuz.). Valencia: Edicep.
- Pronus Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus* [aleak izenburu orrialdea falta du; ezartzen dugun izenburua lehenengo orrialdearen goienean dator], c. 1676.
- _____, 2. ed.: *Les prières de Prone en basque (dialecte souletin) publiées par M^{sr} Arnauld-François de Maytie évêque d'Oloron, en 1676*. Antoine d'Abbadie (arg.). Baiona: Mme Veuve Lamaignère, 1874.
- Régnier, Jean-Marie, 1985, "Les Béla, de Mauléon et Chéraute", *Ekaina* 13, 48-51 eta 14, 111-6.

- _____, 1991, *Histoire de la Soule I - Des origines à la Révolution*. Ekaïna, Hitzak.
- Rementería, Joxe M., 1975, "Euskal Kristau Ikasbideen historia laburra", in *Kristau Bidea (Nimegako Katekesi Institutua. Lurralde Beberetako Gotzainen ardurapean)*, euskal itzulpenaren zuz. Paulo Agirrebaltzategi. Oñati: Jakin (xvii-xxiv).
- Ressegue, P., 1758, *Sacramentu-Saintiaren aurbidegouaco maniac eta chediac. Esquiulaco parrophia eličan, (...) Oleronco Jaun Apphezcupiaren manu eta baymentieki. Franceseti, Uscarala utçulia, Aurbidegouaren manuz, P. Ressegue bestela Mercy, Aurbidegouaco Prioreaz edo guebienaz*. Pabe: Isaac Charles Desbaratz.
- Sauvage, Michel, 1963, *Catequesis y laicado. Participación de los laicos {...}*. I eta II. (Colec. Sinite, 6). Madrid, Tejares-Salamanca: Instituto Pontificio S. Pío X. (berez: *Catéchèse et laïcité. Participation des laïcs au ministère de la Parole & mission du Frère-enseignant dans l'Église*. Paris, 1962: Ligel).
- Tartas, Jean de, 1666, *Onsa hilceco bidia*. Orthez: Jacques Rouyer. RIEV-en ed. (1907-1911) darabilgu: RIEV I eta ond.
- Tellechea Idígoras, J. Ignacio, 1985, "Del Concilio de Trento a la Ilustración", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, J. Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrez-kia. Oiartzun (342-345).
- Urkizu, Patrizio, 1989, *Pierre d'Urteren biztegia, Londres 1715*. I eta II. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.
- UZEI, 1987, *Erlijioa. Hiztegia*. I eta II. Paulo Agirrebaltzategi (zuz.). Donostia: Elkar.
- Vinson, Julien, 1984, (J. Urquijoren alean oinarritutako edizioa) [1891]. *Bibliographie de la langue basque (Volúmenes I y II)*. Con unas palabras sobre la presente edición de Luis Michelena, ASJU-ren gehigarriak 9, Donostia.
- Willaert, L., 1976, *La Restauración católica (1563-1648)*, in *Historia de la Iglesia*, XX. liburukia, A. Fliche eta V. Martin (zuz.). Valencia: Edicep.

Eranskina

Belapeireri bidali zizkieten lau gutunen transkripzioa

Eskuizkribuak Pabeko *Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques* izenekoetan daude (1 J 29/5 Affaires ecclésiastiques). Lau gutunak data kronologikoaren arabera eskaintzen ditugu. Arnaud-François de Maytie apezpikuak igorritakoak, lehen biak, transkribatzea ez da erraza. [] ikurrek gure transkripzioaren hutsuneak (eta orriren batek duen zuloa) adierazten dituzte. Jatorrizko grafiak bere hartan utzi ditugu, oro har. Ohikoa denez, transkripzio aurretik data kronologikoa eta topikoa ezarri ditugu, eta Belapeireri nork zeri buruz idazten dion laburtu.

I.

1677ko uztailaren 23a

Moumour-eko jauregia¹

A.-Fr. de Maytie apezpikuak idazten dio: apezpikutegian elkartuko dira; Super-
vielle² baten eskutitza (ik. hurrengo gutuna) aipatzen da.

A Monsieur

*Monsieur belapeire mon grand vicaire et official en soule et curé de cheraute
a cheraute { }³*

Monsieur

*lundy lon se doit ressembler a leveché pour lors vous aurés de mes amples nouvelles, je vous
envoy la lettre de sr Supervielle qu'il m'escrit sur vostre lettre, { } le prevendier je ne le point
veu, quant il viendra a moy je fairay ce qu'il faust cependant Je suis*

vre. tres affectionne prelat et cousin

Maytie. E. d'oloron

Monsieur

au chateau de Moumour

le 23 juillet 1677

II.

1678ko azaroaren 18a

Oloroe

A.-Fr. de Maytie idazten dio: jaso zuen Zuberoako detxema eta beste arazo batzuei
buruzko gutuna; Bordele aldean den Supervielle itzulean, Belapeiregana bidaliko du
aferak konpon ditzaten. Belapeireren beste arazo bat da aipagai amaieran.

A Monsieur

*Monsieur belapeire mon grand vicaire et official en soule et curé de cheraute
Monsieur { }*

*je receu hier vostre lettre, vous me parlés de la decime de soule et des autres affaires que mon
clergé de bearn a avec celluy de soule, sy le sr supervielle estoit en cette ville je vous l'aurais envo-*

(1) Hots, barrutiko jauregia (Ress 9 *Abbezcupugouaco Palaciona*-). François apezpikuak *Momourreco goure Jaureguian* sinatzen ditu bere idatziak (Mercy 9 eta 18). Ressegue eta Mercyren liburuetan agertzen denez, Oloroeko François de Revol gotzaina *Mo(u)mourreco Barou*-a da (Ress 9, Mercy 10). (2) Supervielle familiako batek saltzen du Oloroeko dotrinaren mende amaierako edizioetako bat (Vinson 44.g: 1788?) Oloroen. (3) Gutunaren azalean datorren oharra ez dugu transkribatu. Gutunak apezpikuaren eta bikario jeneralaren elkarlana erakusten du.

yé aussi tost que cette lettre pour terminer toute chose avec mon clerge de soule, je le a bordeaux ou a saintes auprès de M. l'intendant pour des affaires tres importantes que mon clerge de bearn a, des qu'il sera icy je le mettray en { } pour terminer entierement les affaires de soule, je l'attans tous les jours il ne peust point retarder longtems, je { } escrivo de ma part a mr. d'arrits l'adu{ } sur vostre affaire, { } que son frere est arrivé il faust terminer cest affaire, cependant je suis

*Vtre tres affectionné cousin et prelat
Maytie. E. d'oloron
Mon{ } a oloron le 18 noble 1678*

III.

1683ko urriaren 19a

Omizegañiako erretorearekiko bertakoek duten jarrera dela eta, haren ahaide batek laguntza eske idazten dio.

*A Monsieur
Monsieur de Bellepeyre official de Soule et curé de cheraute
A cheraute
Monsieur*

Je voy avec bien du chagrin la persecution que la famille d'Abense donne a leur curé, mom parent, et leur allié fort proche, il me semble qu'il est de la generosité de la nation de ne pas traiter avec tant de cruauté un estranger, qui quitte son pays, pour aller habiter dans le vostre. Faites donc sil vous plaist Monsieur que Monsieur de Puyouï puisse par le moyen de l'honneur de vostre protection joiïr paisiblement des effects de la grace qu'on luy a faist de luy procurer un benneffice dans votre pays vous ne sauriés obliger plus sensiblement celluy, qui sera toujours { } destime et de consideration pour vous et qui n'aura point de passion plus forte que celle destre avec les mesmes sentiments

*Monsieur
o s^e marie le 19 octobre 1683
Vostre très humble et très obeissant serviteur
{ }*

IV.

1695eko abendua

(Jacques de) Maitie kalonjeak idazten dio Meharon bikarioaren alde, honek erretorearekin arazoak baititu. (Ch. de Salettes) gotzainaren eta Belapeire ofizialaren arteko arazoak ere aipagai dira.

*A Monsieur
Monsieur de Belapeyre ptre curé de Cheraute et official de Soule
A Cheraute*

Je n'ay pû refuser, Monsieur, un mot de recommandation au sr. de Meharon notre parent, lequel se voit attaqué par son curé auprès de Mons.^{gr} l'evêque et dans vôtre tribunal; il a gagné son procès pour la continuation de son vicariat, et je croy que ses interets vous sont trop chers

pour ne pas luy éviter les effets de la mauvaise humeur de son curé. Je say qu'il ne faut pas vous recomander vos proches parceque tous ceux que vous connoissent vous doivent rendre cette justice que vous êtes peut-estre une des personnes du monde qui voulés la plus les soutenir. Ainsi, Monsieur, je conte que ma sollicitation est dans cette occasion bien inutile.

Au reste, Monsieur, votre lettre ny votre ordonnance n'ont pas été trop bien reciies de Mr. l'eveque, vous savés sa mauvaise humeur contre vous, et l'on voit que non potest tibi quidquam pacifici loqui. Il se fonde sur la derniere déclaration du Roy qui semble laisser aux éveques le droit d'establir et de changer les regens, mais vous luy faites voir assés visiblement qu'il n'a que faire de regratter sur vos ouvrages puis que vous les soutenés avec tant de gloire pour vous et tant de plaisir pour vos amys, vous ne devés pas douter que je ne sois celuy qui m'interesse le plus en tout ce qui vous regarde, comme celuy qui est avec le plus de passion, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant sertr

Maitie

De s^{te} marie le { } decembre 1695

Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (II): sarreraren edukia¹

BLANCA URGELL
UPV/EHU

Abstract

An important issue in the comparison of a dictionary and its model is the structure and content of lexical entries: what type of information do they provide, and which way is it usually expressed. We already know (see Urgell 1998a) that the two dictionaries which are being discussed as examples, differ considerably from each other as far as their graphic presentation is concerned. Accordingly, we must first analyze how these divergencies affect the general structure of entries. Secondly, we will try to define the essential components of entries in the two dictionaries, that is to say, the elements which are regularly part of any of the dictionary's entries, be it a simple or a complex entry.

The main part of this paper is devoted to the supplementary information which can be found in the two dictionaries, leaving aside for the time being both entries in Spanish and definitions as well as the Basque and Latin equivalents. It thus deals with grammatical information, explanations added to definitions for words, examples and popular sayings. We will try to see what is it that Larramendi takes /does not take from the rich and bountiful dictionary of the Academy. We will also try to determine which additions were needed to accommodate the contents to its trilingual character and to the fact that it was the first Basque dictionary.

Hiztegi bat defini dezaketen ezaugarrien artean bada multzo bat sarrera barruko informazioari dagokiona: zer jasotzen den sarrera bakoitzean, eta nola. Esku artean ditugun bi hiztegiak oso ñabarrak dira alde honetatik, eta hau bereziki azpimarratzekoa da *HH*-an, ereduak baino hizkuntza bat gehiago jasotzen duenez gero: hirueleduna izan arren, ez da erdarazko sarrera-hitza eta haren euskal eta latinezko ordainak huts-hutsean jasotzen dituztenetakoa, Larramendik ezagutu zituen aurreko hiztegiak —Landucci, Etxeberri eta Harriet— bezala; ez da, labur esanda, hiztegi

(1) Lan hau J.A. Lakarrak zuzendutako UPV 033.130-HA005/98 eta J. Gorrotxategik zuzendutako PI97/49 ikerkuntza proiektuen barnean kokatzen da.

itzultzaile hutsa, itzulpenarekin batera era askotako osagarriak eskaintzen baititu. Ñabartasun honen alderdi batzuk —gehienak— gaztelaniazko eremuan aurkitu zituen: ez zen mugatu, beraz, *DAut*-eko nomenklatura (sarrera-hitzen zerrenda) kopiatzera; aitzitik, sarrerak osoki irakurri eta, buruan zeukan hiztegi egitasmoaren bahetik igaro ondoren, beharrezko edo interesgarri iruditu zitzaion gutzia berera aldatu zuen, gauza asko alde batera utziaz, jakina, baina baita bere aldetik taiu bereko edo bestelako osagarriak erantsiaz ere.

Ereduarekiko erkaketaren bitartez, hortaz, honek zer eskaini zion, eta nola eta noraino baliatu zuen deskubritzen has gaitezke, baita zer erantsi behar izan zion eta, bide batez, batera eta bestera jokatzera eraman zuten zioez ere jabetzen.

Ezer baino lehenago, aurkezpen grafikoa dela eta antzemandako ezberdintasunek *HH*-ko sarrerak nola eragiten dituzten aztertuko dut, *DAut*-eko sarreren osagaiak eta haien antolakuntza *HH*-koekin erkatuz (§ 1), eta bakoitzaren sarrera kanonikoa —ohiko osagaien osatutakoa— deskribatuko (§ 2). Ondoko ataletan, berriz, batean eta bestean diren osagai ezberdinak aztertzeari ekingo diogu: gramatikazko informazioa (§ 3), edozertariko azalpenak (§ 4), adibideak (§ 5) eta erretratuak (§ 6). Sarreraren eduki osagarrietara mugatuko naiz oraingoan, gaztelaniazko sarrera-hitzak eta definizioak, hala nola euskarazko eta latinezko ordainak azterketatik kanpora utziaz, arreta berezia —eta azterketa oso bana— eskatzen dute eta.

Gertakari bakoitzaren maiztasuna eta hedadura neurtzen lagunduko digun corpus bat eratu dut. A letran antzemandako funtsezko ezberdintasunengatik (*Urgell 1998-1*) iruditu zait zati jakin bat —letra bakar bat, adibidez— hautatzea arrisku-tsua izan zitekeela eta, horregatik, hiztegi osoko lagina lortzearen, alirizira lehenengo liburukian 6. orrialdetik eta bigarrenean 21.etik hasita, 50 orrialdero bat hautatu dut: orotara 17 orrialde oso eta 13 letra ezberdinen adibideak izango ditugu, era honetara: A (I, 6, 56 eta 106), C (I, 156 eta 206), D (I, 256), E (I, 306 eta 356), G (I, 406), I (II, 21), M (II, 71), O (II, 121), P (II, 171), R (II, 221), S (II, 271), T (II, 321) eta V (II, 371). Dena dela, behar eta ahale araberak, *HH*-an zehar egindako bestelako ibilaldietan erdietsi ditudan xehetasun jakingarriak ere erabiliko ditut noizean behin.

1. Makrosarrerak vs mikrosarrerak

DAut-ek “makrosarrerak” dei ditzakegunak ditu, grafikoki hierarkizazio estu xamar baten arabera (1) adiera ezberdinak bata bestearen jarraian, (2) esapideak^{1bis} bi sailtan (lehen hitzaz beraz hasten direnak eta gero bestelako hitzez hasten direnak) alfabetikoki ordenatuta, eta (3) erretratuak alfabetikoki ordenatuta jasotzen dituztenak.

Ez da horrelakorik Larramendiren hiztegian, grafismoaren aldetik item ezberdinen artean inolako bereizkuntzarik egiten ez delako, hain zuzen, ikusi dugun bezala (*Urgell 1998-1*). Beraz, beti grafismoari begira, Larramendiren hiztegia bereizkuntzarik gabeko eta maila ezberdinetako item segida bat da, “makrosarrera” “mikrosarreratan” zeharo barreiatuta geratzen delarik.

(1bis) Oraingoan “esapide” hitza adiera ez tekniko batean erabiliko dut, benetako esapideak zein egun “kolokazioak” deritzenak barruan hartuz.

Honi gaineratu behar zaio alfabeto hurrenkerari jarraitzeko *HH*-an dagoen malgutasuna. Alde batetik, mikrosarrerara direlako horiekin jadanik hausten da hurrenkerara, besterik gabe, jatorrizko makrosarreraren osagaiak (esapideak, erretrauak, etab.) hasiera ezberdinekoak diren oro. Bestetik, hitzak familiak eta familien barruan adieraka biltzeko joeragatik, baita bestelako arrazoiengatik ere (grafi aldaketak, etab.) hurrenkera kolokan geratzen da sarri. Labur bilduz, esan daiteke *HH*-ko mikrosarrerak, barriatuak izateaz gainera oso mugikorrek direla, agertuko diren lekua alfabetoaren hurrenkeraren baino hiztegiaren behar eta asmoen arabera; zenbakiek *HH*-an daukaten ordena, batzuetan ezberdina, adierazten dute:

Impresio hori areagotu daiteke gauzei gertuagotik begiratuaz: izan ere, *DAut*-ek gordetzen duen esapideen arteko alfabeto hurrenkera estua, sarritan hautsita agertzen da *HH*-an; ondoko adibidean aurrez aurre jarri ditut hiztegi bietan agertzen diren *pie* hitzaren esapideak,² *DAut*-en dagoen ordenaren arabera; zenbakiek *HH*-an daukaten ordena, batzuetan ezberdina, adierazten dute:

PIE DE ALTAR.	1	Pié de Altar.
PIE DE AMIGO.	2	Pié de amigo.
PIE DE GALLINA.	3	Pié de gallina.
PIE DE GALLO.	4	Pié de gallo.
PIE DE LIEBRE.	5	Pié de liebre.
A los <i>pies</i> de V.m.	6	A los pies de v.m.
Al <i>pié</i> .	7	Al pié de un roble, &c.
Al <i>pié</i> .	8	Al pié de, casi.
Al <i>pié</i> de la letra.	13	Al pié de la letra.
A <i>pié</i> .	9	A pié.
A <i>pié</i> enxuto.	10	A pié enxuto.
A <i>pié</i> firme.	11	A pié firme
A <i>pié</i> quedo.	15	A pié quedo.
En <i>pié</i> .	12	En pié, de pies.
En un <i>pié</i> de tierra.	14	En un pié de tierra.
Irse por <i>pies</i> .	16	Irse por pies.
Poner <i>pies</i> en pared.	17	Poner pies en la pared.
Poner <i>pies</i> en polvorosa.	18	Poner pies en polvorosa.

Larramendik hurrenkerari jartzen zion arreta eskasa oraindik hobeto antzematen da esapideen artean berak erantsitako zerbait agertzen denean, eta esan gabe doa grafi aldaketek ere ez dutela esapidea lekuz zertan aldatu:

PIEDRA	Piedra, <i>arria</i> .
	Piedra cenizal...
PIEDRA.	Piedra, granizo...
PIEDRA DE AMOLAR.	Piedra de amolar...
PIEDRA DEL AGUILA.	Piedra de el águila...
PIEDRA DE TOQUE.	Piedra de el toque...

(2) Larramendik hartu dituen item-ak bakarrik jasoko ditut; Urgell 1999-1-n aurki daitezke *DAut*-en orokorki ez eze makrosarreraren maila guztietan ere egin zuen inausketari buruzko xehetasunak.

PIEDRA INFERNAL.	Piedra infernal...
PIEDRA PHILOSOPHAL.	Piedra Filosofal...
PIEDRA POMEZ.	Piedra pómez...
PIEDRA PRECIOSA.	Piedra preciosa...
_____	Piedra de molino...
_____	Piedra de el saque en el juego de la pelota a mano...
A <i>pedra</i> y lodo.	A piedra y lodo.

2. Sarrera bakunak

HH-aren sarrera arrunta, bere izenak eta izanak eskatzen duen bezala, "GAZTELANIA, EUSKARA. LATINA" da, alegia, (1) erdarazko *input*-a, (2) euskarazko ordaina(k) eta (3) latinezko ordaina(k), ordena honetan. Adibidez:

Mañoso, el que tiene maña, industria, *trebea*, *cintzoa*. Lat. Habilis, dexter.

Océano, *itsasoa*. Lat. Oceanus.

Sanar, *sendatu*, *osatu*, *gueritu*, *erutsitu*. Lat. Sanare, sanum facere.

Vertedero, vertedor, *isurteguia*. Lat. Locus quo aqua effunditur.

Gure corpusean honelakoak 658 dira (% 73'8).

DAut-en sarrera arruntak, ordea, askoz eduki berezi gehiago dauka: "HITZA. G.K. AZALPENA. LATINA. ADIBIDEA(K)", hots, (1) *input*-a, (2) gramatika-kategoria laburduraz adierazia, (3) azalpena edo definizioa, (4) latinezko ordaina(k) eta (5) liburuetatik ateratako adibideak; esate baterako:

ARVEJAL. s.m. Sítio donde se siembran y nacen muchas arvéjas. Lat. *Locus ervilia satus*. GRAC. Mor.fol.143. El vicio de criar caballos no quiere *arve-jáles*, sino eras fertilissimas.

Bi hiztegiaren artean dagoen ezberdintasun hau erabat espero izatekoa zen: "The more languages included, the more difficult the problems become" (Landau 1989: 10). Eskuarki, hizkuntza bat baino gehiago hartzen dituzten hiztegiek bakunagoak izateko joera dute. Zer esanik ez, bitik gora hartzen dituztenetan. Adibidez, "Sbarbi-Urquijo" deitu hiztegia, laueleduna, Larramendirena baino oraindik bakunagoa da, eta normalean hizkuntza bakoitzeko ordain bakarra, bi asko jota, jasotzen du, era honetara:

tabala: tympeum, l; tambor, c; tambour, fr.

tabere: postpos praeter quam quod, l; tras que, tras de, c; autre que, fr.

Ez da honelakoa Larramendiren hiztegia, ez eta bere gaztelaniazko eredu ere. Gorago aurkeztu ditudan sarrera kanoniko haietan jasotzen dena gutxieneko informazioa da, baina batean zein bestean gehiago agertzen da sarritan. Honela deskribatu zuen Larramendik berak (1745: liv): "He puesto en los lugares y voces correspondientes, para suplir lo que en esto falta al Arte, muchissimos irregulares, que con mas frecuencia tienen uso en el Lenguage comun; muchos refranes, frases y modos de hablar". Beraz, aditz trinkoak, atsotitzak, esaerak eta esapideak itxaron ditzakegu gutxienez, baita horiexen ondoan aipatzen dituen etimologi ospetsuak ere,

jakina. Ondoko ataletan bere esan hori zertan gauzaten den, ereduak eskaintzen ziona nola erabili zuen eta bere aldetik zer erantsi zuen aztertzen saiatuko naiz.

3. Gramatikazko informazioa

Akademiak zenbait urte beranduago gramatika bat argitaratuko zuen. Larramendik, bere aldetik, urteak ziren kalean zuela. Bataren eta bestearen hiztegiaren agerpen diren era honetako berriak ez dira, nolana ere, ez gutxi ez hala-holakoak. *HH*-ak oro har arreta gutxi jartzen die gaztelaniaren gorabehera gramatikalei, baina euskal gramatikazko osagarri mamitsu bat jasotzen du bere baitan, hiztegiaren eta gramatikaren arteko loturaren lekuko eta ondorio. Inondik ere, hiztegiko informazioa bildu beharko da inoiz, Larramendiren ekarpen gramatikala bere osoan neurtuko bada.³

3.1. Gramatika kategoriak

DAut-ek, sarrera kanonikoaren aurkezpenean ikusi bezala, sarrera guztietan laburdura sistema trinko baten bidez hitzaren kategoria eta are beste informazio batzuk (izenkien generoa, adizkien portaera sintaktikoa, etab.) eskaintzen ditu; hona hemen hasieran ematen duen laburduren zerrenda:

S.m. = "Nombre substantivo masculino", S.f. = "Nombre substantivo femenino", S.amb. = "Nombre substantivo ambiguo", "Adj. = "Nombre adjetivo", "Adj. de una term. = "Adjetivo de una terminación", Pron. = "Pronombre", V.a. = "Verbo activo", V.n. = "Verbo neutro", V.imp. = "Verbo impersonal", V.r. = "Verbo recíproco", Part.act. = "Participio activo", Part.pas. = "Participio passivo", Prep. = "Preposición", Adv. = "Adverbio", Interj. = "Interjección", Conj. = "Conjunción" (*DAut* 1726: lxxxx).

Laburdura hauetatik, edo ordezkatzen dutenetik, ezer gutxi geratu da *HH*-an. Egon badaude batzuk baina, batetik, formaz aldakorrak dira, inoiz hitza osorik emateraino iritsiaz;⁴ eta, bestetik, *HH*-an zeregin zeharo ezberdina daukate gehienetan: adieren arteko bereizketa egiteko erabiltzen dituen baliabideetatik bat baino ez dira, eta ez inondik ere ohikoena.⁵ Ezaugarri biok iragartzen duten bazterreko papera baino ez du betetzen gure corpusean, bost ale soilekin:

"Defensivo, va, adjetiv." vs "Defensivo, por *defensa*".
 "Guay, interjeccion, lo mismo que *ay*...".
 "Interrogatorio, subst." vs "Interrogatorio, adjet.".
 "Intestino, adjet." vs "Intestino, tripas".

(3) Orain arteko hurbilketa bakanez, zatikazkoak —Alberdi 1989, deklinabideaz— zein orokorrak —Oiharçabal 1992, Larramendiren aurreko euskal gramatikagintzaz; Gómez 1992, Europako gramatikagintza tradizioak Larramendiren gramatika utzi dituen aztarnez— izan, denek *Imposible Vencido* bakarrik hartzen dute aintzar.

(4) Ikusiko ditugun adibideen arabera, badirudi hiztegiaren bukaeran laburdurak utzi eta osorik emateko joera izan zuela.

(5) Honetaz ik. Urgell 1999-1: § 4.1.

Han-hemen aurkitutako beste adibide batzuek halakoen betebeharrak nagusia adiera bereizketara delako egiaztatzen dute:

- “Bien, adverbio” vs “Bien, el bien”.
- “Colorido, subst.” [vs ematen ez duen partizipioa].
- “Conventual, adjetivo” vs “Conventual” (cf. *DAut*: “...el Religioso que reside...”).
- “O, interjección” vs “O, conjunción”.
- “Panegyrico, substantivo” vs “Panegyrico, adjetivo”.
- “Peinado, substantivo” vs “Peinado” (partizipioa).
- “Plano, substantivo” vs “Plano, adjetivo”.
- “Poco, adverbio” vs “Poco” (adjektiboa).

3.2. Maskulino / femeninoa

DAut-ek adjektibo eta partizipioetan forma maskulinoa buruan eta ondoren femeninoa ordezkatzeko duen bukaera jartzen ditu beti:

ABONANZADO, DA.	COBDICIOSO, SA.
ABONADO, DA.	COCCINEO, NEA.
ALEVOSO, SA.	

Honelako bereizkuntzarik ez dagoenean, laburdura batez baliatzen da:

- COBARDE. adj. de una term.
- DEFENSABLE. adj. de una term.

Izenetan, genero bereizkuntza “s.m.” eta “s.f.” bidez markatzen du, goiko laburdura bilduman ikus daitekeen bezala.

Larramendik, berriz, ez du honelako informaziorik jaso ohi. Gaurko begiz begiratuta —zilegi bekito unetxo batez *politesse* kontuak alde batera uztea—⁶ normala eman lezake, euskal hiztegi bat egitea xede, genero kontuak aipatu ere ez egitea: ezen alferrikakoa da erabat, euskarazko ordainetan inolako erantzunik izango ez duenez gero. Haatik, XVII-XVIII. mendeetan ez zen inolaz ere hain nabarmena, eta ez egitea Larramendiren berrikuntzatzat jo behar dugu.

Urteren hiztegiaren bitxitasunetatik bat, *ema*- aurrizkia daukaten hitzak dira,⁷ erdarazko mask./fem. bereizkuntza jasotzeko nahiak eraginda, zalantzarik gabe:

- ema balesaltçáillea* eta *emabaleaçálea* <-calea> “cetaria” vs *balea saltçáillea* eta *balea çalea* “cetarius” (IV, 450).
- emacaçbcárota* “circulatrix” vs *caçbcárota* “circulator” (V, 51-52).

(6) Gaurko hiztegi elebidunetan (aurrean daukadan Elhuyar 1996, adibidez) izenkietan femeninoa ere adierazten da, bai euskara-gaztelania zatian bai gaztelania-euskararen, *DAut*-en sistemaren antzera (*capitán*, *-ana* edo *catódico*, *-a*), baina ez da gaztelaniazko izenen genero gramatikala aipatzen: argi dago xedea ez dela gaztelania erakustea.

(7) Ik. Urkizu 1989: I, 117. Ematen dituen adibideetan, oharkabeen agian, testuinguru horretan egon beharko ez litzatekeen *emasabela* “alvus”, oso ezaguna eta hedatua (cf. *OEH*, s.v.), itzuri zaio. Esan beharrik ez dago, hiztegiaren “berregituran” (Urkizu *ib.* 210-211) agertzen diren *emagin*, *emagura*, *ematu*, etabarren taldekoa dela, eta Urtek *ema*- aurrizkiaren egiten duen erabilera berriarekin inolako zerikusirik ez duela. Bestalde, hobeto aztertu beharko litzateke *ema*- aurrizkiaren eta *-sa* atzizkiaren banaketa hiztegi honetan (ik. Urkizu *ib.* 114), dirudienez zeharo konplementarioa.

Oso antzekoa da Landucciren hiztegiko aterabidea:

andra lagunçallea “ayudadora” vs *lagunçallea* <-callea> “ayudador” (230r).

andra oquina “amassadera”⁸ vs *guiçon oquina* “amassador” (233r).

andra dançaria “bayladera” vs *dançaria* “baylador” (239r).

Harrieten kasua doi bat ezberdina da, zeren eta “francez hitzçunça ikhasi nahi dutenen faboretan” egindako gramatika izanik, euskara-frantsesa hiztegian —baina ez alderantzizkoan— frantsesezko ordainen aldamenean “f.” eta “m.” laburdurez hitzaren generoa jasotzea normala eta are beharrezkoa baita, noski. Haatik, honek ere badu bitxitasun bat, alegia, adjektiboetan euskal sarrera-burua errepikatuta agertzea, erdal ordainaren genero bereizkuntzaren eraginez:

adisquidea, *ami*, m. ahalguetia, *honteux*, m.

adisquidea, *amie*, f. ahalguetia, *honteuse*, f.

bastarta, *batard*, m.

bastarta, *batarde*, f.

Larramendik bestek baino euskarari buruzko hausnarketa gehixeago egin zuela erakusten digu generoa zela eta hartu zuen erabakiarekin: izan ere, gramatikan bost orrialde oso eman zituen genero bereizkuntza izenkietan arrazoiaren arabera zergatik ez den beharrezkoa demostrazeko (Larramendi 1729: 250-255). Alabaina, ulertu behar da teorikoki halako zerbait aldeztetik eta praktika lexikografikoan gauzatzera urrats handi bat eman behar dela: euskal lexikografia erredundantziaren munduan murgilduta zegoen oraindik —gaztelaniazko infinitiboak eta partizipioak zein bere aldetik itzuli beharra, adibidez—, eta *DAut*-ek maskulinoa eta femeninoa sarrera bakarrean emateak nahikotxo lagundu bide zion *ema balesaltzaileak* eta *andra lagunzaileak* saihesten.

Dena dela, inoiz edo behin ereduco femeninoak itzuri zaizkio, nahiz behin ere euskal ordainetan eraginik izan gabe; corpusean bi baino ez ditut aurkitu, biak orrialde berean:

Defensivo, *va* < DEFENSIVO, VA.

Definitivo, *va* < DEFINITIVO, VA.

Erants bekizkie corpusetik kanpo atzeman ditudan hurrengoak ere:

“Buscon, buscona, *muscaria*, *billaria*. Lat. Quaerens, inquirens” + “Buscon, na, quien hurta rateramente, y estafa con arte” < BUSCON, NA “En lo literal vale la Persona que busca; pero en este significado no tiene uso, y solamente se toma por la que hurta rateramente, o usa con malicia y arte de sacaliñas para estafar”.

“Camarera, camarero,⁹ *gambararia*, *gambarazaya*, *guelazaya*. Lat. Cubicularia, cubicularius” < CAMARERA + CAMARERO.

(8) Berriemailearen gaizki ulertua badirudi ere, ez da hala: cf. Nebrixa “amassador de pan, *pistor-oris*” eta “amassadera de pan, *pistris*, *-icis*”.

(9) Jatorrizkoan *camarero* letra etzanaz agertzen bada ere, nabarmena da, batez ere lat. *cubicularia*, *cubicularius* argigarriari begiratu ez gero, ez dela euskal ordaina, gaztelaniazko hitza baizik, ezohiko mugagabeak ere suposaraz zezakeen bezala. Hizka jokatzeko duenez gero, ez da harrigarria *OEH*-ak (s.v.), honetaz ohartu gabe, Larramendik euskaraz *kamarero* dakarrela jasotzea.

“Camarera, ro, mayor, *gambarari nagusia*. Lat. Reginae cubicularia, regius cubicularius” < CAMARERA MAYOR + CAMARERO MAYOR.

“Cantador, ra, véase *Cantor*” + “Cantor, *cantaria, otsastaria*. Lat. Cantator, vel cantatrix” < CANTADOR + CANTOR, RA.¹⁰

Panadero, ra < PANADERO, RA.

Paniego, ga < PANIEGO, GA.

Papandujo, ja < PAPANDUJO, JA.

3.3. Gramatikazko azalpenak

DAut-ek, aipatutako marka sistematiko horietaz gain, batzuetan bestelako informazioa eskaintzen du “azalpena” deitu dudan atalean. Izan ere, hori egiteko asmoa lehenengo egitasmotik ageri da: “En los Verbos que huvieren irregulares algunos tiempos o Personas, &c. se debe advertir: como en *Traber, Traxe*, en *Andar, Anduve*, &c. y lo anómalo que huviere en otros Verbos y Nombres” (*DAut* 1726: xv). Aztertutako corpusean hiru eratako berriak aurkitu ditut: (1) izenei buruz: “usado regularmente en plural” (s.v. *assensios*); (2) aditzei buruz: “generalmente se usa con la partícula *se*” (s.v. *assentar*), “Usase mui frequentemente como verbo recíproco” (s.v. *maravillar*); eta (3) aditzen forma irregularrei buruz,¹¹ bi eratara: “En algunas Personas de los tiempos presentes recibe *i* antes de la *e*: como Yo me assiento, tu te assientas, &c.” (s.v. *assentar*; ik. *assentir, asserrar*, etab.) edo “Tiene la anomalía de mudar la *o* en *ue* en algunas personas de los tiempos presentes: como yo cuezo, cuece tu, &c.” (s.v. *cocer*), “Este verbo tiene la anomalía de los acabados en *car*” (s.v. *cocar*).

HH-an ez dago atal honetan aurrekoetan baino interes gehiago gaztelaniaren gramatikaz. Corpusean, honi dagokionez, iruzkin bakar bat kausitu dut: “Obstante, se usa con la negacion, *no obstante...*” < “OBSTANTE. (...) que solo tiene uso en la phrase No obstante...”. Handik kanpo, proposatutako euskal ordainaren eta erdal aditzaren erregimenen artean dagoen ezberdintasuna markatzen duen ohar bat ere badugu: “El castellano saber es impersonal en este sentido [“saber la comida...”], y el Bascuence *miuquitu* es activo” (s.v. *saber*).

Euskararen aldetik, ordea, oso arlo garatua da Larramendiren hiztegian. Azpimarratzekoa da *HH*-an agertzen den informazioa maizenik berria dela, hots, gramatikan ez dagoena edo gramatikan dagoena baino zehatzagoa. Zalantzarik gabe, hiztegia gramatikaren eranskin ez eze osagarritzat hartu zuen.

3.3.1. Aditzak nola joka

Hau da *HH*-ko gramatikazko ohar gehienen gaia. Hiru bidez baliatzen da Larramendi irakurleari hau zehazteko:

(10) Sarrera honetakoa interesgarria da, zeren eta *DAut*-ek (s.v. *cantor, ra*) latinez *Cantor*, vel *Cantator*, hots, maskulinoa bakarrik eskaintzen baitu eta, beraz, Larramendik osatu baitu latinezko femeninoa, gaztelaniaz bukaera femeninoa jarri ez badu ere.

(11) Hau ez da batere ohikoa, batez ere geroko hiztegitan. Ik. honi buruzko iruzkina Lázaro Carreter 1981: 104n.

1) Adibideen bitartez:

Abonar, dar por bueno, *ontzatú, ontzát emán*. (...). Le abonó en cuentas aquel dinero, *ontzatu cion cóntuetan diru burá, ontzat artu cion*.

Abordar una Nave a otra (...), *ertzatu*. Se han abordado, *ertzatu dirade*.

Aborrecer, *gorrotatu, gaitzetsi, biguindu, gorrotoa, gaitzerizcoa, gaitziriztea izan, iduqui*. (...) Me aborreces, te aborrezco, *gorrotatzen nazu, gorrotatzen zaitut; gaitzesten nazu, gaitzesten zaitut*. Item *górrotoa, gaitzerizcoa, gaitziriztea didazu, gorrotoa, gaitzerizcoa, gaitziriztea dizut*.

(Ponersele a uno algo en la) cabeza, *bururatu, buruan jarri, buruac eman, burutaciñoac emon*.

(Púsosele en la) cabeza, *bururatu zayo, buruac eman dio*.

2) Laguntzaileak erantsiaz:

Assentir, *nayeratu, guraeratu, naiz, cera, da*.

Temer, *bildur, beldur naiz, cera, da, &c.*

3) Ageriko oharraz:

NOTA.

Nazcatu, nagatu significa mover la ofension y aborrecimiento, y esso lo haze el objeto; y por esso para dezir que abomino el pecado, no diré *nazcatzen det pecatua*, sino *nazcatzen nau pecatuác*; abomino la porqueria, *nascatzen nau urdaqueriac*. Tambien dezimos bien en la passiva, *nazcatzen naiz pecatuáz, urdaqueriaz...* (s.v. *abominar*).

Embarcar, *embarcatu, itsasgoitu, onciratu*.

Embarcarse, *embarcatu, itsasgoitu, &c.* con las terminaciones de el neutro.

Sanar, *sendatu, osatu, gueritu, erutsitu*.

Sanar, cobrar la salud, *sendatu, &c.* con las terminaciones de el neutro.

Templar apetitos, &c. *gogurritu, goguirotu, templatu*.

Templarse, *gogurritu, goguirotu*, y las terminaciones de el neutro.

Adibide bidezko sistemak batez ere A letrako gertakari dela dirudi: edozertariko aditzen jokia azaltzeko balio du baina, arrazoiren bategatik, une batetik aurrera halako zehaztasunak beti emateari utzi zion;¹² honen ordez, era bateko aditzak bakarrik markatzeari ekin zion, eta termino markatuak aditz iragangaitzak izan ohi dira: berez iragangaitzak direnetan laguntzailea erabiltzen duen bitartean, ageriko oharra erabilerara iragankor eta iragangaitza —“aktiboa” eta “pasiboa” Larramendiren terminologian—, biak dauzkaten aditzetan baliatzen du.

Corpusean birritan baino ez dira aurkitzen iragankorra eta iragangaitza biak sarrera-buruan, jokia irakurlearen eskuetan utziaz: “Evadir, evadirse” eta “Internar, internarse”.

(12) Aurreneko lanean (Urgell 1998-1) jadanik ikusi dugu A letra berezia dela neurri batean, bai alfabetatzean, baita sarreren luzeran ere: adibideen kontu honek azal dezake, aldez bederen, sarreren luzera handiagoa.

3.3.2. *Aditz trinkoak*

Aditz trinkoak, Larramendik “irregular” deitzen zituen haiek, bere gramatikako 232-240. orrialdeetan azalduta agertzen dira, paradigma zenbaitekin. Hantxe zioen “No pongo mas irregulares por evitar prolixidad, y por la misma razón dexo de poner algunas observaciones” (Larramendi 1729: 240). Hiztegirako gorde bide zituen xehe-tasunok. Izan ere, jadanik hitzaurrean iragarri zuen, aipatu dugun bezala: “He puesto en los lugares y voces correspondientes, para suplir lo que en esto falta al Arte, muchissimos irregulares...” (Larramendi 1745: liv).

Gainbegirada batez, badirudi batetik besterako aldea honako puntuotan datzala:

1) Gramatikan eman zituen paradigma eskematikoak denbora, aspektu eta pertsona guztietan osatzen saiatu zen. Honen barruan aipamen berezia merezi dute NORI barneratzen duten adizkiek; erka ditzagun, adibide ttiki bat ematearren, *egon* aditzaren bietako paradigmak NOR *ni* denean:¹³

1729	1745
nágoa	nagoca
néngocan	nengocan
nágoacac, nágoacan	—
nágotzu	nagotzu
	nengotzun
nágotzute	nagotzute
	nagocate
	nengocaten

2) Aldaerak —puntuozkoak zein orokorrak, beste euskalkietakoak zein gizpuzkeraren barrukoak— eskaintzen ditu, gehienetan lehenengo aldiz. Adibidez, *ekarri* aditzaren NOR pluraleko adizkiak hauek dira:

1729	1745	1729	1745
dácartzit	dacartzit dacaizt dacardaz dacazquit	dácartzigu	dacartzigu dacaizcu dacarguz
dácartzic, in	dacartzic, in	dácartzitzute	dacartzitzute dacaiztute dacarzuez
dácartzi	dacartzi <-tiz> dacz dacazqui	dácartzite	dacartzite daczate dacaze
dácartzitzu	—[oharkabeen janda] dacaiztu dacarzuz dacazquitzu		

(13) Gogoan izan behar da, *HH*-an *egoqui* aditza tartean sartzen duela, eta hari dagozkion paradigmak lehen lekuan ematen; hortik dator *biri*-renak ez jaso izana.

3) Bateko eta besteko adizkiak ez dira nahitaz berberak.¹⁴ Eta aldaketa gehienak, dirudenez, pluraleko formetan (*zu* barne) gertatzen dira. Jar dezadan adibide pare bat (*egon*-etik bata eta *irakin*-etik bestea), adizkiak pertsonaka antolatuta eta ezberdinak izarraz markatuaz:

1729	1745
nágo	nago
ágo	ago
zágoz, záude	zagoz, zaude
dágo	dago
gágoz, gáude	gagoz, gaude
*zágoze, záute	zaute, *zaudete
dágoz, dáude	dagoz, daude
néngoan	nengoan
*égoan	*engoan
*cégozan, céunden	*cengozan, ceunden
cégoan	*egoan, cegoan
*guégozan, guéunden	*guengozan, gueunden
*cégozaen, céundetén	*cengozaten, *ceunten, ceundetén
*cégozten, ceuden	*cegozan, ceuden
níraquien	niraquien
*círaqizun	*ceniraquien
círaquien	ciraquien
*guíraqigun	*gueniraquien
*ciraquizuten	*ceniraquiten
ciraquiten	ciraquiten

4) Zenbaitetan gramatikan emandakoari aski zeritzon. Dakidalarik, hau *etorri*-rekin (“Véanse así los absolutos como los transitivos en el Arte, donde están a la larga”, Larramendi 1745: II, 367) eta *izan*-ekin (“Véanse sus irregulares en el Arte”, *ib.* 285) bakarrik gertatzen da.

5) Hutsuneak aitortu ohi ditu:

No pongo las terminaciones relativas [*ikusi*-renak] por no tenerlas muy presentes ni averiguadas (Larramendi 1745: II, 369).

El verbo *irozo*, aguantar, tenía o tiene sus irregulares, y se colige de este modo de hablar, *daguienac darizola*, el que lo hiziere, que lo aguante y sufra, pero no los tengo presentes (*ib.* I, 41).

6) Talde handi bat lehendabizikoz agertzen da. Hona hemen batean edota bestean agertzen direnen behin-behineko zerrenda, inoren lana erraztuko duelakoan eskainia:

(14) Ez dago esan beharrik, hau ondoko idazle eta gramatikagileengan aztertu beharko litzatekeela, alegia, Larramendik honetan ere eragina izatekotan, nondik gehiago: gramatikatik ala hiztegitik?

- *EDUN: 1745: II, 323.
 EGIN: 1745: I, 410-417.
 EGOKI: 1745: I, 350-352 eta II, 166.
 EGON: 1729: 244; 1745: I, 350-352.
 EKARRI: 1729: 236-238; 1745: II, 338-341.
 ENTZUN: 1745: II, 124.
 ERABILLI: 1729: 241-242; 1745: I, 73-75 eta II, 102-105.
 ERAMAN eta EROAN: 1729: 238 eta 240; 1745: II, 48-53.
 ERAUNSI: 1745: II, 54.
 ERAUSI: 1729: 248-249; 1745: I, 409-410.
 ERITZI: 1729: 246-247; 1745: II, 47 eta 144.
 ERRAN eta ESAN: 1745: I, 254.
 ETORRI: 1729: 168-195; 1745: II, 367.
 ETZAN: 1745: I, 24 eta 303.
 EUKI EDO IDUKI: 1729: 234-236; 1745: II, 323.
 EZAGUTU: 1745: I, 222.
 IBILLI: 1729: 245; 1745: I, 72-73 eta 75-76.
 IDURI: 1729: 246; 1745: II, 144.
 IKUSI: 1745: II, 368-369.
 INOTSI: 1745: II, 54.
 *-IO-: 1745: I, 254.
 IRAKIN: 1729: 247; 1745: I, 424.
 IRAUN: 1729: 248; 1745: I, 302.
 IROZO: 1745: I, 41.
 ITXEKI: 1745: II, 155.
 IZEKI: 1745: I, 94.
 JAKIN: 1729: 242-243; 1745: II, 265.
 JARDUN: 1745: I, 76.
 JARIO: 1729: 247; 1745: II, 65-66.
 JARRAI: 1745: II, 278-279.
 JOAN: 1729: 245-246; 1745: II, 23-24.
 UTZI: 1745: I, 289.

Zerrendan salbuespen batzuk ageri diren arren, oro har paradigmak hiztegian behin baino ez ditu jarri ohi; hortaz, dauden lekura igortzen duten deiak sarritan aurkitzen ditugu:

Véanse en el verbo *parecer* los irregulares de el *irudin*, que sirven comúnmente (s.v. *asemejarse*).

Sangrar, arrojar sangre, *odola jario*, con los irregulares *dariot*, *dariozu*, *dario*, &c. que se pueden ver en la voz manar.

batzuetan jakintzat ematen badu ere: "Assentar bien o mal alguna cosa a alguno, *egoqui*, con los irregulares *dagoquit*, &c."

7) Larramendik trinkoak irregulartzat izan zituen arren, inoiz haien erabilera hitz berrietara hedatzeko gomendatzen du:¹⁵

Deducir, *becarri*, *bejeistu*. (...). Este verbo *becarri* admite los irregulares de *ecarri*, que se pueden [ver] en la voz *traer*: v.g. *bedacart*, *bedacarzu*, &c. lo deduzco, lo deduces.

(15) Ustekabean idorotako adibidea da; ez dakit, beraz, gomendioak norainoko eragina izan zuen.

3.3.3. *Bestelako oharrak*

Gure corpusean, han-hemen, era askotako oharrak dakuskigu, gehienak morfo-sintaktikoak; hona hemen direnak:

Assí que, denotando tiempo, se haze con la terminación verbal correspondiente al *desde que*, véase; y también *quando*, que es *anean...*

(Al) cabo, al cabo de, lo mismo que después de, *buruan*, *ondoan*, pospuesto al genitivo precedente, al cabo de dos días, *egun biren buruan*. Item *ezquero*, con nominativo precedente, *egun bi ezquero*.

(En una) ocasión, en cierta ocasión, *bein batean*, *mugaldi batean*. En otra ocasión, *beste batean*. Siendo futuro el verbo, *urrengoan*.

No obstante, siguiéndose plural, *eztirálá ansi*; no obstante las fuerzas y costumbres, *eztiradelá ansi indar ta oitura guciac*.

Pie, tronco u árbol, *zutondoa*, *zucitza*. (...) Item *ondoa*, pospuesto al nombre de el árbol, como *sagarrondoa*.

Azkenean geratuko gara zertxobait.^{15bis} Gramatikan bada atal bat ("Formación de los nombres substantivos y adjetivos", Larramendi 1729: 264-268) eratorpenari buruz, eta bertan atzizki zenbaiten kontu ematen da. Hiztegian, ordea, hauei buruzko oharrak ez dira falta, bai zein eratako atzizkiak diren, bai erroari nola eransten zaizkion erakusteko eginak. Gehienak, oker ez banago, etimologietan aurkitzen dira; hona adibide bana:

Algarada, grita y vozería, es voz puramente Bascongada, de *algara*, grito, y la terminación *da*, y significa el modo de la acción. Lat. Vociferatio.

Baxío, viene de el Bascuence *beajo*, que significa dar o tocar en lo baxo, de *bea* y *jo*. *Bea*, *pea*. *Bea*, quando lo baxo no se contrahe a alguna cosa; *pea*, quando viene contrahido y se pospone.

Baina ez etimologietan bakarrik:

Capaz de hazerse, decirse, &c. *quizuna* pospuesto al infinitivo, *eguinquizuna*, *esanquizuna*, &c. (I, 171).

Esta preposición *con* haze parte de muchas voces compuestas, y sus simples quedan puestas hasta aquí y se pondrán en otras letras. En esta composición la voz *con* significa por lo común junta, simultad con otro en la acción, calidad y oficio, &c. Esta simultad la explica el Bascuence con las voces pospuestas *quideá*, *quida*, v.g. *aitaquidea*, compadre, *amaquidea*, comadre; *aitaquidatu*, hazerse compadre; y assí en las demás voces (I, 216).

NOTA.

Zaya y *zaina* vienen comunmente en composición y pospuestos, como *mas-tizaya*, *mastizaina*, guarda viñas, *irurazaya*, guarda riberas, y por esso

(15 bis) Hizpide eman didan adibidekoa, hala nola beherago azalduko diren zenbaitetakoak ere, ez dira benetako atzizkiak, jakina, antzeratsu dabiltzan posposizioak-eta baizik (cf. Azkarate 1991: 103-107). Halaz ere, ez dirudi maila honetan bereizkuntza esanguratsua denik.

al Pastor, que es guarda de el ganado, *arzaya*, al arriero, *mandazaya*, &c. (I, 404).

Lugar, quando viene con otro nombre, como lugar de páxaros, &c. entonces se pospone *lecua*, *toquia*: *chori lecua*, *choritoquia*, *chorien lecua*, *toquia*; o se pospone el nombre pospositivo *teguia*, que siempre viene en composición, de que se componen nombres sin número (II, 57).

Eratorpenezkoekin batera, euskal deklinabideari buruzkoak bide dira *HH*-an mai-zenik agertzen diren oharrak, eskuarki erdal preposizioen azpian kokatuak; adibidean gardena da *para* preposizioaren sarrera euskararen arabera antolatu duela:

Para, preposición, viene en varias circunstancias, y le corresponden en Bas- cuence diferentes preposiciones.

Para, quando corresponde el dativo a los nombres, *rénzat*, *réndaco*, *rentzaco*, v.g. para el padre, *aitarentzat*, *aitarendaco*, *aitarentzaco*. Véanse en el Arte, las que corresponden a los pronombres.

Para, denotando el orden o fin, sea con verbos, sea con nombres, *eraco*, para comer, *játeraco*, para beber, *edáteraco*. Y también *teco*, *tzeco*, *játeco*, *edáte- co*, *etórtzeco*, *amátzeco*, *aditzeco*, &c. *Mendiraco*, *mendietaraco*, para el monte, para los montes. Lat. Ad, in, ut.

Para, azia algún lugar, véase *azia*.

Para con, *réquico*. Lat. Erga. *Aitarequico*, para con el padre, *nerequicó*, para conmigo, *berequicó*, para consigo. Siendo plural, *equico*, *gurásoequico*, para con los padres, *guizónequico*, para con los hombres.

Para, señalando tiempo, *eraco*. Lat. In. *Oguei urteraco*, para veinte años, *dato- rren urteraco*, para el año que viene, *joan dan asteraco*, para la semana pasada. Siendo plural, *taraco*, *era áetaraco*, para aquellos tiempos; y también, si es singular, acompañado, &c. por nombres pospuestos, *erri artaraco*, para aquella tierra, *eché onetaraco* <-teraco>, para esta casa.

Hona hemen beste era batzuetako azalpenak, bata euskalki bateko —lapurteraz-ko— berezitasun batez, bestea ohar historikoa, *HH*-aren aberastasunaren ez eze Larramendiren jakinduriaren zein senaren kontu ere eman dezaketenak:

Más, aun quando viene con verbos, en un dialecto es *ago* pospuesto entre el modo de infinitivo y la terminación: *jatenago du berceac baño*, más come que el otro, *edertzenago da*, más se hermosea, &c.

Este verbo *irudi* o *iduri*, tiene sus irregulares, de los cuales colijo que es *irudí* y no *iduri*, aunque es el más usado, pues no se dize *didurit*, sino *dirudit*, &c. (II, 144).

3.3.4. Larramendiren "nota"-k

HH-aren berezitasun bat, *DAut*-en ez dagoena, han-hemen agertzen diren *NOTA* izeneko atalak dira. Denak bilduta, orotara 35 daude hiztegian zehar, haietatik 18 A letran. Larramendik morfologia, joskera eta semantikazko azalpenak emateko erabili ohi ditu eta, beraz, edukian ez dira gehiegi aldendu goian ikusi ditugun izenbururik gabeko oharretarik.

Gehienak (20) aditz baten trinkoak jasotzeko dira (cf. *supra* 3.3.2); gehiengo hau, batez ere A-tik aurrerako letretan igartzen da:

I, 72 (<i>ibili</i>).	I, 409 (<i>erausi</i>).
I, 72 (haren jarraipena, NORI erantsita).	I, 410 (<i>egin</i>).
I, 73 (<i>erabili</i>).	II, 47 (<i>eritzi</i>).
I, 75 (<i>ibili</i> -ren ahalerazkoak).	II, 48 (<i>eraman</i> eta <i>eroan</i>).
I, 76 (<i>jardun</i>).	II, 53 (haien jarraipena, ahalerazkoekin).
I, 94 (<i>izeki</i>).	II, 54 (<i>eraunsi</i> eta <i>iñotso</i>).
I, 302 (<i>iraun</i>).	II, 65 (<i>jarrio</i>).
I, 303 (<i>etzan</i>).	II, 124 (<i>entzun</i>).
I, 345 (<i>itxedon</i>).	II, 166 (<i>egoki</i>).
I, 350 (<i>egon</i> eta <i>egoki</i>).	II, 368 (<i>ikusí</i>).

Sei bider, emandako ordainen azalpena eskaintzen du, zergatik hautatu dituen edo haien artean zein ezberdintasun dagoen zehaztuaz. Bat, *zaia*, *zaina*, etab. azaltzen dituen (I, 404), gorago ikusi dugu (§ 3.3.3). Hona hemen besteak:

Abolladura, *abollantza*, *zacona*, *zocona*, *cosca*. Item *abollatzea*, *zacontzea*, *zocontzea*, *coscatzea*, *maliatzea*, *mallatzea*.

NOTA.

A lo que está hundido en redondo llama el Bascuence *zacona*, *zocona*; v.gr. *platera zacona*, *erretillu zocona*; y de aquí se hazen *zacundu*, *zocondu*. (...) A las esquinas o prominencias en plano y en el medio llamamos *coscac*; y de aquí *coscatu* al hazer estas prominencias (...). Magullar una cosa, dezimos *maliatu*, *mallatu*... (I, 5).

Abroquelarse, cubrirse con el broquel, *broqueldu*, *ezcutatzea*, *ezcutuaz estaltzea*, *gordetzea*.

NOTA.

Al esconderse y guardarse uno, llamamos *ezcutatu*, de la palabra *ezcutua*, que significa escudo y broquel, y escudo viene del Bascuence. Y como abroquelándose se esconde y guarda la parte que se quiere defender, por esso abroquelarse es *ezcutatzea*. Véase *escudo* y *escudarse* (I, 9).

Albedrío, libertad, *escucoera*, *autaqüña*.

NOTA.

No está en mi albedrío es no está en mi mano, y lo dize el Bascuence con lo que corresponde a esta última frase, *eztago nere escuan*. De aquí dezimos *ez naiz nere escuco*, no tengo albedrío; y para explicar este modo de tener o no tener mano, llama al albedrío *escucoera*. El albedrío es la potencia que haze elección de las cosas; elegir dezimos *autatu*, y a la potencia de esta elección *autaqüña* (I, 50).

Alentar, respirar, *asnase artu*, *ats eguin*.

NOTA.

Atseguin propriamente es respirar y tomar huelgo; y porque esto alegre y consuela, llamamos también *atseguña* a la alegría y gusto (I, 55).

Transubstanciar, *bestegopetu*.

NOTA.

Esta voz Theológica *bestegopea* en su composición, y el verbo *bestegopetu* son de mi invención; pero guardan toda la significación theológica. *Egopea* filosóficamente es la sustancia, *bestea* es otra, y *bestegopea* otra substancia. De aquí *bestegopetu*, según el carácter de la Lengua, es hazerse otra substancia o convertirse en ella, *bestegopetzea* la conversión de una substancia en otra (II, 343).

Sei bider, aditza nola joka erakusten duten oharrak dira (cf. § 3.3.1), eta ohartu informazio bat baino gehiago jasotzen duten oharrak badirela (kasu honetan, *eraunsi* eta *iñotso*-rena):

I, 6 (<i>nazkatu</i>).	I, 110 (<i>arretatu</i> eta <i>oartu</i>).
I, 31 (<i>gurtu</i> eta <i>gurkatu</i>).	I, 298 (<i>min izan</i>).
I, 39 (<i>oniritzi</i>).	II, 54 (<i>eraunsi</i> eta <i>iñotso</i>).

Bi aldiz, hitzaren ordainen artean jasotzen ez diren erabilera jatorrak eskaintzen ditu:

Agradecer, *esquerreman*, *esquerreguin*, *doaiquertú*.

NOTA.

Decimos con elegancia, *esquér nätzatzu*, *esquér nätzayo*, *nätzaca*, *esquér natzatzue*, *esquér nätzaye*, *nätzayote*, *nätzatee*, yo te agradezco, le agradezco (...). Véase *esquér* en la palabra *gracias* (I, 39).

Anteceder, preceder, *aurreratú*, *aitzindu*.

NOTA.

Mejor se hazen con *aurrera joan*, *aitzinat gan* y los irregulares transitivos de el verbo *joan*, que pueden verse en la palabra *venir*. Me antecede, *aurrera dijoaquit*, *doaquit*; le antecede, *aurrera noaquio*, &c. (I, 79).

Behin, etimologia baten eztabaida:

Censuran algunos a Nebrija, porque dixo *vicinus* por *aldeano*. Pero si se atiende a la significación radical y primitiva de *aldeano*, se debe dezir *vicinus*, vezino o cercano; pues, como acabamos de dezir, *aldea* significa vezindad y cercanía... (I, 54).

Eta behin, azkenik, *ibili* eta *erabili*-ren arteko ezberdintasunaz dihardu (I, 73).

4. Azalpenak

DAut-en sarrera kanonikoa deskribatzerakoan, atal bati "azalpena" izena eman diot. Berez, hitzaren definizioa jasotzen duena da. Alabaina, *DAut*-ek definizioaz gaineko era askotako informazioa batzen du azalpen hauetan; besteak beste, honelako datuak eman nahi zituzten akademikoek: "En cada Voz expressar su qualidad: conviene a saber, si es antiquada, o usada; si es baxa o rústica; cortesana, curial o Provincial; equívoca, proverbial, metaphórica o bárbara" (*DAut* 1726: xvi).

Larramendik, gaztelaniari dagokionez, orokorrean kendu egin dituen gauzak dira; euskarari dagokionez, berriz, alde honetatiko berri zenbait eskaintzen ditu, dirudie-

nez etimologietan batez ere. Ondoko ataletan, beraz, zer gorde duen eta zer ez, zer erantsi duen eta nola zehazten saiatuko naiz.

4.1. Entziklopedi informazioa

Teorikoki bederen, hiztegiak eta entziklopediak zeharo gauza ezberdinak dira: "Dictionaries are about words, encyclopedias are about things" (Landau 1989: 6; ik. Haensch *et alii* 1982: 128-133 ere). Praktikan, ezaugarri batzuk (alfabeto hurrenkerara, adibidez) ia beti elkarrekin izateaz gain, bien izaeratik zerbait duten hiztegiak, edo entziklopediak, edo entziklopedi hiztegiak, asko eta asko dira.

DAut, inolako zalantzarik gabe, alde honetatik hiztegi mistoa da: entziklopedia baten lehen ezaugarria ez du betetzen, alegia, ez du normalean izen berezirik hartzen;¹⁶ baina bigarrena bai: "a prodigality of comments in ordinary words that seems far in excess of the need for sober definition" (Malkiel 1975: 14). Hitzaren definizioarekin batera, sarritan informazio entziklopedikoa jasotzen du, hots, hitzaren baino gauzaren deskribapenari gehiago —edo erabat— dagozkion azalpenak. Ale batzuk atera ditut corpusetik, baina halakoak ehundaka dira:

CABEZON. Una media luna de hierro, redondo por afuera y por la parte de adentro con unos dientecillos, la qual a sus extremos tiene unas asillas a que se atan unos ramales gruesos hechos de cáñamo, y puesto este instrumento sobre las narices del potro u de algun caballo mui soberbio, afianzado a la cabezada del freno para que no se caiga, le sujeta y mortifica de modo que le hace obedecer al freno.

COCA. Es tambien cierta hoja pequeña y verde, que se cría en el Perú y nace en unos arbolillos de cosa de un estado de alto. Críase en tierras calidissimas y húmedas, y se coge cada quatro meses. Los Indios la estiman mucho, y su uso es para traherla en la boca y mascarla chupándola: y aunque no la tragan, dicen les mantiene y da esfuerzo.

Juego de la Oca. Cierta juego que está pintado en un mapa en forma de óvalo, con sesenta y tres casillas, que van subiendo desde el número primero, y todas las que cuentan nueve tienen pintado un ganso, y tiene otras figuras en varias casas, como son Puente, Pozo, Barca, Muerte. Juégase con dos dados, y segun van saliendo los puntos, va corriendo el juego, que cada uno señala con un tanto en el punto donde ha llegado. El que cae en la casa de la Oca passa otros tantos puntos como ha echado. El que en la Puente paga y passa al numero 12. El que en el Pozo o la Barca, se está allí hasta que otro le saca, y el que en la Muerte, vuelve a empezar de nuevo...

TEMPLARIOS. Orden de Caballería que tuvo principio por los años de 1118. Sus fundadores fueron Hugo de Paganis y Jofre de S. Ademar. Su Hábito era un manto blanco, a que añadió Eugenio III. una Cruz roxa. Su instituto era assegurar los caminos a los que iban a vissitar los

(16) Cf. "...y por consiguiente quedarán excluidas del Diccionario todas las voces y nombres propios de Personas y Lugares que pertenecen a la Historia y a la Geographía" (*DAut* 1726: xv).

Santos Lugares de Jerusalem, y exponer la vida en defensa de la Fé Católica, lo que acreditaron gloriosamente por espacio de docientos años, y se extinguió en el Concilio de Viena.

Hiztegi huts batek bestelako azalpenak —eta batez ere askoz laburragoak— emango lituzke hitz hauei buruz. Dagoeneko esan dugun bezala, hiztegi eleaniztunak bakunagoak izan behar eta, horregatik, ez da batere harritzekoa honelakorik ia batere ez berragertzea *HH*-an: erdarazko azalpenek, daudenean, beste era bateko zeregina izan ohi dute, adieren arteko bereizketa agertaraztea, alegia.¹⁷ Dena dela, *DAut*-eko iruzkinen hondakin batzuek irauin dute bere hartan, hangoen aldean labur eta urri diren arren. Hona hemen adibide luzeenetariko batzuk, aldean *DAut*-en pasarteak daramatzatela, Larramendik nola egokitu dituen ikus dezagun:

ABANINO. Moda que en España introduxeron las Damas de Palacio, que se reducía a una porción de gasa blanca de un palmo de largo, entorchada con unos como bollos, la qual se ponía atravesada u ondeada en el escote del jubon como los bobillos o maragatos: y con esta señal u divisa (que solo podían traher estas Damas) se distinguían de las demás...

ABATANAR. Batir y golpear el paño en el batán para que se limpie del azeite, y se incorpore y apriete mejor.

ALEXIJAS. Es una especie de puches, solo diferente en el nombre del farro: pues se hacen como este de la cebada quebrantada y medio molida despues de tostada y mondada, la qual se cuece con agua y sal hasta que se espessa (...). Tamarid las llama Alexías; pero el uso comun con que se pronuncian en Andalucía, donde se venden publicamente por las calles...

CAPRICORNIO. El décimo signo del Zodiaco y quarto de los Australes, que corresponde al mes de Diciembre, (...). Entra el Sol en este signo, segun reglas Astronómicas, cerca de los 21 de Diciembre.

Abanino, moda de que usaban las Damas de Palacio, y era un pedazo de gasa blanca, atravessada en el escote de el Jubon.

Abatanar, golpear los paños en el batán para que se tupan y limpien de el azeite.

Alexijas, puches que se hazen de cevada, agua y sal (...); se venden en Andalucía.

Capricornio, signo de el Zodiaco en que entra el sol cerca de los 21 de Diziembre.

(17) Honi buruz, ik. Urgell 1999-1: § 4.1.

COCA. Droga o hierba que comunemente llaman los Boticarios y Herbolarios coco de Levante o Levantino, lo qual creen los mas ser el fruto de la Aristolochia clematítide, y otros...

EGIRA. Voz Arabe que significa fuga y salida. Usan de esta voz los Arabes para el cómputo de sus años. Lat. *Egira*. MARIAN. Hist. Esp. lib. 6 cap. 26. Desde este tiempo quando Mahoma se llamó rey, comienzan los Arabes a contar los años de la *égira*...

Coca, yerba, (...). Los Boticarios la llaman *Coco de Levante*.

Egira, significa fuga. De la que hizo Mahoma cuentan sus años los Arabes.

Informazio mota hau inoiz erdaraz gabe euskaraz gorde da. Ez dago, dakidalarik, beste adibiderik XX. mendera arte: nabaria da, beraz, *HH*-an dauden gutxien garrantzi berezia. Hona hemen entziklopedi informazioari hobekien egokitzen zaion adibidea:

Juego del *abejón*. Llámase así el juego de que usa la gente rústica por entretenimiento, y se executa entre tres personas puestas en hilera. El que está en medio abierto de piernas, y juntas las manos, moviéndose a un lado y otro, hace un ruido con la boca al modo del del abejón: amaga a uno de los dos que están a los lados, que le esperan con un brazo levantado, y la mano del otro puesta en la mexilla, y da al que se descuida un golpe en la mano que tiene puesta en el carrillo; y si no hurta, y aparta tan presto el cuerpo, recibe otro del que le está esperando.

(Juego de el) abejón, *listor jooa*, *irurén ártean eguiten da*, *erdian dagoana listor*, *ta masallean jotzera*.

4.2. Informazio diakronikoa

DAut-ek garai guztietako hitzak jasotzen ditu;¹⁸ hau dela eta, hitz eta adiera zaharrak zein zaharkituak banan-banan markatzen ditu:

(18) Dirudienez, bere ereduetatik Furetière-renak bakarrik nahi ditu jaso "tous les mots français tant vieux que modernes"; Frantziako eta Cruscaren Akademienek, berriz, espresuki eta sistematikoki mugatzen dute beren arloa hitz garaikideetara (Lázaro Carreter 1981: 102).

- ABONDO. Término antiguo que significa lo mismo que...
 ALEVE. (...) Es término antiguo, pero mui usado en el language Castellano antiguo, y en las leyes.
 ALFAGEME. (...) Está antiquada,...
 ASSEGURANZA. (...) Es voz antiquada.
 COCA. Antiguamente significaba lo mismo que...
 MAÑERA. Se llamaba en lo antiguo...

Larramendiren hiztegiak *DAut*-ek eskaintzen dituen hitz zahar eta zaharkitu asko hartu ditu, eta ez arrazoirik gabe: ez genuke ahaztu behar, bere hipotesiaren arabera hitzak zenbat eta zaharrago, hainbat eta euskaratik hurbilago egon daitezkeela. Era honetako informazioa bestelakoa baino sariago gorde ohi du, beraz: gure corpusean diren sarrera-azpisarreretatik 65ek honelako iruzkinak daramatzate *DAut*-en; *HH*-an dirauten 24etatik 15ek (%62'5) gorde dute.¹⁹ Ikus ditzagun, *DAut*-en lekukotasuna aldean dutela:

<i>HH</i>	<i>DAut</i>
Alesnar, (...) voz antiquada...	Es término antiquado...
Aleve, en lo antiguo significaba...	Es término antiguo...
Alfarda, oy...	Está antiquada, y oy se dice...
Alfayate, voz antiquada...	Es voz antiquada.
Alfiler, y en lo antiguo alfilel...	ALFILEL. (...) Es voz antiquada...
Et, antiquado...	Es antiquada...
Evad, antiquado...	Es término antiquado.
Evenir, antiquado...	Es voz antiquada.
Guarnimiento, antiquado...	Es voz antiquada.
Guarnir, antiquado...	Es voz antiquada.
Mañero, en lo antiguo era...	Se usaba en lo antiguo por...
Piertega, antiquado...	Es voz antiquada.
Salvedad, antiquado...	Es voz antiquada.
Templamiento, antiquado...	Es voz antiquada.
Vesquir, antiquado...	Es voz antiquada.

Bi hiztegien arteko erkaketak erakusten digu adierazpenean Larramendik ez ziola *DAut*-i erabat jarraitzen. Are interesgarriago hiztegi-intzaren teknikaren aldetik, bai batak eta bai besteak une batetik aurrera adierazpena berdintzera jo zuten, bide ezberdinetatik bada ere; eta Larramendik biderik erraz eta trinkoena (aditzik gabeko definizioa) hautatu zuen.

Euskarari dagokionez, berriz, argi dago Larramendik noiznahiko euskara jaso nahi zuela, etimologiek eskaintzen zizkioten euskararik zaharrenaren arrastoetatik hasita geroko asma zitezkeen hitzetaraino. Bi muga horien artean geratzen den gehiena, zalantzarik ez, garaiko euskaratik jasotakoa da. Alabaina, liburuez baliatu zen neurrian (gogora ditzagun *Refranes y Sentencias* eta Leizarraga, esate baterako), hitz zahar eta zaharkituak ere sarrera izango zuten nahitaez. Hizkuntzek jasaten dituzten alda-

(19) Larramendik hartu zituen eta ez zituen hitz zaharkituei buruz, (ik. Urgell 1999-1: § 1.1.1.)

ketez berriren bat badu ere,²⁰ Larramendiren egitasmoan euskara diakronikoki bat dela dirudi, ostera: sinkronikoki euskalkien ezberdintasunekin egingo duenaren antzera (ik. § 4.3), hitzak zaharrak edo berriak diren ez zaio axola, ez eta ustez erro-matarrak etorri aurretikoak direnean (ik. § 4.8), euskararen hiztegia aberastearen alde. Asmo honetan oztopo bakarrak etimologietan azaltzen zaizkio, egungo usadio-arekin bat ez datozenean, hain zuzen, eta ez da harritzekoa haietan bakarrik aurkitu izana hitzaren antzinatasunari dagozkion oharrak: "...y de *capu*, que en Bascuence antiguo es cabeza, a quien aora llamamos solamente *burnu*" (s.v. *cabildo*).

4.3. Hitzen hedadurari buruzko informazioa

DAut-ek ez zituen dialektalismoak alde batera utzi (Lázaro Carreter 1981: 102); arreta berezia jarri zuen, hortaz, hitzaren hedadura markatzen, batzuetan zehaztasun harrigarriaz:

ALETRIA. (...) se conserva en el Reino de Murcia.

ALFALFA. (...) mui conocida con este nombre en los Reinos de Murcia y Valencia, introducido ya en muchas partes de España, donde su propio nombre es Melga.

ALFARDERO. (...) Es voz peculiar del Reino de Aragón.

ALGAIDO, DA. (...) Usase en Andalucía, y particularmente en la parte que confina con el Algarbe por el Condado de Niebla...

COCA. En algunas partes, como es en Galicia y la Mancha, llaman assí a...

Erabili dugun corpusean ez dago honelakorik batere *HH*-an; areago, bariatateaz beste irizpiderik gabe aukeratu ditudan bost adibideetatik bat bakarrik berraurkitzen dugu bertan, eta berau bidalketa-dei huts bilakatuta: "Alfalfa, lo mismo que *mielga*, véase". Ez genuke harritu behar: honelako informazioak ez dirudi *HH* bezalako hiztegi eleaniztun batean agertzeko adinako garrantzikoa denik; ez eta beharbada honelako hitzak ere.²¹ Informazio ez premiazkoa itzurtzeko lekuri aproposena A letra delakoan, lehenengo 50 orrialdeak ikuskaturik, ale bakar bat aurkitu ahal izan dut: "Abesana, junta de Bueyes, es termino de Andalucia..."

Corpusak alde huts egin digu eta alde ez. Orain artekoak halakoak Larramendiri deus gutxi interesatzen zitzaizkiola erakutsi digu, eta halaxe da. Arrazoi indartsu batek bakarrik eraman zezakeen honelako informazioa ematera. Eta egon, badaude bi, corpusak islatu ez dituenak:

(20) Argudio hori erabiltzen du, adibidez, Plinio, Quintiliano eta besteren liburuetan aipatzen diren Iberiako hitz zaharrak euskaraz zergatik aurkitzen ez diren erakusteko: "Si valiera este modo de argüir, sería buena esta consecuencia, que el Romance no fue treientos años ha la Lengua común de Castilla: porque en la Lengua de ahora 300 años se hallaban y se usaban muchos vocablos que hoy no se usan, y que antes bien los desecha la Lengua Castellana; no los desechara si el Romance huviera sido 300 años ha la Lengua común de Castilla: luego no lo fue. Esta ilación es inconnexa y ridícula; porque muchas voces antiguas o se olvidan por falta de uso, o se desechan por menos cultas; y esto es lo que ha sucedido al Bascuence respecto de aquellas voces, como al Romance y demás Lenguas respecto de otras muchas, quedando en pie y vivo el cuerpo de las mismas Lenguas" (Larramendi 1745: cliv).

(21) Ik. Urgell 1999-1: § 1.1., desagertu ohi diren hitz motez.

1) Euskal Herrian erabiltzen zen gaztelaniaren erakusgarriak ematea. Gertakari bakana da, nolana ere, hiztegia egin ahala *DAut*-ek ez dakarren zerbait gogoratzeko lana eskatzen duelako; aurkitu dudan lehen kasuan, gazt. *laya*-ren etimologiak eka- rri dio burura:

Laya, llamamos aun hablando Castellano, al instrumento dicho.

(Andar a la) postulación, dizen en su mal Romance los Bascongados al andar pidiendo.

2) Maiztasun esanguratsu batekin, etimologietan agertzen da, eta denak hizkera bakar bati dagozkiola: Aragoikoari. Lehenengo hiru leurretan, adibidez, zortzi dira ohar hori daramaten etimologiak:

Aclocarse, dizen en Aragón por...	Bahurrero, voz de Aragón antiquada...
Ajolio, voz usada en Aragón...	Baile, juez ordinario, es voz de Aragón...
Assayar, intentar, voz antiquada de Aragón...	Baque, en Aragón significa... Cambra, voz antigua de Aragón...
Assisia, voz antigua de Aragón...	

Badirudi, beraz, *DAut*-ek alderdi hartako hitzak bereziki maiz sartzeari esker (Lázaro Carreter 1981: 90-91), Larramendi Pirineoetako hizkeren funtsezko batasunaren izpi zenbait igartzeko gauza izan zela. Alabaina, gertakari honen benetako hedadura eta esanahiaz *HH*-ko etimologia guztiak aztertu ondoren bakarrik jabetu ahalko dugula deritzat.

Euskarari nagokiola, gauzak ez dira gehiegi aldatzen, baina arrazoi ezberdinengatik: nahita eta agerian egiten duen hautapena da. Non-nahiko hitzak bildu nahi zituen, eta nongoak ziren markarik gabe jarri, zeren eta etsita baitzegoen euskararen hitzak euskalkietan sakabanatuta daudela²² eta bakoitzean besteetan peit daitezkeen zenbait aurkitzen direla. Halaz ere, gainerako euskalkietatik hartu nahi gabez, ezjakintasunaz batzuetan eta etsakeriaz bestetan, erdaratik hartzen dira falta direnak:

Para desterrar, en quanto pueda, este embarazo, he hecho estudio de poner en el Diccionario sin distinción alguna de dialectos todas las voces que me han ocurrido del Bascuence, para que se hagan comunes todas ellas a todos los Países y dialectos diferentes de la Lengua, como lo son un gran trozo de vocablos que se usan en todos los dialectos. Assi por exemplo en la voz *Amar* pongo *amatu*, *onetsi*, *oneritzi*, *maitatu*, *maite izan*; en la voz *poner*, *ifini*, *ibeni*, *ereñi*, *ezarri*, *paratu*; en la voz *cansar*, *cansatu*, *necatu*, *aricatu*, *unatu*, &c. sin decir que *aricatu* se usa en Bizcaya, *unatu* en Labort, *necatu* en Guipuzcoa, *cansatu* en todas partes. Con esto mutuamente se enriquecen los dialectos entre sí, y se hacen mas inteligibles y usuales, sin dexar de ser dialectos diferentes. Sea comun la voz *aricatu*, y use della cada dialecto a su modo diferente en la terminación, v.g. *aricatu jatatz*, *aricatu zaizt*, *aricatu zaizquit*, se me han cansado. Sea comun *ereñi*, y diversa solamente la terminación, v.g. *ereñi diozcat*, *ereñi dizquiot*, *ereñi deutzadaz*, *ereñi darotzat*, *ereñi derautzat*, se los he puesto (Larramendi 1745: xlvi).

(22) Larramendiren lanaren ulerpenean honek daukan garrantzia ez da, bestalde, Sarako Etxeberriekin arlo honetan Larramendik daukan kidesunaz jadanik Lakarrak (1985a: 25-26) ohartarazi zigun.

Ongiegi ezagutzen bide zuen euskararen egoera —eta euskaldun askoren pentsamoldea— bere burua engainatzeko. Jarraian, proposamenaren indarra moteldu egiten du, beste euskalkietako hitzak maileguen ordezt erabiltzeko gomendatuaz:

El que habla en Guipuzcoa, use norabuena de las voces allí corrientes, entendidas: pero si tal vez, o muchas, le faltan voces Bascongadas para explicarse, no se valga de las Castellanas o Latinas, sino de las Bascongadas de Bizcaya, o Navarra, o Labort, quando se hallaren es esos dialectos (*ibid.*).

Ez, ordea, litezkeen erabilera praktiko zenbaiten berri eman gabe, nolabait lehen-gora itzuliaz:

Y aunque el Guipuzcoano use del *necatu* en el uso ordinario, teniendo noticia del *aricatu*, podrá usarlo, o quando hable con el Bizcaino, o quando le haga al caso para algun metro, o quando quiere variar de frase por la variedad y hermosura; y assi quedará enriquecido cada dialecto (*ibid.*).

Agerian dago ez diharduela lagunarteko hizketaz, hizkuntza jasoaz —literatur hizkuntzaz— baizik. Halaxe ulertu zuten geroko hainbat idazlek: esate baterako, XIX. mendeko hiru idazle zaldibiarrek, Iztueta, Jauregi eta Lardizabalek, ez diote bizkaierazko hitzen erabilerari muzin egiten (Urgell 1995: xlvi-lvi), ez eta Añibarrok gipuzkera eta nafarrerazkoenari.²³ Areago, neurtu gabe dagoen neurrian, harrezkero Hegoaldekoek Iparraldeko liburuak irakurri eta itzultzeari ez eze, hitzak euren hiztegietan sartu eta euren idazlanetan erabiltzeari ere ekin zioten.²⁴

Eragina berehalakoan gauzatu zen, nolana ere: bi urte beranduago argitaratu zen Hego Euskal Herriko lehen liburu landuan, Mendibururen *Jesusen bibotzaren devocion*-n, egileak aintzakotzat hartu zituen Larramendiren iradokizunak, honek berak, egin zion gutun ospetsuan, gorapatzen dion bezala, lehenagoko argudio nagusiak ia hitzez hitz itzuliaz:

Lajatuco ditugu erbesteco hitz horiec, nai badegu, gure Eusquerarenac piscabana usatuaz ta erabilliaz, escucoi ta jaquiñac eguingo diradenean. Ongui eguin dezu Nafarroaco hitzen batzuec ecartzea, egoquiac diranean eta besteric eztanean: Cerren lembician, ta batbatetan aditzen ezipadira, aurqui adituco dira, ta gueyenac dagoaneco aditzen ere badira: ta ala Eusquera bide batez edertzen ta ugaritzen da (Larramendi 1747: 36).²⁵

(23) Hau, bere idazlan guztietan gutxi-asko nabarmena den arren, bereziki argia da *Geroko Gero*-aren itzulpenean, non Axularren hainbat eta hainbat hitz bizkaierari egokitu edo zuzenean hartu egin baitzuten. Xehetasun gehiagotarako ik. Urgell 2000.

(24) Adibide sorta luzexka aurki daiteke Urgell 1992a: 236-244n.

(25) Pasarte honek argitalpen kritiko on baten —eta guztiz puntuazioa gaurkotzearen— garrantziaz eta arriskuaz asko diosku. Lakarrak (1985a: 39) honela dakar testua: “Lajatuco ditugu erbesteco hitz horiec, nai badegu gure Eusquerarenac, piscabana usatuaz ta erabilliaz, escucoi ta jaquiñac eguingo diradenean”; Lakarraren interpretapena, testuinguruak ere halaxe ziurtatzen digu, “erdal hitz horiek euskaran, nahi badugu, utziko ditugu” da. 1973ko argitalpenetik aipatzen ari zen, eta hango puntuazioa, jatorrizkoari jarraiki ziurrenik, zalantza zuzena zen, apika: “...hitz horiec, nai badegu, gure Eusquerarenac, piscabana...”. Berriki paratu duen argitalpenean (Altuna & Lakarra 1990), koma bakar baten gorabeheraz, okerra zuzendu du, zeren eta inolako zalantzarik gabe (eta horregatik Larramendik egiten duen maileguen defentsari ezer kendu gabe) honela ulertu behar baita: “erdal hitzak lajatuco ditugu, hots, bazterreara utziko, euskal hitzak eskuko [‘erabilgarri’] eta jakinak egingo direnean”.

Halaz ere, ondoko euskal hiztezigile batzuek, lehenago Oihenartek *Neurtitzetan* (1657) egin zuen bezala (ik. Lakarra 1993: 23), bestelako iritzia izan eta gauzatu zuten. Azkue da, jakina, honen ordezkari nagusia, baita muturrekoena ere, herria markatzeraino iritsi baitzen, baina artean Añibarro, Aizkibel edo Maurice Harriet, adibidez, hitzak euskalkika ezberdintzen saiatzen dira —gorabehera eta zehazgabe-tasun handiaz bada ere.

HH-ko salbuespenak oso urri dira eta, oker ez banago, etimologietan biltzen dira den-denak. Izan ere, batzuetan etimologia azaltzeko erabiltzen dituen euskal hitzen euskalkia aipatzen du, bizkaiera eta batez ere lapurtera.²⁶ Eman diezaiogun zeini bere adibidea:

Acertar, suceder, (...) viene de el Bascuence *acertau*, *acertadu*, que en el dialecto Bizcaíno significa acontecer, suceder.

Andar, pudo venir de el Bascuence *andá*, que en el dialecto Labortano significa un género de literilla y también un corredor oportuno para andar.

Antzeko oinarri teorikoak eta antzeko ondorioak ikusi ditugu aurreko atalean.

4.4. Lexiko berezituei buruzko informazioa

Bi eratakioa izan daiteke, eta bitarikoak jasotzen du *DAut*-ek: batetik argotak, eta bestetik zientzia eta arteei berezko zaien lexikoa.²⁷ Lehenengoari dagokionez, ezaguna da “Germanía” deitutako garaiko gaizkinen argotari leku egin ziola, orduan ohi zen baino esku askoz zabalagoarekin, Juan Hildagoren hitz-bildumaz baliatuz. Gure cor-pusean honako hauek agertzen dira:

GUIDO, DA. Voz de la Germanía que significa bueno.

GUINCHADO, DA. Voz de la Germanía que significa perseguido.

MARAÑA. En la Germanía significa la muger pública.

Bat ere ez dago *HH*-an jasota. Larramendik ez zuen *DAut*-en eskuzabaltasuna begi onez ikusi:²⁸ “No he puesto, exceptuando tal qual, las voces de la Germanía, en que todo es rufianes, mancebías, rameras, puñales, ladrones, y fuera mejor borrar semejante lenguaje de la memoria de los hombres” (Larramendi 1745: liv). “Exceptuando tal qual” horrekin, batzuk bederen aurkitu ahalko direla suposatu behar, eta halaxe da, izan ere, baina berriro salbuespenak etimologietan bakarrik gertatzen direla dirudi:

(26) Ohargarria da honelako zehaztapenak *De la Antigüedad...*-tik (1728) *HH*-ra urritu egin zituela (baina ez denak kendu), “en el dialecto Bizcaíno [edo Labortano]”-ren ordezkari “en un dialecto” ezarriaz: cf., adibidez, “Cris. viene del bascuence *aburrá* o *aborrá*, que en el dialecto labortano significa la mano medio cerrada, como de quien guarda y retiene algo” (Larramendi 1728: 44) vs “Ahorrar, reservar lo que se avía de gastar. En este sentido viene de el Bascuence *aborra* u *aburra*, que en un dialecto significa la mano medio cerrada, como de quien guarda y retiene algo” (Larramendi 1745, s.v.). Bide batez, liburu bietako etimologiaren arteko erlazioa, oso oker ez baldin banago, ohartu gabe zegoen, oso nabaria —eta oso garrantzizkoa— izan arren.

(27) Erabaki honen ereduez, ik. Lázaro Carreter 1981: 102-103.

(28) Halako gorabeherak erabat arruntak dira hizkuntza guztietan; modu xeblere honetan zuritzen zuen Cocker-en izenean 1704an ingelesezko hiztegi bat argitaratu zuenak “cat terms” ere sartuta: “That it is no Disparagement to understand the Canting Terms of the Tribe of Gypsies, Cheats and Beggars, because it may chance to save a Man’s throat from being cut” (ap. Starnes & Noyes 1946: 82).

Cica, en la Germanía bolsa, viene de el Bascuence *ciscua*, *cbiscua*, que significa lo mismo.

Gura, voz de la Germanía, Justicia, *gurapas*, galeras. *Gura* es voz Bascongada, y significa el querer...

Zientzia eta arteei dagokienez, berriz, *DAut*-ek oso-oso sarri egiten ditu honelako iruzkinak:

ALFEIZA. (...) Es voz de la Architectura y Albañilería.	DEFERENTE. Voz Astronómica.
ASSEGUARAR. En términos de comercio es...	DEFERENTES. Se llaman en la Anatomía...
ASSENTADOR. Term. de Cantería.	DEFLUXO. Lllaman los Astrólogos al...
ASSENTAMIENTO. Voz forense.	DEGOLLADURA. En la Albañilería se llama así...
CABLE. Term. naut.	OBSTRUIR. (...) Es voz usada de los Médicos.
CABO. Voz náutica.	
CABO. Term. de Geographía.	

Larramendik honelakoak ere gehienetan alde batera utzi ditu eta, dirudienez, hitzaren azalpena errazteko balio zioten neurrian soilik erabili. Honako hauek dira corpusean aurkitutako bakarrak, eta ohartu adierazpidea ez dela *DAut*-eko bera, bakunagoa baizik:

Assentar en la Cantería... < ASSENTAR. (...) lo que con propiedad se dice en el oficio y arte de Cantería quando...

Assentar piedras preciosas los Plateros... < ASSENTAR. Term. de Plateros.

Interrogacion, interrogante, en la ortographia... < INTERROGACION. En la Gramatica...

Interseccion, en la Geometria... < INTERSECCION. Term. Geometrico. (Tañer de) occisa, en la Montería... < Tañer de *occisa*. Phrase usada en la montería...

Piezas, en el juego de damas... < PIEZAS. Se llaman también los bolillos o figuras (...) que sirven para jugar a las damas, axedrez y otros juegos.

Templo de Pintores... < TEMPLA. Term. de Pint.

Euskal munduko gauza bereziak azaltzeko erantsi dituen sarreraren artean ere badira honelako zehaztapenak: "Piedra de el saque, en el juego de la pelota a mano, *botarria*".

4.5. Estilozko informazioa

Hitz batzuk ez dira nolnahi erabiltzekoak: jasoenetik zabarrenera, badira zein bere giroan bakarrik erabili ohi direnak: poesian, familiarrean, txantxetan... eta *DAut* bereizkuntza hauek egiten saiatu zen:

ABONDO. (...) Es voz familiar y algo baxa.

Qué *alforja*? Término vulgar...

Sacar los pies de las *alforjas*. Phrase vulgar y de que solo se usa en conversaciones familiares...

ASSENSIOS. (...) Es voz baxa y vulgar, aunque usada en lo antiguo...

GUEDEJAR. (...) Es voz jocosa...

INTONSO, SA. (...) Es voz Poética, no bien usada en la prosa seria.
 MAÑANICA. (...) Es del estilo familiar.

Ez dugu honelakorik *HH*-an: gehiegizko informazioa bide zen Larramendirentzat, eta are honelako markak daramatzaten sarretetatik batzuk (aipatuen artean *alforja*-ren bi esapideak eta *guedejar*) desagertzen dira bere hiztegian, ziurrenik arrazoi ezberdinengatik bada ere. Halaz ere, oso noizean behin (eta etimologia batean berriz ere!), euskarari buruzko honelako informazioa ager daiteke:

Guindaleta, (...) viene de *eguinda*, *eguindala*, que significa que ya está acabado, está hecho, está subido, &c. y es la locución familiar con que acaban toda faena, especialmente la de subir y baxar pesos grandes, *eguinda*, *eguinda*.

4.6. Maiztasunaz

DAut-ek arreta handiaz jasotzen duen beste informazio mota bat hitzaren erabileraren maiztasuna da, berez zein esanahi bereko beste batekin konparatuta, diakronikoki zein sinkronikoki, are batzuetan ia bakarrik hiztegiatako hitza dela ohartzera. Ikus ditzagun adibide ezberdin zenbait:

ABONAMIENTO. (...) Es voz de poco uso.

ABONANZA. (...) Es voz que no tiene uso, porque ya se dice communmente...

ABONDARSE. (...) No tiene ya uso.

ALGAIDA. (...) En este significado ya no tiene uso esta voz.

ASEGURACION. (...) Oy mas comúnmente se llama seguro.

COBDO. (...) Tiene ya poco o ningún uso.

DEIDAD. (...) oi es mui usado entre los Poetas.

EMBALSAMADOR. (...) Otros le llaman Embalsamero; pero estas voces son poco usadas, aunque se hallan en algunos Vocabularios.

EMBARGAR. (...) En este significado fue mui usado antiguamente este verbo.

TEMPERACION. Lo mismo que Temperamento. Es menos usado.

Ikusiak ikusirik, nabarmena da honelako berriek ere nekez izan zezaketela sarbiderik *HH*-an. Alabaina, euskarari buruz baten bat ediren daiteke, beti bezala etimologietan:

Sotrozo (...). *Sotrotsa* en Bascuence es una voz comuníssima...

Veta (...). Esta voz *beta* en el mismo sentido es muy usada en Bascuence...

4.7. Garapen semantikoa

Secok (1978: 219) "explicación de las transiciones semánticas" deritzenak hitzaren garapen semantikoari dagozkion azalpenak izanik, bigarren mailako adieretan agertu ohi dira, jakina: metaforaz, metonimiaz, analogiaz, esanahi hedaduraz, etab. sortu diren adiera berrietan, hain zuzen. Honelako informazioa, ez beti era finkoan, askotan jasotzen du *DAut*-ek; adibidez:

ABORRECER. Latamente se tóma algunas veces por mirar con desafecto, disgusto y desazón alguna cosa, no gustar de ella, no apreciarla, ni apetecerla.

ALFOMBRA. Se llama también por translación la enfermedad a manera de sarampión que de ordinario suelen padecer los muchachos; y es una inflamación y encendimiento que se extiende por el cutis, y brota afuera como unas manchas roxas; y porque parecen matizadas como las de las alfombras se le dio este nombre.

CABEZUDO. En lo literal vale disforme y grande de cabeza. Usase más translaticamente, y se toma por el terco, porfiado, tenaz y assido a su dictamen, que no se sujeta a la razón ni a la opinión de otro.

COCIDO. Por Antonomasia se entiende y llama la olla o el puchero guisado.

GUARNECER. Metaphóricamente vale adornar una cosa con otra, darla hermosura, gracia y perfección.

INTERPRETE. Se llama en sentido analógico, lo que explica u da a conocer la voluntad u otros afectos del ánimo. Y en este sentido se dice que los ojos son los intérpretes del alma u del corazón.

MAPA. Se llama por semejanza la figura que se forma de qualquiera eclipse del Sol o Luna, en quien como imagen suya, se expresa su magnitud, duración, incidencia y repleción.

Esapideek ere sarri xamar halakoak jasaten dituzte:

CABEZA REDONDA. Figuradamente se aplica y dice del que es duro en comprender las cosas, y no menos torpe en explicarlas.

Dexar a uno de *pié*. Además del sentido recto, metaphóricamente vale quitarle la conveniencia o empleo que tenía, dexarle desacomodado.

Honelako ia ezertxo ere ez da geratu *HH*-an; adibide pare bat baino ez dut aurkitu hiztegian zeharko ibilaldietan, biak *A*-ren hasieran:

Acorralar a uno, metaphóricamente tenerlo cerrado, apretado, amedrentado. Aferrar, metaphóricamente, por assir, agarrar.

Alabaina, inoiz edo behin etimologietan azalpen mota honetaz baliatzen da:

Balanza, puede venir de el Bascuence *zalanzá*, que significa movimiento azia el un lado y el otro, como sucede en la balanza, y por esta analogía dezimos *zalanzan nago*, estoy en duda y perplexo.

4.8. Etimologiak

Larramendiren etimologiek eurei zuzenean eskainitako azterketa berezia merezi dute, ezpairik gabe. Definizioaz gaineko informazioaz ari garen honetan, hala ere, komeni da arlo hain nabarmen honi lekutxo bat egitea, gutxienez alde formaletik bi hiztegien arteko antzekotasun eta ezberdintasunak agertzeko.

Bietan etimologiak egon badaude, baina ez forma eta kopuru berean. Akademiakoek, tentuz, hitzen etimologiari buruzko informazioa ere jaso zuten: etorkizko hiz-

kuntza, etimoa dena edo izan litekeena, haren azalpena, baita batzuetan aukeran zeudekeen etimo ezberdinak ere. Haien asmoa, oinarrizko hitzetan bakarrik ematea zen (*DAut* 1726: xv) eta gaztelaniak hitza zuzenean hartu duen hizkuntzaraino bakarrik iritsiaz, etimologietan gorago eta antzinago iristen saiatu gabe (*ib.* xvi). Lanaren handiaz gainera, hiztegiaren eta sarrerren tamaina gehiegizkoa ez izatea izan zuten kon-tuan (*ib.* i-ii) gehiago ez sakontzeko; etimologiak sartzeko, berriz, esanahia eta ortografia zehazten zenbat laguntzen duten (*ib.* li).

Larramendik, bere aldetik, ez du erdarazko etimologietarik bakar bat ere jasotzen, ez eta erdal hitzen etorkiari buruzko ezertxo ere, berak emandako etimologia baten barruan eztabaidatzeko ez bada, behintzat, eta hauxe ere ez sarri:²⁹

Aberes, hazienda, riquezas, viene de el Bascuence *abere*, ganado, y antiguamente las riquezas eran en ganados, y por eso a los ricos llamamos *aberatsac*, como el Latín *pecuniosos* de *pecus*; y así no viene de *aver* ni *haver*.

HH-an etimologiak agertzea edo ez agertzea, hitz bat euskararen bitartez azaltzeko aukeraren arabera da, dakigunez. Alde honetatik, Larramendiren hiztegiak *DAut*-en osagarria izan nahi luke, eta oso urruti dago, adibidez, Novia de Salcedoren saiotik. Haatik, noizean behin euskal hiztegi etimologiko baterako gaiak aurki daitezke: ohiko etimologiek aukera ematen diote euskal hitz batzuk azaltzeko; esate baterako, aipatutako adibidean ezartzen duen *abere* eta *aberats*-en arteko erlazio interresgarria —eta zuzena, bide batez. Honez gain, baina are eta bakanago, “*Ceagua* se dixo de *ce*, particula negativa, y *agua*, apariencia, semejanza, representacion...” (s.v. *idolo*) bezalakoren bat dago, non hitz berri baten osakera agitzen duen.

4.9. Ortografia

Akademikoak ortografiaz oso kezkatuta ageri dira euren hitzaurrean. Hiztegiaren egitasmoa deskribatzerakoan, eginbeharren artean hauxe jartzen dute: “Observar exactamente la Orthografía de las Voces, de suerte que no se obscurezca su primitivo origen, desterrando los abusos que en contrario se hallaren” (*DAut* 1726: xvi). Honen arabera jokatu zuten gehienetan, honako adibide hauetan ikus daitekeen bezala:³⁰

ALFAGEME. (...) y aunque algunos la escriben con *j* es mas conforme a su origen escribirse con *g*.

ALFIL. (...) Es voz Arábiga, según el P. Alcalá, compuesta del artículo Al, y de la palabra *Fil*, (...); y aunque muchos escriben y pronuncian Arfil, es impropriamente.

AVISPA. (...) Viene del Latino *Vespa*, que significa esto mismo, por lo que se debe escribir con *v*, y no con *b*.

(29) Hauxe da *De la Antigüedad...*-eko saiotik *HH*-ra desagertu den beste osagarri bat; cf., adibidez, “*Bruzes*. Dic. [= *DAut*] dice que significa los labios, y que viene de *boca*, o de *bezo*. Cris[is]. no es tal; significa la postura o ademán de inclinarse, o echarse cabeza abaxo, y viene del Bascuence *burúz* syncopado en *bruz*, y significa de cabeza” (Larramendi 1728: 67) vs “*Bruzes* o *bruzas*, la postura de echarse cabeza abaxo, viene de el Bascuence *buruz*, syncopado en *bruz*, y significa de cabeza” (Larramendi 1745, s.v.).

(30) Gai honetaz ik. Lázaro Carreter 1981: 106-110, non joera etimologizalea eta ahoskerak agintzen zuenaren artean izan zituzten zalantzez eta hartu zituzten erabakiez xeheki mintzo den.

DEHESA. (...) Algunos escriben esta voz con *ss*; pero atendiendo su origen solo le toca la una.

MAPA. (...) Es voz Latina *Mappa*, (...) y aunque por esta razón debiera escribirse con la *p* duplicada, el uso ha excusado hacerlo por suavizar la pronunciación.

Larramendik ez dauka beti hauen iritzi bera baina, dena dela, gehienetan adierazi beharrean gauzatu egiten du, besterik gabe: cf. *abiar*, *abión*, *abispa* (HH) vs *aviar*, *avión*, *avispa* (DAut), adibidez. Alabaina, gutxi batzuetan agerian ezarri zituen bere irizpideak, etimologiak eragindako aldaketak direnean, hain zuzen:

Adarve, debiera escribirse *adarbe* (...). Es voz bascongada, de *adar* y *be*...

Embararse, viene de el Bascuence *baratu*, (...) y por esso escribo embararse, y no envararse.

Honetaz gainera, kasu bakar batean behartzen du bere burua gaztelaniaren grafiak adierazten duena zehaztera: <x>z hasten diren baina ohiko moduan ahoskatzen ez diren hitzetan (DAut-ek beti "se pronuncia la *x* suavemente" bezalako adierazpideak darabiltza), idazkeraren aldamenen ahoskera islatu nahi duen forma ezartzen du beti; zer erabiliko, eta euskaraz erabili ohi duen <sy> digrafoa (§ 4.10). Lehenengo agerraldian bakarrik agertzen du asmoa:

Xa, pronunciado sya. Xaga, syaga. Xamar, syamar. Xano, syano. Xapelete, syapelete. Xapurear [sic, *xapurcar*-en orde], syapurear. Xato, syato. Xeno, syeno. Xeto, syeto <yse->. Ximenzar, syimenzar.

Zilegi bekik euskarari dagokiona ondoko atalean azaltzea, ez bestegatik ezpada ahoskeraz dienetik ia-ia bereizteinezkoa baita, beherala ikusiko dugun bezala.

4.10. ...eta ahoskera

Gaztelaniaren eta euskararen grafi sistemek, jakina denez, beste hizkuntza batzuenak baino lotura hertsia goa gordetzen dute ahoskerarekiko: hotsen eta grafemen artean erabateko biunibokotasunik ez izanda ere, hortik oso gertu daude biak. Honegatik, DAut-en eta HH-an ahoskerari buruzko berri labur batzuk baizik ez izatea espero izatekoa zen.³¹

Akademikoek, hiztegiaren lehenengo egitasmoan, berezitasunak agerian jarri beharko zirela zioten, zeren eta bai baitziren oraindik konpondu ez zituzten arkaisimo grafiko eta ezadostasun zenbait:³²

(31) "Honek [biunibokotasunak] euskarari garrantzia emateaz gain, euskararen fonologiari interesa kentzen dio, are gehiago ortografiaz ari diren artean" (Oñederra 1992: 55). Lan berean (54-55. or.) ikus daiteke Larramendi ondoko zenbaitek honetaz esana. Hala eta guztiz ere, lehenengo frantsesezko hiztegi elebakarretan ere ez da horregatik ahoskera islatzeko interes gehiago igartzen (Quemada 1967: 106-113); Akademiarenak, adibidez, ahoskera hiztunen ezpainetan bakarrik ikas daitekeela, eta bestela azaldu nahi izatea itsuari inoiz ikusi ez dituen koloreak azaltzea bezalaxe dela dio (1694ko hitzaurrean, ap. Quemada, *ib.* 107). Bestelako kontuak ditugu ingelesaren kasuan, jakina (ik. Bronstein 1986), eta hizkuntza honetan agertzen diren lehenengo ahoskera hiztegien eraginez, frantsesezko elebidunetan ere sistematikoki honi buruzko oharrak eransten hasten dira (Quemada, *ib.* 52).

(32) Ik. hauetariko batzuen berpasa Lázaro Carreter 1981: 109n.

Si se encontrare extraordinaria pronunciación de una letra en diferentes voces, se explicará esta variación: como *Vexamen*, en que se pronuncia la *x* como *j*. Y *Examen*, en que se pronuncia como verdadera *x*. Y en *Chamelote* se pronuncia el *cha* con el modo usual Español, y en *Patriarcha* como si fuese *K* (DAut 1726: xvi).

Hiztegia gauzatzetakoan, ordea, ez dirudi hitzez hitz arreta berezirik jarri ziotenik: *vexamen* eta *chamelote*-k gero ez daramate azalpenik, adibidez, baina bai *patriarcha*-k (“...se pronuncia la *ch* como *k*”) eta *examen*-ek (“...se pronuncia la *x* como *cs*”). Hots, bi adibideetatik “bitxia” bakarrik azaldu da batean, eta “normala” bestean. Corpusean adibide bakar bat aurkitu dut, *patriarcha*-ren parekoa (“EUNUCHO. (...) Pronúnciase la *ch* como *k*”), eta hiztegian gora eta behera egin ditudan ibilalditxoetan ez dut askoz gehiago idoro. Ohartu behar da letra guztien hasieran, beste berri zenbaitekin batera, euren ahoskeraz edo ahoskerez mintzo direla; badirudi, beraz, hantxe batu zutela bestela hitzez hitz esan beharko zutena; C-ari dagokion sarreran honela diote, esate baterako:

Quando la *c* precede a la *h* en qualquiera de las vocales de este modo *cha*, *che*, *chi*, *cho*, *chu*, tiene particular pronunciación en nuestro idioma: la qual se forma echando con fuerza el aliento (...); esto se entiende y observa en todas las voces Castellanas que no trahen origen de la Lengua Griega: como *chapa*, *chico*, *choza*, *chuzo*, porque si el origen es Griego, como en *charidad*, *Christiano*, *Monarcha*, *chímica*, &c. se pronuncian como *K*.

Larramendik, batetik, ez die letrei sarrerarik eskaini, dakigunez, eta bestetik, ez du behin ere sarrera batean antzekorik jasotzen, gaztelaniaren ahoskeran inolako interesik azaldu gabe, beraz. Euskarari dagokionez, honetaz behar zuen guztia hitzaurrean eskaini zuen, bai orokorki “El Bascuence es lengua fácil” atalean (1745: xxxviii-xxxix), baita euskalki bakoitzari buruzkoetan (“Del dialecto navarro y labortano”, “Del dialecto de Bizcaya” eta “Del dialecto de Guipúzcoa”, 1745: xxvii-xxx). Bi erako kezkek agertzen ditu egileak: lehenik, arrotzek euskara idatzian erabiltzen diren letrak ongi ahoskatzeko izan ditzaketan eragozpenak:

No tiene el Bascuence aquellas dificultades que acompañan a otras muchas Lenguas; escríbese como se habla, y quanto se habla puede escribirse con facilidad, sin que el uso y tácita inteligencia tenga que añadir o quitar a la pronunciación establecida de las letras. Tres o quatro pronunciaciones se hacen difíciles a los que no saben Bascuence y le quieren aprender; y hablo de los Españoles, porque para otras Naciones no lo son, como lo he probado por experiencia (Larramendi 1745: xxxviii).³³

Eta, beraz, letra hauek —<tz>, <ts>, <x> eta <ty> (orain <tt>)— nola ahoskatu behar diren azaltzen luzatzen da ondoren. Bigarrenik, euskaldunen artean dauden

(33) Pasartearen hasiera *De la Antigüedad...*-etik hartua da (1729: 88), baina han zehatzagoa izan zen euskarak ez dituen eta badituen gauzak aipatzerakoan: “No tiene el Bascuence aquellas dificultades que acompañan a otras Lenguas. Escríbese como se habla, y quanto se habla, puede escribirse con facilidad. No ay concurrencia de letras, ni de consonantes, ni de diphtongos, ni tritongos [sic] que embarazan la pronunciación. Ay concurrencia de muchas vocales, pero no se syncopa su pronunciación, ni se elide por sinalepha alguna dellas, v.g. *aei*, o si no *aei*, a aquellos, se pronuncian todas las letras”. Ondoren, hemen ere zailak izan daitezkeen hotsez —baina <tz> eta <ts> bakarrik aipatuaz— aritzen da.

ahoskera ezberdinez kezkatuta ageri da, baita Hego eta Iparraldeko usadioen artean somatu dituen idazkera ezberdin zenbaitez ere. Hiztegi barruan idoro dezakegunaren bide-erakusle izan daitekeen neurrian behinik behin,³⁴ badirudi interesgarria izango dela haietaz adierazi zituen iritziak astiro berpasatzea.

Ezer baino lehenago, ahoskera eta idazkera biak batera aipatu ditudanez gero, komeni da gogoratzea garai hartan ezeze XX. mendera arte gutxienez normala izan zen bezala (Oñederra 1992), Larramendik grafia eta ahoskera —letrak eta hotsak— bat bailiran hartzen dituela. Honetaz gainera, azpimarratu behar da *HH*-ko honi buruzkoa jadanik *De la Antigüedad...*-en (1728: 88-89) aurrerapen batzuk eskaini eta *Imposible Vencido*-n (“Pronunciación y ortografía del Bascuenze” atalean, 1729: 337-340) puntu istilutsu guztiei buruzko bere iritzia eman ondoren idatzi zuela, eta are oraindik *Corografía*-n (“De los dialectos del vascuence...” atalean, 296-298. or., zubereraz eta lapurteraz ari dela) gaira itzuliko zela: nahikoa kezkatzen zuen kontua bide zen, beraz.

Larramendiren jarrerari dagokionez, erabat egokiak iruditzen zaizkit oro har *Imposible Vencido*-n hartu zuenaz Gómezek (1992: 266) idatzi dituen hitzok: “...usadio ezberdinak idatzi dituela esan behar da. Ez da arauemailea, ez behinik behin geroxeago Erret Akademiaren Gramatika (1741) izango den [eta, guri dagokigunez, *DAut* izan zen] bezala. Dena dela, nolabaiteko arauak, norma bat, ezarri nahi dio euskarari, baina ez du kontu honetan oso hertsiki jokatzeko”. Hona hemen norma edo norma-hasikin haren osagaiak:

1) <j> /j/ ahoskatzen dela —eta ahoskatu behar dela— diosku (1745: xxxviii), baina ez leku guztietan:³⁵

No tiene el Bascuence aquellos sonidos que llama Quintiliano inenarrables, ni aquellos que se oyen allá en lo profundo de la garganta, y en el paladar. Por lo común es lengua lenísima y suavísima, como la llamó Escaligero; su general pronunciación muy dulce y graciosa, con un ceceo natural, sin la aspereza que en el Castellano, y sin lo femenino del seseo.³⁶ La pronunciación de la *j* gutural, que ay en algunos parajes, no parece del Bascuence, sino pegadiza del Castellano, *jauna, jan, joan, jo, jan, joan, jo*, que en lo general del Bascuence se pronuncian *jauna, jan, joan, jo*, inclinándose a *yauna, yan, &c.* (*ibidem*).

En este dialecto de Guipúzcoa se ha introducido la pronunciación Castellana de la *jota* gutural y fuerte, *Jauna, jo, jatorriz, &c.* que es contra la costumbre de todos los demás dialectos, y parece pronunciación pegadiza (*ib.* xxx).

2) <h> Iparraldeko euskalkietan hasperenduna dela lainoki aitortu arren, ez dirudi hotsa atsegin zuenik (“...aspiran mucho las voces...” *ib.* xxvii), are gutxiago ezta-

(34) Baina baita *Imposible Vencido*-ko ideiak osatzearen, zeren eta —jadanik gramatikaz adierazi moduan— hauxe izan baita honetaz ezagutzen dudan lan bakarrak (Oñederra 1992) aintzat hartzen duen informazio iturri bakarra.

(35) Adierazpena gramatikari baino xamurragoa da: ezen han “...la pronunciación gutural de la *j* y de la *g* no es del Bascuence (...) y es menester guardar la primitiva pronunciación” baitzioen (Larramendi 1729: 337).

(36) Hasieratik eta honainokoa, ia hitzez hitz, *De la Antigüedad...*-etik hartua da (Larramendi 1728: 89).

rriaren barrunbean ahoskatzen direnei buruzko goiko adierazpena irakurri ondoren. Orobat lapurteraz “en otras que no aspiran, ponen sin necesidad la *b*” (*ibidem*) badio ere, letra hitz batzuetan gordetzearen alde dago erabat, esanahia bereiztearren (*ib.* xxxviii). Ahoskeran, ostera, bere iritziak gorabehera, ziurrenik ulertu behar da gramatikari adierazi zuen berbera, alegia: “En esto cada Provincia guarde su estilo, como en el tonillo particular de la voz” (Larramendi 1729: 338).

3) <k> zeharo alferrikakoa iruditzen zaio, <c> edo <q>-k haren lana egin dezaketenez gero (1745: xxvii). Hasiera batean biunibokotasun ospetsuaren aurka ari dela badirudi ere, ohar gaitetzen berak ezagutu zituen Iparraldeko testuetan ez zegoela —ezin egon zitekeela— <k> ahalorodunaren arrastorik,³⁷ haietako batzuetan herskari hasperenduna adierazteko erabiltzen zena bakarrik baizik:³⁸ hiru grafemaren ordezkari aski zela zeritzon, beraz, eta besterik ez. Dena dela, bazekien <kh> digrafoak bederen herskari hasperenduna ordezkatzeko zuela: “En este dialecto [lapurteraz] no se aspiran tanto las voces como en el zuberiano, y con todo eso escriben muchas inútilmente con la *b*. ¿No es más liso y llano escribir como nosotros *icusi*, que no *ikhusi*?” (*Corografía* 298); erantsi behar da Axular bere alde aipatzen duela, honek *icusi* idazten zuela profitatuaz.³⁹

4) <ch> Iparraldean bigunago (“más blandamente”, *ib.* xxvii) ahoskatzen zela ohartu zen, Hegoaldean “a la Española” (*ib.* xxviii eta xxx) egiten zen bitartean. Inoiz ere <x> (edo haren ordezkari <is>, <(i)sy>, etab.)⁴⁰ eta Iparraldeko <ch>aren arteko lotura agerian jarri ez bazuen ere, argi dago haren balioa ongi ezagutzen zuela, ez bakarrik Iparraldeko hitz zenbait bere sistemara aldatzen jakin zuelako (cf. *aisolduria* “cuidadoso”), baizik eta frantsesezko usadioarekin zuzen lotu zuelako: “...porque sin la *t*, acostumbrados a la pronunciación francesa, pronuncian *Charité*, *Cyarite*, la *y* consonante” (*Corografía* 296). Jokabidea, dena dela, aipagarria da, zeren eta ez baitzuen batzuen usadioa besteena baino hobea edo txarragoa zenik esan nahi izan eta, honen arabera zuzenean, ez zuen <ch>aren Iparraldeko erabilera hiztegian gaitzetsi. Honen ondorioz, <ch>k HH-an balio bikoitza izan dezake (cf. *chedea* “intención”, “objeto”,

(37) Urratsa, Iparraldeaz den bezainbatean, *Andre-dena Mariaren ilhabethea* liburuan (Baiona, 1838) eman zen, oso oker ez baldin banago. Pikabeak (1993) bilakaera fonetikoarekin (bustiduraren adierazpena) eta morfofonologiarekin (*'bait-* + adizkia' lotura) zerikusia duten gertakariak bakarrik aztertu ditu, tamalez, izenburuan lapurtera *idatziaren* bilakaera aztertuko duela iragartzen duen arren. Hegoaldeko gorabeheraz, ik. Urgell 1987: 365-368.

(38) Zehazkiago, Larramendik ezagutzen zituen liburuetara mugatuta, <c/qu> vs <k> Leizarraga eta Materrerengan bakarrik aurkitzen da; Axularrek <k>ren ordezkari <cc> darabil (Larramendik azpimarratu zuen bezala: ik. *Corografía* 298). Gainerantzean, Etxeberri Ziburukoaz geroz sistema arrunta <c/qu> vs <kh> da idazle guztietan (Argaignarats, Etxeberri Sarakoa, Xurio, *CatLav* txikia zein handia eta Harriet).

(39) Larramendi maltzurtzat hartzeko joera gure artean oraindik ere indar handiaz dabilenez gero, zehaztu behar dut zehazki Axularrek zer erabiltzen duen esan gabe aipatu zuela bere alde; haatik, ez nuke ulertzea nahi azpikoan ari zenik. Izan ere, hartaz idatzi zuenari begira, ezin ziur egon gaitetzeko <k> soilak eta Axularren <cc> honek adierazten zutena somatzeko gauza izan zen ala ez, <kh>arena, ikusi berri dugun bezala, agerian jarri zuen bitartean. Areago: ziurrenik ez zion axola, zeren eta grafia baita nolabait finkatu nahi zuen gauza bakarra; ahoskerari dagokionez, “nork bere estiloa gorde dezala” hura gogoratu behar dugu.

(40) Hots honen adierazpenak Hegoaldean sortu dituen buruhausteez ik. Urgell 1987: 360-365.

chotilla “lindo”, etab., etab.).⁴¹ Osterantzean, *orixe*, *alaxe* bezalako hitzetan izan ezik (cf. Larramendi 1729: 338 eta ik. Mitxelena 1978: 394 eta Urgell 1987: 361), eskuarki idatzietan <is> (*puisca*, *choraisca...*) eta hiztegiko sarreretan <is> (*aiseria* “zorro”; *eistua*, s.v. *troxecillo*) edo, bakanxeago itxuraz, <sy> (*asyeria* “raposa”) baliatzen ditu. Ordezko grafema hauek abantaila nabarmen bi zeuzkaten: alde batetik, haren ustez ahoskera hobekixe islatzen zuten (“...se inclina a la pronunciación de *oriserie*, *alaside*”, 1729: 338; “...se pronuncian casi *ausye*, *orisye*, *gueisyeago*, *goisyo...*”, 1745: xxxviii); eta, bestetik, gaztelaniazko <x>ren bilakaera eta orduko ahoskera zeharo ezberdinagatik sor zitezkeen zalantzak uxatzen zituzten.

5) Antzera gertatzen da gaur <tt> idazten dugun hotsaz: alde batetik, orokorrean, <ty>z transkribatzen duen hots batez mintzatzen da (1745: xxxviii); eta, bestetik, Iparraldeko idazleek darabilten <tt> grafemaz (*ib.* xxvii). Bien arteko lotura, berriro ere, bere beste lan batek egiten laguntzen digu:

...la *t*, además de la regular pronunciación, tiene otra diversa, siguiéndosele *u*: y es media entre la que tiene la *t*, y la *j* consonante, no tan fuerte como la primera, ni tan suevo como la segunda. Tiene casi el sonido de *tiu* monosyllabo, *ditut*, *badituzte*, *ditiut*, *baditiuzte*. Y para significar esta pronunciación duplican en algunas partes la *t* (1729: 338).

Haatik, inguruneak eragindako⁴² <tt> honi buruz esan daitekeen garrantzizkoena, nik uste, adibideen arabera automatikotzat (gaurko hitzez esanda), hots, grafiak jaso beharrik ez duen ezaugarritzat jotzen duela da, zeren ez baitu behin ere, ez idatzietan ez eta hiztegian ere *ditut* bestela idazteko inolako asmorik agertzen. Esan gabe doa honekin zenbait hizkeraren —ziurrenik berearen— ezaugarri baino ez dena orokortzat ematen ari dela baina, aldi berean, ohartu grafi islapenik ez izanik edonongo ahoskaperari ere lekua uzten ziola: berriro ere “nork bere estiloa gorde dezala” izan daiteke, beraz. Bestelako kontua dugu *ttantta* bezalako zerbait nola adieraziko zukeen asmatzea, baina dena dela, honetaz nik baino gehiago dakienak jadanik azpimarratu du “...kuriosoa dela, gipuzkoarra izanik, gainerako bustiduren berri ez ematea” (Oñederra 1992: 57). Iparraldeko idazleengan aurkitzen zuen *-tto* atzizkiari, adibidez, badirudi txokokeria iritzi ziola: “...aunque no es tan general, que muchas veces no escriban el *cho*, como en España” (Larramendi 1745: xxvii).

6) Sudurkariaren bustidura buruhauste gehiago emateko modukoa izan zela dirudi, ezen euskalki guztietan <ñ> vs <n> erabilerak somatu baitzituen. Halaz ere, <ñ> ahoskeraren alde agertu zen irmoki; ikus dezagun nafar-lapurteraz, bizkaieraz eta gipuzkeraz, hurrenez hurren, dioena:

(41) Ez dira honetaz ohartu Larramendiren hiztegia baliatu duten hiztegi berriek: *atxa* transkribatu dute OEH-ak eta EH-ak (s.v. *haxa* lehenak eta s.v. *hax* (?) bigarrenak) HH-ko <acha>, eta OEH-ak *atxuri* (s.v. *axuri*) HH-ko <achuri>, adibidez, lehena inolako zalantzarik gabe *axa* dela, eta bigarrena ziurrenik *axuri* dela erreparatu gabe. Arazotsuagoa da oraindik Larramendik *churi* bezalako zerbait idazten duenean azpian zer dagoen erabakitzea; alabaina, bistan da, ene ustez, “nork bere estiloa gorde dezala” epaiak hemen ere zerikusia duela.

(42) Oñederrak (1992: 57) seinalatu du lehendabizikoz gertakariaren ingurunea —baina oker: “siguiéndosele *u*”— jaso zuela. Ohargarria da —oharra Lakarra irakasleari zor diot— okerra, batek daki nola, Greenberg (arg.) 1978ra iritsi dela (ik. Bhat 1978: 54; iturritzat Lochak 1960 aipatzen du).

En el uso del *ña, ñe, ñi, ño, ñu* ay la misma variedad que en España; pues unos pronuncian *miná, mainá*, y otros siempre *miña, maiña*, y es como se debe pronunciar; pero quando estas voces vienen en composición, pierden la pronunciación de la *ñ*, y se dice *minduna, mainduna*; y, no obstante, en baxa Navarra escriben *miñduna, maiñduna* (Larramendi 1745: xxviii).

En el *ña, ñe, ñi, ño, ñu* ay diferencia, pues en partes lo pronuncian assí, y en partes *na, ne, ni, no, nu* (*ib.* xxviii).

El *ña, ñe, ñi, ño, ñu* es corriente, aunque en tales quales voces ay alguna variedad, como *miña* o *miná, iñor, inor, ceña, ceina* (*ib.* xxx).

7) Azkenik, Iparraldeko grafia etimologizaleen kontrakoa izan zen:

...por guardar, a su parecer, demasiada puntualidad, desfiguran en lo escrito lo pronunciado. Assí dicen *haiñ bandia* lo que nosotros *ain andia*; *bambat dohaiñ*, y nosotros *ambat doaiñ*; *guebiago nabi bear* [sic] *dugu*, y nosotros *gueyago nai bear degu*. Assí dicen *beكاتorea, elkhar*, y nosotros *becataria, elcar*. Assí dicen y escriben de *uts, utstú, otz, otztú*, y nostros *ustú, oztú*, y es lo que se pronuncia (*ib.* xxvii).⁴³

Zehaztaperen orokor hauen ondoren, Larramendik ez zeukan zer esan handirik hitzez hitzeko kontuan. Besterik da, ostera, *HH*-ak jasotzen duen grafi sistemaz edo sistemez den bezainbatean, baina honek hemen eskain diezaiokedan baino arreta gehiago merezi du. Gogora dezadan, besterik gabe, Larramendik euskararen grafi sistema zenbait puntutan zuzendu eta finkatu zuela (Lakarra 1985b).

4.11. Euskal hitzen esanahiaz

Dagoeneko ikusi dugu Larramendiren “nota” zenbait euskal hitzen esanahiari buruzkoak direla. Etimologietan ere, oro har, alde honetatik datozen zehaztapenak aurkitzen dira, hala nola “Alcandora, vestidura blanca a modo de camisa, es voz Bascongada, y llamamos assí a la camisa de hombre, *atorra* a la de muger”. Bi bide haueztaz gain, badira sarrera arruntetan, noizean behin, halako azalpenak. Hona hemen aurkitu ditudanak, bilaketa arretatsua batek gehiago eskainiko duelakoan:

Abonar assí, *cimaurtú, iñaurquindu, basaratú*. Véase *estercolar*, y allí se dirá la diferencia de abonos, y sus nombres.⁴⁴

Mañoso, *mañatsua, mañaduna* <-ña>, *mañatia*, significa en Bascuence al que tiene mañas e impertinencias.

Saín, grosura de animal, *saiña, lumerá, gantza*. *Lumera* dezimos al saín de la ballena.

(43) Azkenekoari buruz araua emana zeukan jadanik gramatikan: “...muchas veces se forman verbos de aquellas voces que tienen la *tz* y la *ts*; pero siguiéndose otra simple *t*, se pierde la *t* de la *tz* y de la *ts*: v.g. de *gatzá*, sal, *gatzú*, salar; de *otzá*, frío, *otzú*, enfriar; de *utzá*, dexar, ez dit uzten, no me dexa. Item de *utsá*, vacío, *ustú*, vaciar, &c. Lo mismo es en otros nombres compuestos, v.g. de *bitzá*, palabra o dicción, *bizteguia*, diccionario; de *gatzá*, sal, *gatzteguia*, salina” (Larramendi 1729: 339).

(44) Gero, egiatan, aurreratuko oharra ahaztu egin zuen, baina aitortu behar zaio benetan ordain gehiago eskaintzeko gai izan zela: “Estercolar, *goroztu, gorotzatu, goroztatu, cimaurtu, cismaurtu, iñaurquindu, basaratu*” eta, batez ere, “Estiércol, *gorotza, cimaurra, cismaurra, iñaurquina, basara, basá*”.

Seta, setas, *zuzac*, *cizac*, *susac*. // Setas mayores, *perrechicuac*. (...) Ay varias especies, véanse algunas en la voz *hongo*. // Hongo, fruto silvestre de la tierra, viene de el Bascuence *ontoa*, *ontyoa*. (...). Ay varias especies que se comen, v.g. fuera de el *onto*, *gureto*, *guibelurdin*, &c. Y en general a todas se llama *perrechicua*.

Hiztegi gilearen zehaztapen nahia —eta zintzotasuna— honelako oharrak egite-raino irits daiteke: “Fice, pescado pequeño y tierno; parece que es el mismo que en Bascuence llamamos *zarboa*”.

4.12. Larramendiren gomendio edo erabakiak

HH, euskarari dagokionez, objektiboki deskriptiboa (Malkiel 1975: 19) dela esan dai-teke: euskalki guztietako hitzak neurri berean —bere egin ahala beste mugarik gabe— jaso nahi ditu, ez du fonetika, morfologi zein joskerazko aldaeren artean hautapenik egi-ten eta grafi eredu bati baino gehiagori lekua egiten dio. Alabaina, baieztapen honek zehaztu beharra dauka. Hitzaurrean bederen, xede arauemailea ez du erabat ukatzen:

Por esso a falta de libros me fue forzoso consultar el uso verbal de nuestros Patri-cios; oír a cultos y no cultos; notar cómo se habla en los Pueblos y en las Caserías; peregrinar a varios parages, y más con el empeño de comprehender en mi Diccio-nario todos los Dialectos del Bascuence, hacer apuntamientos, observar, combinar, *separar el uso del abuso*, adivinar la Ortographía, investigar etymologías y raíces... (Larramendi 1745, eskaintzan; etzana nirea da).

Euskal grafiaz den bezainbatean, Larramendi arauemaile baino aholkuemaileago izan zela etsita nago, gorago adierazi dudan bezala, bere aholkuek gero izango zuten arrakasta gorabehera. Beste puntu batzuetan, ordea, ez dut uste hain goxoa izan zenik. Zehazkiago, badirudi sutan jartzen zela euskal hitzak baztertu eta erdarazkoak beharrik gabe erabiltzen zirenean; *HH*-ko maileguez azterketa berezia eskatzen badute ere, konpli da hemen erants dezadan honek eragina izan duela *HH*-ko sarre-retan eskaintzen duen informazioan. Hona hemen idoro ditudan erakusgaiak, haieta-tik bat oso-osorik euskaraz emana:

Lienzo, *euná*, *ebuná*, *lieutá*, *liñeuta*, *linteoa*. (...) *Euna* es el nombre general de el lienzo y, no obstante, con sobrada impertinencia dan las mugeres oy el nombre de *euna* a sólo el lienzo de la tierra y que no viene fuera de el Reyno.

Salutación angélica, el Ave María, *Aingueruaren agurra*, *agur Maria*. *Esta eusqueraz esan bear Jaincoac salvazaitzala, ezpada agur Maria, &c.*

San, *doné*, *jaun done*.

San Sebastián, *Donostia*, San Juan, *Done Joaná*, San Esteban, *Done Estebe*.

En estos tres, que son nombres de Pueblos, todos los Bascongados usan el *Doné*, y deben usarlo en todos los demás.

5. Adibideak

DAut, bere izenak adierazten duen bezala, batez ere literaturaren gainean eraiki-tako hiztegia da: “...en el [punto] que se convino con mayor constancia fue en con-

firmar quantas voces se pudiesse con autoridades de los mejores Autores...” (*DAut* 1726: xviii). Orokorrean, bada, tradizio idatziak berretsitako hitzak jasotzen ditu ahaleaginean; ez osoki, halere:

...obliga la necesidad a que una u otra vez falten autoridades para algunas voces: singularmente para aquellas cuya vulgaridad las excluye de escritos serios, y no ha logrado el cuidado encontrarlas en los de asunto jocoso; sin que por esto sea culpable la Academia, que se reconoce obligada a todo lo que es estudio, pero no a lo que en tanta parte pende de la contingencia (*ibid.*).

Ezin naiz orain gehiegi luzatu honetaz, baina argi dago hitz asko eta asko hiztegietatik zuzenean hartutakoak direla (Covarrubiasen *Thesoro*-tik batez ere), halakoe-tan ohi den bezala hiztegiez kanpoko bizitzarik izan gabe sarritan. Honetaz dena dela, hemen bereziki interesatzen zaigu sarrerako zati ia ezinutzizko bat literaturatiko adibideak osatzen dutela.

Larramendik, berriro ere, honelako informazioa hiztegitik kanpo utzi zuen. *HH*-an zehar egin ditudan ibilalditxoetan bi salbuespen aurkitu ditut, halaz ere, honexegatik zeharo markagarriak. Lehena, *DAut*-ek ez dakarren hitza da, eta badirudi ereduaren erara sendotu nahi izan zuela, irakurri zuen liburutik adibidea emanaz:

Desperpentar, cortar, llevarse de un golpe, arrancar, cortando con violencia, *zatautsi*, *beingoan epaqui*. Lat. (...). *F. Juan de Santa Maria Relac. de los Martyres de el Japón cap. 5*. Y a quatro hachazos, el propio viento le desperpentó (al arbol) y le llevó en alto, sin tocar en el navío.⁴⁵

Bigarrena, berriz, *DAut*-ek dakarren bi adibideetatik bat da, emandako etimologia eta haren esanahia sendotzen laguntzen ziona, hain zuzen; irrifarrez baizik ezin irakur daiteke testuinguru honetan bere alde erabili duen idazlearen —Ambrosio de Moralesen— izena:

Hoya, hondura en los campos, es voz Bascongada, y se dixo de *oyá*, que en un dialecto es cama y asiento u descanso plano, y es la significación que tiene *hoya* muchas vezes, y no la de el Latino *fossa*: v.g. Ambr. Mor. lib.9. cap.7. el sitio de suyo está levantado sobre una hermosa hoyo de tierra, de más de dos leguas.

Euskaraz, ordea, hitzak zein euskalkitakoak diren ez markatzeko daukan arrazoi beragatik, antza denez, inoiz ere ez liburuetakoa hitzak diren ala ez eta norenak, ez eta ematen dituen adibideak bereak ala norbaitenak diren aitortzen du. Bestelako iritzia agertuko zuen Aizkibelek, *HH*-ko hitz zenbait idazleen aipamenera bidez berretsiaz; honela azaldu zuen honek hitzaurrean:

Convencido íntimamente de la utilidad de las citas, que destierran toda sospecha de que hayan podido inventar los lexicógrafos algunas de las palabras que no están

(45) Ez dago, oker ez banago, Larramendiren liburutegikoaren artean (Altuna 1984). Palauren arabera, gaztelaniatzko bi argitalpen zahar daude, eta Larramendik ematen duen izenburuari hobekien egokitzen zaiona, *Relación del martirio que seys Padres Descalços Franciscanos, tres hermanos de la Compañía de Iesus, y diecisiete Japoneses Christianos padecieron en Japon* (Madrid, 1601) deritzona da.

en uso, pongo todo mi cuidado en enriquecer este Diccionario con el mayor número de citas que puedo, particularmente aquellas voces o dicciones que son peculiares de un solo dialecto, o no son comunes en la conversación (Aizkibel 1883: ii).

HH-an honetan ere bi salbuespen idoro ditut, lehena Leizarragaren Testamentutik eta bigarrena Marca-ren *Histoire de Bearn*-etik (Paris, 1640):

Placa, moneda antigua de España de muy poco valor, creo que es la misma que el Bascuence llamaba *pelata* (...) en el Nuevo Testamento Bascongado se pone por moneda de poco precio.

Procuración, contribución que los Prelados sacan de las Iglesias que visitan, *arceutsa*. (...) De esta voz *arceuts* en este significado ay mucha memoria en la historia de Bearne de el señor Marca.

Nolanahi ere den, liburuaren hasiera aldera badirudi Larramendik sarrerak euskal adibidez hornitzeko asmoa izan zuela, hitzen —eta, esan bezala (§ 3.3.1), batez ere aditzen— joskera nolakoa zen erakusteko. Gure corpuseko lehen orrialdean (I, 6), laburrago batzuekin batera, honako lau adibide sortak irakurtzen dira:

(Es una grande) abominación, *nazca aundi bat da, naga aundi bat da*†. Item *nazca aundi batecoa da, naga aundi batecoa da*.

Abonar, (...). Le abonó en cuentas aquel dinero, *ontzatu cion cóntuetan diru burá, ontzat artu cion*. No ha menester que le abonen, *eztu iñoren ontzateren bearric*.

Abonar, salir por fiador, (...). Ha dicho cosas bellas en su abono, *gauza ederrac esan ditu bere ontzatean*. Qué podrás hablar en abono de un ladrón? *Cer hitzeguin dezaquezu, cer erausi daguiquezu lapur baten ontzatean?*

Aborrecible, objeto digno de aborrecimiento, *erabea*. Este es mi objeto aborrecido, *au da nere erabea*.

Adibideok, dakidalarik, Larramendiren burutikoak dira: ez bederen *DAut*-ekoen itzulpenak, ez eta, zehazta dezakedan neurrian, euskal literaturatik erauziak. Lanaren handiak edota liburuaren luzerak atzeratu bide zuen, halere, gainerakoan ez baita ia honelakorik berriro ikusten. Corpuseko salbuespenak bi dira:

Al pié de, casi, *ozta*. Lat. Ferè. Ya avía al pié de quinientos hombres, *baciran ozta bosteun guizon*. Lat. Erant ferè quingenti homines.

Adibide hau, *DAut*-ek ematen dituen hiruretatik azkena da, egokitua bada ere: “Y por si acaso este faltasse, le envió otro nuevo nombramiento, para el que había de gobernar lo que tocasse a lo del Puente, que eran *al pié* de dos mil hombres” (Gonzalo de Céspedes, *Historia de Phelipe Quarto*, lib. 6, cap. 17).

Bigarrena, berriz, euskararen berezitasun bat adierazteko eratu duen sarrera berri batean agertzen da:

No obstante, siguiéndose plural, *eztivalá ansi*; no obstante las fuerzas y costumbres, *eztiradelá ansi indar ta oitura guciac*. Lat. Viribus, & consuetudinibus non obstantibus.

6. Errefrauak

Hiztegietan esaera zaharrak jasotzea garaiko gustuei bete-betean egokitzen zitzaizen zeregina zen: *DAut*-en eredu guztiak ere —Covarrubias barne— horrela jokatu zuten (Lázaro Carreter 1981: 103).⁴⁶ Ezin konta ahala dira, beraz, eremuan Larramendik irakurri zituenak, baita haietatik asko (baina ez denak) berera ekarri ere, euskal ordainak eskainiaz. Alabaina, *HH*-an irakur daitezkeenak ez dira beti etorki berekoak, ez eta denak *DAut*-en ereduari zor zaizkionak ere.

Aurreko mendearen erdialdean, Oihenarten bildumekin (1657-1665), euskal errefrauzaletasunak erpina jo zuen, mende eta erdiko ekoizpen aberatsaren ondoren (Lakarra 1996: 145). Beste mende eta erdiz, ordea, ia ixilean igaro zen, Erromantizismoak herri jakituria ezagutzeko kezka berpiztu zuen arte.⁴⁷ Bere garaiko euskaldunek bezala, uste dut Larramendik ere ez zuela esaera zaharren zaletasun berezirik izan: landu zituen arloen artean, honek bazter-leku bat baino ez du betetzen; bildumak, nonbait, ez zeuden boladan.

Haatik, euskal errefrautegiaren historia baten ezean marraztu dudana bilakaera hori zuzena bada, Larramendiren *HH*-ko errefrauek⁴⁸ esanahi berezia daukate, XVIII. mendeko lekukotasun bakarra ez badira behintzat, ziurtasun osoz handiena osatzen dutelako. Halaz ere, ez du ikertzaileen ez eze atsotitz biltzaileen inolako arretarik erakarri, dakidalarik.⁴⁹ Ahaztu honen azalpena erraza delakoan nago. Ni neu, atal honi ekin nionean, etsita nengoen *HH*-ko errefrau gehienak *DAut*-ekoen Larramendiren itzulpenak zirela. Anitzek itxura hori daukate, bai; baina itxura, dakigunez, engainagarria izan ohi da. Hasiere batean, bada, honela sailkatu nuen Larramendiren uzta, eta derrandan aitzinetik sailkapenak oro har balioko duela, nahiz ordutik hona sail bakoitzean sartu beharreko errefrauen kopurua nahikoa aldatu eta, beraz, baita iritzia ere:

a) Talde handi bat itzuli egin zuen. Nabarmena da oso zaila dela den-denen herrikoitasuna *a priori* ukatzea, bi tradizioek elkarrekin dituzten esanahi ez eze forma

(46) Atsotitzak sartzeko asmoa hiztegiaren lehenengo egitasmotik hantxe zegoen: ik. *DAut* 1726: xv-xvi.

(47) Oso adierazgarria izan daiteke, agian, Garatek (1998: 24-32) "Atsotitzen kondaira" atalean Oihenartengandik gizaldi honetako bildumetara igarotzea, tartekorik gabe. Oihenarten ondoko lehen bilduma argitaratua, badirudi G. Brunet-en *Anciens proverbes basques et gascons recueillis par Voltaire...* (Paris, 1845) izan daitekeela (ik. Vinson 1891-1898: 12h zb.), Voltoireren atsotitzen bilduma (78 orotara, Akesoloren [1985: 130] datuen arabera). Data beretsuan ondu zuen M. Hiribarrenek (1810-1866) bere bilduma argitaragabe eta, dakidalarik, ikergabea (Azkuek [1945: 23-24] "atsotitz itzultzaileen" artean sartu zuen), Uriartek bezalatsu (*Euskalzale* aldizkarian lehenengoz argitaratua; Azkue 1945: 16-17). Argitalpenaren aldetik ez bada ere, denoi Mogel aurreratu zitzaizen, *Peru Abarka*-n jasotzen dituenekin.

(48) *HH*-koei han-hemen sakabanatuta utzi zituen batzuk ere bildu beharko litzaizkieke. *Corografía*-n (c. 1754) bederen badira beste bi: "Aquí tienen un refrán: *Goiz gorri euri daidi, arrats gorri eguraldi*, y quiere decir que arboles encendidos de la mañana son señales de agua, y los de la tarde de buen tiempo" (41) eta *Egoqui Machini mantua* (188).

(49) Azkuek, behinik behin, ez zuen aipatu ere egin *Euskalerrriaren Yakintza*-n, errefrau biltzaile zein itzultzaile ezagun guztiak banan-banan —eta onerako zein txarrerako— aurkeztu arren (1945: 23-24). Ezin sinets daiteke, ostera, *HH*-an errefrauak badirela ez zekienik: hitzak bezain susmagarriak iruditzen bide zitzaizkion, eta aipatzea bera kaltegarri, nonbait. Bide batez, orobat ez du aipatzen (baina ezagutzen zuen: Mitxelena 1970: 137) Arakistainek Larramendiri bidalitako eranskinetan agertzen den eta nik neuk ezagutzen dudana XVIII. mendeko beste bilduma bakarra. Zertxobait kezkatu da arestian Kaltzakorta (1996, 1997), gutxi gorabehera hemengo ondorio berberak erdietsiaz, corpus txikiago batekin eta errefrauen herrikoitasuna erabakitzeke erabili dituen iturriak aitortu gabe bada ere.

bereko edo antzerako erretrauen ugaria ezagututa.⁵⁰ Beste buruan, Larramendiren aurreko euskal hiztegi-gileek⁵¹ argi eta garbi erakusten digute iturri(ar)en atsotitzak itzultzea ez gaizki ikusia, normalizat hartua baizik zegoela garai haietan: itzuliak dira, denak edo gehienak, Voltaire-ren *Tresor*-ekoak (liburu osoa itzulpena da), baita Pouvrearen⁵² eta Urteren⁵³ hiztegi-koak ere.

b) Beste batzuk, berriz, badirudi gaztelaniazko erretrauen euskal kideak direla, Larramendik entzunak edo irakurriak.

c) Azken talde batean sartuko lirakeke Larramendik euskaraz bakarrik ezagutzen zituenak.

Esanak esan, ez da garrantzi txikiko kontua, itzuliak zein diren (a) eta zein jasoak (b,c) erabakitzea. Eta ez da begi-kolpean egin daitekeen zerbait. Lehen hurbilketa gisa, han-hemen jasotako erretrau sorta batek zer nolako emaitzak eskaintzen dituen aztertzea aski izan daitekeela deritzot. Hona hemen:

1. “Por Abril aguas mil, *Apirillean euri betean*” (I, 8).
2. “A la vejez, aladares de pez, *agureac quiscur, centzua labor*” (I, 47).
3. “Ay abuelo, sembráisteis alazor, y naciones anapelo. Refrán para los que hazen, y no son correspondidos, *erein dezu garia, eguin zatzu sasia*” (I, 49).
4. “A un traydor dos alevosos, Refr. *beari bati berreun da bi, etoi bati, beari bi*” (I, 56).
5. “Allegadores de la ceniza, y derramadores de la harina, *zayetan zur, ta iriñetan eró, iriñetan zogui*” (I, 60).
6. “A padre allegador, hijo expendedor, *aitá biltzálle, semé galtzálle*” (I, 0).
7. “No por mucho madrugar, amanece más temprano. Refr. *Goiz jaiquiá ezta egun sentia*” (I, 66).
8. “A muertos y a idos, no ay amigos, *adisquide guichí, illai ta joan diranai*” (I, 68).
9. “Obras son amores, que no buenas razones, *obrac dirade amoré, ez hitz ónen coloré*” (I, 69 eta II, 120).
10. “En los nidos de antaño no ay páxaros ogaño, *igazcó cabiac utsic, ezta an aurten choriric*” (I, 78).
11. “Antes que te cases, mira lo que hazes, *ezcondu baño len, contu cer eguiten den*” (I, 79).

(50) Cf. Lakarraren saio interesgarriak (1996a: 158-166 eta 1996b: 30-75) *Refranes y Sentencias* eta Hernán Núñez-en bildumaren arteko antzekotasunez.

(51) Ez haiek bakarrik: cf. Axularren *Letra gabeko aisia*, gizon biziaren bobia ederra (Gero 42), Senekaren *Orium sine litteris vivi hominis sepultura*-ren itzulpena.

(52) Lehenerako, ik. Vinson 12i; bigarrenerako, Kerejeta 1991: 869, 12. oh. Biak lotuta, Lakarra 1996: 146-147n azaltzen dira.

(53) Urkizuk —hiztegi-ko beste arlotan bezala— bete-beteen haien jatortasunean sinisten duela badirudi ere: “...Oihenartek, Garibaiek [sic], Lope Isastikoak, Jakes Belakoak, Voltaire-k eta beste askok bezala Urtek bildu zituen, edo hobe esan, gogoan zituen edo gogora zetozkion atsotitzak sakabanaturik aurkitzen dira, joia eder bailirean, hiztegian” (1989: 101). Besteak beste, eskaintzen duen sortatik, nekez mantent daiteke “*Their hour-glasses running with water as ours do with sand*. Hequien ur-orénac badihóaz gure hare orenac beçala”, nabarmenena aipatzearen, euskal erretrau jatorra denik, ingelesetik euskarara zuzenean itzulitako lehena —eta lehen esaldia, orobat— izateko ohorea erraz aitortzeko bitartean.

12. “*Alper da Maria maquillatu, berez beardu*. Refrán que enseña que no sirven los palos para hazer, v.g. discreto a un tonto, si de suyo no tiene fondos. En Navarra lo dizen assí: *Alper da Maria maquillatu, ezta berdin centzatu*” (I, 83).
13. “*Arlote, arbuya, zarpa, laztan*, es un refrán que de otro mode se dize, *arlotte igüi, zarpa laztan*; y se aplica a los que de palabra hazen ascos de andrajosos, y de obra son recogedores hasta de los andrajos” (I, 95-96).
14. “Al asno muerto, la cebada al rabo, *astoa illa danean, garagarra buztanean*. Lo mismo significa que estotro refrán, *usoac joan eta sareac eda*” (I, 104). Bigarrenerako, ik. 22.
15. “Haz bien, y no mires a quién, *eguizu on, ta ez jaquin non*” (I, 137).
16. “Bien vengas mal, si bienes solo, *gaitza naibadec ator, bacar baldin baator*” (I, 137) eta honen aldaera: “En hora buena vengas mal, si vienes solo, *ordu onean gaitza atoz, bacarric bazatoz*” (II, 63).
17. “Y aun ay un refrán muy expressivo, que dize: *agoa, bero deño, galdá*, y significa en lo literal, que a la massa de hierro, que llamamos *agoá*, se le han de dar las caldas antes de dexarla enfriarse: y debe hazerse lo mismo en los negocios, sin dexarlos que se enfríen” (I, 161).
18. “Lo que ha de cantar el carro, canta la carreta, *idiac bearrean gurdia orró*” (I, 178).
19. “Ceribon, ceribones, en Bascuence dizen *cedebon*, y ay uno como refrán, que dize, *cedebon, ecin duenac, ecin emon*” (I, 190).
20. “No ay olla tan fea, que no tenga su cobertera, *eztá eltzé ain itsusiric, bere estalquia eztuenic*” (I, 206).
21. “Cobra buena fama, y échate a dormir, *otsande ona badezú, lo gozó eguiñ ezazú*” (I, 206).
22. “Despues de ido el conejo, tomamos el consejo, *usoac joan ta sareac eda*” (I, 219). Ik. 14.ean beste agerraldi bat.
23. “Y aquí el refrán, *auqueraren mauquera, atzenean oquerrá*, y significa que el que es impertinente en sus elecciones, al cabo escoge lo peor” (I, 304).
24. “Tenemos un modo de refrán, *echura bay, ta quemenic ez*, y lo aplicamos a los que tienen mucha ostentación, y no tienen *sustancia*” (I, 421).
25. “No ay mal que por bien no venga, *eztá gaitzic onic eztacarrenic*” (II, 62).
26. “Mal de muchos, consuelo de bobos, *ascoren miña choroen atseguña*” (II, 62).
27. “Malo vendrá, que bueno me hará, *ondoren gaiztoc onduco nau*” (II, 64).
28. “El malo siempre piensa engaño, *gure catuac buztana luce, norc bera bezala besteac uste*” (II, 64).
29. “Manda potros, y da pocos, *urree esan, ta urri eman*” (II, 67).
30. “Quien tal haze, que tal pague, *daguienac darizola*” (II, 135).⁵⁴
31. “Más cerca están mis dientes, que mis parientes, *aideac alboan, ortzac ordea aboan*” (II, 145).

(54) Cf. s.v. *aguantar*: “El verbo *irozo* tenía o tiene sus irregulares, y se colige de este modo de hablar, *daguienac darizola*, el que lo hiziere, que lo aguante y sufra”.

32. “La muger, y la pera, la que calla es buena, *emacumé ta udaré, isilic dagoana da obé*” (II, 161).
33. “Ni en burlas, ni en veras, con tu amo no partas peras, *ez benaz, ta ez burlaz, ez adi josta nagusiaz*” (II, 161).
34. “El que las sabe, las tañe, *daquienac daqui, daquienac daquio*” (II, 265) eta berriz “Quien las sabe, las tañe, *daquienac daqui*” (II, 316).
35. “Quando te dieren la vaquilla, acude con la soguilla, *danean eguzqui, zapiac icbequi*” (II, 298).
36. “Al Sol que naze, *noronz eguzqui, aronz burusi*” (II, 298).
37. “Al primer tapón, zurrapas, *cipotza bein quendu, ta orduan liac aguertu*” (II, 317).
38. “Más vale tarde que nunca, *obe da noiz, ecen ez ñoiz*” (II, 318).
39. “Quien tiene tejado de vidrio, no tire piedras al de su vezino, *beira-tellatna badezu, auzoari arrica ezteguiozu*” (II, 320).
40. “Cada loco con su tema, *choroac oquer, edocein ayér*” (II, 320).
41. “Dice assí un refrán, *aritzác azalá, ametzác bezalá: zarrac ecin daguique gazteac bezala*: Y quiere decir que el quexijo, especie de roble, y el roble echan o tienen corteza semejante, pero que los viejos no pueden hazer lo que los mozos” (II, 373).

Aipatu aurreiritziarekin jokatu arren, hasiera-hasieratik bistan zegoen atsotitz hauetako zenbaiten jatortasuna frogatzeko bazirela kanpoko eta barneko argudio zenbait, berez errazena diren (c) taldekoetatik hasita:

6.1. Barzuk ez daude ereduari eta, beraz, badirudi Larramendik buruz aipatu zituela: 12, 13, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 30, 41. Haietatik hiru (25, 26 eta 30) oraingoz kanpo utzi behar ditugu, *DAut*-ek ez dakartzan gaztelaniazko erretrauz ezagunak direlako.

6.2. *DAut*-en dauden erretrauek —baita ez dauden hiru haiek ere— oso sarrera bakunak osatzen dituzte *HH*-an: alegia, gaztelaniazkoaren ondoren euskal ordaina dator, huts-hutsean. Larramendik *DAut*-ek ematen dien azalpena albo batera utzi eta ordaineztatu egin ditu, besterik gabe, hitzekin egin ohi duen bezalaxe. Salbuespenak hasiera aldera batzen dira denak, A letran dagoeneko somatu ditugun gainerako irregulartasunen modura: 3.ean erdarazko azalpena agertzen da; 4 eta 7.ean “Refr.” laburdura gorde du.

Bereizi ditugun zazpitan (12, 13, 17, 19, 23, 24 eta 41), berriz, bi ezberdintasun erabakigarri agertzen dira: Batetik, ez dago oina eman diezaiekeen erdal erretraurik; euskal hitzak hizpide eman dio Larramendiri, eta erretraua burura ekarri. Bestetik, guztiek azalpena —batzuetan luzea—daramate; behin bederen (12), haren aurkezpena *DAut*-ek ezarri ohi duen berbera da: “Refrán que enseña que...”. Cf., adibidez: “La muger y la *pera*, la que calla es buena. Refr. que enseña a las mugeres quán provechoso y laudable les es el silencio” (*DAut*, s.v. *pera*).

Honekin batera, hasiera aldera erretrauz gehienek (2 eta 3 izan ezik) latinezko ordaina galdu dute. 11. erretrautik aurrera denek daramate, ostera, gure zazpi horiek (gehi *DAut*-en ez datozen gaztelaniazkoetatik bat, 30.a) izan ezik.

6.3. (c) taldekoak, beraz, inolako zalantzarik gabe, Larramendik euskaraz bakarrik ezagutzen zituen errefrauak dira. Zalantza izpirik geratzekotan, ohartu behar da haietako batzuk (12, 17, 19, 23 eta 41) ongi lekukotuta daudela, dela lehenagoko literaturan⁵⁵ edo dela XX. mendeko ahozko tradizioan:

12. *Alper da Maria makilatu, ezpada berez biurtu* (Bc), ...*berez bear du* (Uriarte, B-Izpazter), etab. (Azkue 1945: 125. zb.). *Alperrik Maria makillatu: berez bear du* (G-Gainza; Inza 1963-64: 148).
17. *Agoac bero deño galda* (Isasti 2), *Burdinabero deno yo behar da* (Darthayet, 123 zb.) eta *Burduña bero deno dugun yo* (S; Azkue 1945: 2160. zb.). *Jo burdina bero deno* (Moulin & Uhart 1979: 52).
19. *Zeledon: ezin duenak ezin emon* (B-on, F. Segura eta ms.Otx. 70. or., ap. Azkue 1945: 272. zb.).⁵⁶
23. *Auqueraren manquera, azquenean oquerra* (Isasti 11). *Aukera maukera, azkenik traukera* (GN), ...*azkenean...* (G-Amezketeta) (Azkue 1945: 717. zb.).
41. *Haritxak axala ametzak bezala, gazteak ez dii balio zabarrak bezala* (S; Garate 1998: 6369. zb.).

Honenbestez, 13 eta 24 bereziki garrantzitsuak dira, 1745ean bai eta berriro inoiz jaso ez bide diren errefrauak baitira.⁵⁷

6.4. Lekukotasunek asko lagun diezaigukete (a) eta (b) taldeen artean bereizketak egiten. Era askean bestetan jasotako errefrauak ere ziurtasun osoz jatortzat jo beharko genituzke. Hauxe da honako errefrau hauen kasua:

5. Cf. *Çayetan zur, eta yriñetan ero* (Isasti 19). XX. mendeko biltzaileen datuen euskalki hedadurak eta aldaeren aberatsak ere bermatzen duten errefrau da: *Zaietan ziogi, urunetan ero* (B), *ziogi-ren ordez zoin, zur zein zintzo aurkitzen delarik* (Azkue 1945: 2866. zb.), *Arditan zubur, sose-tan erho* (Z; Azkue 1945: 1935. zb.) eta *Zayetan legor, iriñetan abar* (Inza 1963-64: 161). Cf. gainera Garatek (1998: 13489. zb.) bildutako aldaera ere.
6. Azkuek (1945: 1229. zb.) Bizkaitik hasi eta Behe Nafarroarainoko aldaerak eskaintzen ditu, gehienak HH-koaren egitura berarekin: bizkaieraz *batzaile...banatzaile*, erronkarieraz *irabasl...gastazale*, amikuze-raz *biltzale...igortzale*. Hauen aldamenen badago beste tradizio bat, erdarazkoak bezala datiboa eransten diona, hala nola Oihenart (15 *Aita biltzaleari seme barreiari*), Arakistain (*Biltzalle onari barratzalle* (GN), 63. or.) eta Duvoisinin (*Aita biltzaileari, seme barraiari*, ap. Azkue 1945: 1237. zb.) bertsiok. Cf., gainera, Garatek (1998: 388. zb.) bildutako aldaerak; haietako bat, Aramaion bildua, ia-ia HH-koa da: *Aita biltzaileak semea gastatzallea*.

(55) Aipaturko dirugun zenbait, Isasti eta Axular bereziki, Larramendiren iturri ere izan daitezke.

(56) Ez dut Otxandioko eskuizkribuan atsotitza aurkitu, ez Azkuek aipatu orrialdean, ez eta gora eta behera egin dudana azaleko begiradan.

(57) 24.aren antzekoak badira, ostera: cf. *Itxura ona, barren beltza*, etab. (Garate 1998: 7538-7540. zb.)

11. Cf. *Ezkondu baino len kontu zer egiten den* (Azkue 1945: 1361. zb.), iruzkin honekin: “Leí en un viejo manuscrito que perteneció a Bonaparte”. Letraz letra *HH*-ko errefrau berbera jasotzen duenez gero, badirudi eskuizkribua Larramendiren irakurleren batena izan daitekeela. Halaz ere, funtsean herrikoa da: cf. *Ezkondu baino le(be)n, begira zer egiten den* (Azpeitia, G), *Ezkondu baño len, kontu atere* (Goizueta, GN) eta *Ezkondu baino llehen ezagutzak egin* (Jean Elissalde) (Garate 1998: 4911. zb.).
15. Cf. *Egizu beti on, ez jakinarren non* (B-mu; Azkue 1945: 2237. zb.). *Egik untsa, ez jakinagatik non* (Aiherra, BN) eta *Egizu on, ez dakizula non* (Goizueta, GN) (Garate 1998: 10613. zb.).
18. Cf. *Idiac oñon bidean gurdia* (RS 305), *Idiac erausi bearrean, gurdia inno* (Isasti 49), *Idiac erassi beharrean, gurdia* (Oihenart 273), *Idiak oñon bearrean burdiak oñoten* (B-izp, Uriarte, ap. Azkue 1945: 498. zb.). Cf. Garatek (1998: 7057. zb.) bildu aldaerak ere.
22. *HH*-an birritan aurkitu dugun atsotitza da. Lehen agerraldian (14), erdarazkoaren hitzez hitzeko itzulpenaren ostean agertzen da (“Lo mismo significa que estoto refrán...” aurkezpenaz), eta han eta bigarreanean erdarazkoarekin ez du esanahiaz bestelako erlaziorik. Izan ere, lehenago Isasti (86 *Vssoa joanda sareac gora*) eta Axularrengan ere (*Usoac ioan, sareac beda*, 236. or.) jasotako atsotitza da. Azkuek (1945: 653) komuntzat jotzen du. Garatek (1998: 13297) aldaera gehiago eskaintzen ditu: *Usoak pasa ta sareak beda* (Landibarre, BN), *Urtzoak...* (Arizkun, GN), *Urtzoak iraganaz geroz, sariak beda* (Zalgize).
25. *Ezta gaitzik, onik ez dakarrenik* (Idiazabal, G; Goizueta, GN), *Ezta gaitzik, zeozer onik ez dakarrenik* (Azpeitia, G) (Garate 1998: 5160. zb.).
26. *Askoren mina, txoroen atsegina* (Oderitz, GN-larr, ap. Azkue 1945: 1974. zb.; eta Loidi Bizkarrondo, ap. Garate 1998: 1388).
28. *Gure katuak buztana luze, nor bera leguez besteac uste* (msOch 355). Cf., halaber, ...*bera bezela...* (G-Errexil), ...*bera bezala...* (GN), *Gure txakurrak...* (BN-Aldude) aldaerak ere (Azkue 1945: 484. zb.). *Gure katuak isatsa luze, besteak hala direla uste* (G), *Gure gathuak buztana luze, bera bezala bertzeak uste* (Jean Elissalde) (Garate 1998: 8364. zb.), *Gure zakurrak muturra luze, besteek hala dutela uste* (erreferentziarik gabekoa) (*ib.* 13606. zb.).
29. Egitura bereko eta oso antzeko formako hainbat aldaera jaso izan dira: Cf. *Urria esan, da urria izan*, Decir octubre, y ser octubre (B-m; Azkue 1945: 1821. zb.). *Urrea esan da urria* [‘eskas’] *izan* (erref. gabekoa), *Urria esan da urdia* [‘zerria’] *izan* (Azpeitia, G), *Urrea esan ta urria eman* (Antonio Zavala) (Garate 1998: 13078 eta 13076. zb.).
34. Badirudi Larramendik bestetan luzeago izan daitekeen atsotitz bat jaso zuela: Cf. *Dakienak daki uzkarra burduntzian sartzen* (Ubidea, B; Azkue 1945: 2172. zb.). *Dakienak badaki puzkerra kerrenean sartzen* (Mariano Izeta), *Dakienak daki nun den Landibarren Haranburia* (L (?)) (Garate 1998: 7779 eta 7780. zb.). Gainera, gogora dezagun *HH*-an aldaera bi daudela: *dakienak dakio* oraindik gardenago iruditzen zait, 30. errefraua dela eta beherago (§ 6.6) emango dudan arrazoi beretsuagatik.

35. Cf. *Denean eguzki, oihalak beda* (Landibarre, BN; Garate 1998: 3594. zb.).
36. Cf. *Nondik eguzki, barat buruzki* (AN-b, BN), *Norat eguzki, barat buruzki* (BN-gar), *Nora eguzki, ara burusi* (G), *Noruntz eguzki, aruntz burusi* (V, G) (Azkue 1945: 1214. zb.), *Norat iguzki, barat buruzki* (Donazarre, BN) (*ib.* 1788. zb.), *Norat iguzki, arat buzurki* (BN; Inza 1963-64: 171) eta *Norata eguzki, arata beroki* (Esteribar, GN; Inza 1972).

6.5. Inoiz, ordea, lekukotasunak ez dira aski —edo ez aski fidagarri— errefraubaten jatortasuna frogatzeko:

7. Cf. *Goiz jagia, ezta egun sentia* (erref. gabe; Garate 1998: 5933); *jaikia* > *jagia* aldaketatxoa baino ez dakua HH-ko bertsiorekin erkatuta. Erreferentzi gabetasunak batez ere egiten du susmagarri, dena dela.
10. Cf. *Igazko kabiak utsik, ezta an aurten txoririk* (B, F. Segura, ms., 129. or., ap. Azkue 1945: 1717. zb.). Segurak Larramendiren hiztegia ondo ezagutzen zuenez gero (Azkue 1945: 17), zeharo susmagarria deritzat letra bakar bateko aldaketarik aurkezten ez duen lekukotasun honi. Cf., oster, honen antzeko atsotitz zahar zenbait, taiu berekoak, baina zeharo ezberdinak: *Xazko arstoak aurten orroa* (erreferentziarik gabe) eta *Igazko abietan aurten txoririk ez* (RS), *Igazko lapurrok aurtengoen urkatzalla* (RS) eta *Xazko epaslea, aurtengoen urkazalea* (Oihenart) (denak ap. Garate 1998: 7090-7091. zb.).
14. Errefraua ezaguna da Hego Euskal Herriko zenbait lekutan, baina ahozko tradizio honek beti beste bide batetik (erdarazkotik urrunago dagoen batetik) jotzen du: cf. *Asto ilari uzkitik zuku* (R-bid), *...lasto* (R-uzt), *...olo* (Sal) (Azkue 1945: 352), *Astoa il-da, garagarra* (Zumaia, G), *Iltzen denean oloa* (Araiz, GN) (Inza 1963-64: 151) eta *Mando hilari uzkitik olbo* (Moulin & Uhart 1979: 61) eta *Asto hilari, uzkitik olo* (Landibarre, BN) (Garate 1998: 1426. zb.); *Astoa ila denean, garagarra buztanean* (Antonio Zavala, ap. *ibid.*) bertsiota, berriz, HH-ko berbera da eta zalantzazkotzat daukat, beraz.
16. Cf. *Gaitza, nai badek ator, bakar baldin baator* (Antonio Zavala, ap. Garate 1998: 5174. zb.). HH-ko berbera da, 14.ean gertatu zaigun bezalaxe.
20. Cf. *Ezau faltatan eltxano bapanari bere eltzabaldea* (R; Azkue 1945: 1359. zb.), *Nolako marmita, alako tapa, beñere ezta palta* (Zarauz, G) (AEF 1921: I, 57) eta *Eltze bakotxak bere tapa* (Sunbilla, GN; Garate 1998: 3756. zb.). Berriz ere ahozko tradizioa beste bide batetik doa. Garatek leku berean bildutako *Ezta eltze hain itsusirik bere estalkia ez duenik* (Jean Elissalde) bertsiotari, HH-ko berbera baita, susmagarria deritzat oso.
27. Cf. *Ondoren gaiztok onduko nau* (Antonio Zavala, ap. Garate 1998: 10724. zb.). Gertakariak pilatu ahala (ik. 14 eta 16 ere) gero eta nabarmenagoa da Zavalak HH (edo haren ondorengoren bat) baliatu duela.

31. *Aguinac urrago, aydeac baño* (RS 138). Cf. *Aideak alboan, ortzak agoan* (B?, G?), *Aideak ez urrin, ortzak nerekin* (F. Segura; Azkue 1945: 976. zb.). *Abaideak alboan, ortzak aboan* (Jul[io] Urk[ijo]?; Garate 1998: 250. zb.). Aldaera zalantzazko segida bat: haietatik bakar bat ere ez da ziurtasunez herrikoa; lehena eta azkena, neurria mozten zuen *ordea* kentzeaz eta aldaketaño batzuk (*aideak* > *abaideak*, *aboan* > *agoan*) egiteaz gainera, *HH*-ko bera baino ez bide dira; Azkueren zehaztasun faltak ere bere iturria berriro Larramendiren irakurteren bat izan dela sinisteko bidea ematen digu.
39. *Ber'exea beires daducanac estaliric, espesa aurtic berserenera harriric* (Oihenart 92). Inork ez du esan, dakidalarik, Oihenartek errefracurik itzuli zuenik. Nire ustez, hau eta Larramendirena erkatzea askitito izan daiteke hori bien kasuan sinisteko. Cf. oraindik *Beirazko teilatua duenak, auzoari harrrika ez egin* (erref. gabe; Garate 1998: 2271. zb.), *HH*-koaren antzekoa, baina puntua zeharo galduta, besteak beste.

6.6. Badira, *ordea*, tradizioaz bestelako arrazoiak errefracur bat jatortzat emateko; besteak beste, euskararen historiak eskain ditzakeenak:

30. *DAut*-ek ez dakar baina gaztelaniaz, era batera edo bestera (“Quien la hace la paga” esango nuke nik), ezaguna da. Bada, ondoren datorrena ere ezin zalantzan jar daiteke euskal errefracura dela: Larramendik s.v. *aguantar* egiten duen iruzkina aski eta sobera da horixe frogatzeko, *darizola* berarentzat adizki zaharkitua baita, errefracurik bakarrik ezagutzen duena.

6.7. Alderantzizko bidetik abiatuko naiz orain, hots, nahitaez edo ziurtasun handiz bederen itzulia izan behar duenik ba ote dagoen aztertzen. Itzulpenak bakarrik —eta zehazkiago *DAut*-eko sarreraren osagaiek— azal dezakeen bat badugu:

2. *kiskur*-en zentzua ez dago ulertzerik, *aladares* “los cabellos peinados con curiosidad a lo antiguo” (Larramendi) edo “los cabellos de los lados de la cabeza...” (*DAut*) direla jakinik, baina bai “Rizó los aladares Galerana” adibidea (Quevedo, ap. *DAut*) irakurri ondoren. Ostera, *DAut*-en azalpena honako hau da: “Refr. que reprehende a los viejos que quieren parecer mozos, *tiñéndose las canas* para dissimular los años” (etzana nirea da).

6.8. Haietako batzuetan Larramendiren hitz berriak azaltzen dira: *beari* (4), *otsande* (21). Edota haren sarreretako proposamenak: 37.erako cf. *cipotza* “tapón” eta *liac* “zurrapas”. Edota siniskaitzak diruditen gauzak: *beira-teillatua* (39) bezala, areago *beira* Larramendiz gain Iparraldeko idazle zaharrek (Leizarraga, Axular, etab.) baizik *XX*. mendera arte beste inork erabiltzen ez duela kontuan izanik (cf. *OEH*, s.v.). Honen antzera, *aier* (40) Iparraldeko hitza da, eta izenki gisa ia inork ez erabilia (cf. *OEH*, s.v. *aiber* II). Era honetako argudioak berez ez dira erabakitzaile, berregindako errefracurak izan bailitezke,⁵⁸ Isastiren batzuk berregin bide zituen bezala, baina bai lagungarri.

(58) Halakoak bide dira Zalgize eta Oihenarten atsotitz asko, adibidez (cf. Lakarra 1996: 170-171).

6.9. Forma ere argudiotzat erabil daitekeela dirudi, neurri batean behintzat. Ziurtzat eman dugun 2. errefrau bezalaxe, gainerako gehienak ezaugarri garrantzitsu batean bat datoz: taiu berekoak izatea, hots, elkarren artean errimatzen duten bi zati-koak. Oro har errefrauak itzultzea aski ariketa normala izan dela esan dugu gorago, baina zehaztu beharko genuke normalena bertsotan ematea zela.⁵⁹ Ohartu, gainera, bi zati baino gehiago duten guztiak (28 eta 41) jatorrak direla. Areago, puntu bere-tsuak izateko joera dute: *-ik* (10, 25), *-zu* (21, 39), *-ean* (1, 14), *-ia* (3, 7). Argudio hau ahula da errefrau bat itzulia izan dela frogatzeko, jatorrtzat jo ditugun hainbatek ere bi baldintza horiek betetzen dituztelako. Baina balio lezake, *a contrario*, 27.aren jatorrasunaren alde egiteko, oraingoz (a) taldean ditugunen artean punturik gabeko bakarra baita, (b) eta (c)-ko hainbatekin (13, 17, 18, 22, 24, 30 eta 34) bat datorren bitartean.^{59bis}

6.10. 16.aren bi aldaerei ere,⁶⁰ zein bere erdal errefrauaren aldaerari dagozkiola, oso susmagarri deritzet.

6.11. Ez dirudi Larramendi berariaz errefrauena bila ibili zenik. Egia da ez bide zituela bere aurreko bilduma gehienak ezagutu, Isastirena eta, bukaera-bukaeran, *Refranes y Sentencias* izan ezik.⁶¹ Alabaina, ez Isastiren ez, adibidez, Axularren guztiak biltzen ahalegindu zen, ez eta hurrik eman ere. Esate baterako, Axular batengan badira, izan ere, erabili ez zituen erdal errefrau zenbaiten itzulpenak:

(De lo) contado come el lobo, *contatutic otsoac jan oi dic / GGero 242 otsoac ian baiteçaque ardi con{ta}tuetaric.*

(Haz) bien y no mires a quien, *eguizu on, ta ez jaquin non / GGero 224 Daguigun ongui, eta ezteçagula beba nori.*

6.12. Ondorioz, goiko taldeak honelatsu geratuko litzateke:

- a) 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 14, 16, 20, 21, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 40 (orotara 19 = % 46,3).
- b) 5, 6, 11, 15, 18, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 36 (orotara 15 = % 36,6).
- c) 12, 13, 17, 19, 23, 24, 41 (orotara 7 = % 17).

Espero ez nuen bezala, beraz, erdiak baino gehixeago (% 53,6) jatorrak edo egiantz handiaz hartakotzat jo daitezkeenak dira. Honek oina ematen dit, ziurrenik

(59) "Conviene recordar que no es Dominguez el primero en utilizar la métrica para glosar los refranes: la misma Academia, en el *Diccionario de Autoridades*, puso en verso su explicación latina de ellos —alarde poético que, por cierto, fue juzgado poco favorablemente por un buen latinista como Rufino José Cuervo (...). Hay, claro está una diferencia importante entre los hexámetros o dísticos de la Academia y los pareados o cuartetas de Dominguez: los primeros están hechos en serio" (Seco 1987: 169, 5bis oh.).

(59bis) Lakarrak (1996a: 172) azpimarratu du Isastiren bilduman dagoen bi zatiko errefrau puntu-gabeen proportzio handia (36/86), RS-n eta Garibairen bildumetan baino askoz handiagoa. Gure laginaren arabera, HH-ko errefrau ez itzulitakoetan ere handi xamarra da, dakusgunez.

(60) Lehena jasota dago Garateren bilduman (1998: 5174. zb.), baina gorago oso zalantzazkotzat jo dugun Antonio Zavalaren berme hutsarekin.

(61) Bilduma hau ziurrenik *Eranskin*-ean bakarrik erabiltzeko moduan iritsi zuen, "al acabarse la impresión del Diccionario" zehazkiago, bertan adierazten duen bezala.

(a) taldea oraindik gehiago labur litekeela uste izateko, zenbat eta euskal errefracuak hobeto ezagutu, hainbat eta (a) taldetik (b) taldera igarotzen den gehiago agertzen baita; Garateren bilduma berri eta osoagoaren laguntzaz, adibidez, bost errefracuren lekukotasun herrikoi bakarrak (11, 25, 35 eta 41) eta baten lekukotasunik onena (15) erdietsi ditugu.

7. Ondorioak

Lan honetan zehar Larramendiren asmoa euskara erakustea/irakastea izan zela frogatzeko hainbat xehetasun jakingarri lortu ditugu, *DAut*-ekiko erkaketari esker: izan ere, gaztelaniazko informazio gehiena desagertarazi zuen, han-hemen itzuritako apur batzuk izan ezik, gainerantzean beharrezkotzat jo zuena baizik ez erabili. Beharrezkotzat jotakoan artean, bereziki azpimarragarriak dira etimologietan agertzen direnak, hauetan gaztelaniazko hitzari buruzko berri gehiago —bestetan jaso ohi ez zituen hainbat gauza— agertzen baitira, azalpen etimologikoari bidea zein oinarria eman ziezaioketen guztiak bilduaz.

Gaztelaniari buruzko informazioaren orde, berriz, euskarazkoa eurrez barneratu zuen, batez ere gramatikari dagokionez: *HH* Larramendiren gramatikaren osagarri ezinutzizkoa da, nahita geroko utzitako, oharkabean ahaztutako zein artean ikasitako hainbat azalpen hiztegiko sarretetan sakabanatuta aurkitzen ditugu eta. Honekin batera, aldiari behin *DAut*-ek gaztelaniari buruz eman ohi dituen xehetasunetatik zenbait euskarari buruz eskaintzen ditu Larramendik: euskal hitzen esanahi, osaketa, euskalki hedadura, etabarrez, alegia. Hau ere gehienbat etimologietan gertatzen da, eta goian emandako arrazoi berberengatik.

Bestalde, *HH*-ko A letraren berezitasuna bermatzeko xehetasun gehiago bildu ahal izan ditugu: geroago ez beharrezkotzat joko zuen gaztelaniari buruzko informazio gehiago itzuri da (hitzaren esanahizko hedaduraren zein banaketa geografikoari buruz itzuritako adibide bakanak, adibidez, edota errefracuaren gaztelaniazko azalpena); halaber, *NOTA* gehienak letra honetan agertzen dira, hala nola adibide ia guztiak. Gera gaitzen apur bat azkenekoan: itxura denez, hasieran hiztegia adibidez hornitzeko asmoa hartu zuen, *DAut*-en modura, baina honen autoritateen laguntzarik gabe: bere burutik-edo ateratako adibideez, alegia. Asmoa aski ausarta dela azpimarratu behar da, nahiz beste lexikografia batzuetan zegoeneko oso ezaguna izan (cf. Quemada 1967: 507-515 frantseserako): nolabait, *beharrak zaharra merkatura*, ezinbestean bere burua autoritate bilakatu zuen, hitzberrigintzan ere hartu behar izan zuen erantzukizunarekin bat. Alabaina, lanaren handiak edota horrekin hiztegiak hartuko zuen tamainak atzeratu egin bide zuten, eta une batetik aurrera bakan-bakanak dira, hutsaren hurren. Esan gabe doa, hasi eta buka adibideak izatera bestelako hiztegia izango genukeela esku artean, edukiaz eta formaz; dena dela, Larramendik lanean abiatzerakoan geroxeago baino arnasa luzeagoko egitasmoa zeukala agerian geratu da.

Ortografia eta ahoskerak jarduteko gai gehiago eskaini digute, aurrean ikututako hainbatek baino, Larramendiren azalpen zehatz eta korapilotsuak hartaratuta, baina baita honi buruzko ikerketaren egoerak lagunduta ere. Punturen batean izan ezik (hala nola <j>ren ahoskapena), Larramendi ahoskeraz den bezainbatean, begirale erne

modura burua agertzeaz gain, edonongo ahoskera onartzeko prest zegoela erakutsi uste dur: “probintzia bakoitzak gorde dezala bere estiloa” esaldia *leit motiv* izan dugu, izan ere, kasu istilutsu gehienetan. Alde honetatik ulertu behar dira, halaber, ahoskera askea zilegi egiten duten grafia zenbait (<it> *ditut* bezalakoetan, edo Hegoaldean batera eta Iparraldean bestera irakurtzeko zen <ch>) sustatzea. Honetaz gainera, interesgarria izan daiteke gaztelaniazko ortografian Larramendi akademikoekin beti bat etorri ez zela gogoratzea eta, bereziki, etimologiek gaztelaniazko hitzen grafia (<v> / auzian, behinik behin) baldintzatzeko indarra daukatela *HH*-an: pentsatzekoa da bi xehetasunok eraginen bat izango dutela euskarazkoan ere, gutxienez mailegenu idazkerari dagokionez.

Azkenik, *HH*-ko zenbait errefrau aztertuaz, erdiak-edo herrikoiak direla baieztatzeko arrazoiak aurkeztu ditut, neronek ere neukan inpresioa —alegia, denak edo ia itzuliak zirela— kolokan utzirik. Hauetako gutxi batzuen iturria Isastiren bilduma izan litekeela ere antzeman daiteke. Nolanahi ere den, hainbat euskal hiztegi gile eta atsotitz biltzailek —baita Espainiako akademikoek eurek, besteak beste— errefrauak itzultzeari muzin egin ez ziotela jakinik, askoz hobeto uler daiteke Larramendiren jarrera, garaiko usadioei —eta ez hiztegi gilearen apetei— lotua. Esan gabe doa, honezker, *HH*-ko errefrauai orain artean baino arreta gehiago jarri beharko zaiela.

Bibliografia

- Aizkibel, J.F., 1883, *Diccionario basco-español titulado Euskeratik Erderara biurtzeko itzpegia*, Tolosa. Arg. faksimilea, Izaro, Donostia, 1984.
- Akesolo, L., 1985, “Zahar hitz, zuhur hitz: zuhur hitz bilduma berria, Iparraldeko bertsularien lagunek eskainia”, *RIEV* 30, 23-35.
- Alberdi, J., 1989, “Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako”, *ASJU* XXIII-2, 411-434.
- Altuna, P., 1984, “La auténtica biblioteca de Larramendi”, *Muga* 228, 66-81.
- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (arg.), 1990, *Manuel Larramendi. Euskal testuak*, Andoingo Udala, etab., Donostia.
- Aulestia, G., 1996, *Los Escritores. Hitos de la Literatura Clásica Euskérica*, Sancho el Sabio Fundazioa, Gasteiz.
- Azkarate, M., 1991, *Irakaskuntza proiektua*, EHU, Filosofi eta Hezkuntza Zientzien Fakultatea, Euskal Filologi Saila (argitaragabea).
- Azkue, R.M., 1945, *Euskalerraren Yakintza. Literatura popular del País Vasco*, III, 3. arg., Euskaltzaindia & Espasa-Calpe, Madrid, 1989.
- Bronstein, 1986, “The History of Pronunciation in English-Language Dictionaries”, in Hartmann (arg.), 23-33.
- Garate, G., 1998, *Atsotitzak*, Bilbao Bizkaia Kurxa Fundazioa, Donostia.
- Gómez, R., 1992, “Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia”, in Gómez & Lakarra (arg.), 261-274.
- Gómez, R. & Lakarra, J.A. (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*, *ASJU*-ren gehigarriak, XV, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia.
- Greenberg, J.H. (arg.), 1978, *Universals of Human Language II. Phonology*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Haensch, G, Wolf, L., Ettinger, S. & Werner, R., 1982, *La Lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica*, Biblioteca románica hispánica, Gredos, Madrid.

- Houscholder, F.W. & Saporta, S. (arg.), 1975, *Problems in Lexicography*, Indiana University, Bloomington.
- Inza, D., 1963-64, "Esaera zarrak", *Euskera* VIII-IX, 143-178.
- _____, 1972, "Esaera zarrak", *Euskera* XVII, 94-97.
- Kaltzakorta, X., 1996, "Euskal atsotitz-bildumak", *Euskera (Herri Literaturaren IV. Jardunaldiak Paremiologiak)*, Bilbo, 611-640.
- _____, 1997, "Historia del refranero vasco", *Paremia 6 (Actas del I Congreso Internacional de Paremiología)*, 141-146.
- Kerejeta, M.J., 1991, "Oihenart Silvain Pouvreuren hiztegiaren", *ASJU* XXV-3, 865-899.
- Lakarra, J.A., 1985a, "Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan", *ASJU* XIX-1, 9-50.
- _____, 1985b, "Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)", *ASJU* XIX-1, 235-281.
- _____, 1993, *XVIII. mendeko hiztegi gintzaren etorkiez*. Doktorego tesi argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- _____, 1996a, "Refraneros antiguos vascos anteriores a Oihenart" in Aulestia (arg.), 139-175.
- _____, 1996b, *Refranes y Sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*, Euskararen Lekukoak-19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Landau, S.I., 1989 [1984], *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Larramendi, M., 1728, *De la antigüedad y universalidad del Bascuense en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas Lenguas, Demonstración previa al Arte que se dará a luz desta Lengua*, Salamanca. Ediciones Vascas, Bilbo, 1978.
- _____, 1729, *El Imposible Vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca. Arg. faksimilea, Hordago, Donostia, 1979.
- _____, 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuense y Latín*, Bartholomé Riesgo Y Montero, San Sebastián. *Diccionario Trilingüe (...). Nueva edición, publicada por don Pío de Zuazua*, San Sebastián, 1853. Lehenengo argitalpenaren faksimilea, Txertoa, Donostia, 1984.
- _____, c. 1764, *Corografía de Guipúzcoa*. J.I. Tellechea Idigorasen arg., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1969.
- _____, *Autobiografía y otros escritos*, J.I. Tellechea Idigorasen arg., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1973.
- Lázaro Carreter, F., 1981, *Estudios de Lingüística*, Editorial Crítica, Barcelona.
- Malkiel, Y., 1975, "A Typological Classification of Dictionaries on the Basis of Distinctive Features", in Houscholder & Saporta (arg.), 3-24.
- Mitxelena, K., 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo.
- _____, 1978, "Para una historia de la ortografía vasca", in "Miscelánea filológica vasca, II", *FLV* XXX, 389-413.
- Moulin, M. & Uhart, A., 1979, "Contribution à l'étude des proverbes et dictons de l'Ostabaret", *BMB* 84, 137-146.
- Nebrixa, E. A., [c. 1495], *Vocabulario de Romance en Latín. Transcripción crítica de la edición revisada por el autor (Sevilla, 1516) con una introducción de Gerald J. MacDonald*, Editorial Castalia, Madrid, 1973.
- Oiharçabal, B., 1992, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)", *ASJU* XXIII-1, 59-73.
- Oñederra, M.L., 1992, "Euskal fonologiako berriak 1900 arte", in Gómez & Lakarra (arg.), 49-66.

- Pikabea, J., 1993, *Lapurtera idatzia (XVII-XIX). Bilakaera baten urratsak*, Euskal Herriko Unibertsitatea, etab., Donostia.
- Seco, M., 1978, "Problemas formales de la definición lexicográfica" in *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach II*, Oviedo, 217-239.
- _____, 1987, *Estudios de Lexicografía española*, Paraninfo, Madrid.
- Starnes, W.T. & Noyes, G.E., 1946, *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson. 1604-1755*. Bigarren arg. (Studies in the History of the Language Sciences, 57), Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1990.
- Urgell, B., 1987, "Esku-liburuaren grafi aldaketak (1802-1821)", *ASJU XXI-2*, 357-387.
- _____, 1995, "Atari gisa" in F.I. Lardizabal, *Testamentu Zarreko Kondaira (2 lib.)*, Klasikoak, Donostia, i-lxxxix.
- _____, 1998, "Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (I): oinarrizko ezau-garri zenbait", *ASJU, XXXII-1*, 109-163.
- _____, 1999, "Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (III): Gaztelania", *ASJU XXXIII* (aurki agertzeko).
- _____, (arg.), 2000, *Geroko Gero*, Añibarroren bizkaierazko itzulpena, Euskararen Lekukoak, Euskaltzaindia (prestaketan).
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia. Londres 1715*, (2 lib.), Mundaiz, Donostia.
- Vinson, J., 1891-1898, *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Berrarg. faks. J. Urquijoren oharrekin (*ASJU*-ren gehigarriak, 9), Donostia, 1984.

On the Syntactic Nature of the *me-lui* and the Person-Case Constraint

JAVIER ORMAZABAL
University of the Basque Country (UPV-EHU)

—

JUAN ROMERO
MIT

0. Introduction

This paper is part of a more extensive project whose main topic is the role of Case-theory in the general design of the language faculty¹. The ultimate goal of this work would be to show that Case does not play the central role current linguistic theories attribute to it, and to derive its effects from other general conditions of the system. In this paper, we will focus on several phenomena that show, contrary to standard assumptions, that Case and Agreement-checking are independent processes. We will argue that Case-features are not the relevant trigger for overt agreement-inducing movement; in particular, in the cases we will analyze, we will show that verbal agreement is sensitive to some animacy feature of the attracted object. Case-marking will then be analyzed as a property of the morphological component, with no bearing on the issue of syntactic movement.

The central empirical domain we will consider in this paper concerns a general restriction on clitic and agreement clusters, the so-called *me-lui* constraint, which has been traditionally analyzed in morphological terms. We will discuss some new properties of the *me-lui* constraint that have been gone unnoticed in the literature, and argue that standard morphological approaches to the phenomenon fail to present an integral account of all the properties of the constraint. In addition, our inquiry will reveal a property of this phenomenon that is shared with other agreement relations of a more syntactic nature: its sensitivity to the animacy properties of the syntactic arguments.

We will show that all the evidence supports the syntactic nature of the *me-lui* restriction, and that animate objects move to a position where they establish an agree-

(1) Parts of the material in this paper were presented at the Universities of the Basque Country, British Columbia, Connecticut, MIT, the Linguistic Seminar at Deusto and the 21st GLOW Colloquium at Tilburgo. We are very grateful to these audiences for helpful comments and discussion. This research was supported in part by the CICYT (Interministerial Commission of Science and Technology, Spanish Government) grant number PB96-0272 and the Basque Government grant number PI-1998-127 to the Basque Center for Language Research (LEHIA) and by a University of the Basque Country grant (UPV 033.130-HA036/98) and a Fullbright Postdoctoral Fellowship to the authors.

ment relation with V, a property not shared by inanimate objects. We will then propose a syntactic analysis of the phenomenon, in terms of the Minimal Link Condition, that assumes a Larsonian-type analysis of double object constructions, and capitalizes on the mentioned asymmetry between animate and inanimate objects.

An immediate general consequence of our approach will be that Case cannot be the relevant feature that triggers NP-movement. The displacement effects generally attributed to the Case-properties of arguments must therefore be reanalyzed throughout, in line with the proposal in this paper.

In the last section, we will present some possible extensions of our analysis. That section, of a more tentative nature, tries to account for the high degree of parametric variation languages show in unaccusative and passive constructions in connection with both the *me-lui* constraint and the possibility of applicative structures. We will argue for the existence of a parameter concerning agreement. Specifically, we will propose that languages divide into two basic groups: what we will call double agreement languages, and triple agreement languages. This parameter, whose properties will become clearer as we proceed, is made on the basis of the presence of independent dative morphology in applicative contexts.

Our account also extends to the contrast between tensed and nominalized structures that languages like Basque show with regard to the *me-lui constraint* and, more generally, concerning their Case and agreement properties. Considered from the point of view of Attract-F, these contrasts have a natural explanation within our system.

We will conclude our paper by wrapping up our view on Case theory and agreement, and by pointing out at several theoretical and conceptual consequences of the account we are developing.

1. The *me-lui* Constraint

The contrast in (1a)-(1b) illustrates a particular case of a well-known phenomenon observed first by Perlmutter (1971) in the early seventies:

(1) a. Pedro me lo envía	b. *Pedro le me envía
Peter CL1DAT CL3ACC send(3NOM)	Peter CL3DAT CL1ACC send(3NOM)
‘Peter sends him to me’	‘Peter sends me to him’

Both (1a) and (1b) combine two preverbal clitics, which correspond to the dative and accusative arguments of the sentence respectively. However, while the combination of dative first person and accusative third person clitics —*me-le* in (1a)— is possible, the reverse combination in (1b) yields an ungrammatical result. The paradigm in (1) illustrates a more general contrast between third person and first/second person accusative clitics in ditransitive structures, known in the literature with the name of *me-lui constraint*.

Similar restrictions are found in languages with multiple agreement; these languages systematically show certain gaps in the paradigm of ditransitive verbs where only third person accusative or absolutive markers cooccur with dative agreement.

The minimal pair in (2) illustrates this point in Basque. The grammatical (2a) is a ditransitive construction where the object is third person; (2b) contrasts minimally with (2a) in that the object is first person, yielding an ungrammatical result [examples from Albizu 1998]:

- (2) a. Azpisapoek etsaiari misila saldu d- ø- I- o- te
 Traitors-ERG enemy-DAT missile-ABS sell PRES-3ABS-root-3DAT-3ERG
 'The traitors sold the missile to the enemy'
- b. * Azpisapoek etsaiari ni saldu na-I-o-te
 Traitors-ERG enemy-DAT me-ABS sell 1ABS-root-3DAT-3ERG
 'The traitors have sold me to the enemy'

This restriction in the type of object, generally known as the *Person-Case Constraint* is common to rich agreement and clitic systems in general.²

Bonet (1991) has argued that the co-occurrence restrictions in (1) and (2) form part of the very same pattern. She proposes the descriptive generalization in (3), according to which the presence of a dative agreement or a dative clitic blocks accusative or absolutive agreement other than third person:

- (3) *Person-Case Constraint*: If DATIVE, then ACC/ABS=3rd person.

In the next section we will consider some refinements; these modifications will open a new way to approach the problem.

2. The Person-Case Constraint revisited

The generalization in (3) captures the general properties illustrated in (1) and (2), which have traditionally been treated as morphological phenomena; however, when we extend the paradigm to other cases, the *Person-Case Constraint* in (3) does not seem to be the right descriptive generalization. As formulated in (3), the generalization can only be understood as a filter of the morphological component. However, we will present evidence that shows that this constraint has to be analyzed in syntactic terms. Specifically, we will show that the restrictions at stake emerge in the derivation of Double Object Constructions.

2.1. *Me-lui* restrictions in *leísta* dialects

The first kind of data that does not fit with the generalization in (3) comes from certain dialects of Spanish, the so-called *leísta* dialects. In peninsular Spanish, there are two main groups of dialects with respect to the clitic system. Standard Spanish, which is represented in Table 1, splits clitics into two groups: accusative and dative clitics. On the other hand, *leísta* dialects do not mark object clitics for Case, but rat-

(2) Bonet (1991) and Albizu (1997b) give an impressive list of languages that show, with some parametric differences, the same cooccurrence restrictions. Albizu's thesis presents a study including 43 languages, corresponding to families of very different typological properties.

her for animacy, as represented in Table 2. Thus, the clitic *le*, which marks dative arguments in Standard Spanish, in *leísta* dialects represents animate arguments.³

Table 1. Object clitics in Standard Spanish.

	Masculine	Feminine
Accusative	lo	la
Dative	le	

Table 2. Object clitics in *leísta* dialects.

	Masculine	Feminine
Animate	le	la/le
Unmarked for animacy	lo	la

Contrary to the generalization in (3), in this dialects the *me-lui* constraint applies even with third person objects under certain circumstances: thus the object animate clitic *le* can never coappear with a dative animate clitic. This is shown in examples (4)-(5). As the glosses in (4) indicate, in *leísta* dialects the accusative clitic is *lo* if the object is not animate, and *le* if the object is animate. According to Bonet's generalization in (3), both inanimate *lo* and animate *le* should be compatible with a dative clitic, since they both mark third person objects. However, as shown in (5b), dative clitics are excluded if the object clitic is of the animate type [examples from Romero 1997]:

<p>(4) a. lo vi
CL3ACC_[BAnimate] saw
'I saw it'</p>	<p>b. le vi
CL3ACC_[+Animate] saw
'I saw him'</p>
<p>(5) a. te lo di
CL2DAT CL3ACC gave
'I gave it to you'</p>	<p>b. * te le di
CL2DAT CL3ACC gave
'I gave him to you'</p>

Given these facts, we can easily modify Bonet's generalization without making reference to person features. Since 1st and 2nd person are always animate, the generalization can be reformulated in the following way:

- (6) *Person-Case Constraint (2nd version)*: If DAT, then ACC/ABS = [BAnimate]

2.2. If DAT, then ABS=1st Is Still Possible

There is a second sense in which Bonet's Person-Case Constraint is still not very accurate. The *me-lui* constraint does not depend only on the presence of the dative

(3) The term *leísmo* covers different phenomena: in some *leísta* dialects, the clitic forms *le* (singular) and *les* (plural) cover all forms of direct and indirect objects, and therefore they do not make any distinction between animate and inanimate objects. These dialects are not very interesting from the point of view of the problem we are discussing here, since they do not make any relevant morphological distinction, not even the standard direct object/indirect object. What is important is that in other areas, the use of clitics *lo* and *le* clearly distinguishes between inanimate and animate objects.

argument, as assumed generally, but it also requires the presence of a third (subject) argument. Consider the examples in (7), from Basque. Unlike in ditransitive constructions, in unaccusative constructions like (7) there is no ergative subject, and only the absolutive and dative arguments are present. Albizu (1997a) observes that, in contrast with ditransitive constructions like (2), these constructions do not show *me-lui* effects, and first or second person absolutive combine freely with third person dative, contra Bonet's generalization. This is illustrated in (7b):

- (7) a. Jon etorri \emptyset - zai- t b. Joni joan na- tzai- o
 John-ABS come 3ABS-root-1DAT John-DAT go 1ABS-root-3DAT
 'John came to me'

Consequently, we could modify the descriptive generalization on the basis of (7) as in (8):

- (8) *Person-Case Constraint (3rd version)*: If DAT and Subject, then ACC/ABS = [-Animate]

2.3. Strong Pronouns and Binding Effects

So far, we have shown that the *me-lui* phenomenon involves restrictions more complex than the pure first/second person versus third person object clitics traditionally assumed in the literature. However, nothing said until now challenges the morphological character of the *me-lui* restriction itself. There is a general phenomenon in Romance that suggests that the restrictions we are considering here go beyond the clitic and agreement systems and that (8) cannot be considered simply a morphological condition involving animacy instead of person. Contrary to predictions, non-clitic strong pronouns pattern together with first and second object clitics; this is illustrated by (9). Contrasting with the grammatical (9a), where a third person clitic coappears with a dative clitic, when a third person accusative strong pronoun is introduced in the same structural context, as in (9b), the sentence becomes ungrammatical [examples from Ormazabal 1998]:⁴

(4) The status of the marker *a* which accompanies some types of internal arguments is controversial; see Romero (1998). Concerning the point we are making, this property of Spanish is irrelevant, given that the French parallels to (9) pattern the same way:

- (i) a. Nous te l' ammenons
 We Cl2Dat Cl3Acc brought-1Nom
 'We brought her to you'
 b. * Nous te l' ammenons elle
 We Cl2Dat Cl3Acc brought 1Nom her
 'We brought her to you'

As a matter of fact, in some languages with no object agreement/clitic marking such as English, most speakers show this effect with animate strong pronominals as well:

- (ii) a. He gave you it
 b. * He gave you me

See Ormazabal & Romero (in preparation) for discussion of these facts.

- (9) a. Te la llevamos
 CL2DAT CL3ACC brought-1NOM
 'We brought her to you'
- b. * Te (la) llevamos a ella
 CL2DAT CL3ACC brought-1NOM A her
 'We brought her to you'

The contrast between the ungrammatical (9b) and grammatical cases like (9a) challenges the empirical adequacy of morphological approaches to clitic clusters, since there is no difference in the clitic cluster of the two sentences. The ungrammaticality of (9b) is rather related to the behavior of the clitic *le* in *leista* dialects, since strong pronouns like *él/ella* ('he' or 'him' / 'she' or 'her') in Romance are obligatorily interpreted as [+animate] in all syntactic contexts where there is a contrast between strong and weak pronouns. As (10) shows, strong pronouns cannot correfer with expressions denoting inanimate objects as their antecedents:

- (10) a. (La₁) vimos a ella₁ en esa librería (a tu amiga₁)
 CL3sgfem saw her in that bookstore (your friend)
 'We saw her (your friend) in that bookstore'
- b. * (La₁) vimos (a) ella₁ en esa librería (la mesa₁)
 CL3sgfem saw her in that bookstore (the table)
 'We saw it (the table) in that bookstore'

The clitic pronoun *la*, on the other hand, can freely correfer with inanimate as well as with animate objects:

- (11) La mesa/tu amiga, la vimos en esa librería.
 The table/your friend, CL3sgfem saw in that bookstore
 'The table/your friend, we saw it/her in that bookstore'

Therefore, the morphological approach has nothing to say about the unexpected ungrammaticality of (9b), where no clitic cluster is involved. Furthermore, the paradigm in (9) confirms that it is the animacy property that makes the right distinction between elements that may enter into the ditransitive constructions and those that may not. As far as we can see, only animacy puts strong pronouns together with first and second person pronouns and third person clitic *le* of *leista* dialects.⁵ Finally, it is also important to note that Case does not make a clear cut between the two classes.

(5) There is a second kind of evidence, based on binding facts, that also supports our claim that the relevant feature is animacy, rather than Case. Sentences in (i) and (ii) exhibit an interesting contrast with respect to binding possibilities [Roca 1992]. In (ia), as it is expected, the subject of the matrix clause can bind the object clitic in the embedded sentence. However, as can be seen in (ib), pronominal binding of the object clitic by an animate antecedent is not possible whenever an object clitic coappears with a dative clitic. The non availability of binding in (ib) is not related to the fact that clitics form a cluster that somehow makes invisible the clitic. In the clitic left-dislocation structure exemplified in (iia), the antecedent, *the gun*, can bind the pronoun. However, as in the previous example, if the antecedent is animate, binding is blocked.

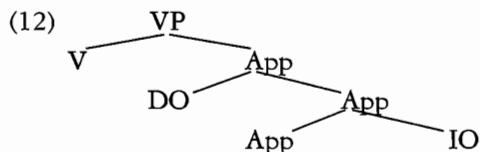
In Case-theoretic terms, it is generally assumed that all members in both groups share accusative or absolutive Case.

In short, the evidence presented here supports the idea that the Person-Case Constraint is a syntactic phenomenon.⁶ In the next section we will sketch an explanation of how this restriction can be accounted for.

3. The Person-Case Constraint as a Minimal Link Condition (MLC) effect

3.1. Double Objects and the MLC.

As data from unaccusatives in Basque show, *me-lui* restriction arise in ditransitive contexts. The proposal that we are going to develop is based on the idea, proposed by Larson, that double object constructions are derived by movement. Under this theory, in ditransitive constructions the direct object argument c-commands the indirect object in its base position. Specifically, we assume the structure in (12) [see Romero 1997 and references therein].

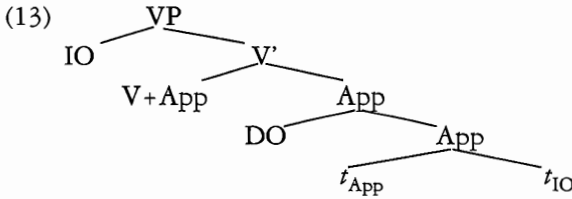
In (12), the verb selects a complex complement headed by an applicative preposition. The specifier of the applicative projection is filled by the theme, and the complement position by the goal. Double Object Constructions are derived in two steps.

-
- (i) a. Maria₁ piensa que la₁ entregaste a la policia.
 M. thinks that Cl3Acc handed to the police
 'Mary thinks that you handed her over to the police'
- b. Maria₁ piensa que se la*₁ entregaste a la policia
 M. thinks that Cl3Dat Cl3Acc handed to the police
 'Mary thinks that you handed her to the police'
- (ii) a. La pistola₁ (se) la₁ entregué a la policía
 The gun (Cl3Dat) Cl3Acc handed to the police
 'The gun, I handed it to the police'
- b. A la niña₁ (*se) la₁ entregué a la policía
 The girl (Cl3Dat) Cl3Acc handed to the police
 'The girl, I handed her to the police'

It is not totally clear for us why binding relations behave this way, but these data seem to show that whenever binding relations are established, they have to be sensitive not only to person features, but also to other features of nominal items. Thus, only an animate clitic can be bound by an animate antecedent. Interestingly, the interpretation of object clitics in (ib) is not restricted to non animate objects; thus the clitic can be interpreted as animate as long as it is not bound. Therefore, what is restricted is just the possibility to get into binding relations with animate antecedents.

(6) This conclusion is not surprising, given the argumental nature of the phenomenon at stake. As ethical datives in Romance and allocutive forms of Basque show, non-argumental clitics do not show these effects; see Bonet (1991) and Albizu (1997).

First, the applicative morpheme incorporates into the verb, and next the complement of the preposition raises to the specifier of the VP. This process is represented in (13).

Likewise, we will assume that the presence of a dative clitic in Romance languages is the consequence of a Double Object type movement. This assumption is supported by syntactic and semantic arguments. Thus, clitic doubling structures are subject to the same c-commanding asymmetries discussed by Bars and Lasnik, as shown in Uriagereka 1988, Demonte 1995 and Romero 1997. Moreover, these structures are also constrained by the same semantic restrictions that affect Double Object Constructions in English. Specifically, clitic doubling structures are subject to the possession restriction exemplified in (14c-d) [see Romero 1998]. As a consequence, we propose that (14a) and (14b) are derived by exactly the same operations, namely, the operations described in (13).

- (14) a. Yo le envié un libro a tu hermano
 b. I sent your brother a book
 c. * Yo le_i envié un libro a Nueva York_i
 d. * I sent New York a book

With this in mind, our analysis goes through the following steps: once the verb has attracted the applicative morpheme in the Doble Object Construction, V attracts an animacy feature. At this point, there are two possibilities: if the direct object is [Banimate], the verb attracts the [+animate] feature of the indirect object, as in (15a); if the direct object is [+animate], being closer to the verb, the Minimal Link Condition forces movement of this argument before the indirect object, as in (15b); in that case, the indirect object can only be realized as a PP.

- (15) a. le entregó el libro b. te entregó a la policía
 Cl3[+A] he-gave the book Cl2 gave to the police
 'He gave him the book' 'He handed you over to the police'

Thus, given that the verb provides a unique specifier position, dative shift cannot take place whenever a closer [+animate] object intervenes.

To finish, some explanation is also needed to account for why the dative cannot stay in place if the applicative has incorporated, yielding the structure in (16):

- (16) * He [gave+appl] you_{ACC} [t_{app} me_{DAT}]

Our proposal is that the Indirect Object must check some feature of the applicative. Therefore, if the direct object raises to the specifier of the VP, the feature selected by the applicative is not checked and the derivation crashes. Although this

proposal will need some revision later on, so far it is all we need to account for the *me-lui* effects in (1) and (2) and its extensions in section 2.

Regarding inanimate object clitics (*lo, la*) in Romance, they seem to cliticize only at the PF level, as a consequence of their morpho-phonological properties. Concerning its syntactic derivation, (17) is thus exactly parallel to Double Object construction with inanimate objects such as (15a), where the object stays in its VP-internal position:

- (17) te lo entregó
 Cl2dat Cl3acc gave
 ‘He handed you it’

This conclusion receives further support from the different behavior of animate and inanimate objects in languages like Mohawk, as will be discussed in the next section.

3.2. Mohawk Animate Objects

In Mohawk, animate objects must trigger some overt operation either by head-incorporating into the verb, as in (18c), or by overt agreement with the verbal auxiliary (i.e. movement to an agreeing position), as in (18b). The complete range of possibilities is illustrated in (18). As example (18a) shows, if neither object incorporation or agreement takes place, the result is ungrammatical. On the other hand, (18d) also shows that incorporation of and agreement with the object are not possible either [examples from Baker 1996: 21, ex. 17].

<p>(18) a. * Ra-núhwe’s ne owirá’a
MsS-like-HAB NE baby
‘He likes babies’</p>	<p>b. Shako-núhwe’-s (ne owirá’a)
MsS/3pO-like-HAB NE baby
‘He likes them (babies)’</p>
<p>c. Ra-wir-a-núhwe’-s
MsS-baby-i-like-HAB
‘He likes babies’</p>	<p>d. *? Shako-wir-a-núhwe’-s
MsS-3pO-baby-i-like-HAB
‘He likes babies’</p>

Inanimate objects, on the other hand, may optionally incorporate, but they never trigger agreement.

In double object constructions, the argument that agrees with the verb—that is, the argument that moves to the specifier position—is necessarily the dative; consequently, the animate object loses its option to agree with the verb. However, unlike Romance or Basque, Mohawk allows the alternative strategy of incorporation, which saves the derivation. Thus, head-incorporation of the object takes place, as in (19b), and no Person-Case effects arise [ibid. p. 206, eexx (38) & (40)].

- (19) a. * káskare’ L-hi-tshLry-a-’s-e’
 girlfriend Fut-1sA/MsO-find-Ben-Punc
 ‘I will find him a girlfriend’
- b. L-hi-skar-a-tshLry-a-’s-e’
 Fut-1sA/MsO-friend-i-find-i-Ben-Punc
 ‘I will find him a girlfriend’

Contrasting with (19), inanimate objects do not require incorporation in these contexts:

- (20) Ká'sere' L-hi-tshLry-a-'s-e'
 car Fut-1sA/MsO-find-Ben-Punc
 'I will find him a car'

The different behavior of animate and inanimate objects in (19)-(20) reveals two aspects of the verbal properties. First, as mentioned, non-animate objects do not need to satisfy any of the relevant conditions; this, together with the different behavior of clitics *lo* and *le* in *leista* dialects, supports the idea that movement of non-animate clitics in Romance is just a PF effect and does not affect the syntactic process. Second, in applicative contexts, at least in some cases, there must be two features in the verb, one that incorporates the animate direct object, and a second one that raises the indirect object to the specifier position. Moreover, animacy and agreement must be kept separated, if Agreement requires satisfying an EPP feature, and therefore, projecting a specifier.

3.3. Unaccusatives in Basque

Assuming the preceding discussion, let us go back to unaccusative constructions in Basque, where no *me-lui* effects arise. Without further refinements, the analysis in section 3.1 does not directly explain why unaccusative constructions in Basque do not show *me-lui* effects. In particular, it does not explain why the absence of an ergative subject makes the derivation possible in (21).

- (21) Joni joan na-tzai-o
 John-dat go 1abs- -3dat
 'I went to John'

Descriptively speaking, languages like Basque show a three-way agreement system with the verbal auxiliary; example (21) shows a case where absolutive and dative agreement are present, and (22) illustrates a case of absolutive and ergative agreement:

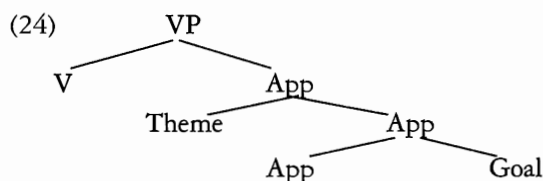
- (22) Zuk saldu na- u -zu
 you-erg sell 1abs- -2erg
 'You sold me'

However, the three agreements are never realized in the same auxiliary form. That is precisely what we see in the cases of *me-lui*-constraint introduced above, slightly modified in (23) to make the parallelism with (21)-(22) more direct:

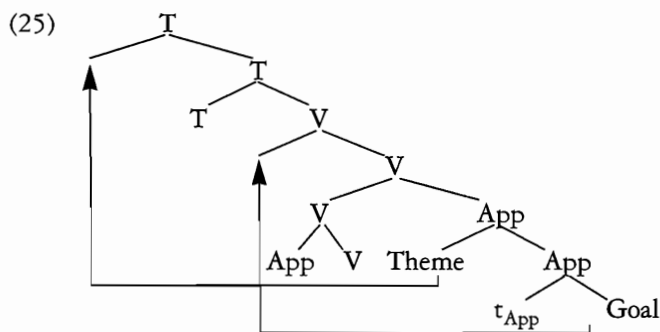
- (23) *Zuk etsaiari ni saldu na- i -o -zu
 You-Erg enemy-Dat me-Abs sell 1abs- -3dat-2erg
 'You have sold me to the enemy'

Other languages with three agreements, such as Southern Tiwa (Rosen 1990), show the same restrictions. If the distinction between dative and absolutive agree-

ment is an indication of something deeper, as we think, we can safely assume that these systems have two agreements to check VP-internally: the absolutive agreement associated to the verb and the dative one, linked with the applicative head. However, they both are checked in the VP projection, after the incorporation of the applicative morpheme. In ditransitive constructions, the goal must check dative agreement with the applicative morpheme in the projection of V, since the applicative element is incorporated. Whenever V must check the animacy feature with the object, two agreements are competing to be checked, and only one position is available as landing site for both the theme and the goal:

In unaccusative constructions, the agreement associated to the applicative is also checked by the Goal in the projection of V, after incorporation of the App head; but in this case, the unaccusative verb does not need to attract the animate object. Given the absence of an external argument, agreement in Tense is checked with the object, and no conflict arises.

The same mechanism is at stake in three-way clitic systems such as Romance. Hereafter, we will refer to these languages as *triple agreement languages*. A characterizing property of these languages is the fact that in Double Object Constructions, the indirect object triggers different agreement morphology than the direct object. In this sense, languages such as Basque, Romance and Souther Tiwa contrast with Bantu languages such as Chichewa or with Tzutzil, where indirect objects triggers the same object agreement in Double Object Constructions as direct objects in transitive clauses.⁷ On the basis of this parametric difference, we will call these languages *triple-agreement* and *double-agreement languages* respectively.

(7) Morphological differences in the examples are due to noun classes.

- (26) a. Mikango yanu i- na- zi- thamangits-a mbuzi zathu
 lions your SP-PAST-OAGR-chase- ASP goats our
 'Your lions chased our goats'
- b. Amayi a- ku- mu- umb- ir- a mtsuko mwana
 woman SP-PRES-OAGR-mold-APP-ASP waterpot child
 'The woman is molding the waterpot for the child'

3.4. Conclusion

Given the discussion so far, we can conclude that the feature relevant in object movement is Animacy rather than Case. As a matter of fact, if Case were the feature checked in all the preceding configurations, the contrast observed so far would remain unexplained. Thus, an additional animacy feature would have to be introduced in the system anyway, to account for these phenomena. On the other hand, we have presented strong evidence that certain inanimate objects do not have to move at all in the syntax. All this suggests that Case is irrelevant in these configurations.

Notice that this result has important conceptual and theoretical consequences: we are eliminating a class of features that are motivated only for internal reasons of the computational component —the Case features— and that, being non-interpretable, violate Inclusiveness [see Chomsky 1995]. We are arguing, instead, that an interpretable feature —Animacy— does part of the work; this eliminates the conceptual problems induced by a system where features that are unjustified at the interface levels are responsible for such a central property of natural languages as it is movement or attraction. Ideally, the goal is to extend these results to the entire system, and to eliminate Case from the syntax altogether.

In the next section we will explore some possible extensions of our analysis to other constructions. In particular, we will try to extend the difference between double agreement and triple agreement languages to account for some of the diversity and parametric variation natural languages show in double object constructions when combined with passives or unaccusative predicates. The results of section 4 are, however, of a more speculative nature and must be taken as such.

4. Attract-F: parametric differences

The morphological analysis of the *me-lui constraint* was partially based on the observation that it only shows its effects in rich clitic and agreement systems. Bonet (1994), for instance, observes that English does not show these effects in double object constructions:

- (27) She showed him me.

Judgements are considerably more complex, and English speakers seem to split with regard to constructions like (27). Although we do not have enough space to consider it in detail, it is tempting to link this split with some other differences English speakers show concerning the syntactic "scope" of pronominal subjects in ECM-constructions discussed by Postal (1974), Lasnik & Saito (1991) and Ormaza-

bal (1995), and of object pronouns in different tests of the type discussed by Johnson (1991).

Given the syntactic nature of our explanation, the difference between say English, Mohawk and Romance suggests the existence of some parametric difference related to Agreement, in the direction proposed in this paper.

Languages differ with respect to the inventory of features lexical heads must check. In particular, there must be some parametric differences concerning the features verbal and applicative heads check in the syntax. We have seen in the previous section that in three-agreement languages like Basque the dative agreement is an indication of a feature checking relation between the applicative head incorporated into V and the goal argument raised to the specifier of VP. The same analysis extends naturally to Romance dative clitic, as discussed above. The cluster restrictions discussed through this paper then show that, in triple agreement languages indirect object and direct object compete for a unique agreement position, unless a second checking position is available for the object, as in unaccusative contexts. Consequently, when they are both syntactically realized, at least one of them must be of the type that is not forced to move: if the object is [+animate], the dative must appear as a prepositional phrase; if the animate dative must move, the only possible object is a non-animate one.

In double agreement languages, like Mohawk or Chichewa, there is only one agreement internal to the VP. If this agreement is satisfied by the direct object, a mismatch with the features of the applicative morpheme will result, and the derivation will be cancelled. Therefore, the direct object, as in triple agreement languages, must be of the type that is not forced to move.

Finally, if a language has no agreement internal to the VP, and thus the language does not show *me-lui* effects, it is the applicative morpheme the only attractor in the verbal complex, and, therefore, no *me-lui* effects arise. If this is correct, the applicative morpheme must have its own EPP feature, even when it is not associated with any agreement.

The type of distinction proposed here in terms of the feature-checking inventory that lexical items encode in each language could help us understand the high degree of variation languages show with regard to two constructions directly bearing on the issues discussed here, namely passivization and unaccusative predicates.

4.1. Dative-passivization in DOC

The fact that the IO argument does not raise in passive constructions in Romance has been considered a strong argument against the Double Object analysis of dative clitic doubling in these languages. Consider the following contrast:

- (28) a. He was given a book. b. *El fue dado un libro.

In order to account for this distinction, we will assume that once a feature enters into a checking relation with a head, it cannot move up to a higher position to enter

into a second checking relation with a different head.⁸ If that is correct, the different checking properties of V and the applicative in English and Romance explain the contrast in (28) straightforwardly. Let us consider the situation after the incorporation of the applicative head to V.

In the case of English, the verbal agreement is generally activated by the incorporation of the applicative morpheme. When passive morphology is involved, the applicative morpheme attracts the dative argument to the verbal specifier, but no object agreement with the verbal head is activated. That is precisely the property of passive constructions. Since the dative argument still has the agreement features unchecked, this argument can be attracted further to the higher specifier by T, and the passive construction in (28a) is derived.

On the other hand, remember that there is a strong agreement checked by the dative argument and the applicative head incorporated into V in Romance, which is manifested in the presence of an overt dative agreement element. Unlike in the case of verbal agreement, there is no reason why the applicative head should change its feature-checking properties depending on whether the passive morphology is present. Consequently, the applicative attracts the indirect object also in these contexts in Romance. Once the indirect object enters into an agreement checking relation with the applicative head, it gets "frozen" in the specifier of VP. Therefore, it cannot move up to the subject position to re-check the same feature set with Tense. As a consequence, the direct object is the only argument that can move in these constructions to subject position, and the opposite situation to English arises, as illustrated in (29)–(30):

- (29) a. * The book was given Mary b. Mary was given the book
 (30) a. El libro me fue entregado b. * Yo fui entregado el libro
 the book C1dat was given I was given the book
 'the book was given to me'

There is an interesting fact about English that gives some indirect support to our analysis: all English speakers we have consulted that show *me-lui* effects in regular double object constructions lack the same effects in passive constructions. Thus, they all see a clear contrast between (31a) and (31b):

- (31) a. * The enemy sold him you. b. He was sold you.

The lack of *me-lui* effects in the passive version indicates that the verb in the passive construction in (31b) has lost its agreement features, and therefore cannot attract the object anymore. It is thus the applicative that attracts its complement and no *me-lui* effects arise.

4.2. Unaccusatives

When explaining unaccusatives in Basque, we argued that the attraction of Indirect Objects were not subject to the *me-lui* effects because, in ergative languages, the

(8) See Romero in progress for details, or Uriagereka 1997 for related proposal.

object agreement can be satisfied in the specifier of Tense. In Romance languages, the solution is slightly different. As in passives, the indirect object raises to the specifier of the VP skipping the animate Direct Object. Once its features are checked, the argument cannot raise further, so the agreement in Tense has to be satisfied by the direct object. However, this is not the case in other languages. As a matter of fact, Baker notes that unaccusatives in applicative constructions are generally barred. Thus, sentences as (33b & c) are not possible in languages with a two-agreement system [examples from Baker 1996a: 9-10]:

- (33) a. The ring passed *t* to Mary b. * The ring passed Mary *t*
 c. * Mary passed *t* the ring

Example (33b) shows that it is not possible to form an unaccusative in English, as it is in Basque, by raising the direct object. In (33c) it is shown that it is not possible to follow the strategy of passives either, and that raising the indirect object from the specifier of V to the specifier of T does not save the derivation. This must be so because the indirect object is rich enough to be attracted by T, but at the same time it is too poor to check all the features in T. Thus, by the Minimal Link Condition, unaccusative constructions are not a possibility, because the indirect object is going to be always attracted by T, but unfortunately it is unable to check all the features in T. There are two pieces of evidence that confirm this explanation:

The first piece of evidence comes from languages such as Sesotho, a double agreement language. As we expect, Sesotho forbids unaccusative constructions when the verb shows applicative morphology; no matter whether it is the direct object the argument that raises to subject position, as in (34a), or the indirect object, as in (34b), they both are ungrammatical.

- (34) a. * Lintja li- hol-el -a nkhono
 dogs SP-grow-APPL-fv grandma
 'The dogs are growing for my grandma'
 b. * Nkhono li- hol- el-a lintha
 Grandma SP-grow-APPL-fv dogs
 'The dogs are growing for my grandma'

Notice that in Sesotho, like in English, passive of an applicative may be formed by raising the indirect object argument and leaving the direct object in situ, as in (35):

- (35) 'Me o-pheh -ets -o -e nama
 Mother SP-cook-APPL-pass-fv meat
 'My mother has been cooked the meta'

Interestingly, Sesotho allows unaccusatives from applicative constructions when the indirect object is a pronominal clitic. This is shown in (36).

- (36) Letebele leo le-re - hol -el -e
 Letelbele that SP-us-grow-APPL-fv
 'May that Letebele (clan name) grow up for us'

- b. Wa'-k-atate-nohare-'s-e' ne atya'tawi
 fact-1sS-PASS-wash-APP-PUNC NE shirt
 "I washed the shirt for myself"

Therefore, Mohawk clearly shows that object agreement is associated in Double Agreement languages with the applicative morpheme; as expected, unaccusative verbs in these languages are subject to the *me-lui* constraint, contrary to what happens in triple-agreement languages. This is so because, by the Minimal Link Condition, object agreement attracts the first animate object, and the direct object c-commands the indirect object, as argued in section 3.1.

If this is correct, the explanation for the impossibility of unaccusative constructions in applicative contexts may be due to the fact that in double-agreement languages the applicative morpheme triggers the presence of an object agreement in the verb. Therefore, when the indirect object raises to the specifier of the VP it checks agreement features, but not all the features in the Indirect Object are checked with V. In particular, its D feature remains unchecked. Then, Tense attracts the closer D feature. Since some of the agreement features have been checked and are not available for further checking, a mismatch is obtained and the derivation is cancelled.

5. Final Considerations on Case and Agreement

In this paper we have shown that the Person-Case restrictions have a syntactic nature; we also have argued that Case and agreement are dissociated in many situations, and that they must correspond to different phenomena. Consider thus the general picture that comes out from our analysis in connection with Case theory. In standard theories of Case, every argument is associated with a Case-checking head in the structure. Specially in the last years, a general trend of the theory has been to connect Case and Agreement as two different sides of the very same coin. In this talk, we have largely shown that Case and agreement are dissociated in many situations, and that they must correspond to different phenomena. We have seen, for instance, that three agreement patterns are never realized in the same structure, not even in three-agreement languages, when more than two arguments are syntactically realized.

This dissociation between agreement phenomena and Case not only weakens the role of Case theory, but in fact it makes it almost untenable. We have argued that, when considered in detail, a picture arises where the features associated with the agreement, and not Case, must be the trigger for the movement of arguments in the syntactic component. In particular, we have seen that the animacy feature encoded in the agreement system is the attracting force of the verbal arguments in many cases. Moreover, we have also shown that agreement properties are responsible for stacking arguments once they have checked their agreement features.

In fact, there is a very puzzling paradigm in Basque that has been the object of interesting discussion among Bascologists for quite a long time and that seem to bear on the same issues. A well-known fact about the agreement restrictions in Basque is that the argument combinations that are not possible when overt agreement is pre-

sent are nevertheless allowed in nominalized constructions, where no overt agreement with the verbal head is manifested. Interestingly, this difference does not correlate with a contrast in the Case-properties of the arguments, which show the same Case-marking system in tenseless clauses and in standard tensed clauses [examples from Laka 1993, Albizu 1997]:

- (41) a. *Zuk ni etsaiari saldu na- i -o -zu
 You-erg me-abs enemy-dat sell 1abs- -3dat-2erg
 'You sold me to the enemy'
- b. Gaizki iruditzen zait {zuk ni etsaiari saltzea}
 wrong seem Aux {you-erg me-abs enemy-dat sell-nominalization}
 'Your selling me to the enemy seems wrong to me'

Considered from the point of view of Attract-F, the lack of agreement in the verbal complex may be interpreted as an indication that nominalizations lack the relevant attracting features in T and in V; given the nominal nature of these constructions, a plausible conclusion. In the absence of attracting features, the object has no independent trigger that forces it to move, no matter whether this argument is specified for the value + or - animate, and no *me-lui* violation arises in the nominalization in (41).

Given all the above, Case seems to play no role in the computational system. As a matter of fact, Case would be a striking property in a theory based on attraction. It is rather a residue of the theory of movement, where objects were assumed to move to satisfy their own requirements. Many years of research have attributed a lot of the properties of natural languages to the restrictions imposed by Case theory, but they must be just byproducts of other conditions and properties of the language faculty and, therefore, we should try to reduce them, at least if the approach presented in this paper is on the right track.

References

- Albizu, Pablo, 1997a, "Generalized Person-Case Constraint: A Case for a Syntax-Driven Inflectional Morphology". In *Theoretical issues on the Morphology-Syntax Interface*, ed. Amaya Mendikoetxea and Myriam Uribe-Etxebarria, 1-34. San Sebastian: Supplements of ASJU XL.
- _____, 1997b, *The Syntax of Person Agreement*. Doctoral dissertation, USC, Los Angeles, CA.
- Baker, Mark, 1996, *The Polysynthesis Parameter*. Oxford: Oxford University Press.
- Bonet, Eulalia, 1991, *Morphology after Syntax: Pronominal Clitics in Romance*. Doctoral dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- Chomsky, Noam, 1995, *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Demonte, Violeta, 1995, "Dative Alternation in Spanish" *Probus* 7.1: 5-30.
- Laka, Itziar, 1993, "The Structure of Inflection: a Case Study in X-zero syntax". In Jose Ignacio Hualde and Jon Ortiz de Urbina, eds., *Generative Studies in Basque Linguistics*, 21-70. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Lasnik, Howard, 1999, *Minimalist Analysis*. Cambridge, Mass./Oxford: Blackwell Pub.
- ____ & Mamoru Saito, 1991, "On the Subject of Infinitives", *Chicago Linguistic Society* 27, [Reprinted in Lasnik 1999].

- Ormazabal, Javier, 1995, *The Syntax of Complementation*, Doctoral dissertation, University of Connecticut.
- _____, 1999, "A Conspiracy Theory of Case and Agreement". In Roger Martin et al. (eds.), *Step by Step: Papers in Honour of Howard Lasnik*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- ___ & Juan Romero, 1998, "Attract-F: a case against Case". Paper presented at the 21st. *GLOW Colloquium*, Tilburg University, April, 1998.
- ___ & ___, in preparation, "Agreement without Case". Manuscript, University of the Basque Country and MIT.
- Perlmutter, David, 1971, *Deep and Surface Structure Constraints in Syntax*. New York: Rinehart & Winston Inc.
- Postal, Paul, 1974, *On Raising*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Roca, Francesc, 1992, "On the Licensing of Pronominal Clitics: the properties of object clitics in Spanish and Catalan". Ms., Universitat Autònoma de Barcelona.
- Romero, Juan, 1997, *Construcciones de doble objeto y gramática universal*. Doctoral dissertation, Universidad Autónoma de Madrid.
- _____, 1998, "Some Remarks on Nominal Features". Ms., Instituto Universitario Ortega y Gasset, Madrid.
- Uriagereka, Juan, 1988, *On Government*. Doctoral dissertation, University of Connecticut.

Gabriel Arestiren *Maldan Behera*

IÑAKI ALDEKOA
(E.H.U.)

Abstract

This paper focuses on two main aspects of Gabriel Aresti's poem Maldan Behera: intertextuality and its poetic structuring over two cultural bases which are usually opposed. The poet declares from the very first lines which will be the keys of his poetic project: his aim is to enable the synthesis of two traditions which are difficult to accommodate to each other. Following in the path of Nietzsche's in Thus Spoke Zarathustra, Aresti directs all his efforts towards the attainment of the main he has set for himself: to achieve the convergence of Christ's figure with that of the vindictive, saviour and pagan superman.

Oinarrizko abiapuntua

Arestirekin lanean 1986an hasi nintzen aurreneko aldiz. Urte horretan idatzi nuen *Maldan behera*-ren azterketa sinboliko bat. Harrezkero, beti izaten nuen buruan *Maldan behera*rekin han edo hemen sortzen ziren oihartzunak. Baina 1992ra arte gutxi gora behera ez nion ostera berriz heldu lanari. Bien bitartean Aurelia Arkotxak idatzi zuen bere tesia, eta 1990ean argitaratu zuen aurre-atariko moduko batean ikusi ahal izan nuen bien artean zeuden antzekotasun ez bakarrik planteamenduetan, baita metodologikoan ere. Han gertutik jarraitutako bibliografia nik neuk ere erabili nuena zen: Jung, Bachelard, Durand, eta abar.

1992an Arestiren *Maldan behera* aztertzen hasi nintzenean, ez zitzaidan inondik ere egokiena iruditu, Durand-en *Las estructuras antropológicas del imaginario* liburuan jasotaso baliabide metodologikoen erabilerarik egitea. Ordurako, nire kezka beste batzuk ziren, hau da, ez nuen onartzen hain jenerikoa gertatzen zen azterketarik. Izan ere, Duranden eta arketipoaren ildotik dena esplikatu zitekeela, ohartzuten nintzen; eta, dena esplikatzeko gai zenak nekez jaso zezakeen poema partikular baten espezifikitatea. Horrelako metodologia bati jarraituz iristen ziren interpretazioei ere errezeluz begiratzen nien; izan ere, zertarako interpretatu, galdetzen nion neure buruari, zinezko sinbologia hiztegi interpretatuak kalean daudenean. Zertarako interpretazio aha-leginik egin, benetako sinbologia manualak ditugunean eskura.

Eta, aldi berean, behar-beharrezkoa ikusten nuen interpretazio sinboliko hori Arestiren *Maldan behera*ri zegokionez. Post-estrukturalismoaren eta dekonstruzioaren lanak ere irakurrita neuzkan, eta horregatixe aurkitu nuen hain interesgarria U. Eco-

ren *Los límites de la interpretación* liburua, 1992an argitaratua italieratik itzulita. Han islatzen ziren ordurarteraino soilik “zentzuak” agintzen eta esijitzen zidan interpretazioen neurrien arazoa. Hantxe aurkitu nituen, esate baterako, gaininterpretazioa bezalako kontzeptua, “zentzu” ohartu bat esijitzen zuen azterketa modua, edo, batik bat, “zertaz” eta “zein mailatan” hitz egiten ari garen zehatz dakien neurgarria erreibindikatzen zituen planteamendu teorikoa. Hori horrela gerta zedin neronek azaldu behar nien alde z aurretik, eta modu garbi batean, zein zen azterketaren nondik norakoa edo azterketa modeloa. Abiapuntuko hipotesia honako hau da: ezin dela ulertu Arestiren *Maldan behera* ez baldin bada aurrez aurre T. S. Elioten *The waste land* poema jartzen. Beraz nire azterketaren mugak *The waste land* poemara eta poema horrek bere baitan eratutako intertextualitatearen mugetara errendituko da, ez gehiago ez gutxiago. Eliot da, beraz, Arestiren sasoi sinbolistako “strong poet” edo poeta sendoa.

Irudien arteko hierarkiaren ikuspegiari eutsi diot, batez ere, azterketa honetan. Zer den zer baino inportanteago.

Aportazioa

Maldan beheraren azterketaren lehen urratsetara itzuli naiz, nahiz eta itzulerak inoiz ez izan injenuoak. Beraz, I. Sarasolak eta J. Juaristik urratutako intuizioetara itzuli naiz Arestiren poema sinbolikoari dagokionez. Zergatik diot poema sinbolikoari buruz, berez bi sasoi nagusi direlako Arestiren bilakaera poetikoan: sinbolista eta soziala. Zeintzuk izan dira intuizio horiek?

- 1) J. Juaristiren kasuan honako hau: *Maldan behera* eta T.S. Eliot-en *Lur antzue*ren arteko parekotasuna behin baino gehiagotan azaldu zuelako.
- 2) I. Sarasolaren kasuan, berriz, *Maldan beherako* bigarren zatia lehengoaren elementu errepikatzaileez ehundutako ahapaldiak zirela azaldu zuelako. Eta horixe izan da bigarren zatiari buruzko nire azterketa norabidea.

Bi intuizio horiek azken muturreraino eramán ditut. Eta uste dut, emaitza onik ere atera dela. Gure azterketan zehar azaleratu zaigu, bestalde, *Maldan behera* poemaren antolamendu arketipikoan kontraesankorra iruditu zaigun desajuste bat: bi tradizio ezkontezin bildu nahi izan ditu poetak: tradizio ziklikoa eta tradizio lineala: tradizio paganoa eta tradizio kristaua.

1. Sarrera

1.1. Gabriel Aresti (1954-1961): Sarrera

Arestiren poesiari erreparatzen badiogu, nahikoa ezaguna eta onartua da gure artean haren ibilbide poetikoan bi garai bereiz daitezkeela. Lehen garaia 1954tik 1960-61era luzatuko litzateke, eta bigarrena 1962tik aurrera idatzitakora. Eta, egia esan, 1957 ingurutik 1961era-edo idatzitako poesia lanak kontuan hartzen baditugu, erraz ohartuko gara duten batasunaz. Arestiren ibilbide poetikoaren sasoi bat litzateke hori, eta *Maldan beheraren* inguruan osatzen da, dudarik gabe, sasoi horren emaitzarik lotuena. Hasiera-hasierako poemek ez dute aparteko garrantzirik, bertan

Aresti poetagaiak sinbolismoaren eta honen azken hondarren oihan sakratuko bidezidor batzuk urratzen dizkigu, oihan sakratu horretako poeta ospetsuren baten poemak itzuliz batzuetan, eta aipatuz bestetan. Itzultako poeta sinbolisten artean honako hauek daude: Charles Baudelaire, Verlaine, J. R. Jiménez, G. Mistral eta Antonio Machado. Horiekin batera Shakespeare, Goethe eta Danteren poesia ere itzuli zuen. Lehenengo biena *Euzko Gogoa* aldizkarian argitaratu zen; hirugarrenarena, artean argitaratu gabea, Zaitegiren paperen artean agertu zen (Aresti 8, 1986: 291). Horra zer dioen Jon Juaristik itzulpen horiei buruz:

Itzulpenek aparteko inportantzia bat dute Arestiren poesiaren ezaugarriak —metrikoak, linguistikoak, sinbolikoak— ententitzeko. 1954 eta 1960.aren artean egindakoak (Baudelaire, Juan Ramón Jiménez, Gabriela Mistral...) *Maldan behera* poemaren alde ilun asko —sinboloak, egitura metrikoak— argi dezakete, adibidez, alejandrinoaren (hamalau silabako ahapaldia) usadioa eta irudi askoren esanahia.¹

Argitara eman zuen lehenengo sormen lanaren izenburupean dakarren aipua T. S. Eliot poeta anglosaxoniarrarena da.² Poeta horren itzalak ez du Aresti behingoan utziko, ez gutxienez 1954tik 1961era doan epean. Aurrerago izango dugu aukera *Maldan behera* poeta anglosaxoniarrak bete duen lekua garbiago azaltzeko. Gabriel Arestiren ibilbide poetikoari lehen mugarrria 1961ean jartzeko arrazoietako bat, poetak berak eskura jarri dizkigun datuak lirareke: itzulpenak, gutun eta artikuluetan azaldutako gustu gorabeherak, eta bere poesietan barreatutako poeten izenak. Oso interesgarria da, bestalde, ohartzea zenbat eta urteak aurrerago, orduan eta urrunago dagoela Aresti poesia erromantikoaren eta sinbolistaren esparrutik.³ Sinbolismoaren⁴ definizioa zentzu zabalean hartzen badugu, hau da, T. S. Eliot eta A. Machado besarkatzeraino, nahiz eta jakin badakidan post-sinbolismoaren izenpean bildu beharko nituzkeela, esango nuke korrante zabal horren inguruan elikatu zela nagusiki Aresti sasoi horretan. Are esango nuke, horixe zela sasoi hartako Arestiren imajinarioaren esparru naturala. Horrekin hauxe esan nahi dut, Arestiren garai hartako horizonte poetikoaren hausnarketa edo, beste modu batera azalduz, poesiari poetak eskatzen ziona, edo poesiaren kontzeptzioa, sinbolismoak eta honen ondorengo hurbilak barreatutako ikuspegi baten morroi zela. Beharbada zilegi da, baita ere, beste galdera bat egitea, alegia, nor ez da poesia modernoan korrante horien ildokoa? Egia bada poesia gehienak duela karga sinboliko bat, poesia modernoan isuriago agertzen zaigula karga sinboliko hori irudiaren berezko indarrean, irudiak bere konkretutasunean zirrara eragiteko duen gaitasunean.

(1) Jon Juaristi: *T. S. Eliot euskaraz*, Donostia, Hordago, 8.

(2) "Mother, sister and Spirit of the Garden" (Ash Wednesday, T. S. Eliot) (Aresti 1986: 1, 8).

(3) Horra *Zuzenbide debekatua* poemaren "karta-jokoa" atalean Arestik mahairatu zituen kartak: Fallada, Neruda, Crane, Joyce, Wilde, Axular, Baroja, Andreief, Eliot, Whitman, Pirandello, Hölderlin, Meabe, Williams, Verlaine, Celaya eta Otero, J. Hernández, García Lorca, Curros Enríquez, Valle-Inclán, Dostoyevski, Mirande, León Felipe, Chesterton, Unamuno, Hamsum, Rilke, M. Hernández, G. Mistral, Faulkner, Salinas, J. P. Sartre, Silva, Kafka, Papini, Shaw, R. de Castro, Poe, Betti.

(4) Cf. Hugo Friedrich-en: *La estructura de la lírica moderna*. Barcelona, Seix Barral, 1974.

Ahaztu gabe, halaber, poesia sozialaren bidea eta poesia mota honetan erabili den sinbologia oso elementala izan ohi dela. Arestirengan 1962tik aurrera garatuko den bidea da hori. Poesia sozialak bere sinbolo erreperitorioa du, eta gehiengoaren irispi-dean leudekeen elementuz osatzen da. Poesia sozialaren sinboloek errazak izan behar dute aletzen, eta poesiak berak lortu nahi lukeen helburupean egongo lirateke.

Arestiren lehen sasoiatzat hartu dugun horretan, ordea, sinboloak ez dira hain argi, beren iluntasuna sarriagoa da bestelakoaren aldean. Argitaratu zituen lehen poemak irakurri ondoren, *Maldan beberarekin* ausartu den irakurleak badaki horren berri. Eta, hala ere, 1954 eta 1960 artean idatzi zuen Arestik oso ulerterraza nahi zuen poema bat: *Bizkaitarra*. *Maldan behera* poemarekin bateratsu idatzitako poema hori bertsolarien neurri herrikoian dago taxututa. Kontuan izan behar dugu, halaber, Barrutiaren teatroaren aurrean Arestik erakutsi zuen miwesmena. Euskaltzaindiak antolatutako hitzaldi sorta baten barruan Arestik Barrutiaren *Gabonetako ikuskizuna* antzerki-lana hartu zuen mintzagai 1958ko abenduan. Antzerki-lan hori oso euskara herrikoian idatzia zen, eta ildo beretik jotzen du Arestik *Bizkaitarra* poeman, antzerki-laneko oihartzun eta zipriztinak azken poema horretan txertatzen direlarik (Cf. Sarasola 1976: 46-48). Aurrerantzean ez dio Arestik ahozko hizkera zuzenari eta, kultur hizkera baino herrikoia den arrastoari bizkarrik emango, nahiz eta bestelako hizkuntza landuago eta jasoago bat ere erabiliko duen. Aurrerago, urte gutxi barru ordea, ibilbide horrek, poesia herrikoia bideak eta poetaren mundu ikuspegiak bat egingo dute. Hori 1962tik aurrera gertatu zen. Horren ondorio bat litzateke poetak Basarrirekin izan zuen eztabaida (Cf. Zelaieta, 1976: 70-72). Eztabaida horretan ez zen bertsolarien mintzamen edo hizkera soilik jardun, eztabaida ideologikoa ere bai baitzen.

1960. eta 1961. urteetan ezagun da Arestiren poesian nolabaiteko eklektizismoa. Zer-nolako eklektizismoa, eta zergatik? Oraindik gorago aipatu dugun sinbolismo sare horrek bereganatua duelako poeta, eta aldi berean, sare horretatik askatu eta bide berrietara jartzeko ahalegina susma daitekeelako harengan. Autore asko eta irakurketa pilaketa, hortik aurrera afinitate halamoduzkoak: esate baterako, autore zaharrak (Baudelaire, Verlaine) eta berriagoak (Otero, Celaya, Neruda) elkarren alboan agertzen zaizkigu *Zuzenbide debekatua* izenburupean argitaratu zen poeman. Alabaina, poemaren izenburuak berak badakar gainean, aurrerago, 1962tik aurrera alegia, hain oparo jaso eta erabiliko dituen zenbait egoera sozialen oihartzunak. Aurrerago ikusiko da sakonago.

Noiz bilakatu zitzaigun, baina, Aresti poeta kontziente? Poetari berari kasu egite-
ra, *Maldan beberarekin* irabazitako sariarekin (1959) sentitu omen zen estrainekoz poeta. Halaxe dio Arestik 1967an, "Euskararen izen poetikoak" izenburuko hitzaldian:

Orain hamar urte inguru poema luze bat idaci nuen, *Maldan behera*. Poema hategatik sari bat eman zidan Euskaltzaindiak, Euskal Akademiak, *Lore-mendiaren* omenez. Orduan, poeta sentitu nincen horrekin, batez ere sariketa horretara hiru-
rogei olerkari presentatu zirelako (Aresti 1986: 10, 58).

Baina, saria gorabehera, Arestik berak emango digu goiko galderaren erantzuna 1960an Donostian emandako hitzaldian, "Poesia eta Euskal Poesia" hitzaldian. Zein da hitzaldi horretan ideia giltzarria?: Mandatua. Horra zer dioen Arestik:

Baina gaurko poeta bilbotar batek esan du bere azken liburuan, Argi-mintza izeneko liburuan: “ze ajola dit nire arima galtzeak, mundua salbatzen baldin badut?”. Hau da gauza berria, hau da poematika, hau da mandatua. Hemen dago poeta bat. Lehenbizi: nondik mandatua. Bigarren, norako mandatua (Aresti 1986: 10, 16).

Intuizio horixe da Arestiren poematikaren giltzarria, aurrerantzean Arestiren aho-tsa modulatu duen indarra. Argi-indar horrek eragindako lanak tankera eta gauzatze ezberdinak agertu arren, barrendik bultzaka dabilen mezua bat eta bera izango da. Eta horrek *Maldan beberarako* eta *Harri eta Herri*rako balio du, nahiz eta indar berarekin ez agertu batean zein bestean. *Maldan beberakoa* ilun-argiz iritsi zaigun mintzoa dugu; poema horretan argi antsiak ez dira ilunbe eta itzaletik bereizten. *Harri eta Herri* eta ondorengo harrietan ez dago ilunik, aurreko poemako laino eta itzalak argi bortitz eta kolorebakaneko mintzo bilakatu baitira. Esan beharrik ere ez dago *Maldan beberako* mintzo horren argia, leunagoa izan arren, koloreanitza ere bazela eta, horregatixe hain zuzen, konplexuagoa eta ilunagoa ulermenerako.

Noiz gertatu zen funtsezko bilakaera hori —mandatuarena— Arestiren poesia-gintzan? 1955etik 1958rako urte horietan aldaketa nagusi bat gertatzen da Arestiren poesian. Horra zer dioen auzi horretaz Jon Juaristik:

En 1956, Aresti era aún un nacionalista ortodoxo y un creyente sincero, incluso fideista, angustiado —como los otros dos grandes escritores bilbainos, Unamuno y Otero— por la temporalidad y la culpa. Entre esa fecha y 1958, sus convicciones políticas y su fe religiosa se vinieron abajo con estrépito. Con estrépito literario, al menos, porque este último año publicó en *Egan* un extenso poema, *Bizkaitarra* (literalmente, El vizcaino, pero con el segundo sentido de ‘el nacionalista’ o el seguidor de Sabino Arana), en que, valiéndose de un euskera popular y de la métrica de los bertsolaris, expone, con un estilo desganado y casi impúdico (teniendo en cuenta la contención sentimental que ha caracterizado secularmente a la literatura vasca) las experiencias que le llevaron al abandono de sus creencias. Pero Aresti no es un escéptico: el desvanecimiento de las viejas ilusiones fue seguido pronto por un decidido compromiso social de su poesía. Algo debió influir en ello la amistad de Blas de Otero, del pintor comunista Agustín Ibarrola y de otros intelectuales y artistas vascos de la izquierda no nacionalista (Juaristi 1987: 118-119).

Beraz, Jon Juaristik dioen moduan, sasoi horretan Arestiren mundu ikuspegiaren bi zutabe nagusiak krisialdian sartuko dira: erlijioari dagokiona eta nazionalismo tradizionalari dagokiona. “Bizkaitarra” sailean ez da aurkituko, jada, *Godalet-dantza* poemaren giltza izan nahi zuen ortodoxiaren kutsurik. Honela zioen Arestik 1954an: “Iarraik gaitezin bandera gabe... Hobeki zerbitzatuko baitugu bildotsa martirigoaz, reboluzioneaz baño” (Aresti 1986: 1, 13). Nazionalismo tradizionalari dagokionez *Bizkaitarra* poema dugu, berrirori ere, adibide: nazionalismo inozo batetik nazionalismo gatazkatsua go batera garamatza poetaren ibilbideak.

1.2. *Maldan behera*: azterketaren egoera

Maldan behera poemari buruz idatzi den aurreneko azterketa serioa, Ibon Sarasolak idatzi zuen. *Obra Guztiak* Poemak I (Kriseilu, 1976) liburuak dakar. Sarasolak berak aitortzen du azterketa hori idazteko erabili zuen metodologia zein izan zen:

Duela hamarren bat urte, HARRI eta HERRIren autorearen gainerako lanak ezagutzeko grinak hartaraturik, MALDAN BEHERA lehen aldiz irakurri genuen. Hari jarraikiz etorri ziren irakurketen bitartez testoari buruzko familiaritasun bat lortu bagenuen ere, ez genuen erdietsi haren osotasunaren zentzuaz jabetzea. Dena dela ez genuen etsi gure ahaleginean, eta Juan S. Martinek eskuerakutsiz Jose Me Castellet-en INICIACION A LA POESIA DE SALVADOR ESPRIU saiakera jakingarria eskuratu genuen, berehala konturatu ginen katalan kritikalaria erabiltzen zuen metodologia guztiz aproposa eta baliagarria gerta zitekeela Arestiren obran argi egiteko.

Horrela, Castelletek berak bere ikerbidearen oinarritzat aitortzen zuen teknika formalisten estudioa areagotu genuen, Northrop Frye-ren ANATOMY OF CRITICISM-a bereziki aztertuz. Castelleten bideari egoki zatekeen neurrian jarraikiz, poemaren zentzura heltzeko eskainiko zigun helbidearen balioaz fidaturik. Hau da azterketa horren ondorioen laburpena (Sarasola 1976: 50-52).

Maldan behera poemako lehen zatiaren ulermenerako funtsezkotzat har daitezkeen norabide nagusi batzuk urratu zituen Sarasolak lan horretan. Azterketa formalarekin batera, oraindik orain jatorrizko balioa osorik gordetzen duten zenbait intuizio ekarri zituen Sarasolak: gizakiaren eta euskaldungoaren aroz aro egindako ibilbidea;⁵ euskal poesiaren aurrerabidearen protagonisten izenak, Arestirena berarena tartean delarik;⁶ beste irudi sinboliko askoren inguruan egin zuen interpretazio ahalegina.⁷ Aurelia Arkotxak bere tesian (1993) idatzi zuenarekin bat nator:

... I. Sarasola a eu le grand mérite de dégager les grandes lignes du poème en soulignant plus particulièrement la construction rigoureuse de la première⁸ partie. Les premières observations vont lui permettre d'avancer certains conclusions. Son

(5) Honela dio Sarasolak: "Baina Arestik gauzatzen duen bideak badu beste zentzu zabalago bat, zeinaren osagarri azken errenkadetan jakinarazten hasi garena baita. Diogunaren ezagupide bat C erako poemak dira. Hauen funtzioa, funtsean, bidaiaren etapen artean bitarte bat sortzea da. Bitarteok osatzen duten gorputz lagungarri honek bide baten forma hartzen du, 'zibilizatuz' doan bide batena, hain zuzen" (1976: 68).

(6) "Supergizon honen nortasunaz eta egiten duen bidaiaren zentzuaz ere ez dira ezagupideak falta. Dударik gabe, bidaia haren etapak markatzen dituzten poemen izenburuak esanahitsuak dira: hiru erdi-koak euskal poeta aipagarrienetarik hiruren izengoitiak dira orobat: *Lizardia*, *Iratze ederra*, *Lore-mendia*, euskal lirikorik garaienarena, gerraondoko eraberritzean paper berezi bat jokatu zuen iparraldeko beneditarrarena eta sari haren bidez gorazarrea eskaintzen zitzaion poetarena errespektiboki.

Lehena eta azken etapa geratzen dira. Ibilbidearen hasera suposatzen duen *Hariztiak*, hildo bertatik, Aresti poeta, poemaren egilea, adierazten du. Beraz eta honez gero, badirudi protagonistak egiten duen bidaiak euskal poemagintzaren ibilbidearekin zerikusirik ba duela" (*ibidem*).

(7) "Nahiz Zarautstra, nahiz bigarren argudioaren arabera, berrogei barau-egunen buruan menditik, bera ere, bere berri ona aditzera ematera jeisten den Jesukristo, badirudi Aresti supergizonaren mitoa baliatu nahi dela obra honetan. Poemako zenbait motibo uste hori indartzera dator. Bigarren poeman arrano bat eta suge bat azaltzen zaizkio protagonistari: arranoa eta sugea dira, hain zuzen, Zarautstraren lagunak mendiko bakardadadean, eta handik jeisten aurkitzen dituenak. Arraina, 'zilarrezko ezkatat eta buztan apaina' Kristoren sinbolo ezaguna da, kristautasunaren lehen irudietan" (*ib.*, 62).

(8) Sarasolak hauxe zioen poemaren bigarren zatia buruz: "Poemaren bigarren partez ezer guti dugu esateko. Beharbada lehena baino gutiago eta azalkiroago estudiatu dugulako, ez diogu oraingoz berezko nortasun bat atzematzen: lehen partearen imitazio errepikatzaile bat iruditzen zaigu, zentzu nabarmenik gabeko joku baten antzeko zerbait (*ib.*, 80). Aurrerago azalduko da hitz horiek duten intuizioaren arrazoia. Sarasolak aditzera eman dituen hitz horietan bai baitago egirik ere, bigarren zatia errepikatzaile gertatzen den horretan, alegia.

attention sera naturellement attirée par les quatre citations en exergue qui renvoient successivement à F. Nietzsche, à l'évangile de Jean, à T. S. Eliot et à P. Salinas... (Arkotxa 1993: 31).

Ezinbestean aipatu behar den hurrengo aztertzailea Jon Juaristi da. *Obra Guztiak* Poemak II liburuari idatzitako *Hitzatzean* (1976: 506-517), *Maldan beberari* buruz plazaratu diren intuiziorik emankor eta interesgarrienetakoak daude bilduta. Hor erreibindikatu da modu sendo batean, eta aurreneko aldiz, Elioten iturria bilbotarraren poesiagintza ulertzeko. Haren eragina atergabea gertatzen da *Maldan behera* poeman zehar:

Lenen aipaturako idazleak (L. M. Mujika) baieztatzen duenaren kontra Arestiren sinbolorik iraunkorrenak ez dira urbanoak. Aitzitik, askok antiprogresistatza sailkatuko luketen pentsamendu korrante batean situatzen dira.

Lehenbizikoa, eremua dugu (...). Motibo hau Nietzschegan du etorkia (zibilizazioa haunditzen den neurrian, zabaltzen da eremua), eta Arestik gidaritzat hartu zuen eskritore baten obran gauzatzen da poetikoki: T. S. Elioten *The Waste Land* poema liburuan, noski. (Juaristi 1976: 514)

Eta aurreraxeago, oin-ohar batean, hauxe baieztatzen du: *The Waste Land* hartu zuen *Maldan beberako* eredutzat (Juaristi 1976: 514). 1976ko intuizio haiek ez dute orain artean garapenik izan.⁹ J. Juaristiren intuizio horri jarraikiz, honela idatzi nuen *Zirkuluaren butsmina* liburuan:

Alabaina, Eliot-en *The Waste Landeko* basamortuak asko zor dio Nietzsche-renari, aspalditxotik aurreratua baitzuen pentsalariak zibilizazioarekin batera eremua ere zabaltzen ari zela. Basamortua, antzutasun eta lehorte sasoia, basamortua gizaki berriaren (gaingizakia) erditze latza ekarriko duen sasoia; basa-mortua, funtsean, zibilizazioaren bihotzeraino sartua dago; zibilizazioa eta bere sinbolo nagusia —ziutatea— litzateke gizaki berriaren ernaltzea eragozten duena. Ziutatea eta nihilismoa, Modernitatea... Horixe da Nietzsche-ren lanetan, behin eta berriaz agertuko zaigun imajina. Jadanik *Trajediaren jaiotza* hartatik dabil autorea lur puska osasuntsu eta emankor baten bila: 'noranahi begiratu eta hautsa, harea, zurruntasuna eta akidura... Baina majia dionisiarrak ukitzen dionerako, a ze bapateko aldaketa basamortu horrena, hain ilaun ikusi izan dugun gure kultura akituarena!'. Beharbada, horrexegatik heltzen dio Nietzsche-k *Zientzia Alaia* izenekoa sasoiaren joan-etorri eternalari, eta zera adierazi: 'Apirilak oso gainean dauka beti neguaren oroitzapena, baina baita neguaren garaipenarena ere, gertatzeaz dagoen garaipena, gertatu behar duena'. Beranduxeago etorri zitzaigun Eliot gai beraren eskutik; eta, are beranduxeago, Aresti. Egia da Arestik gogoz irakurri zuela Eliot-en lana; ezingo genuke ulertu *Maldan behera* poeta anglo-amerikarra ahazturik. Nietzsche gabe ere ezingo genuke ulertu, eta, are gutxiago, *Biblia* alde batera utziko bagenu (Aldekoa 1993: 113).

J. Atienzak, 1979an argitaratu zuen liburuaren hitzaurrean, onartzen du *The Waste Landen* eragina, baina ez du uste eragin hori sakona izan zenik:

(9) Cf. "Post-sinbolismoa: T. S. Eliot" (I. Aldekoa, argitaragabea, 86-90).

Pero Juaristi (y Mitxelena lo acepta) no conceden el calificativo de 'urbano' para Aresti. Remiten a la insistencia en el desierto y a la lectura apasionada de *The Waste Land*, de Eliot.

Esto es verdad si nos referimos a *Maldan bebera*, no si reparamos en *Harri eta Herri*. Y no cabe duda de que los críticos de la literatura en euskera prefieren la lectura de la primera de las obras, a pesar del éxito de la segunda.

Hay algo que no nos deja aún tranquilos: las deudas de Aresti con respecto a Eliot y, muy especialmente, a *The Waste Land*. A quienes conocían al poeta les constaba que Aresti era gran admirador del de lengua inglesa. Que tradujo, incluso, nuestro autor los *Cuatro cuartetos*... Esta dedicación debía incidir, en la producción arestiana en euskera. En *Maldan bebera* está el escenario, no el desarrollo. Está algo de la estructura dramática..., pero la concepción difiere totalmente. En *The Waste Land* hay un planteamiento unánimista; en *Maldan bebera*, es personalista. *Maldan bebera* es mucho más Nietzsche y *Nuevo Testamento* que Eliot (Atienza 1979: 73-74).

Atienzaren ikuspegi hori L. M. Mujikak onartzen duela dirudi, II Euskal Mundu-Biltzarrean irakurri zuen komunikazioan:

Atienza, berriz, hurbilagotik jota (eta bere lana orain arte Aresti-ren poesia-gintzak eduki duen detentuenetakoa da), Nietzsche-ren eraginean aztarrikatzen ahalegintzen da, Testamendu Berri-ko hari ideologikoaren tartekadurak ere (Arestiren mesianismoa dela-eta) argitan ezarritik. Baina, baita bien arteko berezitasunak edo desberdintasunak (...).

Beste autore zenbaitek *Maldan bebera* poeman Eliot-en *The Waste Land* obraren eragina kausitu du. Gure iritzian, berriz, obra horren eragina ez da, hain hurbilekoa (...) Elioten obra hori erne irakurri dugu, eta bi liburuen arteko hariak hurbilak baino gehiago aski urrunak, generikoak dira" (Mujika 1988: 231).

A. Arkotxak bere desadostasuna agertzen du L. M. Mujikaren baieztapen horren aurrean. Gainera, ikus daiteke A. Arkotxak bere tesian maiz erabili eta aipatu duela Eliot (cf. Arkotxa 1993: 222). Tesiaren oin-ohar batean honela idatzi zuen A. Arkotxak:

Il est bon de rappeler ici l'allusion à la bête de l'Apocalypse qui est faite dans *Maldan bebera* (C.f. Deuxième Partie). D'autre part, dans un texte en prose et vers fort intéressant, intitulé *Haserre dantza* (From '*Zuberotar Maskarada: Suite de danses souletines et mixaines*'), publié pour la première fois par J. S. Martin in *Egan*, 1986: 1-2, et qui aurait davantage été à sa place au sein de l'oeuvre poétique d'Aresti plutôt que dans la partie narrative (...), nous avons une mention explicite de l'Apocalypse de Jean à propos d'un passage où l'on nous parle de 'candélabres d'argent' (*zilharrezko kanderailuak*) (mais les candélabres dans l'Apocalypse sont en or, ainsi que nous les verrons). Aresti, imitant en cela T. S. Eliot, indique en note les différentes oeuvres qui l'ont inspiré: Blues of Mary's colour d'Eliot, l'Apocalypse "ou La Révélation" de Jean, Hamlet de Shakespeare et 1984 de Orwell (1993: 71).

Gorago aipatu dugun *Haserre-dantza* lanaren amaiera gisa poema bat dator; poema horrek adierazten digu, berriz ere, Arestik Elioten aurrean jasan zuen trasferentzia poetikoaren tamaina norainokoa izan zen. *Lur Eremuak* bete-betean dauka harrapatuta poeta (edo, Lur Antzua deitu nahi ez bazaio, dei diezaiogun Lur Eremua). Poema hori Arestiren lehen-lehenengoetako poema bat da, 1954-1955ean idatzitakoa.

Maldan beheraren bigarren zatiari buruz I. Sarasolak esandakoa (cf. 1976: 80) aintzat hartzen duelarik, honela idazten du J. Atienzak:

Pero nos tienta recoger la antorcha de Ibon Sarasola (...) Hay que conectar esa segunda parte, sin duda. De lo contrario, nos quedaremos con 11 poemas que pueden cerrar formalmente un posible libro, pero que incurren en contradicción... (1979: 75).

Aurelia Arkotxak ere Atienzaren erronka beraren aurrean jartzen du *Imaginaire et poésie dans Maldan behera de Gabriel Aresti* tesi-azterketaren asmoa:

L'objet de cette étude est de proposer une lecture qui permette d'envisager *Maldan behera*, l'oeuvre le plus énigmatique de G. Aresti, dans son unité, sans prétendre pour cela, donner la clé une et définitive de l'oeuvre (1993: 3).

Arkotxak, bere azterketaren zedarriak argitu asmoz, K. Mitxelena¹⁰ 1978an idazitakoa gogorazten digu, alegia, *Maldan behera* poemak ilun irauten duela oraindik. Aurrerago, tesiaren lerro nagusien nondik norakoak seinalatzen dizkigu:

Notre analyse débutera par une étude morphologique de *Maldan behera* qui nous permettra de dégager avec plus de netteté la structure sémantique essentielle. Pour cette étude morphologique, nous nous appuierons sur les observations faites en 1976 par I. Sarasola¹¹ dans son prologue à *Obra Guztiak/Obras Completas*, observations que nous compléterons et remettrons en question à chaque fois que nous l'estimerons nécessaire. Dans la partie consacrée à l'approche sémantique proprement dite, nous rappellerons, tout d'abord les diverses conclusions auxquelles sont arrivés I. Sarasola et à sa suite J. Atienza; ensuite, avec J. Azurmendi, nous ouvrirons le chapitre délicat des traductions de *Maldan behera*, puis nous nous pencherons assez longuement sur *Zuzenbide debekatua* (Miren eta Joaneren historiaren hasiera)¹² à cause du lieu évident qui l'unit à *Maldan behera*; nous aurons, à cette

(10) Honela idatzi zuen K. Mitxelena: "Aún después del ensayo de Sarasola, no veo qué está por qué o, sus otras palabras, cuál es el sentido que da consistencia y raíz profunda a los nítidos pero lineales diseños superficiales" (1978: 408).

(11) Egia esan, A. Arkotxak burutu duen azterketa formal (1993: 13-30) bikaina da oso. Sarasolak bere azterketan eskainitako bertso kontaketa bertso batzuk eranstean dizkio: "*Maldan behera* forme une longue fresque subdivisée en vingt et un chants lesquels rassemblent deux cents vingt deux strophes et une totalité de mille neuf cents seize vers" (1993: 12).

Maldan behera poemaren izenburuei I. Sarasolak eskainitako garrantziari ere gehiegi deritzo Arkotxak: "C'est pourquoi le décodage primaire des titres tels que Hariztia: Aresti, Iratze ederra: Iratzeder, etc. (Sarasola 1976: 69), nous paraît, certes important, mais secondaire" (1993: 76).

(12) Bikaina da, baita ere, *Zuzenbide debekatuaren* eta *Maldan behera* poemaren arteko loturak aztertzen dituen zatia (1993: 41-76). Bi poemaren arteko balizko hartuemanak sakon eta zorrotz daude aztertuta. Nire aldetik, Arkotxaren lan hori bere osotasunean neure eginik ere, "karta-jokua" poemak direla eta, zera planteatuko nioke, Calvino eta urrutietako iturrietara jo aurretik, bazuela Arestik oso gertutik ezagutzen zuen poesia liburu baten berririk: G. Celayaren *Las cartas boca arriba* (Madrid, 1951). Poema liburu horretan poemaren egiturara errenditzen ditu Celayak bere inguruko poetei zuzendutako gutun/kartak (estilo epistolarra eta karta jokoarena bateratuz). Edo, *The Waste Landeko* karta/patu irakurlea ere hor dago: "Madame Sosotris famous clairvoyante" (Eliot, 60).

Ezkuu eta Dukat banatan poemari buruz ekarri erabakigarriak egiten ditu Arkotxak, orain arteko poema horren inguruko iritziak aldatzeraino: "Un autre argument de poids prouvant que la rédaction de *Ezkuu* et de *Dukat banatan* est ultérieure à *Zuzenbide debekatua* et même à *Harri eta Herri...*" (1993: 57).

occasion, l'opportunité d'apporter des informations nouvelles et de remettre en question certaines idées préconçues. Les observations une fois faites, nous tenterons de décoder la signification des titres des vingt et un chants de *Maldan behera* et d'analyser la symbolique de quelques nombres clés. Nous consacrerons enfin la deuxième partie dans son entier à l'étude de la dynamique interne de *Maldan behera*. (Arkotxa 1993: 13)

Arestiren *Maldan behera* dela eta ezin dugu gehiago atzeratu J. Azurmendiren saio honen aipamena: "Aresti: sentsibilitate konkretu bat" (1985: 5-30). Saio horretan J. Azurmendik zabaldutako bideei asko zor die A. Arkotxak. Esate baterako, Apokalipsiko "bestia"ren irudia Azurmendik argitu zuen, eta horren ondorioak izugarri aberatsak gertatu dira *Maldan beheraren* zentzua argitzeko orduan. Lan horren meritotik handienetakoa, ondorioetan bikainena, "bestia" irudiaren argitzean kokatuko nuke nik. Aipagarria da, bestalde, *Maldan beheraren* itzulpenei buruz idatzitakoan ere gauzak bere lekuan uzten dituela Azurmendik.

Une honetatik aurrera, eta zuzenean *Maldan beherari* buruzko azterketa sinbolikoan sartuta gaudelarik, nik neure bidea eraman dut, parean suertatzen baldin bagara beti ekarriko dut, legezko aipamenen bidez, Arkotxarena nireira. *Maldan beheraren* azterketan bete-betean sartuta gauden honetan, bada, aitortu behar dut bakoitzak bere bidea eraman duela. Nireak ez du zer ikusirik Arkotxaren planteamenduarekin:

Si la Première Partie de notre étude se veut une analyse de la structure morpho-sémantique de *Maldan behera*, la Deuxième Partie sera axée sur une lecture initiatique des vingt et un chants. Les apports de la psychologie analytique, de même que les travaux d'Eliade, de Bachelard et de Durand, sans oublier ceux du préhistorien et anthropologue basque Barandiaran, ni ceux de l'ethnologue Caro Baroja, nous ont constamment servi de référence au moment d'étudier l'ensemble des images et des relations d'images (Durand 1979: 11) qui surgissent de la trame de *Maldan behera* (Arkotxa 1993: 4).

1.3. Maldan Behera poemaren inguruko gorabeherak¹³

Denbora luzez ari da Aresti, oraintxe neure buruan imajinatzen dudana poeta, *Maldan beherako* poemako testua harilkatzen. Arestik berak aitortua du poema hori ez zela osotasun betekoa, frakzionarioa baizik. Zergatik zioen hori? Beranduago idatzitako beste poema baten (*Zuzenbide debekatua*) historiaren bukaera ere bazelako, edo han dabiltzan ideia eta intuizioak, idazkera une eta dinamika ezberdinetan sortu zirelako? Galdera gehiago ere egin daiteke. Esate baterako, zein izan zen poemaren hasierako asmoa? Poemaren egiturari erreparatzen badiogu, nik neuk ez nuke dudarik egingo: *Untergangetik Requiemera* (I-XI). Are gehiago, ez nago batere ziur orain eskura dugun poemaren bertsoia ote zen Arestik Loramendi sariko epaimahiaren eskuetan jarri zuena: zergatik "Besarkadaren ondoren" edo "Malda Goran" bezalako eranskiak? Eta zer da bien artean joan behar zuen *Mirenen koplategia* delakoaz? Noiz bururatu zitzaion Arestiri "Joan eta Mirenen historiaren bukaera" azpituatzea poema? Ez al zeukan ordurako lehen zatia (I-XI) amaituta? Galdera horien guztien

(13) Cf. Aldekoa, 1993: 48-49 eta Arkotxa, 1993: 9-13.

erantzun dokumentatua nahi luke ikertzaileak, baina ez dago halakorik. Hara zer ondorio atera duen A. Arkotxak zalantza oraingoz konponezin horien inguruan:

Dans sa version définitive, *Maldan behera* nous est présenté comme un ensemble de vingt et un chants dont un seul porte un titre identique à la troisième partie: le chant D20. Tous ces faits montrent bien qu'Aresti remettait vingt fois sur le métier son ouvrage et que la version parue dans *Euskera* ne peut être le fruit que d'un travail long et minutieux (1993: 11).

Koldo Mitxelena 1978. urtean honako hau idatzi zuen:

Por la razón que sea —ya no la recuerdo con exactitud— había leído ya este poema de más de 1900 versos, cuando aún no llevaba firma o, en otras palabras, antes de que fuera premiado: desde entonces, por alguna oscura afinidad, ha sido uno de mis favoritos en la literatura vasca (1978: 407).

K. Mitxelena hitz horiek ahultzen badute ere gorago planteatu dugun hipotesia, ez du inondik ere auzi gaizto horretaz dudak zalantza isiltzen. Ez dut gainera uste hitzez hitz hartzekoak direnik Mitxelena hitz horiek; izan ere, gogoratzen ez baldin bada zer zela eta iritsi zitzaion *Maldan behera* eskuetara, nekezago gertatu behar zitzaion poemaren luzera zehatzaz oroitzea. 1959ko abenduaren 14an N. Tauerri idatzitako gutunean honako hau zioen Arestik:

Horregatik hasi nintzen poema luze bat idazten, *Joane eta Miren* izenekoa. *Maldan behera* poema horretako lehendabiziko partea. Hirugarrena badaukat amaiturik, *Azkenengo besarkada*, eta bigarrena garai honetan egiten ari naiz: *Mirenen Koplategia*. Hiru zatiak luzeera berdinekoak dira, 677 puntu bakoitzak. Amoriot baten istorioa da, hobeki esanik, amorioaren historia eta arrazoa. Lehendabiziko partean mutilaren sentimentuak adierazten dira, Miren ezagutu eta hil arte. Hirugarrenean hil eta amorioa bete arte. Bigarrenean neskatilaren sentimentuak adierazten dira. Akabatzen dudanean liburu batean argitaratuko dut, norbaitek laguntasuna eskeintzen badit hala egiten (Aresti 1986: 10, 140-41).

Nik ez dut uste erabateko loturarik dagoenik “sendan, estratan, galtzadan eta kaminoan eginiko gogoeta eroak”en eta *Maldan beherako Hariztia, Lizardia, Iratze ederra, Lore-mendia eta Herri-bitartea* poemien artean. Areago aintzat hartzen baldin badugu *Arratsalde urduri baterako* izenburupean argitaratu zirela poema horiek gehienak *Olerti* aldizkarian:

Poema hauen arteko lotura hertsia lehenean seinale formalaren izenburuetan datza: lau poemok ‘gogoeta eroak’ dituzte gaitzat, sendan, estratan, galtzadan eta kaminoan eginikako gogoeta eroak hain zuzen. Hildo honetatik, poema hauen arteko harremana areago doa: gerraondoko euskal poesiaren antologiarako¹⁴ materialak estudiantzen ari ginela, ‘sendan eginiko gogoeta eroak’ eta 1959an *Olerti* publikatu zen ‘Arratsalde urduri baterako’ poemien artean harreman bat nabaritu genuen, eta horrela adierazi genuen, lan hura bildu zuen liburuaren argibidean. Aurrerago, eta beste arrazoirengatik, azken poema hori irakurtzen ari ginela, bigarren estrofako lehenean ahapaldia —‘goiko basoan elurra, zuria eta motza da’—, beste nonbaiten irakurria iruditu zitzaigun. Uste horrek eraginda MALDAN BEHERA jo

(14) I. Sarasola: *Gerraondoko Euskal-Poesiaren antologia* (1945-1964), Donostia, Lur, 1973.

genuen, eta bi poemen konparaketak ikusarazi zigun C egiturako lau poemen hasierak ARRATSALDE URDURI BATERAKOREN estrofen berrordenaketa sistematiko baten ondorio zirela. Edo, hobeki, 'Arratsalde urduri baterako', lantzen ari zen poema zabalago baten, hots, gero MALDAN BEHERAN gauzatuko zen obraren zirriborro bat litzatekeela: formaren aldetik denak adierazten bide du Arestik lau poemok batera landu zituela. Hildo berean, poemon batasuna, azaltzen duten karakter diskurtsiboagatik, B egiturako multzoari oposatzen da.

Orain arte esan dugunaren arabera, lehen parte honen estruktura hau litzateke: ABCBCBCBCBA" (Sarasola 1976: 256-258).

Andoni Kaierori zuzendutako gutunean, Arestik *Maldan beberaren* bigarren zatia aipatzen dionean, guk ulertuko genukeen zati beraz ari al da poeta? Izan ere, erreze-loa dut bigarren zatia aipatzean *Lore-mendia*, *Herri-bitartea* eta *Requiem*-ari buruz ari ez ote den poeta, eta ez gaur egun ulertuko genukeenaz, *Requiem* eta *Maldan goraren* bitartekoaz alegia. Horra zer zioen Arestik Kaierori zuzendutako gutun hartan:

En estos momentos estoy llevando a cabo la segunda parte de *Maldan bebera*; como te expliqué, es el mismo asunto, incluso la misma poesía, pero tomado desde otra perspectiva, desde otro ángulo, pues el narrante, el poematizador que llamaría yo es la muchacha 'eta baratzainak izena dauka Miren' (Aresti 1986: 10, 137).

Horixe guztia da ezin konprobatu izan dudana:¹⁵ 1960an *Euskara* (1960: 189-234) aldizkarian argitara eman zen bertasioz harago ez baitago inongo beste daturik. Garbi badago testu finkatua 1960koa dugula, edo Arestiren inguruko ikerketaren egoerak gehiagorako ez badu ematen, *Euskara* aldizkarian argitaratu zen bertasio dagoen-dagoenean onartu beharrean gaude.

Zalantzok gorabehera, dagoena dago; eta horri buruz I. Sarasolak (1976: 52-62) aspalditxo eskaini zuen azterketa formala neurea egiten dut. Hona zer zioen bigarren zatiaz: "Poemaren bigarren parteaz ezer guti dugu esateko. Beharbada lehena baino gutiago eta azalkiroago estudiatu dugulako, ez diogu oraingoz berezko nortasun bat atzematen: lehen partearen imitazio errepikatzaille bat iruditzen zaigu, zentzu nabarmenik gabeko joku baten antzeko zerbaite" (Sarasola 1976: 80). Honaino iritsi ondo-

(15) Nire ahaleginean, aurren-aurreneko urratsek Euskaltzaindiaren Bilboko egoitzara eta Donostiako Foru Aldundiko liburutegira eraman ninduten. Izan ere, bai bainekien batetik Loramendi sariaren erabakia Donostian hartu zela (*Euskera*, 1959), eta bestetik, inon egotekotan Euskaltzaindiak antolatutako sari baten orijinalak, Euskaltzaindiaren egoitzan bertan egon beharko zutela. Horrekin batera, epaimahaikideetako bi lagun *Egan* aldizkariko arduradunak ziren: K. Mitxelena eta A. Irigarai. Hirugarren epaimahaikidea A. M. Labaien izan zen. Nire ikerketak bide horretan jarri nindueneko hirurak zeuden hilda, eta Donostiako Diputazioan ez zen balizko orijinal horren (*Maldan bebera*) inongo berririk. Orduan Alfontso Irigoien eta J. San Martinengana jo nuen, lehenengoarengana interes bereziarekin, garai hartan, 1958-59ko urteetan Arestiren mundutik oso gertu ibilia zelako. Bai Irigoienek bai S. Martinek ez zuten gordetzen *Euskera* aldizkariko bertasioz haragoko ezerren oroitzapenik. Hurrengo saioak Irigarairen semearengana eraman ninduen, baina hark ere esan zidan ez zuela uste bere aitak eskuizkribu hori inoiz etxean gorde zuenik. K. Mitxelenaren alargunak alderantzizkoa adierazi zidan, bere senarrak guztia gordetzen zuela, ez zuela ezertxo ere botatzen, eta emateko pare bat eguneko epea. Halaxe egin nuen, eta handik bi egunetara deitu nuenean, esan zidan, inon egotekotan ere oso zaila zela garai hartako ustezko bertasio bat aurkitzea. Dena den, aitortu zidan, J. M. Satrustegiri enkar-gua agindu ziola, eta ibili zela bazterak arakatzen, baina ondorio pozgarririk gabe. Horraino iritsi ondoren etsi behar izan nuen, eta beste berririk ezean, 1960ko bertasioa onartzera makurtu.

ren, lehenbailehen jakin beharrean gaude zer kontatzen zaigun *Maldan beberan*, ezen hain poema luzeak behar zuen nahitaez hezurdura narratibo bat.

Ukaezina da modu asko dagoela poema baten irakurketa bati ekiteko. Poemara hurbiltzeko modu egoki bat litzateke autoreak berak poema buruan bildu zituen aipuak aintzat hartzea, eta ikustea norainokoa den aipu horien pertinentzia poemaren ulermenerako. Aipu horien arabera lau iturri desberdinen norabideak zabaltzen dizkigu Arestik: Nietzsche, Biblia, Eliot eta Salinas (autoreak jarritako ordena berari eutsiz).

1.4. Azal-azaleko hurbiltze saioa

1.4.1. Nietzsche, Eliot, Biblia

Nire ustez, *Honela mintzatu zen Zaratustra* liburuko hitzaurreak asko lagunduko liguke *Maldan beberako Lizardia* eta *Iratze ederra* izenburuko poemak ulertzen. *Honela mintzatu zen Zaratustrako* hitzaurre hori hamar urratsetan garatzen da, eta urratsez urrats betetako ibilbideak menditik herriko jendaurrera ekarriko du poemako heroia. Honez gero zaila da ezkututzea *Honela mintzatu zen Zaratustrak Maldan behera* poeman gertatzen den peripeziarekin duen paralelismo maila. Izan ere, honako honetan ere, *Maldan beberan* alegia, mendi gailurretik herriko jendaurrera (*Herri-bitartea*) egindako jaitsiera baizik ez baitzaigu kontatzen. Eta, egia bada ere, “gogoeta eroak” beren autonomia propioa ere badutela, poemaren hasieratik jendaurrera ibilitako urratsak hamar dira hemen ere. Beraz, hamarreko zenbaki hori ezingo da, inolaz ere, alde batera utzi: hamar urratsez beteko da heroia *Maldan beberako* jaitsiera, eta hamar urratsez ibiliko gero *Malda goran* izango dena, bienbitartean *Requiema* dagoelarik.

Maldan beberako Lizardia Zaratustra-ren jaitsierako “zuhaiztia”¹⁶ ere bada. Hara zein galdeketa egiten dion Zaratustrari basoan aurkitu duen agureak:

Ez zaidak arrotz ibiltari hau: duela zenbait urte igaro huen hemendik. Zaratustra zian izena; baina aldatu egin duk.

Orduan heure errautsak heramatzan mendira: gaur heure sua eraman nahi duk ibarretara? Ez al diok beldurrik suemaile-zigorriari?¹⁷ (Nietzsche 1992: 30).

(16) Cf. Aldekoa 1993: 50-51. Horra zer dioen A. Arkotxak urte berean argitaratu zen tesian: “La présence de la forêt est loin d’être innocente et, indépendamment de sa signification symbolique que nous étudierons ultérieurement, nous devons noter qu’elle figure dans Zarathoustra: “Quand l’aube se mit à poindre Zarathoustra se trouva au coeur d’une profonde forêt et plus aucun chemin ne s’offrait à ses yeux” ou encore ces mots du vieux sage qui avertit Zarathoustra: “Ne vas pas auprès des hommes, reste dans la forêt! Mieux vaut encore aller avec les animaux” (1993: 78).

(17) Gogoratu zer dioen *Untergangek*: “Honera etorri baino leen ongi/ezautu nuen herria/.../Honera ekarri nuen handikan/nire tristura handia/gizon doilorrek egin zidaten/bidegabe itsusia” (*M.b.*, 190). (Cf. *Prelude a la musique de la danse*, 1986: 98-100). Ipuin horretan gertatutakoak balio lezake aurreko bertsoei zentzua emateko. Edo *Lizardiako* suemailearen beste hau: “Gorputz eta fruituak/pilatu nituen/ospel legorrez/fobera handi/bar nien/irakezi/tributu zikin/guztiak erre/zitezen (...) zuzi batekin erre nuen arboladia dongero (...) zimutaltea su-garretan/zen kiskalduko benetan” (*ib.*, 197). Ekintza horren ondorioz: “Nire atzean nenkusan nik/errauts mehea bakarrik: hondamendia, bakartate nardagarria, basorik deseginena, hondatuena...” (*ib.*, 198) Eta: “... zeruan distizari / zauri gordin bat ageri” (*ib.*, 187).

Horrekin batera, eta testuinguru honetan, derrigorrezkoa iruditzen zait aipatzea *Testamentu Zabarreko* tradizioan hamar zenbakiaren balio sinbolikoak: hamar izan ziren Yaveh-k, Moisesen bitartez, Israelgo herriari agindutako bizi-legerako arauak. Aurrerago ikusi ahal izango dugun bezala sasoi hartako (1957-60) Arestiren mundu imajinarioan leku garrantzitsu bat betetzen zuten irudi horiek. Zaratustrak eta Jesukristok ere badute beren artean trukagarri liratekeen bereizgarri asko, arrantzaarena esate baterako. Biak dira giza-semeen arrantzale: “Benetan arrantza bikaina egin du gaur Zaratustrak!” (Nietzsche 1992: 39). *Maldan bebera* poeman, bi arrantzale profetiko horiei hirugarren bat ere erantsiko zaie: *Hariztia* poeman, *The Waste Land* eraginpean, agertzen zaigun “Errege Arrantzalea” edo “the Fisher King” eliotarraren itzala. Azken hau ere lehorte garaietan iragarle.

Ibilbide osoan heroiak “eginiko gogoeta eroak”eko sail guztiaren iturri nagusitzat ere Zaratustra-ren liburua hartu beharko genuke. Baieztapen horren frogagarri Nietzsche-ren aipu asko ekar daiteke. Izan ere, “Zaratustra-ren hitzaurreak”, Zaratustra ere ume bilakatu zela dioen moduan (cf. 1992: 30), halatsu gertatzen da “Galzadako” heroiarekin ere: “Haurrok dugu gogorako, / askozaz nahiago. / Borobiltasuna emea, / zorrotzasuna baino.” (*M.b.*, 203) Nork ukatu “gogoeta ero” horien “pathos” aske, irreberente eta umoretsua “Iratze ederreko” arnasa berekoa dela.¹⁸ Hori guztia, ordea, xehekiago aletu zain gelditzen da, gure hipotesia lantzeko froga sendoen zain.

Bibliari dagokionez, begibistan dago *Testamentu Berriak* lan honen hezurduan duen berebiziko garrantzia. Dena den, Arestiren unibertso poetikoan *Testamentu Zabarrak* ere bete izan zuen lekurik. Gogoratu bestela 200 *puntu* poema, eta bertako protagonista dugun Moisesen historia. Moisesek ere izan baitzuen bere jaitsiera, lehenik Egiptokoa,¹⁹ eta Sinaikoa hurrena. *Maldan bebera* honetan pasadizo horien nolabaiteko islarik izatekotan Exodoaren ingurukoak lirateke. Zeintzuk dira, gure ustetan, horrelako baieztapen bat bermatzen duten irudiak: Moisesena, gaingizaki profetarena, desertualdia (“Ez naiz biziko zapaldu arte / zeruetako zolua.”) (*ib.*, 217), sutan dagoen Sinaiko larra (“piztu zen laharra”) (*M.b.*, 196), eta egunaz Israelgo herriari konfiantza eta babesa ematen zion su edo argi habearen irudia (“Eta zeruan ditzitari / zauri gordin bat ageri.” (*ibidem*). Dena dela esan beharra dago, *Lizardia* poema honetan, beharbada Moisesen abartxo baina, Zaratustra gaingizakiaren makila maizago erabili izan dela, “belea” eta “barea” kolpatu zituena.

Testamentu Berriko oihartzunak garbiak dira oso, eta *Maldan bebera* poeman nonahi barreiatu aurkituko dira, Kristo izango delarik betiere protagonista bakarra.²⁰

(18) Zaratustraren herritar masiatzaileak ez bezala —“gure eskuak garbiagoak daude” (*ib.*, 57)— *Iratze ederreko* heroiak “eskuak zikinak” dauzka etabar luzearekin jarrai nezake: “dantzak”, “geziak”, “ostrailikia”...

(19) “Jaitsi, Moises / joan egiptiarren lurretara / eta esaiozu Fruradi zaharrari / aska dezala nire herria” (*Exodoa* 3: 10).

(20) Dena dela, erreferentzi garbiak *Loramendia* poeman hasten dira: “Oroitu zitzaidan hil zena gurutzean” (*M.b.*, 205) edo “Eztut gaur ezer jan: eztut horren beharrik”. (*ib.*, 191) (baraualdia), “Ken hadi hemendik (Ib. 191) (tentaldia), “Nire ezpainetan dagoen ur gazia”. (*ib.*, 191), “badator ordua” (*ib.*, 226), “Odolezko izerdi gazia isuri nuen” (*ib.*, 205), “Kaliza hau bete/gainez egin arte” (*ib.*, 219). Eta gero, *Herri-Bitartea* poema osoa.

Zenbat eta zibilizaziotik gertuago, orduan eta nabarmenagoa izango da Kristoren figura. Hau da, *Maldan beberako* aurreneko poemetan ez dago, aurrerago, *Herri-bitartea* poeman agertuko zaigun heroi otzan eta ahulik. Progresio garbi bat dago heroitasan gaingizakizkotik gurutzean josita hiltzen duten gizaki handiagokora.

Testamendu Berrikoa da poema luze honen argudio bibliko hau ere: "Mahats-ondoa naiz ni, zuek, berriz, xirmenduak" (Juan 15: 5). *Herri-bitartea* poema bere luze-zabaleran osoan Kristoren nekaldi eta heriotzari emana dago. Aurrerago Kristoren berpizkundearen²¹ motiboa ere nabari agertu zaigu.

1.4.2. G. Arestiren Maldan behera eta Unamunoren El Cristo de Velázquez

1957an poeta bilbotar baten poesi lan bat berrargitaratu zen: *Velazquez-en Kristoa*. Unamunok idatzitako lan horrek 1920an ikusi zuen argia aurrenekoz. *Ebanjelioak* eta *Testamentu Zabarra* oinarri harturik, Kristoren irudiaren birkreazio bat eskaintzen digu Unamunok lan horretan. Arestik lan hori ezagutu bazuen, ziur nago, Kristoren inguruko zenbait irudirekin aurkituko zuela non konparatua. Idazten ari naizen honako pasarterako aukeratu dudana titulua bera ere, Arestiren argudioetako bat, Unamunoren irudi-harrobi horretatik jasoa da: "Ego sum vitis, vos palmites" (Ju 15, 5). Esate baterako, aipu hori bi aldiz agertzen da Unamunoren poeman: "de la vid de que somos los sarmientos" (1987: 369) eta "yo soy la vid vosotros los sarmientos" (*ib.*, 398).

EL CRISTO DE VELAZQUEZ	MALDAN BEHERA
<p>(...) del Leviatan al escamoso cuero; como una espada de vencer combates (...) con la que hay que cortar de nuestra vida el cordón terrenal (376)</p> <p>"que de pez se mantiene hijo del agua de mundo pez de los abismos frío" (389).</p> <p>por ti riñen los hijos con sus padres, entre sí los hermanos, los esposos: (...) eres acero que divide y junta (375).</p>	<p>Gauerdi batekin agertu zen arraina zilarrezko ezkatat eta buztan apaina (...) ebaki zizkidan tenorean kordelak</p> <p>geldiro libratu nire orkatilak (192)</p> <p>Gatazka hamarratua burruskaldi hertsia (...) Amak amoriotsuak, aitak bihotz-gogorrak. Gurasoak elkarrekin bake ondoko gerrak. ... Eztira konforme izanen andrea eta gizona Burnia trabailatzeko... (194)</p>

(21) "Eta ez nuen aurkitu barruan ezer" (*ib.*, 229). Badira oihartzun bibliko gehiago ere, baina "Genesikoak" izango dira: "Madarikatua izan zaitetz betiko" (*ib.*, 200) (Paradisuko kondena) eta Aliantzaren sinbolo izan zen ortzadarrarena: "Jainkoaren usteltasuna / dugu ostrailikia" (*ib.*, 208)

"el torno sigue tornando" (377)	"Egunean iraulten egon da gorua, (...) Gauean dornua eztago lotua" (222)
"comer tu corazón" (379)	Goizaldean bazkaldu nahi nuen plater bete bihotz ustel apaltzeko gibel batzuk... (220)
el mar del cielo (380)	Gorbeia baino gorago askozaz gorago (...) Izena jarri diote apaizek itsasoa" (208)

EL CRISTO DE VELAZQUEZ	MALDAN BEHERA
"... por el barro de que nos hizo Dios" (405)	"Buztina hilaren kontra" (194)
"(...) brizó tu último sueño con su cántico ..., el mismo con que primero a Adán, cuando soñara su carne teñida en flor y al despertarse le sonreía la mujer desnuda" (387)	"(...) arrosadi bateko aihenaren kontra. Neskati la honen besartean esnaru nintzen, zidalako baltza bat kantatu, egungo oilaritean, txorien gisara" (205)
"mientras tu pecho... quedo cual tierra se quedó" (387)	"Zure arima motz horri" (216)
"De la zarza que ardía en el desierto" (397)	"Eta zimist batek piztu zuen laharra" (196)
"...; blanco cual la nube que en la columna guaba por el yermo al pueblo del Señor mientras el día duraba" (364)	"eta zeruan distizari zauri gordin bat agiri..." (198)
"quedó en tinieblas todo" (389)	"Eguerdian dena zegoen ilunik" (196)
"... cual sol percude del Sinaí las nubes y nos muestra la sonrisa del cielo" (398)	"orain eztago itzalik. Ezta zeruen goibelik" (225)
"... lavándose las manos Pilatos preguntaba..." (425)	"nire esku zikinok ezniuten ikuzi" (199)
"Pobre Luzbel, estrella de la tarde, en sombra de tinieblas convertidas caído desde el cielo como un rayo!" (375)	"Eta ikusten dute han goian bestia, (...)
"... Satanás, que es el caótico Archidragón, ..." (391)	hamiltegi batean azkar eroria" (226)

Azken finean Unamunoren *El Cristo de Velázquez*, Testamentuen —Zabarraren eta Berriaren— sintesi esentzial bat litzateke. Bertan aletu du Unamunok Mendebaleko kultura hezurmamitu duen misterio nagusia. Poema hori, azken finean, gure kultura biblikoaren entziklopedia llabur bat litzateke, Kristoren figuraren baitan zentzua bildu nahi izan duen Tradizio baten xurgaketa. *Harri eta Herri* zein *Euskal Harria* poemarioetan agertzen diren irudi bibliko gehienak ere Unamunoren poema horretan daude bilduta: hala nola “Kanaango ezteiak”, “hitza haragi bihurtu”, “hau ez da nire erreinua”, “Noeren untzia”, “aitaren etxea”, eta abar.

1.4.3. Poeta sinbolistak: Salinas eta Eliot

Hasiera-hasierakoak dira Kristoren eta Elioten aztarnak Arestiren idatzietan. Kristoren itzala Arestiren ibilbide osoan aurkituko dugu; poesia sozialean ere, Kristo, Lenin eta proletalgo mixerableena batera jarriko baititu. Elioten itzalak, ordea, gorabehera gehixeago jasan zuen; hasierako poemetan eta, batez ere, *Maldan beberako Hariztia* poeman tonua eta imajinarioa Eliot-en *The Waste Land*eko zen bete-betean; *Maldan beberaren* hurrengo poemetan estrukturalagoa da *The Waste Land* poemaren presentzia: Elioten poemak zabaldutako intertestualitateari esker fertilitatearen erritualizazio eta naturaren joan-etorria, Frazerren *Urrezko Abarra* obratik jasotako hainbat erreferentziarekin nahastuta agertuko zaizkigu. Haren arrastoa jarrai daiteke *Harri eta Herrin* ere, baina jada oso ezkutukoa izango da; azkeneko urteetan, Arestik Elioten *Lau Kuartetoak* poema itzuli zuen. Elioten poesiei Arestik erakutsi zien atxikimendua izugarria izan zen; ikusi besterik ez dago poeta euskaldunak hari buruz gutunetan esandakoak: 1957an atzerriko poeta sinbolisten artean gorenetakotzat zeukan,²² eta 1959an S. Onaindiari hari buruzko saio bat ere agindu zion (Zelaieta, 1976: 35). Elioten iritziz Mendebaleko kulturak eman zuen poetarik gorena Dante²³ izan zen, eta saio luze bat ere eskaini zion poetari. Nahiz eta poema hasierako argudioa Eliot-en *Katedraleko Heriotza*²⁴ antzerkitik jasoa izan, autore beraren *Lur Eremuaren* lehorrea edo sikutea izango da Arestiren *Maldan beberako Hariztia* gertutik ukitu zuena: hasi lehen ahapaldiarekin “orain hemen nago, eremu latz honetan/Nire gurariak galdurik...”, segi bigarrenarekin “Eztago zeruan egun hodei bate-

(22) Txomin Peilleni zuzendutako gutunean honela dio: “Irakurri dut ‘Parka Gaztea’, eta txit gogoko izan zait, Andoni Totorikak Baionatik ekarri zidan *Charmes* (Lilurak) baino askozaz gehiago, baina dena dela sinbolisten artean ez da garaiena, behin baino gehiagotan entzuten den bezala, ezta Elioten herena ere, eta gutxi gora-behera Pound-en hultura hartzen du, behar bada, apur bat gorago” (Aresti 1986: 10, 132).

(23) Arestik Danteren “Infernu”ren lehen kantua itzuli zuen. Itzulpen hori datarik gabe dator, eta J. Zaitegi zenaren paperen artean agertu omen zen. Itzulpeneari darabilen euskara ikusita baieztatu daiteke 1964a baino lehenagokoa zela. Hala ere, askozaz esanguratsuagoa da itzulpena Zaitegiren eskuetan egon izana; seguruenik *Euzko-gogoan* argitaratua izan zedin bidali zitzaion, eta hori horrela izatekotan, 1959rako beranduenez itzulia zuen Arestik “Infernuaren” lehen kantu hori.

Badago *Maldan behera* honetan Dante-ren *Komedia Jainkotiarraren* oihartzunik: “Eztizu penarik eman / hortik ikusteak / barkazio gabeko / kondena-gai tristeak?” (*M.b.*, 223). Eliotek berak *The Waste Land*eko zubian ikusitako irudia bera. Edo, “Gure maisua izan da / esperantza gaiztoa / aspalditik da hori gure amonaxoa.” (*ib.*, 213) (Virgilio maisuari amonaxoa kontrajarri?). Edo, “Amonarik eztauk / horregatik otsoa / hurbildu zitzaidan / niri, makurturik lepoa.” (*ib.*, 213) Eta gero, *Lore-mendia* poema osoa. Hau, hala ere, aurrerago ikusiko da.

(24) *Murder in the Cathedral*, Faber and Faber, 1982, 11.

re/Denbora sikuak...” eta hirugarrenarekin hurrengo “Azken eremuan natzalako atinik...”, *The Waste Land* poemaren presentzia kontuan hartzekoa da. Liburu horretako oihartzunak irudi xumeagoetan²⁵ ere aurki daitezke.

1957ko gutun baten arabera Salinas²⁶ poeta oso gogoko zuen Arestik, Espainia-ko poetarik hoberentzat zeukan, baina berehala etorri zen hura ordezkatzera Blas de Otero. Azken honetaz, 1959an, zera esango du: “El mejor poeta castellano desde que murió Salinas” (Aresti 1986: 10, 139). Harrezkero Arestiren poesiagintzan Oterok izan zuen pisua izugarria izan zen. Ez dut uste inoiz lortu zuenik haren itzaletik erabat libratzea. Hori guztia, halare, hurrengo atalean landuko dugu.

1.5. Azterketaren nondik norakoa

Poemaren uretan egindako lehen murgilketa eta gero, komeni zaigu arnasa hartzea, eta, berriz ere, geure buruari poemaren hari narratibo nagusia gogoratzea. Metodologiaren atalean esaten genuena hona ekarriz, esan, komeni dela tarteka gogoratzea “zertaz hitzegiten ari garen” hura (Eco 1992: 119). Uste dut, oraingoan bai, egokiera hobexegoan geundekeela horrelako erronka bati erantzuteko. Ezen, gauza jakina da, hari narratibo bakoitzak berarekin dakarrela poema osoaren interpretazioa, eta, seguru asko, hari narratibo bat baino gehiago ibiliko da tratatuta gure honetan. Oraintxe bertan ikusi ahal izan dugu poetaren hasierako argudioek zenbateraino lagun dezaketen; ziur nago, halaber, argudio horien banakako garapenak berak ere poema osoa bere inguruan biltzeko adinako argibiderik eman dezakeela.

Nire planteamendua garbia da: Elioten poesiatik hasi eta Eliotek berak zabaldu-tako intertestualitatera jo. Horrek ez du esan nahi beste iturri batzuk alde batera utzi behar ditudanik, ez eta gutxiagorik ere; bai, ordea, erreferentzia horiek betiere justifikatu beharko direla neuk aldez aurretik planteatu dudan mugen barruan. Jokorik izango bada, arauak derrigorrezko gertatzen dira: araurik gabe ez dago jokorik.

(25) Hango “pasak” Arestiren *Hariztiako* “mahats geza bigunak” (*M.b.*, 191) bihurtuko dira. Elioten poemaren ardatzean legokeen Tiresias itsuaren oihartzun bat (“ugatz zimurtutako agure zaharra”) izan liteke *Hariztiako* “gizon zen emazte urrikarria” (*ib.*, 191). Baita Filomelaren (“hain zakarki borxatua”) oihartzuna izan liteke *Maldan beberako* “Dontzeillarik ezta aurkitzen/gizonen joranean” (*ib.*, 199). Eliotenean (“Ureztzean eseri nintzen/arrantzan egitera”) eta Arestirenean, berriz, “Gauerdin batekin agertu zen arraina...” (*ib.*, 191). Eliotentzat “Apirila zen hilerik krudelena”, eta *Hariztiako* poeta-rentzat ere halatsu gertatuko da: “Udaberriko gau ederra/bihurtu zaigu gogorra.../.../lore guztiak usain gabe geratu dira hementxe” (*M.b.*, 192). Elioten “Kartago” Arestiren “Kartago” (*ib.*, 233) izango da; begibistakoa da, bestalde, Antzinateko hiri suntsitu horrek Gernikarekin izan lezakeen paralelismoa. Beste hiri zahar batzuen izenak ere agertzen dira, hala nola Palmira (Arestik berak itzuli zuen Baude-laire-ren poeman agertzen dena), edo Babilonia biblikoa: herri txikiagoen (Israel) gatibuleku enblematikoa, oraingoan ere euskaldungoarekin paralelismoa lortu nahian.

(26) Salinas, Pedro: “Estoy al borde de tu sueño”, *Razón de Amor* (Madrid, Cátedra: 147). 1959an Arestik idatzitako gurun batean honela dio *Maldan bebera* poemari buruz: “Amorio baten historia da, hobeki esanik, amorioaren historia eta arrazoia” (Aresti 1986: 10, 141).

Aurreraxeago oin-ohar batean Adan eta Ebaren Paradisuko kondenaio hitzak entzungo dira. Paradisu galduaren isla genuke *Maldan beberako Loramendia*: amodiozko paradisu lurterra. Amodiozko paradisu horretantxe du abiapuntu eta erreferentzi gune ezinbestekoa *Maldan beberako* bigarren zati osoak. Beraz, *Lore-mendia* poema osoa bi bikote sinboliko eta erreferentzialen gainean taxuturik dago: Adan/Eba, Dante/Beatrice. (Baina erreferentzia lurtarrik bai ote? Aresti bera eta Meli?) *Lore-mendia* honetan hasten da egiazko amodio istorioa eta amodio hori Paradisu birsortu bat bilakatuko da.

Horregatik saiatu naiz ahalik eta garbien azaltzen zeintzuk diren nire planteamenduaren mugak, muga horien barnean erabaki beharko baita interpretazioaren funtsa.

Ikusi ahal izan dugu, bestalde, nahiz eta soka ezberdinetako oihartzun narratibo horiek trahatu samar ibili, nola *Maldan beberako* lehen zatiko bost poema nagusiak erreferentzi gune edo soka narratibo nagusi bati erantzuten zioten orokorrean: *Hariztia* (Eliot), *Lizardia* (Zaratustra), *Iratze ederra* (Zaratustra demonikoa), *Lore-mendia* (Eliot/Dante) eta *Herri-bitartea* (Kristo). *Hariztia* poemak ziklo bat zabaltzen du eta *Lore-mendiak* hertsiki: *Hariztia* —*Hariztia/Lizardia/Iratze ederra*— *Lore-mendia*. Hau da, *Hariztia* poematik *Lore-mendia* poemara hiru aro, edo hiru etapa, edo berpiztu baino lehen hiru eguneko nekaldia igaro behar izan du naturak, eta harekin batera salbazioa lortu bide duen heroiak.

Lore-mendian, nahiz eta zikloa osatua egon, zibilizazio mailara jaitsi eta berriz errepikatuko da nekaldi osoa: heriotza, hiru eguneko infernualdia eta berpizkundea: *Partiera* —*Partiera, Judizioa, Mendekantza*— *Azkenengo besarkada*. Horri erantzen baldin badizkiogu, batetik ibilbideak aroz aro barrena izan dituen agerpenak —senda, estrata, kaltzada eta kaminoa—, eta euskal poeten izen andana bestetik, aspaldidanik, Sarasolaren (1976: 62) azterketatik alegia, poemaren lehen zatiari ikusi izan zaion batasunarekin bat etorri behar nahitaez. Eta bigarrenaren zikloari beste hainbeste deritzogu.

Lehen zikloan kontatu zaigun hari narratiboa²⁷ hauxe besterik ez da: profeta edo heroi erromantikoa (Kristo, Zaratustra) jaitsi da goialdetik (zerua, mendia) herri-hirira berri ona zabaltzera, bidean aurkitu du bere mezua ulertu eta konprenitu duen emakumea, eta hirira heltzen direnean biak gurutze batean josiko dituzte. Hiritartze unean, profeta hori Jesukristoren tasun guztiez hornituta agertu bada —jada *Lore-mendian* gertatuko da hori— ez da horrela izan haren *Hariztiako* ibilbidearen abiapuntuan, ezta bigarren zatiko heroi mendekatzailearen “pathos”ean ere. Hango zein hemengo profetak gehiago du Zaratustraren izaeratik; bortitzagoa da eta bere ekin-tzetan gizakiarenganako mesprezu harroa erakusten du. Bestelakoa izango da *Lore-mendiatik Herri-bitarteara* dabilena (Jesukristo). Ziklo horren arketipo nagusia *Biblia* bera da: hasiera batean jardina bat zen, hurrengo erorketaren ondoren basamortua edo Eremua, eta, poemak aurrera egin ahala ikusiko da, berriz ere jardina bilakatuko den arbola eta ur asebetearekin (Frye 1963: 112).

Zaratustraz ere ari naizelarik, ezin ahaztu Nietzschek, eta Arestik berak, hainbeste goratu zuten Hölderlin poeta trajikoaren *Enpedoklesen heriotza*,²⁸ tragedia honetan ere herritarrek edo giza taldeak, herriari halako onura ekarri diona kondenuatu egiten baitute. Baina azken horren kasuan ere badugu aitzindari mitikorik: Prometeo. Nahiz eta erdijainko/erdigizon hori jainkoek berek epaitu, garbi dago Enpedoklesen eskutik (hau ere erdijainko/erdigizon) Zaratustraren sinbolikari elementu ugari etorri zitzaio-

(27) Metodologiaren atalean, poemaren ulergarritasuna ziurtatzeko lagungarri gerta zitezkeen elementu fabulistikoko aipatzen ziren (Eco 1992: 175). *Maldan behera* bezalako poema luzei buruz, horra zer zioen T. S. Eliotek: “No hay poeta que pueda escribir un poema largo, a no ser que sea un maestro en prosa” (Frye 1963: 56). Ez dago dudarik, prosa aipatzen duenean Eliotek, narratibitateak bereak dituen hezurdua edo egituraketa bereziaz hitzegiten ari zaigula. Hau da, poema luze batek bere garrakerako derrigorrezkoa duen barne-egituraketaz ari zaigu.

(28) Honela dio Arestik 1959ko otsailean: “Estoy leyendo estos días a Hölderlin, la muerte de Empédocles, macanudo, muchacho” (Aresti 1986: 10, 134).

la maileguan. Adibidez, Enpedoklesen leiendak dioenez, bere burua Etna-ko sutara egotziz desagertu zen gizakien artetik. Prometeo, sua opari zuela presentatu omen zitzaion gizakiari. Zaratustrak gizakiari zekarkion oparia, berriz, gaingizakiaren iragarria zen, eta honekin batera “betiereko itzuliaren” mezua. *Maldan beberako* lehen zatiaren mezua aski garbia da: zenbat eta zibilizaziotik gertuago, orduan eta gizakia ahulago. *Hariztian* landatutako euskaldungoaren sinbolorik iraunkorra den Arbola historiaurreko hartatik aroz aro zibilizazio garai honetaraino ekarri gaituen ibilbidea *Maldan bebera* erortze bat izan da: Euskaldungoaren *Unterganga*, gainbehera (Azurmendi 1985: 9-10), O. Spengleren “best-seller”aren titulu eta mamiari eutsiz. Horra zer dioen N. Frye ikertzaileak *The Waste Land* poemaz ari zaigarrik:

Nos vemos remitidos a la *Decadencia de Occidente*, de Spengler, un ‘best-seller’ en Alemania por el tiempo en que Eliot escribía *The Waste Land*, que considera a la historia como una serie de culturas que se comportan como organismos, de suerte que su decadencia es un proceso inevitable de envejecimiento. Eliot pudo tomar, sin duda, únicamente la interpretación más atenuada del libro de Spengler, pero la explicación de Spengler es la más coherente de la teoría de la decadencia occidental, y todo escritor que adopta una versión de esta teoría se ve envuelto en metáforas spenglerianas. (...) La decadencia real se opera a partir de un ideal que puede ser simbolizado por la cultura medieval, pero que permanece en el presente condenando y desafiando al mundo contemporáneo. El mito histórico se proyecta así a partir de una concepción de la vida humana a dos niveles que se hallan siempre simultáneamente presentes (1963: 17-20).

Arestik 1964rarte bere idatzietan Spenglerren izena inoiz aipatu ez bazuen ere, garai hartako giroan oso sartua zegoen autoreoa izan zen. Kontutan hartu, bestalde, nori eskaini zion *Maldan bebera* poema hau: Jon Miranderi.²⁹ Jon Mirande O. Spenglerren ideien mezulari liluratu izan genuen.

Arestiren heroiak bete duen itzulera biribil hori konpara daiteke, halaber, eguzkiak egunero betetzen duen parabolarekin. *Untergang*-ek dekadentziaren esanahia baduen arren, okasoa ere adierazten baitu: eguzkiaren beheraldi geldia da, Eguerdia-aren nagusitasunaren ahitze motela, eguzki argiaren itzaltze osorainoko akidura (*Requiem*); ez dago, ordea, deuseztapenik, hurrengo jiran indartsu altxatuko baita zeru gaineraino. Ez dezagun ahantz Zaratustrak ezagutu ziola eguzkiari berea ere bazuen ezaugarriak: gaingizakiaren maisua da; Jainkoaren heriotzaren ondoren, munduak behar zuen argi berria. Ez gara geldituko, berezko iluntasunik ez duten imajina saretan (ziutate kristaua eguzkiaren ibilbidearen aldirik ilaun eta ahulenarekin batera agertzea, argiaren eta itzalaren —lainoak egoera zaharraren babesle— arteko borroka, eta abar). Gainbeheraren azken mailan nabarmen agertuko da tirania zaharraren indarra, hortxe gertatu behar zuen Kristoren heriotzaren parodia oso hori. Baina ondoren pizkundera dator, birloraldia —Nietzsche-k profetizatu bezala—, Izate berriaren oilaritea. Inorentzat ez da, berriz, sekretua Arestik ez zuela Bilborekin oso

(29) 1960a inguru arte nabaria da Miranderen eragina Arestiren poesiagintzan. Poema honetan bertan ikus daiteke hori zenbait baliapideren erabileran: itsusiaren gordintasunean, izadiaren eta gizonaren arteko irudi makabroetan, eta abar. Esate baterako: “Nire errai guztiak usteldu dirade/barrabilak, uga-tzak, giltzurrunak ere” (*M.b.*, 214). Edo, “Lore guztiek aginka/edan zidaten odola”... (*ib.*, 215). Bertso-
ren bat kalkarua ere agertzen da: “Bizirik ezteua ezin liteke hil.” (*ib.*, 230)

hartueman gozoa bizi izan, nahiz eta bizitza osoa bertan eman; poetaren ametsak goialdera begiratzen zuen, orain *Lore-mendiara*, hurrena Gorbeian gora. Hori guztia, baina, bigarren atalean jorratuko da.

2. T. S. Eliot eta G. Aresti: *The Waste Land* eta *Maldan Behera* aurrez aurre

2.1. *Hariztia*

The Waste Land poemaren ardatza antzutasuna da, eta antzutasun hori eraldatzeko ezinbestekoa den ur falta. Poema horretan agertzen zaizkigun paisaiak antzuak, lehorrak, soilak eta harritsuak dira, uraren arrastorik ere ezagun ez zaion lur madarika-tua. Aldera ditzagun bi poemaren zenbait ahapaldi. Eliotek honela dio:

What are roots that clutch, what branches grow
Out of this stony rubbish? Son of man,
You cannot say, or guess, for you know only
A heap of broken images, where the sun beats,
and the dead tree gives no shelter, the cricket no relief.
And the dry stone no sound of water. Only
There is shadow under this red rock
(Come in under the shadow of this red rock)³⁰ (Eliot, 53).

(Zeintzu dira atxekitzen diren sustraiak, zer kimu sortzen da / Hartziko zarama honetatik? Gizasemea, / Zuk ezin dezakezu esan, ez asmatu, eguzkia dirdiratzten deneko / Irudi hautsi andana ezagutzen bait duzu soil, / Eta zuhaitz hilak ez du babesik ematen, ez kilkerak atseginik, / Eta harri lehorrak ere ez du ur hotsik ematen. Soilik / itzala arroka gorri hauen azpian / (Sar zaitez arroka gorri hauen itzalpera) (1983: 128).

Arestik honela irudikatzen du antzutasun egoera larria:

Orain hemen nago, eremu latz honetan.
Nire gurariak galdurik, lur honetan
arbola adar-gabeen parena naiz orain.
Landare zekenek baitaduzkate eremuak,
erratzak harean, haitzetan kalamuak,
nire arima dago mirari baten zain
(...)
Eremuak ere dauzkalako mareak,
behera eta gora egiten du hareak,
eta nire gorputzak ezin egon zutik.
Arroken ostean agertu den etsaia
ene begian da baratzeke galaia
itsuki baitiotsat: ken hadi hemendik!³¹ (M.b., 190-191)

(30) "Hitzatzea" in *Obra Guztiak* (Juaristi 1976: 514)

(31) Cf. Aldekoa, Argitaragabea. Honela idatzi nuen orduan: "Ahapaldi honetan berriro suge antzaldatuta, lehen gizona bekatuta eraman zuen paradisuko deabru galaiaren aipamena. Era berean Kristok desertuan gaingiditutako tentaldien alusioa. Deabruaren hirugarren eta azken tentazioaren ondoren honela erantzun zion Jesussek: "Orduan Jesussek esan zion: ken hadi hemendik. Satanas!, zeren idatzita bait dago..." (Mateo, 4, 10). Modu berean aztertu nuen ahapaldi hau:

THE WASTE LAND	MALDAN BEHERA
<p>"Here is not water but only rock (Eliot 1991: 66) Rock and no water and the sandy road The road winding above among the mountains Which are mountains of rock without water If there were water we should stop and drink... (66) (And the dry stone no sound of water)... (53)</p> <p>If there were only water... (...) (66) But sound of water over a rock (...) With the turning tide (63)</p> <p>Here one can neither stand nor lie nor sit." (66)</p>	<p>"Eztago zeruan egun hodei batere Denpora sikuak garantzen ditu bere ordu miragarriak sekula batean. Zerura begira egoten naiz luzaro, izarren esnetik edaten dut oparo, baina egarri bizia daukat bihotzean... entzun etzelako ur lasterraren hotsa,</p> <p>apur bat busti dezan lurreko kolkua... Ereduak ere daukalako mareak behera eta gora egiten du hareak, eta nire gorputzak ezin egon zutik."</p>

(Hemen ez dago urrik arroka hutsa baizik
 Arroka eta urrik ez eta bide hareatsua
 Bide hau goian mendietan bihurka
 Urik gabeko arrokazko mendietan
 Urik balego edaten geldituko ginatete (...)
 (Eta harri lehorrak ere ez du ur hotsik) (...)
 Uraren hotsik balego soilik (...)
 Arroken gainean ur hotza baizik (...)
 Marea aldakorren gora behera
 Hemen ezin daiteke gelditu ez zutunik, ez etzanda...)
 (Eliot 1983: 147-148)

THE WASTE LAND	MALDAN BEHERA
<p>In this decayed hole among the mountains Dry bones can harm no one...³² (<i>ib.</i>, 68)</p> <p>over the tumbled graves, about the chapel There is the empty chapel, only the wind's home... (<i>ib.</i>, 68) (Supine on the floor of a narrow cause)...</p>	<p>"Azken eremuon natzalako atinik, hezur-lekuetan eztauk zer-eginik... (Cf. Elioten oharra) Hermita eroria, hobietako lauza..." (<i>M.b.</i>, 191)</p>
<p>("Mendiarteko zulo galdu honetan kanoa hostu baten hondoan atinik Inor mindu ezin duten hezur lehorrak...") Hilarri abailduen gainean, kaperaren inguruan Hutsik dago kaperak, haizearen etxe sortik (1983: 149)</p>	

Eztut gaur ezer jan: eztut horren beharrik.

Eta gau osoan egondu naiz itzarrik,

...

Barauetan eztut oinazetik aurkitu" (*M.b.*, 191).

Berrogei egunez eta berrogei gauetz eginiko desertuko barau horretan..." (Argitaragabea: 68)

Arkotxak ere honela idatzi zuen bere tesian: "A partir de cet instant, Joane va devoir affronter ses premières épreuves annoncées par sa nuit de veille. Joane voit apparaître l'ennemi derrière les rochers: *Arroken ostean agertu den etsaia*, dit-il, avant de prononcer ces mots énigmatiques: *ene begian da baratzeko galaia*. Aresti utilise en fait le substantif *galaia* que nous avons préféré traduire par 'séducteur' car tout laisse à penser qu'il se réfère là au serpent de l'Eden qui séduisit Eve, c'est à dire bien à l'ennemi: has-sarat (= l'adversaire), Satan." (Arkotxa 1993: 92)

(32) Cf. "Hitzatzea" in *Obra Guztiak* (Juaristi 1976: 514).

Orain arte ikusi ditugun irudi gehienak naturatik hartutakoak dira: arbola sikua, harea, euria, ura, haitza. Eta horiekin batera hondamendiaren eta suntsiduraren adibide liratekeen zenbait irudi: hezur-lekuetan, hobietako lauza, hermita edo kapela eroria.³³ Dena den, badira gehiago ere, Elioten poemen artean, Arestirenetan arrastoa utzitakoak. Aurren-aurren aipatu beharko nukeen irudia Tiresias-ena da. Ez da erraza frogatzen *Hariztiako* ahapaldiak dakarren irudia, “gizona zen emazte urrikarria nauk” (*M.b.*, 191), Elioten poemako “I Tiresias, old man with wrinkled dug’s” (Eliot, 61) (Nik, Tiresias honek, diti zimurrak ditudan agure honek (1983: 139), den ala ez. Ni baietzean nago, eta horrexegatik ekarri dut hizpidera. Funtsean, bi istorio nagusi daude Tiresiasen mitoaren oinarrian. Lehenengoak Hera eta Zeusen amodio gozamenaren inguruko eztabaida dakarkigu kontagai. Eztabaida horretan Zeusek esan zuen gizon-emakumeen hartueman sexualetan emakumearen tamainako gozamenik ez zuela gizonetzako inoiz ezagutu. Hera, bere emaztea, kontrako iritzikoa zen. Auzia konpontzeko Tiresiasengana jo zuten, ezen Tiresias bi sexuak ezagututakoa baitzen. Izan ere —eta betiere mitoari jarraikiz—, ba omen zihoan halako batean Tiresias basoan eta bi suge elkarrekin lotuta ikusi zituen; makila bat hartu eta kolpeka biak banatu zituen. Ekintza horren ondorioz emakume bihurtu zen. Handik zazpi urtera, baso berean suertatu zelarik beste bi suge elkarrekin lotuta aurkitu zituen, makila hartu eta horiek ere bereizi egin zituen. Ekintza haren ondorioz jatorrizko izaera berreskuratu zuen Tiresiasak.

Tiresiasak bazekien bi sexuen gozamenen berri, eta oraingo auzian Zeusen aldeko erabakia hartu zuen. Herak, umiliazioa jasan ezinik, mendekua hartu zuen, Tiresias itsututa utziz. Zeusek, harekin kupiturik, etorkizuna aurrirusteko dohaia oparitu zion. Ordudanik Tiresias Antzinateko aztirik ospetsuena da. Eta izan zuen non frogatu bere dohai jainkotiarra, Tebasen alegia. Izan ere, Tebaseko hiria *The Waste Land* poemako antzutasun berberak zuen errenditua. Ediporen gurasoen gorabeherak sekulako izurritea ekarri zuten Tebasera. Gatibu zen gizaki horrek, ordea, onurarik ere ekarri zion hiriari. Izan ere, Tebas hiriaren inguruan ba omen zegoen esfinge ikaragarri bat, eta Edipok hango hiritarren kontura bizi zen esfingearen morrontzatik libratu zuen hiria. Esfingeak galderak egiten omen zizkien bidaiariei eta erantzuna asmatzen ez zutenean irentsi egiten zituen. Edipo izan zen bakarra esfingearen galderari erantzun zuzena ematen; ondorioz, ez zen harrezkero Esfingetik izan, amildegian behera betiko desagertu baitzen. Horixe da Arestiren honako bertso hauek ulertzeko testuingururik egokiena:

Ezpaitzekidaten benetan erantzuten,
mugitu ezineko itxura hartu zuten
herio geldiaeren mustur zimeldua. (*M.b.*, 191)

The Waste Land izeneko poeman agertzen da goragoko orrietara bildu dudan Tebasiko izurritearena:

(33) Fryek honela interpretatu du irudi hori: “En la sección final de *The Waste Land* la capilla peligrosa representa el mundo subterráneo de la muerte y del enterramiento, la tumba de la que Cristo resucita” (1963: 101). Nik gehiago uste dut sinismenaren faltaz eta fede sekularizatu baren egoera modernoaz diharduela Eliotek.

... I who have sat by Thebes below the wall
And walked among the lowest of the dead (Eliot, 62).

(Nik, Thebas hiriko harresiaren barrenean eseri nintzena
eta hilik azpikoenekin ibili nintzen honek) (1983: 140).

Baina Tebas hiriko harresiaren barrenean eseri zen horixe bera da, eremu lehorra gibelean zuela, *The Waste Land*eko urertzean arrantza egite aldera eseri zena:

THE WASTE LAND	MALDAN BEHERA
I sat upon the shore Fishing, with the arid plain behind me Shall I at least set my lands in order? (Eliot, 69)	"Gauerdi batekin agertu zen arraina, zilarrezko ezkatat eta buztan apaina: Eznuen konprenitu nundik etorri zen. Goizaldean, noski, paratu zen marean, ta gero sartu zen jarri nion sarean, ihesi neugnantza ahalik lasterren." (<i>M.b.</i> , 192)
(Ur bazterrean eseri nintzen Arrantzan, ene gibelean landatu idorra ordenatu ahal izanen ote ditut inoiz ene lurraldeak?) (1983: 151)	

Bere gurariak galdurik dagoen *Hariztiako* heroiak ere badaki arrantzaren berri. Arrainari buruz aspaldi esana du I. Sarasolak, Kristoren sinbolo ezaguna dela, kristautasunaren lehen iruditeriakoa. Hortik aurrera ez da harrezkero ezer gehiago aurreratu. Arrainarena ere Elioten poemaren testuinguruan kokatuko nuke nik. Izan ere gure protagonistaz ere esan baitaiteke angloamerikarraren poesiakoak zioena: "I too awaited the expected guest" ("Etortzeaz zegoen gonbidatua igurikatu nuen nik ere") (1983: 140): *The Waste Land* ez da iritsiko halakorik; bai, ordea, Arestirenean. Fryek modu honetara azaldu zuen arrantzaren auzia:

The Tempest emplea el tema del romance del príncipe que llega a tierra extranjera y se casa con la hija del rey. En las historias del tipo de San Jorge o Perseo el rey es viejo o sufre de una herida misteriosa que simboliza la impotencia sexual; el país que gobierna es un país desolado, con principios de simpatía mágica, y está asolado por un monstruo marino por la misma razón. El héroe mata el monstruo y hereda el reino (1963: 100).

Era guztietara, *Hariztia* poemako heroiak indarge agertzen zaigu, hurrengo poemetan hartuko duen indar eta kemen gaingizakiaren aldean kuxkur eta errenditua. Elioten "Sweeney agonist" (Eliot 1991: 49, 60) bezala, ahulduta agertzen zaigu, eta horregatik pairatzen du bi animaliek sofriarazten dioten infernua: "koba sakonetik irten duen sugeak/egunero dizkit moztatzen bost erpeak" (*M.b.*, 191). Arraina iristearekin batera, ordea, askatasunaren brintzak ere iritsi dira *Hariztiako* heroiarentzat:

Bere aginekin eman zidan dolore,
kolore denetan: gorri, beilegi, more,
ikusten bainizkion begi biribilak,
guztiarekin, bere hegal zimelak
ebaki zizkidan tenorean kordelak,
geldiro libratu nire orkatilak (*M.b.*, 192).

Arraina elementu anbiguoa da oso poema honetan; izan ere, batetik torturatu egiten du heroia, bestetik askatasuna dakarkio. Hori bai, azken hau gerta dadin, beste animaliekin batera³⁴ heroiak hil egin beharko du arraina.³⁵ Batetik, beraz, infernuko tortura giroan dabil heroia; bestetik, berriz, infernu horretatik ihes egiteko ahalmena emateko gai den elementua da arraina.³⁶ Bigarren hari honi tira egingo bagenio, goragoko ahapaldian agertzen diren koloreak aztertzen jarri beharko genuke: gorri, beilegi eta more. Hiru kolore horiek Espainiako Bigarren Errepublikako banderaren koloreak dira. Arrasto horri jarraituz, hurrengo asozazioak esaten digu, Errepublikaren eguna noiz ospatzen den: apirilaren 14an. Zergatik dio Eliotek “April is the cruellest month?” (Eliot, 53). Negutik udaberrirako igarotze edo sasoi erditzearekin batera, Mendebaleko kulturak badu beste arrazoirik horrela izan dadin: Kristoren heriotza. Ez ahaztu, bestalde, Bazko³⁷ igandean ospatzen dela Euskal Herrian Aberri Eguna. *Love-mendiako* naturaren berpizkunde eta negu antzuaren heriotzarekin batera, udaberria dator, Errepublika errenditu baten infenualdiaren ondoren, berpizkundearen eta amets gogo-betearen garaitza dator:

Baratz honetara atzo nintzen etorri.
Kolore guztiak, beilegi, more gorri,
lilietan zaizkigu agertzen hemendik (*M.b.*, 204).

Hariztiako gatazka-zelaian sofrikario izan diren koloreak, argiaren eta garaitzaren eredu gisa haizatu dira *Love-mendian*. Horra, berriz ere, Frye-ren interpretazio sinbolikoa, betiere Elioti buruz ari zaigularik:

(34) Gogoratu, bestalde, Danteren poeman, Infernuaren hasieran, hiru piztia agertu zitzaizkiola protagonistari.

(35) “Pour ailleurs, la forme même du poisson rappelle la forme du phallus et laisse certainement entendre ici que la castration symbolique causée par le serpent/dragon, surgi des profondeurs de la terre et de la nuit, va prendre fin, que Joane a passé, avec succès, la première épreuve et qu’il recouvre sa qualité de mâle” (Arkotxa 1993: 95).

(36) A. Arkotxak ere jaso du tortura edo kastrozioaren errituala: “Nous avions déjà noté dans *Hariztia* la mutilation rituelle que subissait le héros significativement mordu par le serpent chtonien, nous remarquons cette fois qu’un rituel similaire apparaîtra, de façon beaucoup plus évidente, dans le chant B10. Anticipons légèrement sur les événements pour indiquer seulement que le parallélisme entre l’épreuve endurée par Joane et la Passion endurée pour le Christ sera la conséquence naturelle de toute une constellation d’images dont l’arbre est le centre” (Arkotxa 1993: 121).

Arbolaren balio sinbolikoaren hausnarketan ere, ez datoz bat Arkotxaren bidea eta nirea. Oraingon ere, bere lan guztian zehar metodologikoki egin ohi duen gisa, arbolaren maila arketipikora joan zaigu Arkotxa. *Hariztiako* Arbolatik, gurutzeko arbolara. Eta, egia da, maila sinboliko batean zilegi dela halako parekotasunik. Honetan ere, Arkotxa Durand-en jarraitzaile dugu.

Nire bidea bestelakoa da. Ohartua nago, halere, arbolaren inguruan egindako ibili-inguru luzea dugula *Maldan behera*: hasi *Hariztian* heroiaren borondatez landatu den arbolarekin, eta poemaren amaiera aldera Paradisuko arbola birsortu berriarekin bukatu.

(37) “La pascua representa el final de un largo período de simbolismo religioso en el que se pensaba que ‘un dios agonizante’, un espíritu que representa la fertilidad de la Naturaleza, movía y resucitaba de nuevo, normalmente en una fiesta de tres días. La información sobre los cultos de Adonis, Atis, Osiris y otros, coleccionados en *The Golden Bough*, de Frazer, es citada por Eliot en las notas. En estos ritos se asociaba una rosa roja o púrpura con la sangre del dios: esto aparece en los jacintos de *The Waste Land*” (Frye: 1963: 95).

El fondo está constituído por un mito de la Naturaleza, el paso del invierno a la primavera, del mar y de la nieve a la lluvia primaveral, de la edad avanzada a la juventud, la belleza durmiente despertada por un príncipe encantador. Pero si el monstruo es el invierno, el héroe ha de entrar en él y salir de él, como Jonás en la Biblia, ha de morir y renacer. No hay monstruo en Eliot, pero hay vestigios de sus fauces abiertas en las referencias a las 'fauces muertas de la montaña con dientes cariados' (gogoratu *Maldan beberako* 'bere aginekin eman zidan dolore') (...) Con el tema de la muerte y de la resurrección la historia del matador del dragón se funde con la historia del dios muriente (1963: 100).

Oso anbigua gertatzen da, baina, arrainaren irudia, bi alderdi kontrajarriak bil-tzen dituelako bere baitan. Gure asoziazio hariari jarraituz, pentsa liteke, modu sinboliko batean, eta gainera sinbolo ilaun eta nahasien artean Espainiako Guda Zibilaren ondorioak ere ez ote zituen poetak testuaren matazan bilbatu: Errepublikaren errenditu bat, eta bururik altxatu ezinean legokeen Euskal Herria Infernuko indarren menpe. Zerk zilegiztatuko luke horrelako interpretazio bati ere arnasa uzten hartzea? *Hariztia* poema berean agertuko zaigun Arbola litzateke gure interpretazio honi babesa emango liokeen elementu sinbolikoa. *Hariztiako* basamortuan honako hau da Arbolaren egoera:

THE WASTE LAND	MALDAN BEHERA
"(...) what branches grow (...) and the dead tree gives no shelter" (Eliot, 53)	"arbola adar-gabeen pareta naiz" (<i>M.b.</i> , 190)
"(...) zer kimu sortzen da (...) eta zuhaitz hilak ez du babesik ematen" (1983: 128)	

Heroiaren ekintza borondatetsu eta kementsuaren bidez arbolari odol-bizitza eman zion:

THE WASTE LAND	MALDAN BEHERA
"(...) What have me given? My friend, bood shaking my heart" (Eliot, 68)	"(odola) bihotzetik ugari atera nuena" (<i>M.b.</i> , 192)
"(...) Zer eman dugu? Adiskide enea, odola ene bihotza eragiten" (1983: 150)	

Hariztiatik Lore-mendiaraino, "urte beteko arnegazioa" (*M.b.*, 205) sofritu behar izan du naturak, sasoiaren joan-etorri horretan:

That corpse you planted last year in your garden,
Has it begun to sprout? Will it bloom this year?
Or has the sudden frost disturbed its bed? (Eliot, 55)
(“Igaz zure lorategian landatu zenuen gorpu hura,
Hari al da kimatzen? Aurten loratuko ote da?
Ala ustekabeko ihintzagarrak³⁸ hondatu zion ohantzea?”)

(38) Cf. *Hariztia*: "Gaueko izotzak / arantz zorrotzak / mertxiketan sartu ditu" (*M.b.*, 193).

Eliotek ere honela zioen *The Waste Landen*: “You gave me hyazinths first a year ago” (57) (“Duela urtebete eman zenizkidan lehenengoz hyazinthoak”) (1983: 128). Bai, *Loramendiarekin* loratu da: “Armenda loratuen parena naiz orain” (*M.b.*, 204). Beraz, badakigu jada, arbolaren loratzeak bizitzaren ernaltzea irudikatzen duela, baina beste mailako sinbologiarik besarkatzen al du arbolak gure kasuan? Bistan da, “arbola adar-gabea”k (*M.b.*, 190), gero heroiak bere baitatik ateratako odolaz zipriritzen duenak, alegia, baduela zer ikusirik euskaldungoaren sinbolo den arbola bedeinkatuarekin. Horra zer idatzi zuen Arestik *Godalet-Dantza* poemaren giltzarrian:

Eta badira orain mila eta ehun urte, Iainkoak iar zezanetik bere herririk maitteenaren (Maite ditunak zigortzen ditu Iainkoak. Berak esana.) Zuhaitza den sinboloa. Bertutez berpiztu zen Bildots iainkotierra. Bertutez darraio oraino zutunik, gerla tamalgarri baten ondoan ere (bertutez, mirariz) Haritz gizatiarra (Aresti 1986: 1, 13).

Beraz, nire lanari ezarritako muga metodologiko batzuen ondorioa da honako bide hau: *Maldan behera* > *Eliot, Maldan behera* > Arestiren beste poesia lanak, *The Waste Land* > *intertextualitatea*. Aurrerago Gernika-ren eta Picassoren aipamenak agertuko zaizkigu; eta, horiekin batera, beste guda bateko lekuko aipagarriena: Goya. Haren Maiatzaren 2ko fusilaketaren oihartzuna ere testuak eskaintzen dituen irakurketaren muga barruan bil daiteke.³⁹ Beraz, hiru kolore, hiru piztia eta hiru urteko guda. Maila tematiko batean, elkarren alboan joan daitezkeen elementu horiei, maila sinbolikoago batean Jesukristok infernuetan iragandako hiru eguneko epealdia gaineratu behar litzaieke. Azken finean, Arestik darabilen iruditeria ez al da Lizardik ere, bere poeta kuttunak, erabili zuen berbera? Izan ere, sasoiaren joan-etorriaren metafora unibertatsala baita, ba al dago lekurik irudi horrekin poesiari egin ez denik? Lizardik honela irudikatu zuen etorkizun itxaropentsua:

Orain eguzkiz yautzi zan
asaba zaarren baratza;
ordun, zuaitzak igoaz;
ordun baratza leeneratu zan
mugak berriro zabaliz.
Ta leen ikusi-gabeko
zuaitz berri bat zegoan
erdian, guzien buru...
Aren gerizak erri-baratzak
ezin-ilkor egin ditu.
(X. Lizardi, *Olerkiak*, Donostia, Erein, 1983, 195-196)

(39) Hauxe da *Judizioa* deritzan poemako lehen ahapaldia:

“Arima penatuak afusilatuko
dituzte arratsaldean. Eta belaunbiko
Goya miragarri bat kemen gabe dago;
eta bere kapela zuen erauntziko
burutsik balego...” (*M.b.*, 218)

Eremuko heroiaren eta Jesukristoren nekaldi/desertualdiaren solasa atergabea da *Hariztian*⁴⁰ hasi eta *Lore-mendi*araino. Horixe da, ordea, Jesukristoren hiru eguneko infernualdia: *Hariztiatik Lore-mendi*araino egiten den ibilialdiaren oinarri sinbolikoa. Aurrerago aztertu ahal izango dugun bezala, hiru dira *Hariztiatik Lore-mendi*ara igarotzen diren egunak. Infernualdi eta negualdi sinboliko baten fresko oparotzat har daiteke guztia. Eta, Jesukristoren pairamenak eta berpizkundera une honetan, *Hariztiako* poema honetan hain zuzen, aipatzea ez zait inondik ere gehiegikeria iruditzen. Izan ere, kontuan hartu beharrean gaude Jesukristoren inguruko pasadizo eta nekaldiak direla poemaren ardatza. Eta ardatz horren inguruan sortu eta garatutako asoziazio eta irudi sinbolikoez ehundutako poema dugula *Maldan bebera*. Dantek ere, hiru egun behar izan zituen infernutik Paradisura zeraman bidea betetzeko. Hona zer dioen N. Fryek:

El viaje de Dante a través del infierno comienza en la tarde del Viernes Santo, y emerge en la otra parte de la tierra el Domingo de Pascua por la mañana. Así, su viaje se acopla dentro del ritmo de tres días de la redención, en que Cristo es sepultado el Viernes por la tarde, descendiendo al infierno el sábado y resucita el domingo por la mañana. De manera semejante a lo que ocurre en la primera sección de *The Waste Land*, *The Brial of the Deed*' (1963: 94).

Horra, Eliot gogoan, zein konklusiotara iristen den Frye:

Otro monstruo es matado por Jesús en su victoria de Pascua sobre la muerte y el infierno: el leviatán del Antiguo Testamento, un monstruo marino que es el mar, en cuanto que es la muerte y el infierno, y también el maligno, la serpiente del Paraíso, que se describe en *The Rock* como "la gran serpiente en el fondo del abismo del mundo". En la Biblia, ella o un monstruo semejante se identifica también con el reino de la tiranía, Egipto, Babilonia y la ciudad fenicia de Tiro. Así, el mundo necesitado de redención ha de concebirse como prisionero en el vientre del monstruo, adonde descende el Mesías, como Jonás, para librarlo. (...) El mundo a redimir está simbólicamente bajo el agua lo mismo bajo tierra, lo que da pie al simbolismo del pescar en los Evangelios, estableciendo un parentesco con el "rey pescador" del romance. El rey pescador de Eliot, sentado melancólicamente en la ribera al final del poema con la 'árida llanura' detrás de él... (1963: 101-2).

Nik atal honetan, aurreko lan interesgarri guztiak estimu handitan hartu ondoren, Eliot-en eragin zuzen eta zeharkakoei arreta berezia jarri nahi nieke. Izan ere, Eliot-en *The Waste Landek Maldan bebera* poeman izan duen eragin zuzena handia baldin bada, nago ez dela izan ahulagoa zeharkakoak izan duena. Zeri deitzen diot zeharkako eragina? Bada, Eliot-en poeman zantzuak besterik ez lirerateen zenbait intuizio, eta Arestik gerora garatu egin dituenak. Alegia, intuizio horien jatorria Elioten poeman legoke, Eliotena litzateke aurkikuntzaren iturria, edo beste modu batera adierazita, Eliotek zabaldutako bideetatik dihardu Arestik.

Irudipena dut badirela *Maldan Bebera* poeman zehar irudi asko, oso zailak lireratekeenak azaltzen ez bada ritualizazioaren eta majiaren iturrietan arretaz begiraturaz. Alde horretatik laguntza bikaina eskaini didan liburua da gorago aipatutako Fraz-

(40) Zantzuak: "Barautan", "ken hadi hemendik", "Nire ezpainenetan dagoen ur gazia / oraintxe kentzeko, egin zaidala grazia" (*ib.*, 191).

rrena. *The Golden Boughen* orrietan aurkitu dut, esate baterako, Haritzari buruz orainartean inon irakurri ezin izan ditudan moduko azalpenak. Honela zioten *Maldan beherako* bertsoek:

Haritz bedeinkatua
adoratu nuen
Nire belaunak
lurrean jarri
nituen.
Ordu hartan
nik eznekien
zerk iharrosi
ninduen.
Haritz bedeinkatua
adoratu nuen (*M.b.*, 192).

Eta, zer egokiago, lerro horien muinera iristeko, Frazerren azalpenak baino:

‘Tenplu’ adierazteko hitz teutoniarrek aztertzean, Grimmek dio beharbada germaniarren artean jainkote girik zaharrenak basoak izango zirela. Nolanahi ere den, zuhaitz-gurtza ondo frogatuta dago ariar enborreko europar familia handi guztietan. Zelten artean, ezaguna da druidek haritza gurtzen zutela, eta badirudi jainkote gi izendatzeko hitz zaharra jatorriz eta esanahiz latineko *nemus* hitzaren berbera dela (...), denek batera gurtzen zutela zuhaitz hori, eta haien sorlekua haritiz estalitako lurralde bat izan behar zuela (Frazer 1995: I, 166).

Ez dezagun ahaztu T. S. Elioten saio libururik ospetsuenaren titulua: *The Sacred Wood* (Baso Sakratua, 1920an argitaratua). Danteren eta Virgilioren iturrietan dago, ziur asko, titulu horren zergatia. Frazerren *The Golden Boughena* ere baden iturrian: Virgilioren *Eneida*. Horregatik zaigu hain oparoa Frazer, Erroma aurreko, garaiko eta ondorengo naturaren eta Jainkoen inguruko deskripzioetan. Arestik izan zuen, zalan-tzarik gabe, non ilustratu:

Haritzaren adarrak
mugituz bizi,
aita nirea
balitz bezala
emaro,
behar nuen
bendizioa
partitu zidan
luzaro.
Haritzaren adarrak,
mugituz bizi (*M.b.*, 193).

Bertso horien ondoren Arbolarena da hitza, eta heriotzak, orakulua bailitzan, eremu latz eta antzu hartatik alde egiteko bidea seinalatzen dio. Hona Frazerrek gaineratuko lukeena:

Zuhaizti sakratuak arruntak ziren antzinako germaniarren artean, eta zuhaitz-gurtza apenas desagertu den haien ondorengo artean gaur egun arte. (...)...ez

ziren kristautu ia hamalagarren mendearen azkenera arte. Batzuek haritz nabarmenei eta beste zuhaitz itzaltzu handi batzuei egiten zieten adei, haietatik erantzun orakularrak jasotzen baitzituzten. (...). Haizeak hostoak murmur jartzen dituenean, bertakoek izpirituaren ahotsa dela jotzen dute; eta inoiz ez dira pasatzen zuhaitz hauetako baten ondotik burua adeiki apaldu eta haren atsedena urratzeagatik barkamena eskatu gabe (Frazer 1995: I, 166).

Arbolak bere gurtzaile edo sazerdoteari zuzendutako aginduetako bat guztiz aipagarria iruditzen zait: "Senda luzea har ezazu, begiratu gabe atzera."⁴¹ Oraingoan, *Prelude à la musique de la danse* (Egan, 1986: 98), 1954-1955an idatzia eta J. S. Martinek argitaratua, ekarriko dugu gure esparrura. *Prelude à la musique de la danse* horretan hiria utzi eta desertuko bideari ekiten dion pertsonaia baten istorioa kontatzen zaigu.

Sarr nendin ene etxean, ilhun eta armarme-sarez eta hautsez beterik zegoen nire etxean, eta nehoi ezer esan gabe, lot nitzan ene liburuak, harr nezan orduan nuen ianzki apurra, eta arbuiozko keinu atzipekorr batekin ene ezpain bihurrietan, padurarantz ihoaten den bideari ekin niezaion...

Bideko herririka zorrotzetan behaztopatzen nintzen artean, nire hauzoen soak nituen nabaritzen, nire lepoan, iltze-mailuaren azpian, gabiaren azpian, zerraldo beltzeko zur-oletan sartzen den iltze bat bezala... finkaturik,⁴² nola baita ezarri Iainkoaren kopeta ukigaitzean gizonaren asturuaren prolemata.

—Zoro da; bai, zoro. Egitan du alde bere familietarik, gutiziatu ahal dezakeien onura eta probetxurik desiragarriena eskeinten draukotenean. (...)

Irauten dut bidean, ebiltan eta ebiltan, ... (Aresti 1986: 6, 98-99).

Eremuko bakartasunera erretiratzen edo ihes egiten du ipuin poetiko honetako heroiak. Aurrerago ikusiko dugun bezala, Jesukristo, Zaratustra eta Elioten irakaspenak bere baitan dauzka jada ahots poetiko horrek. Interesgarria da, ordea, gorago ikusi dugun Tiresiasen mitoaren antzera, bertso horrek guztiz ezaguna den beste mito baten oihartzuna dakarkigulako. Orfeoren mitoaz ari naiz, hain zuzen. Bai Tiresiasen istorioak bai Orfeorenak, iturri bera dute aspaldiko mendeetan: Ovidioren *Metamorfosiak*. Orfeoren amorante kuttuna, Euridize, suge batek ziztatuta hil da. Euridize Hadesera jaitsi da. Eta bertaraino iritsi dira Orfeo kontsolaezinaren negarrik. Hain zen handia Orfeoren sofrimendua non Hadeseko jainkoak berak ere kupitu egin baitziren. Euridize Hadesetik ateratzeko Orfeok baldintza bat bete behar zuen: Euridizeren aurretik abiatuko zen eta Hadeseko atea zeharkatu baino lehen ezingo zuen atzera begiratu. *Lizardiako* atalaren lehen ahapaldiak ere horren berri ematen digu: infernu imajinario batetik mundurako urratsa ematean, "ez nuen bihurtu bururik atzera" (*M.b.*, 195).

(41) Horra Frazerrek zer duen horri buruz: "Animalia emakumeek eramaten dute ibai ertzean, eta hura zeharkatuz beste aldera, eta han mortuan uzten dute noraezean piztieki jan dezaten. Gero emakumeak isilik itzultzen dira, atzera begiratzeke; begiradaxo bat egingo balute atzealdera, zeremoniak ez omen luke ondoriorik" (Frazer 1995: II, 225).

(42) Horra *Lizardia* poemako lehen ahapaldian ere agertzen zaiguna: "Senda erpinetik hartu nuen bidea; sentitu nuen han lepoan ingudea, baina ez nuen bihurtu bururik atzera" (*M.b.*, 195).

Egia esan, ez darabil Arestik *Maldan behera* poeman Antzinate klasikotik jasotako erreferentzia mitologiko askorik. Gure azterketa honetan Esfinjearena eta Orfeo aipatu ditugu, erreferentzia mitologikoen artean oso ezagunak. Tiresiasena Ediporen zikloan agertzen zaigu, eta gainera Arestik oso eskura aurkitu zuen Elioten poeman. Horrekin batera gaineratu behar da, poeta batengan nahiz irakurlearen eta kritikariaren baitan ezinbestekoa dela asoziazioaren bidea. Harira itzuliz, *Hariztia* poeman ba al dugu Orfeoren istorioaren inguruan ehuntzeko moduko elementu gehiagorik?

Beharbada badago bertso bat maitalearen heriotzaren oihartzun izan daitekeena: “eta maitalearen gorputz usteldua” (*M.b.*, 191). Izan ere, honez gero esan beharrik ere ez dago, *Hariztia* poema hau *Lur Eremua* dela eta *Infernua* ere badela: “Batzutan diotsat ilunpeko jaunari” (*M.b.*, 191). *Hariztia* poema *Love-mendiaren* erabateko inbertsioa da. Gainera bi poemen artean paralelismo handiak daude, ez bakarrik formalak, baita mamizkoak ere. Hori bai, betiere inbertituak dira guztiz. Leon Bloyk esango zukeen moduan, mundu honetako gozamenak infernuko oinazeak lirateke, alderantziz ikusita ordea, ispilu batean ikusiak bailiran. Frazerren laguntzarekin *Hariztia* arbolaren nondik norakoak aztertzeraz jarri naiz, baina arbolaren beraren sorreraz ezer gutxi esan dugu orainartean:

Hiru gorputzekin egin nuen arbola
sikuari, gero, eman nion odola,
bihotzetik ugari atera nuena.
Arrainen hegialak ziren bere sustarrak,
arrano zurien lumak ziren adarrak,
eta bere tronkua sugeen buztana. (*M.b.*, 192)

Seguru asko *Maldan beherako* ahapaldirik ilunenetarikoen artean gaude. Gorago idatzi berri dugun ahapaldian (“*Hariztia*” saila, 12.a/13.a), aurreko bi ahapaldiekin batera (11.a eta 12.a), sail honetan jaso diren bertsorik zailenak biltzen dira. Zaila esatean, interpretazioaren ikuspegitik hitz egiten ari naiz. Oso zaila da zehazten honako hau edo harako hura den, edo hau edo beste sinbolizatu nahian dabilen poeta. Auziari bizkarra emateko modurik dotoreena honako hau izango litzateke: iniazio borroka baten aurrean gaude, eta heroiak, ohorezko titulu hori eskuratu ahal izateko, nahitaez igaro beharra dauka frogatzen. Bachelard, Jung, edo G. Durand-en bidetara on deritzotenek erraza dute hemen. A. Arkotxak ere bere tesian halaxe egin du. Gure interpretazioa ere motz geldituko da, baina saiatuko da metodologikoki onartutako arau eta bideei leialki eusten. Egia da, baina, erritualizazioaren adibide bat delakoan gaudela. Hori bai, erritualizazio horrek naturaren emankortasunean edo antzutasunean ditu bere bi muturrak. Alde horretatik lehia berean ari gara “*Hariztia*” sail osoan zehar: nola bihurtu emankor lur lehorra. Eta horretarako, Eliotek halaxe aginduta, behin eta berriz gida-liburu bihurtu dugun Frazerrengana jo dugu:

Beste urrats bat Klaudio enperadoreak eman zuen, zuhaitz sakratuaren frigiari gurtza, eta beharbada Attisen errito orgiazkoak ere bai, Erromako erlijio ofizialari erantsi zizkionean. (...) Eta ez zen bakarrik odol-sakrifizioa egiten... harik eta, asalduraren eraldian eta minik sentitu ere egin gabe, beren gorputzean ebaikiak egiten zituzten buztinontzien puskez edo labanez, aldarea eta zuhaitz sakratua odolez zipritintzeko (Frazer 1995: I, 459).

Eta aurrerago honela dio Frazerrek:

Aldi berean, odoletan dauden bi gizonek lumatxak jaurtitzen dituzte eskutadaka, eta batzuk gorputz odolduei itsasten zaizkie eta gainerakoak airean hegatzaten dira. Odolak euriarena egiten omen du, eta lumatxek hodeiena (*ib.*, 109).

Beraz, garbi dago Frazerren ustetan, pasarte gehiagotan ere gauza bera azaltzen duen bezala, odola isurtzeak, zentzu majiko batean, euria erakartzeko asmoarekin zuen lotura zuzena. Eta guk badakigu *Hariztiak* duen premiarik larriena ur falta dela: landatu duen arbola sikuak (*M.b.*, 13) edo gorpuak, ura ezinbestekoa du ernalduko bada. Ahapaldi horrek guztiak Elioten *The Waste Land*eko bertso baten oihartzuna dakarkit irakurtzen dudak bakoitzean:

“That corps you planted last year in your garden”,
Has it begun to sprout? Will it bloom this year? (Eliot, 55)
(Iaz zure lorategian landatu zenuen gorpu hura,
Hasi al da kimutzen? Aurten loratuko ote da?) (1983: 130)

Galdera horri erantzuteko sasoiaren gurgpilean aurrera jo beharra dago eta *Love-mendiara* iritsi. Badirudi, naturak bere ernaltze-hiltze gurgpil atzerazezinean *Love-mendiara* garamatzala, basamortu eta lur antzu zena baratze eta lur emankor eta oparo bihurtuz. Baina ez gaitezen aurreratu.

Zerbait erants al dakiokoe animalien zatiekin eratu duen arbolari? Zein irizpide asoziatibori jarraituz antolatu du poetak gisa horretako arbola? Zein imajinario irizpideri jarraituz? Begiek agintzen ziotenari bakarrik jarraituz irits daiteke horrelako banaketa batera? Ze, sinbolikoki edo Mendebaleko kulturaren aspalditik datorren iruditeri usadioari jarraituz eratu izan balu poetak, sugeak arbolaren zuztarretan egon beharko luke. Baina ez beti, zeren egia da arbolari kiribilduta ere, Genesiko arbola berari lotuta alegia, ezaguna duela sinbolo hori Mendebaleko kultura kristauak. Sugearen lur propiala, ordea, lurra da; lurraren azpiak direla gaineratuko bagenu, are zuzenago ibiliko ginatke. Zaratustrarentzat ere lurreko animaliarik zuhurrena omen sugea. Sinbolika kristauan infernuko indarren aliatua da beti. Lur azpiko ilunetik altxatu eta argira, jainkoaren jabetza litzatekeen esparrura, abiatu ohi da sugea. Frazerrek ere jasotzen du bere majia eta erlijioari eskainitako liburu eder horretan beselako erritualizaziorik:

Narrasti horietako baten larrua esekitzen dute, isatsa behera duela, herriko plazako zuhaitz garaienetik, urteroko zeremonia batean (Frazer 1995: 147).

Kontua da badugula Arbola. Heroiaren borondateak sortutako emaitza da arbola hori. Arbola fundazional horrek, haritz bedeinkatu horrek, badu asoziazio mailan loturarik Arestik berak egingo duen bidearekin ere. Izan ere zer da *Hariztia*? Aresti bera jaio den sorterrria? Horra *Maldan behera* idatzi zen garai beretsuan idatzitako *Bizkaitarra IV*-ko bertso hauek:

Katigu neuken ekatxa
Area peko sustar sakonak
egin nabenak aretxa. (Aresti 1, 1986: 63)

Baina nola lortu du hori? Nondik datorkio, baina, gurariak galdurik eta “gizona zen emazte urrikarri” genuen heroiari ekintza hori burutzeko kemena? Zeren *Hariztiako* 6. ahapalditik aurrerantzean heroiari buruz dauzkagun berriak, ezindu eta errenditu bati buruzkoak dira:

Haitz gorri⁴³ beltzetik datorren arranoak
moldegazki lotzen dizkit anka-besoak,
eta laket bizian etzaten da lotan.
Koba sakonetik irten duen sugeak
egunero dizkit moztutzen bost erpeak;
hegaztinari zaio hurbiltzen narrasten. (*M.b.*, 191)

Batzutan diotsat ilunpeko jaunari:
Pozetan negarrez, doloretan kantari,
gizona zen emazte urrikarria nauk.
Nire ezpainetan dagoen ur gazia
oraintxe kentzeko, egin zaidak grazia:
Ezin paira nitzake premia gogor hauk.

Bere aginekin eman zidan dolore,
kolore denetan: gorri, beilegi, more,
ikusten bainizkion begi biribilak
gutziarekin, bere hegal zimelak
ebaki zizkidan tenorean kordelak,
geldiro libaturik nire orkatilak.

Eta indarrarekin eman zuen bizia.
Nire sabelean mendekuzko zuzia
izar baten moduan izeki zitzaidan.
Nire etsaiak zeuden lekurantz joan nintzen;
biak nituen hil, eta eguzki-brintzen
edertasun zabala argitu zen nigan.⁴⁴ (*M.b.*, 191-192)

Hariztiako 8. ahapaldiko lehengo bertsoak dio arranoa eta sugea kontalari poetikoaren lagunak direla. Sail bereko 6. ahapaldiak, ordea, bestelakorik adierazten digu, ezen sugeak egunero jaten baitizkio heroi makalduari bost erpeak. Beraz, gutxienez aurrera genezake Zaratustraren mendiko lagunen motiboa beste nahasiago batzuekin batera agertzen zaigula bertso honetan, Kristoren gurutze inguruko pairamenarekin, besteak beste:

(43) Honela dio Arkotxak bertso horiei buruz: “L’évocation du rocher rouge renvoie sans nul doute, à l’origine, au désert évoqué par Ezéchiél dans la *vallée des ossements*” (1993: 92).

Kontua da irudi hori *Tbe Waste Land*ekoa dela, eta oin-oharretan Eliotek argiro azaldu zuela nongo iturrietatik ibili zen: Ezekiel profetaren irudikazioetan. Cf. Aldekoak (Argitaragabea: 65) kordelak eta Ezekiel elkarren ondora ekartzen zituen.

(44) Honela dio A. Arkotxak bere tesian: “Nombreux sont dans ces vers les termes appartenant au même champ sémantique: la lumière. Images de la torche (cf. chant EI5), de l’étoile, du soleil, verbes brûler, s’illuminer. L’expression méthaphorique ‘et la grande beauté/des rayons du soleil s’illumina en moi’, marque le renouveau de Joane et fait apparaître le soleil comme une puissance bienfaisante qui a vaincu les forces maléfiqes des ténèbres. Joane est un homme debout, il n’est plus attaché et humilié, il est, à ce moment du récit, tel le ‘Christ sol salutis’ (Durand 1978: 167). Il y a, par conséquent, un isomorphisme évident entre le soleil et l’homme victorieux” (1993: 96-97).

Nire ezpainenetan dagoen ur gazia
 oraintxe kentzeko, egin zaidak grazia:
 ezin paira nitzake premia gogor hauk. (*M.b.*, 191)

edo, *Hermita eroria, hobietako lauza*. (*ib.*, 191) edo, *bibotzetik ugari atera nuena (odolaz ari zaigu)* (*ib.*, 192). Gauzak horrela, ezin ukatu poemako kontalariaren ahotsean eta egoeran, Jesukristoren sofrikarioa eta nekaldia gogorazten digun imajinarioa.

Galdera honako hau litzateke: zergatik ari da sofritzen *Hariztiako* protagonista hori? Poemaren testuingurua aintzat hartuz gero erantzuna bat eta bakarra da: lehortea eta antzutasuna lirateke arrazoiak. Gauzak horrela, esango nuke euria erakartzeko erritualizazio baten aurrean gaudela. Gatozen, berriz, Frazerren hitzetara:

Alde honetatik, erregearen herio-epaiari bide ematen omen dion ezaugarria oso adierazgarria da: bere emazte ugarien sexu-grinak ase ezin ditueanean; bestela esan, partez edo osorik bere askazia ugaltzeko gai izateari utzi dionean, heltzen zaio hiltzeko eta ondorengo indartsuagoari lekua uzteko ordua. Erregea hiltzeko ematen diren beste arrazoen aldean, beste honek zera iradokitzen du, gizonen, ganaduen eta uztaren emankortasuna erregearen sormen-indarraren menpe dagoela sinpatiaz, hala non indar horrek erabat huts egiteak gizon, abere eta landareetan ere pareko hutsegitea lekarkeen, eta horrenbestez berandu baino lehen bitzta osoaren iraugitzea ekarriko lukeen: bai gizonena, bai abereena, bai landareena. (Frazer 1995: I, 362)

Ez al dago *Hariztiako* protagonista —“Nire gurariak galdurik”, “nire arima dago mirari baten zain”— Elioten *The Waste Landeko*aren egoera animiko beretsuan?

By the waters of Leman I sat down and wept (...)
 while I was fishing in the full canal (...)
 Musing upon the king my brother's wreck
 And on the king my father's death before him. (Eliot, 60)
 (Lemango uren bazterrean eseri nintzen negarrez (...)
 Ni kanale uherrean arrantzan ari nintzen artean (...)
 Ene anaia erregeren hondamendiaz eta bera baino lehengoko
 Ene aita erregeren heriotzaz gogoetan) (1983: 137: 138)

Nor da, ordea, erregearen seme hori? Hona erantzuna:

Eliot concibió el poema de acuerdo a la leyenda del santo Grial⁴⁵ que Jessie L. Weston recoge en su libro *From Ritual to Romance*. En las notas que acompañan al poema, Eliot expresa personalmente su agradecimiento a la señora Weston por haberle facilitado la idea para la estructura de la obra. El libro en cuestión trata sobre la conocida leyenda iniciática y medieval del santo Grial, y de los ritos mágicos de fertilidad que subyacen bajo su trama, siendo posteriormente absorbido por el ritual cristiano. La historia dice así:

(45) *Haserre-dantza* ipuin poetikoan “zilharrezko kanderailuak” agertzen zaigu. Elioten estilora idaztitako oin-ohar batean adierazten zaigu *Ihoannes Theologianoaren Apocalipsea edo Rebelazioneatik* jasoa dela. T. S. Eliotek, *The Waste Landen* “sevenbranched candelabra”z mintza zaigu. Elioten kasuan Griaren erritualetik jasoa da. *Maldan behera* poeman “kandelelan ikusiz eulien hegialak” (*M.b.*, 191) bihurtu zaigu.

Existió una vez un reino llamado La Tierra Baldía, cuyo rey quedara estéril como consecuencia de una herida sufrida durante el transcurso de una batalla en sus órganos genitales. Simultáneamente, esta Landa Gastada que se extiende casi desde Burdeos a las cercanías de San Sebastián, se tornó también estéril en analogía a la herida del Rey Pescador. La forma más particular en que se manifiesta esta esterilidad es en la escasez de agua; las gentes sufren el azote de la sequía. Sólo la llegada de un héroe puede acabar con este lamentable estado de cosas. (Avantos Swan, *La Tierra Baldía*: 28)

Arestiren poemako *Hariztiako* ahots poetikoak zera adierazten digu: “nire arima dago mirari baten zain.” (*M.b.*, 190). Zer da, baina, bi poemetako bertso horiek hain gordin oihukatzen duten eskaria? Elioten kasuan berpizkundera da eskari horren izena. Izpiritualitate sendo baten eskaria da berea. Zibilizazioaren norabide baldar eta okerra aldatzeko modu bakarra atzean utzitako izpiritualitate iturrira itzultzea litzateke Eliotentzat zuzena. Kristautasun tradizionaletik Mendebaleak mendeetan zehar edan duen izpiritualitate erlijiosoaren eskaria da. Horregatik *The Waste Land* agertzen diren Elizak daude hutsik, haize danbatekoen kapritxora. Soilik erlijioak eskain lezakeen sendotasun moralik ez dagoelako da amodioa ere antzua. Danteren garaitik aurrera gero eta noragabetuago dabil gizartea, horixe da Elioten mezuaren oinarria.

Elioten kasuan, berpizkunde hori gerta dadin, erregearen antzutasun sexualak desagertu egin beharko du; eta Arestirenean berriz, protagonistaren kemen eraberritu eta indarberrituak soilik ahalko du irauli, ahuldadeari amore ematearen ondorioz, protagonistak bizi duen egoera antzu eta agonikoa. Tenore horretan iristen da arraina, heroiairen lokarriak askatzen dituena. Arestik, *200 puntu* izeneko poeman, bada-rabil lehendabiziko ahapaldietan gizakiaren antzutasunaren oihartzunik:

Nire erresuma, handiaren herena.
Orain emanen nuke, lo-aldi baten truk (...)
Ukatu zidan bein, niri gizontasuna
Hautatu nau errege eremu batean
Leporatu zidan, zama horren astuna.
Lur eder honen jabe, egin nauenean
Ez nuen ikusi, hemen ezein arbola
Etzegoen urikan, hemengo lurean.” (Aresti 1986: 1, 166-167)

Arestirenean nahiz Eliotenean kemenak eta ahalmenek hartueman edo lotura zuzena dute naturaren eraberritze edo ernaltzearekin, berpiztearekin alegia. Eliotek iturri antropologikotzat erabili zituen Frazer nahiz Weston anderearentzat, gaitasun sexuala korrespondentzia estuan dago naturaren eraberritzearekin. Horregatik dio Frazerrek buruzagien arte eta ahalmenik miresgarriena “Euriaren egile” izatean zetzala:

Buruzagi batek euririk eragin ezin badu, ahal duen beste norbaitengandik lortu beharko du. (...). Horregatik, tribu horietako buruzagi gehienak eurigileak dira, eta herritarrei sasoa denean euria emateko boterearen araberrako ospea izaten dute (1993: 134).

Hain zen hori horrela, non erregea kateekin edo sokekin lotzen zituzten lehorre garaietan:

Bere hegal zimelek
 ebaki zizkidan tenorean kordelak,
 geldiro libratu rik nire orkatilak. (*M.b.*, 192)

Gorago "*Prelude à la musique de la dance*" (From "*Suite des dances souletines et mixaines*") ipuinaz jardun dugu. *Godelet-dantza* eta *Haserre-dantzarekin* batera ikustekoa da ipuin hori, guztiak ere Arestiren zuberotar sasoikoak baitira. Nietzschek Zarastura pertsonaiaren bakarzaletasuna eta hiriko jende arrunt baina krudelaren konpainiatik ihes egin beharra, norbere baita garatzeko lehen baldintza gisa dator ipuin horretan. Baina horrekin batera, begibistakoa da, baita ere, *The Waste Land* eta Elioten poesiaren igurtzia. Horra Eremuaz egiten den deskripzioa:

Maurtuan ezker, edireiten dut, uste nuen baino laketgarriago, gorkugarriago dela. Igeritan dut haren gelditasunean, haren eihartasunean. Ikazten naiz han eztagozin zuhaitzetako enborretarik, aspalditik ebagi diren adar kimudunetara igaitetkotz, zumarr batek ezin iasan ditzakeien madari, marrubi, gerixe eta mertxike, umo, zorhi, gozo eta ezti batzuk dastatzekotz. Hau dut gonburua, mukarua. (*Egan*, 1986: 99)

Garbi antzeman daiteke ere Zaratustraren eragin erromantikoa, desertura erretiratzea, benetako salbazioa han dago, desertuan, zibilizazioari ihes egite horretan. Ez da hori gehien axola zaiguna hemen. Nire hipotesia da, jada, ipuin horretantxe bertan umotzen hasi zirela, urte batzuk geroago *Maldan behera* poeman bilduko zituen irudiak eta imajinarioa. Esate baterako, kanpora ditzagun irudi hauek: "han eztagozin zuhaitzetako enborretarik, aspaldi ebagi diren adar kimudunetara" (1954/55) eta "arbola adar-gabeen parena naiz ni" (1959). Eliotek, berriz, honela dio *The Waste Land*: "... What branches grow.../...And the dead tree gives no shelter" (Eliot: 53).

Nire ustez, zilegi litzateke 1986an argitaratu ziren ipuin horien eta *Maldan behera* rako zenbait irudiren arteko konparaketa, esate baterako:

"PRELUDE A LA MUSIQUE DE LA DANSE"	HARIZTIA
"Zerarren etorr hendin nire bakartegira? Hemen eremuaren elkorrean egunaren zigorrian, gauaren hotzean, eztiagon aterperik. Zerarren etorr hendin? Gose eta egarri izaitezko? (...) Ihoa, ihoa, laisterr, hadi itzul lehen-baino-lehen, hire huriaren ugaritara, nire huria eta ugaria lehen zanetara, huria inguratzen duten zelaietara." (1986, 1954-55an idatzia)	"Horko bidea gaitza dela, ezta kamino zabala (...) Basamortua arantz-ortua laga zazu berehala . Etorri zinen haranetik estrata luze batetik: orain zu zara itzuliko gauza guztiak utzirik (...) . Bihurtu zaitetz haranera, hemen aspertu bazara. Senda luzea har ezazu... zure gogoa ezta, gajoa, itzuliko eremura." (<i>M.b.</i> , 193)

Eremura “bustirik ene adatsa” (1954/55) iritsi da Arestiren heroia. Eliotek, berriz, “and your hair wet” (Eliot, 54) zioen bere poeman.

2.2. Lore-Mendia

Gure azterketarako balio digu ispiluaren jolasak. *Hariztia* eta *Lore-mendia* aurrez aurre jartzea litzateke egokiena, bien arteko harreman estuaz ohartzeko. Nik uste bi egoeren arteko oposizioa erabatekoa dela: infernuari paradisia kontrajartzen zaio. Horra zer dioen N. Fryek sinbologia mota horri buruz:

Para los poetas con imaginación religiosa hay también cielo e infierno, las realidades paradisíacas y demoníacas que existen en la mezcla de lo bueno y de lo malo de la vida humana. El cielo y el infierno sólo pueden ser representados en poesía mediante imágenes de algo existente; de aquí que las imágenes de inocencia, el jardín, la primavera perpetua, la juventud eterna estén íntimamente asociados con el cielo o paraíso, y las imágenes de experiencia repulsiva, el desierto, el mar, la prisión, la tumba, con el infierno. Pero para todo poeta que sigue esta estructura de simbolismo, incluyendo a Eliot, hay cuatro mundos, estando tan diferenciados como asociados el cielo y la inocencia, el infierno y la experiencia. (1963: 74-75)

Beraz, egia da *Hariztiak* nola-halako infernu sinboliko baten aldeko hipotesia defendatzeko zantzu ugari ematen dituela aditzera: gatibutasuna, baraualdia, tortura... Alderantziz gertatzen da *Lore-mendiarekin*, nola-halako paradisu sinboliko baten inguruko zantzu ugari biltzen dituelarik. Gainera, urteko sasoién gurgpilean dabil natura, bere heriotza eta berpizkunde sinboliko geldiezinan. Edo, alderantziz azalduz, naturaren etengabeko eraldaketa hori dugula imajinario poetikotan unibertsal den urtaroaren metaforaren altzoa. Ze, egia bada, maila desberdinetan koka daitezkeen irakurketak bil ditzakeela poema honek —hala nola lau poeten ezizenak kon-tuan harturik, euskal poesiari egin zaion omenaldia dela, edo euskal gizartearen aro desberdinen garapena dela...—, gure orainarteko azterketaren norabideari jarraituz onartu beharrean gaude naturaren eraldatzearena, sasoién joan-etorri etengabea alegia, funtsezkoa baita hori *Lore-mendia* poemarainoko ibilbidea uler dadin. *Hariztiako* hitz esanguratsuena “basamortua” eta “arantz-ortua” baldin bada, *Lore-mendi*ko ortua edo baratza izango da. Lehenengoa antzutasun, barau eta bakardadearen esparru naturala; bigarrena, berriz, oparotasun betearen eta txirula eta dantzaz girotutako alaitasunarena. *Hariztiatik Lore-mendira* beraz, “urte beteko arnegazioa” igaro behar izan du naturak, sasoién gurgpilean bizi den naturak utzi... Horra nola irakurri zuen N. Fryek hori guztia Elioten poemagintzan:

Los poetas tienden a identificar, por metáfora, los diferentes aspectos del movimiento cíclico de la Naturaleza. El invierno, la muerte o la vejez, la noche, las minas y el mar tienen entre sí asociaciones hechas, y así ocurre con la primavera, la juventud o el nacimiento, la aurora, la ciudad, la lluvia o las fuentes. La inclinación de Eliot a la imaginería cíclica nos sale al encuentro a cada vuelta (1963: 73).

Ikus dezagun nolako paralelismoak dituzten, hau da, nola bi poemek bata bestearen ispilu diren, nahiz eta ispiluak berez inbertituta itzuli bere aurrean jarritako irudia:

HARIZTIA	LORE-MENDIA
Orain hemen nago, eremu latz honetan Nire gurariak galdurik, lur honetan arbola adar-gabean parea naiz orain. (...) nire arima dago mirari baten zain	Orain hemen nago, Lore-mendi honetan ⁴⁶ Nire gogoetak eginik, gailurretan armenda loratuen parea naiz orain. (...) nire arima eztago miraren baten zain.
Eztago zeruan egun hodei batere	Hodei eta errainu guztiak urraturik
Landare zekenak baitaduzka eremuak erratzak harean, haitzetan kalamuak	Arrosa politak, krabelin-liliak, orkideak eta gardeni-begoniak
eta maitalearen gorputz usteldua	uhin urrintsuok usteltasuna jan du

HARIZTIA	LORE-MENDIA
Kolore guztietan eman zidan dolore, kolore denetan: gorri, beilegi, more . (Arbola mintzatzen da) "Etorri ziren haranetik estrata luze batetik: orain zu zara itzuliko gauza guztiak utzirik, lehengo estrata itzal da-ra, bide-zihor horretatik. (...) Bihurtu zaitez haranera, hemen aspertu bazara. Senda luzea har ezazu, begitu gabe atzera. Zure gogoan ezta, gajoa, itzuliko eremura." (M.b., 193)	Baratz honetan atzo nintzen etorri kolore guztiak, beilegi, more, gorri (Neska mintzatzen da) "Aire aurrean duk zabaldu kaminoa; eztuk ogia jan, eztuk edan arnoa, bazekiat haizela egarri ta gose. Mila legoako kamino hau, luzea, ibili behar duk orain, ene maitea, arinki, galdu gabe denpora batere."

Lore-mendiako lore bat nabarmendu beharko banu, lore hori arrosa izango litzateke. Arrosa da maiatzeko lorea.⁴⁷ *Lore-mendia* honetan, hala ere, klase askotako loreak

(46) A. Arkotxa ere ohartua zen bi poemen egituren arteko paralelismoaz, nahiz eta agerian egon egitura horien barruko mamia guztiz kontrajarria gertatzen dela: "La relation entre les deux fragments est évidente. Cependant, l'état du héros est très dissemblable dans l'un et l'autre poème. Nous pourrions même aller jusqu'à dire que tout oppose les deux fragments cités. La métaphore de l'amandier en fleurs est à l'opposé de celle du désert aride. La dimension antithétique de ces images a pour fonction de souligner les progrès accomplis par le héros durant le voyage" (Arkotxa 1993: 120).

(47) Horra zer kontatzen digun Arestik *Prelude à la musique de la danse* ipuin poetikoan: "Eta agorrik dagoen lats bateko errekatik ikusten dut, eneganatzen, emazteki-tankera bat, paduraren pairuetako ezagurriekin haren begitarte erdi-zimurtuan (behin bolizkoa zena), aize kiskaltzailerean sakiakin haren kade-retan (behin behorr batenak bezain mehe eta azkar zirenak). Haren oinak ortutsik, haren adatsa burutsik, haren gorputza bilutsik. Bekatu bat dirudi mila bertute artean. *Larrosatze ernai-berri bateko lehen lorea dirudi*, mila urtez beilegitutako, eta antropologiaz eta arkheologiaz mintzatzen diren paper urratu asko artean" (Egan, 1986: 99). (Jokin Zaitegiren paperen artean aurkitua *Haserre-dantzarekin* batera).

ditugu, baita barazki eta landare ugari ere: arrosak, krabelin-liliak, orkideak, gardeni-begoniak, garia, artoa, kipula, arbia, ilarrak eta abar... Oparotasun eta emankortasunaren aldeko adibideak: ahardia, neska pottola.

Benetan dela ausardia
benetan dela garbia
polit, galant eta dotore, gorotz artean arbia:
Bere arreba,
bere izeba
izorra den ahardia.
Egiazki da iraunkorra
moztu gabeko ilarra.
Badirudi hortz-agin gabe eme-galdu bat, zaharra.
Neska pottola
badabil nola
aingeru bat zerutarra. (*M.b.*, 207)

Frazerrek adibide eta pasarte luzeak dakartza ahardiari buruzko erritualizazioaz, ahardia alearen edo bihiaren izpiritu gisa hartzen duelarik. Ilarrak ere hor daude eta baita, "neska-sorginak" ere (*M.b.*, 207), emankortasun alaitsu baten testuinguru batean kokatuta. Ugariak dira, baita ere, usteltasunarekin zerikusia duten irudiak: "maitalearen gorputz usteldua", "uhin urrintsuok"... *Lore-mendiako* bertso batek berak ematen digu naturaren misterio horren berri: "Usainetan dator niregana bizia" (*M.b.*, 204). Zaharra hil eta erretu den naturaren lege estuari eusten dio tinko iruditeria osoak. Fertilitate⁴⁸ erritual baten aurrean geundeke.

Eguzkia ere ez da ahitzen, dena da bizitza eta argia. Gogoratu *Hariztiako* ibilbideari ekiterakoan adierazten zaigun hura: Biak hil nituen, eta eguzki-brintzen / edertasun zabala argitu zen nigan. (*M.b.*, 192)

Maldan beberako protagonistarik gorpuztuena Kristo bera da, eta Zaratustra haren kontrafigura baino ez da. Ez du hala nahi izan, hala ere, Arestik, egoskor agertzen baita, aurrerago ikusiko denez, Zaratustrari lehentasuna eman nahian. Horixe baizik ez digu adierazten poemaren hasierako argudioen lehentasun sailkapenak.

1954 urtekoa den pasadizo horretan, *Dance dans la prière* eta *Godalet-dantzarekin* batera aztertu beharko lirakeen horretan, argi azaltzen da jada, *Maldan behera* poemaraino atergabea izango den basamortuaren/jardinaren (*Lore-mendia*) arteko imajinarioa. Kontu egin dezagun, *Dance dans la prière-ren* sail berekoa dugula ipuin hori. Eta aurreko poemaren aipua T. S. Eliotena zela: "Mother, sister and Spirit of the Garden". Ordurako bere baitan daramatza Arestik Nietzsche zein Eliot. Aurrerako ikusi ahal izan dugun moduan, ipuin poetiko horretako elementu batzuk *The Waste Landekoak* dira zalantza izpirik gabe. Antropologiaz eta arkeologiaz egiten duen aipamen hori ez al dagokio Frazerri? Litekeena da.

(48) *Maldan behera* poeman zehar ezin konta ahala dira halako irudiak, horra *Partiera* poemako adibideak:

"Nire errai guztiak usteldu dirade:
Barrabilak, ugatzak, giltzurrunak ere(...)
Lore guztiak aginka
edan zidaten odola;
haragi-ustu ninduten gero..." (*M.b.*, 214-215)

T. S. Elioten *Lur Eremua* gizon modernoaren egoera triste eta hutsalaren irudia litzateke. Elioten *The Waste Land*ek darabiltzan irudi indartsuenak, basamortua, ur falta etab., zibilizazioaren deskalabroa iragartzera datoz, eta Eliotek, basamortua ziu-tatearen bihotzean errotuz, poesiaren imajinario modernoaren sinbolo nagusietako bat eraiki bazuen, Nietzsche izan zen poeta angloamerikarraren iturria, nahiz eta Eliotenean Grial Sakratuaren motibo paganizantea ere presente egon.

Urak, *Maldan behera* honetan, funtzio sinboliko nabarmena bereganatuko du. Beraz, maila primario batean ezin ura eta hodeia bereizi. Naturako bi elementu horiekin batera, esnea eta odola ere hementxe aipatuko nituzke. *Lur Eremuak* uraren behar larria izan, urak —euriak— ernaraziko baitu lur lehorrean bizitza, soloak eta zelaia emankor bilakatuz. Izan ere, eremu latz horren zergatia begibistan dago: Entzun etzelako ur lasterraren hotsa / apur bat busti dezan lurreko kolkua. (*M.b.*, 191)

Ur faltak izango du halaber eraginik umeen elikaduran, oraingoan ere bizitzaren ukazio delarik:

Kartagoko errautsetan
etzen aurkitzen urik.
Hango amen ditietan,
esnea baitzen urri.
Haur txikiak hil ziraden
gosez eta egarriz. (*M.b.*, 233)

Euriarekin lotuta dagoen beste elementua hodeia litzateke. Ez du hodeiak, ordea, balio unibokoa *Maldan behera* honetan; lehen zatiko hodeiak naturaren antzutasunarekin lotuxeago bazeuden, bigarrenekoan egoera ilun eta gatibua konnotatu nahi du. Zerua estaltzen duten lainoek bizitza iraunkorra izan dute kristautasunaren sinbolikan, Jainkoaren argiari itzala egiten agertuko baitira lainoak. Azken zentzu horretanxe jaso zuen Nietzschek ere lainoen esanahi sinbolikoa Zaratuaren ahotan. Heroiaren soluzioaren zain dago *Maldan behera*ko unibertso guztia: Zeru gorena dago hodeiez betea / Gure barnean ere badago hodeia. (*ib.*, 221)

Zeregina bete ondoren, ordea: *Orain eztago itzalik / ezta zeruan goibelik.* (*ib.*, 225)
Edo beste hau:

Orain ezta problema, ezta misterio
Joanerentzako:
Argitan dago oro,
agiri eta klaro. (*ib.*, 228)

Hodeiarekin batera aipa daitezke itzala eta iluntasun kutsua duen oro: lauzak, hilobiak e.a. Izan ere elementu horiek guztiak baliokide izango baitira *Lore-mendia*-ko amodio-argitasun betearen aurrean. Dena den, badu Lur Eremuak naturaren sasoi aldaketarekin zerikusirik. Neguak —izotza eta elurra— bizitza duen oro estaltzen du, eta izadiak ere badaki, beraz, ernaldiaren sofrikarioaren berri, bizimina duen orok iragan behar baitu bere nekaldi eta borroka berezia. Naturak ere hil egin behar du udaberrian, berpiztu ahal izateko:

Udaberriko gau ederra
 bihurtu zaigu gogorra;
 elur zuriak estali du hemengo mendigailurra,
 ta krabelina
 apain ta fina,
 orain ezta mundutarra.
 Lore guztiak usain gabe
 geratu dira hementxe;
 sasietako orri motzak ikusten duzu kolorge,
 eta limoiek,
 laranja hoiek,
 zaporea galdu dute. (M.b., 193)

Zergatik, Elioten kasuan bezala,⁴⁹ Arestirentzat ere *April is the cruellest month* (Apirila hilik krudelena da)? Jesukristo ere udaberriaren iristearekin batera gurutze batean iltzatuta hil zelako. N. Fryek aurkitu du halakorik T. S. Elioten *The Waste Landen*:

La pascua representa el final de un largo período de simbolismo religioso en el que se pensaba que 'un dios agonizante', un espíritu que representa la fertilidad de la Naturaleza, moría y resucitaba de nuevo, normalmente en una fiesta de tres días" (Frye 1969: 95).

Lizardik ere halaxe deskribatu zizkigun negua, udaberria eta udako uzta oparoa, udazkenaren gainbeherarekin amaitzeko. Ikusi ahal izan dugu zein garrantzitsua izan den ura eremuko Lur Eremuari ihes egin eta bizitzaren gurpilean *Lore-mendiaraino* iristeko. Beste sinbolo batzuk, naturako elementu horietaz harago, poetaren unibertso mitikoaren oinarri-oinarrion egongo lirateke, eta ezinbestekoak dira poema ongi ulertzeko. Horietako sinbolo funtsezko bat litzateke Arestirentzat odola: *Hiru gorputzekin egin nuen arbola / sikuari, gero, eman nion odola / bibotzetik ugari atera nuena.* (M.b., 192)

Euskaldungoaren sinbolorik sakratuena litzatekeen arbola hori iharra eta antzuetua dago, heroiak txertatzen dion odolaren poderioz noiz eraberrituko zain. Zaharberritua den arbola hori euskaldungoaren abiapuntu eta erreferentzia fundazional nagusi bat litzateke. Arbola hori Euskal Herriaren sinbolo nagusia da, Arestiren poesiagintza osoan zehar agertuko den irudia eta poetaren sinbolorik iraunkor eta erro-tuenetakoa.

Soberan legoke emankortasunaz, lau urtaroez eta naturaren ernaltze-ahitzeen binomioaz gehiago jardutea. Nik uste ondo azalduta gelditu dela, batez ere *Hariztia* eta *Lore-mendia* poemien arteko barne loturaren eta dinamikaren gure ikuspuntua. Bi atal horiek elkarren ondoan ikusita, guk hemen egin dugun bezala, naturaren zikloekin alderatuta bakarrik eduki dezaketa funtsezko esanahi bat. Besterik da, irakurketa maila horren gainetik, beste hari narratibo edo diskurtsibo batzuek ere aukeran

(49) "April is the cruellest month, breeding
 Lilacs out of the dead land, mixing
 Memory and desire, stirring
 Dull roots with spring rain." (Eliot, 53)

zilegi agertzea. Eta, seguru asko, bigarren poemen ikuspegi horrek zentzu progresibo bat edukiko lukeela, *Herri-bitartearaino* ibili den garai desberdinetako esperientzia baten kronika izango delarik. Halaxe agertu zuen aspaldi I. Sarasolak bigarren ikuspegi hori:

Gure ustez, Arestiren poemak bere lehen partean, giza kolektibitatearen, eta konkretuki euskaldungoaren, ibilbide historikoaren ebokazio sinboliko bat mami-tzen eta gorpuzten du, lehen gizonetik gizarte hiritarrera. Poeman gertatzen den gaibide honi kontrajarririk, edo hobeki, hartan kontraispilaturik, euskal poesiaren aurrerabidea adierazten da. Gaibide honek bigarren mailakoa dirudi besteari buruz, eta lehengoaren eratze-beharretara makurtzen da (1976: 76).

Ikuspegi hori bermatzeko zer egokiagorik I. Sarasolak C erakotzat hartu dituen poemak baino: "Hauen funtzioa, funtsean, bidaiaren etapen artean bitarte bat sortzea da. Bitarteok osatzen duten gorputz lagungarri honek bide baten forma hartzen du, "zibilizatuz" doan bide batena, hain zuzen" (*ib.*, 68). Beraz, senda, estrata, galtzada eta kaminoa ditugu ibilbide horren izenak. Honela jarraitzen du Sarasolak ikuspegi beretik eta beste motibo nagusi bati tira eginez:

Zibilizazioarentzako ibilbide baten aurrean gaudeneko susmo hori egiaztatze-ra, etapaz etapa gertatzen den giza egoeraren aurrerabidea dator.

Lehen etapa, "eremu latz" batetan jasotzen da. Ez dugu han egiazko bizitzaren arrastorik aurkitzen: soilik arranoaren, sugearen eta zimuaeren sinboloak. Eremu honetan sortzen da haritza, hau da, euskaldungoaren sinboloa, zeinak protagonista bedeinakaitzen baitu abiaorduan (...). Bigarren etapen, lizardian, arranoa eta sugea, bele eta baretara degradatzen dira. Bestalde, gaingizakiak zimutat hartzen dituen izakiak (m), berez gizon primitiboaren ezaugarri guztiak dituzte (...). Hirugarren etapen, "zezen azkarrak zeuden" iratze ederrean, protagonistak aurkitzen dituen artzainak, behortzainak, zerrizainak eta unaiak,

Ardien artean agertu zen artzaina;
zaldiaren zelan zetorren behor-zaina,

...

zerri-zainek ere irain egin zidaten;
unaiak zebiltzan arneguak esaten:

artzai-zibilizazio batetara heldu garela jakinerazten digute. Laugarrenean, lurra lantzen duen gizarte laborari bat suspertzen da (...)

Azken etapen zibilizazio hiritarraren erakundea gauzatzen duten elementuekin egiten du topo protagonistak:

Herri-bitarteko alkate nagusia
etorri zitzaigun; senideen hauzia
ekarririk: Baneukan judizio berria.
Berekin zetorzan: arotza, igeltserua,
zapataria ta baita erlojerua,
lege-gizona eta errementaria
Bakoitza jazarri zen kadira batean:
Lege-gizona ta alkatea ezkerrean
apaiza, dendaria, berriz, eskumatik. (1976: 70-76)

Kristoren sinbolikak heriotza eta infernuko antzutasuna ekarriko lizkiguke, nahiz eta aurrerago Paradisuko berpizkundea ere berarekin ekarri. Lehen loraldiak, lehen udaberria ere berarekin dakar. Lehen loraldi hori, lehen udaberria, *Lore-mendiakoa* da; hiru eguneko infernuko negualdiaren ondoren —*Hariztia*, *Lizardia* eta *Iratze ederra*—, *Lore-mendiako* naturaren oparotasun betea biziko du poemak. Oso garbi antzeman daiteke naturaren sasoia eta Jesukristoren hil ondoko hiru egunetako infernualdi edo 'negualdia' elkarren osagarri direla, ardatz sinboliko berberaren gainean eraiki direla. Eta ardatz sinboliko hori etengabean itzulika dabilen Kristoren nekaldi eta hiru eguneko infernualdia da, ondorengo berpizkunde zorionsua bete baino lehen. Horixe da *Hariztiaren*, *Lizardiaren*, *Iratze ederraren* eta *Lore-mendiaren* arteko barne kateaketa; horixe, baita ere, *Partieraren*, *Judizioaren*, *Mendekantzaren* eta *Azkenengo besarkadaren* artekoa: negualdia, infernualdia eta hirugarren egunean berpizkundea. Horixe da *Maldan behera* poemaren giltzarria, horixe bi aldiz errepikatzen den eskema arketipikoa. Lehen zatiko hiru poematan argiro ematen du aditzera hiru eguneko izan dela *Hariztiatik Lore-mendiara* herioiak egin duen ibilaldiaren iraupena: "Eguzki brintzen/edertasun zabala argitu zen nigan". (*Hariztia*, 192); "Egun berriaren argiaren helztean". (*Lizardia*, 196); "Laster sentitu nuen/egunaren hotza". (*Iratze ederra*, 201)

Naturaren zikloa zibilizazioarekin lotuz gero, ez da *Maldan behera* aurrerapauso positibotzat baloratu kristautasunaren presentzia. Alderantziz gertatzen da, Fryeren ustetan, *The Waste Land* poeman:

En *The Waste Land* la llegada del cristianismo representa el paso de la cultura clásica de su invierno a una nueva primavera, ya que el ciclo de la Naturaleza está asociado también con los ciclos de la civilización. (1969: 98)

Maldan beheraren kasuan, sinesgarriagoa iruditzen zait J. Juaristik adierazitakoa:

Para Ibon Sarasola 'constituye una evocación simbólica de la evolución histórica de la especie humana, y, más concretamente, de la colectividad vasca desde el primer hombre al hombre urbano' (Sarasola 1976: 77). Sarasola concede una importancia especial a la progresión 'civilizadora' de los tipos de caminos recorridos por el protagonista de este poema narrativo (senda-estrada-calzada-carretera) y de los estratos sociohistóricos que atraviesa, desde la horda de cazadores de la ciudad, pasando por las culturas de pastores y agricultores: la concepción de la historia que subyace en *Maldan behera* no es 'progresista'. Los términos inicial y final del pueblo son equivalentes: el yermo y el cementerio. El esquema de la obra es análogo al que Lewis Mumford propone para la evolución de las ciudades: eópolis-polis-metrópolis-megápolis-tiranópolis-necrópolis (Mumford 1959: 359, 369), aunque en Aresti, cuya hostilidad al mundo urbano ha pasado sorprendentemente desapercibida a sus críticos, el paso de la polis a la necrópolis se da directamente sin mediaciones. (Juaristi 1987: 26)

3. F. Nietzsche-ren *Honela mintzatu zen Zaratustra* eta G. Arestiren *Maldan Behera*

3.1. Lizardia

Lizardiaren lehenengo bertsoak heroiaren urrats eta paraje berriaren jakinean jartzen gaitu: "Orain ez nago hor, eremu latz horretan" (*M.b.*, 195). Atal horren hasiera-

tik ohartzen gara gizaki arrunten ahalmenez gain hornitua den gaingizaki/erdi-jainko baten aurrean gaudela. Errukirik gabe noiznahi astinduko du makila heroï askatu berriak:

Makila batekin beleari kolpea
eman nion, eta heriotze dorpea
errezibitu zuen nigandik txoriak.
Handik berehala zapaldu ere nuen
nire abararekin barea, eta eznituen
behatzetan sentitu adur itsusiak. (*M.b.*, 195)

Lizardiako gaingizakiaren ahalmena are eta handiago eta jainkotiarragoa azalduz doa, ezen bere aurrean giza irudiko zimuak eta antzeko basatitxo beldurtiak baizik ez baitira biltzen:

Astiro nenbilen lizardi zaharrea,
haltura handiko arbola baten pean,
trankil jezarri nintzen, atsedean hartzera.
Giza-itxurako zimu batzuk, haundiak,
ikusi nituen, eta beren geziak
jaurtikitzen zituzten zeruaren kontra. (*M.b.*, 195)

Frazerrek gezi jaurtitzailen inguruko adibide asko dakartza: euria erakartzeko zeruko hodeiak lehertu nahi lituzkeen geziarena, edo eguzkiaren argiari eusteko jaurtitakoa... The *Golden Bough* liburuan horrelako adibide asko aurki daiteke; dena den, orainarte gure lanari eman diogun norabideari eustearren, euri erakarleak soilik hartuko ditugu aintzat: hodeiak zulatuz euri tantak lortzea helburu lukeen ahalegina. Dena dela, *Lizardia* atalak beldur "panikoa" ere irudikatu nahi lukeela dirudi:

Aldarri batzuekin dantza bat egin zuten.
Zeru goibetik trumoiak zen entzuten;
haren oihartzunean ikusi ninduten.
Halaz ikaratu ziren denok biziro;
haien artetik bat etorri zen astiro,
eta nire aurrean belaunikatu zen. (*M.b.*, 195)⁵⁰

Trumoiaren, tximistaren eta euriaren oinarrian dagoen jainkoa Jupiter da. Eta nahiz eta *Lizardian* ibili, Jupiterren berezko esparru izpirituala *Haritzia* da. Berriz ere Frazer jakintsuaren esanetara jarriko gara:

Erromako erregearen apaiz-betekizunak haren oinordeko zen Errito Sakratuen Erregeak bereganatu zituen. Goiko azterketak honako ondorioetara ekarri gaitu. Erromako erregeak Jupiter ordezkatzen eta pertsonifikatzen zuen, ortziko jainko handia, trumoiarena eta haritzarena; eta hainbestean euria, trumoiak eta oinaztarria eragiten zituen bere menpekoen onerako (Frazer 1995: I, 217).

(50) Hara zer dioen Frazerren liburuko pasarte batek: "Ez da harritzekoa, beraz, eklipse batek izulaborria sorraraztea eta, baldin eta oihuka eta gezi ahulak airera jaurtika hasten ez bada argizagiak jateko mehatxu egiten duen mustroarengandik defendatzeko, eguzkia edo ilargia hil egingo direla pentsatzea" (Frazer 1993: I, 426).

Aurrerago honelaxe jarraitzen du Frazerrek:

Eta nola bete itzaropen horiek Zeus senidearena, hots, haritzaren, trumoiaren eta euriaren jainko handiarena eginez baino hobeto? Dirudenez, pertsonifikatu egiten zuten hura, italiar erregeek Jupiter pertsonifikatzen zuten bezalaxe. Antzina Italian haritz bakoitza sagaratzen zitzaion Jupiterri, Italian Zeusen pareko zenari; eta Erromako Kapitolioan, haritzaren jainko soil gisa ezezik, euriaren eta trumoiaren jainko gisa ere gurtzen zuten jainkoa. (*ib.*, 227)

Lizardiaren jainkoa izan ordez, Jupiter hariztiarena izateak ez dakarkio atalari kalte handirik; izan ere, interpretazio hari bat baino gehiagorekin aldi berean aritzearen ondorio baita desajuste xume hori. Mendiko gailurretik *Herri-bitartera* heroiak urratzen duen ibilbidea honako hau da: senda, estrata, galtzara eta kaminoa. Ibilbide horrek antropologikoki aztertzeko moduko aurrerabidearen hari interpretatibo bat utziko luke aidean. Poeten izenei bagagozkio, berriz, I. Sarasokak aspaldi idatzitakoa hona biltzea nahikoa delakoan nago:

Lehena eta azken etapa geratzen dira. Ibilbidearen hasera suposatzen duen *Hariztiak*, ildo bertatik, Aresti poeta, poemaren egilea adierazten du. Beraz eta honez gero, badirudi protagonistak egiten duen bidaiak euskal poemagintzaren ibilbidearekin zerikusirik baduela (1976: 68).

Love-mendia, azken finean, Aresti poetaren kotsakrazio unea baldin bada, *Lizardi* gerraurreko eta *Iratze eder* gerraondorengo agertu behar nahitaez. Baina horrek guztiak ez du esan nahi poeta horiek lirakeenik Arestirentzat euskal lirikorik handienak. Izan ere, Mirande ere hor zegoen, neurri batean Aresti poetarentzat erreferentzia gune bazterrezina: komenientziaren arabera hartu eta erabili zituen Arestik poeta lirikoaren izenak. Honekin zera esan nahi dut, ez zuela Arestik hainbesterainoko kezkarik eduki, *Lizardiaren* aterbean berez *Hariztiari* zegokion imajinario poetikoz hornituta zetorren ala ez zaintzeraino. Koherentziaren aldetik huts horrek ez dio ukatzen arnasa zabalagoaren eta luzeagoaren barnean ondo txertatuta egotea.

Gure irakurketaren harira itzuliz, zergatik ikaratu ote dira giza itxurako zimu horiek eta heroiaren aurrean belaunikatu? Erantzun bila Frazerren obra bikainera joko dugu:

Honek erakusten du begiramenez hartzen dutela tximistak irazekitako sua, eta begiramen hori ulertzekoa da, zeren eta Jainko munduratutzat baitauzkate trumoi eta tximistak. (...) sinesten dute gizon handi batek egin zuela mundua eta bere biztanle guztiak, eta tximista gizon handi hori bera besterik ez dela, bere beso garrezkoaz zuhaitzak eraistera zerutik bizkor jaisten dena. (Frazer 1995: II, 399)

Izan ere:

Nire hitzarekin erortzen zen euria,
 adarren artean ere oinasturia:
 Ekaitz amorratua zoan edonondik.
 Eta zimist batek piztu zuen laharra;
 urak amatatu zioten bere garra.
 Eguerdian dena zegoen ilunik. (*M.b.*, 196)

Frazerrek badu oraindik ere zer esanik Jupiterren hariztiari buruz:

(...) emanek ortziko jainko handiak, zein gurtzen baitzuten eta zeinen ahots beldurgarria entzuten baitzuten trumoiaren hotsean, basoko beste zuhaitzen gainetik maite zuela haritza, eta sarri jaisten zela laino goibeleetik tximista-izpi batean, enbor zartatu belztuan eta hostotza ihartuan bere presentziaren edo pasaeraren arrastoa uzten zuelarik. Egia da grekoek eta erromatarrek, basati askok bezala, identifikatu egiten zutela ortziko eta haritzaren jainko handia lurra jotzen zuen tximista-izpiarekin; jotako leku haiek hesitu egiten zituzten, eta handik hara sakratutzat izaten zituzten. (Frazer 1995: II, 399)

Motibo bera aitzakia hartuta, poema asko idatzi izan dira. Tximista batek suntsitutako haritzaren motiboa topos bat izan zen Erdi Aro eta Errenazimenduan zehar, J. Juaristiren esanetan. Seguru asko Arestik ere ezagutu zituen Unamunok nahiz Sabino Aranek oinasturia eta haritza gai zituzten poemak (cf. Juaristi 1987: 226-227).

Elioten *The Waste Land*eko V zatiaren izenburua honako hau da: "What the thunder said" (Eliot, 65) ("Trumoiak esan zuena"). Eta, oihana belaunikatuta zegoela, trumoiak hitz egin zuen:

THE WASTE LAND	LIZARDIA
"The jungle crouched, humped in silence. Then spoke the thunder." (Eliot, 68)	"Aldarri batzukin dantza bat egin zuten. Zeru goibeleetik trumoi zen entzuten: haren oihartzunean ikusi ninduten. Halaz ikaratu ziren denak biziro; haien artetik bat etorri zen astiro, eta nire aurrean belaunikatu zen." (M.b., 195)
("Oihana makurtu, konkortu egin zen isiltasunean, Orduan trumoi mintzatu zen.") (1983: 159)	

Honainoxe, bestalde, antzinako giza erritoen hainbat pasadizo ilustratzeko lagungarri ezinbestekoa izan dugun Frazerren ekarria. Baina atal honetako protagonista ez da Jupiter, Zaratustraren eskolako heroia baizik: haranera mezua zabaltzera datorren gaingizaki errukigabea. Halako trantze batean iritsi zen heroia oihanera, eta haren aurrean belaunikatuz, jainko baten edo trszendentziaren mezularitzat hartuko dute basatitxoek:

Gizon edo andre, harnasa edo gogoa,
mintzatu zitzaidan zimuaren ahoa,
begiak aldatzera ausartu gaberik.
Goitik haserreak honera ekarri zaitu,
zeruko bularra guztiz zauritu baitu
gure sineskeriak, itsu gaudelarik.
Zimua bazara orduan ni gizona,
baina hau bazara, ni naiz jaungoiko ona,
esan nuen tristerik nire kolkorako.
Zutik jarri zaituzte, egizu faborea;
orain esaidazu zergatik hau jentea
egun eder honegan dabilen hain txarto. (M.b., 196)

Badute antzik bertso horiek, garai beretsuan idatzitako *Bizkaitarra IV* poeman, oposizioz eratutako beste bertsoekin:

Zeu zaraz Jaungoikoa
 Ni gizon pobrea
 zeu zaraz egillea
 ni kreaturea
 zeu juezik artezena
 ni kulpa bagea. (Aresti 1, 1986: 69)

Heroi zaratustriar horri eskaini diote bitinak basatitxoek, jainko bat bailitzan: "Jainkoari bitina eskainiak ziren" (*M.b.*, 196). Eta, "Auspez belauniko letariak kantatu" zizkioten, "zimuak ziruditen abere mutuak" (*M.b.*, 196). "Abere mutuak" irudia Barrutiaren *Gabonetako Ikuzkizuna* antzerkitik jasotakoa dirudi: "Abere mutu bien erdian xai dana / Bera adoratzera zeruti xasi gara." (*Euskera*, 1960, 287) Barrutiaren antzerkian abere mutuak behia eta astoa dira, eta jaio berria Belengo Jesus. Jesusen kontrairudia izango den protagonistak ordea, ez du bere ondoan bildutako oparirik onartzen, eta horregatik:

Eskuetan nuen hartu nire makila
 erakutsi nien mehatxuz ukabila,
 ahotik hitz zakarrak zitzaizkidan irten.
 Esperantzarekin zimutxo lotsatiak,
 otsoaren larruz zebiltzan basatiak,
 alde guztietatik eskapatu ziren. (*M.b.*, 196)

3.2. Iratze Ederra

Iratze ederra zeharkatzen duen heroiak, funtsean, aurreko atalekoaren izpiritua du. *Lizardiako* azken ahapaldiaren galderak honako hau zioen: *Zergatik doa beherantza ibiltaria aguro; / guztiz tristerik, / bizi gaberik, / uzten duzu dena gero* (*M.b.*, 198). Galdera horri erantzunik gordinena *Iratze ederra*ko azkeneko ahapaldiak dakar, hain justu:

Nire gogoetan,
 azioetan,
 eztago zuzenbiderik. (*M.b.*, 203)

Egia da, gorago aipatu dugun bezala, artzain, behorzain eta unaiak nagusi ziren garai batean kokatzen dela *Iratze ederra* hori. Horra nola iritsi den heroia giza aro berri horretara:

Bidean eznuen eguzkirik ikusi
 nire esku zikinok eznituen ikuzi
 iheri igaro nuen hibai gardenean. (*M.b.*, 199)

Aurelia Arkotxak bere tesian "esku zikin" horien inguruko hainbat iturri interesgarri biltzen ditu: J.-P. Sartrearen *Les mains sales*,⁵¹ Pilatosen esku garbiketa...⁵² Baita ere, garbi ikusi du esku zikinaren arrazoia non dagoen:

(51) Honela idazten du A. Arkotxak oin-ohar batean: "s'agit-il d'un clin d'oeil adressé à Sartre? Il semble que oui, puisque dans *Karta Jokoa*, il mentionne aussi *Les mains sales*" (1993: 111). *Karta-Jokoa* poeman, karta baten izenburua J.-P. Sartreri eskainia da.

(52) "Dans le refus de ce laver les mains, nous pouvons percevoir une attitude qui consiste à ne pas suivre l'exemple de Pilate qui avait voulu ainsi signifier qu'il ne se sentait pas concerné par l'injustice commise envers le Christ; cela tendrait à démontrer que Joane se voit responsable de ses actes" (1993: 111).

La saleté des mains de Joane a, ainsi que nous l'imaginons et que la suite des événements pour nous le confirmer, une relation directe avec les actes perpétrés dans *Lizardia*, mais elle peut aussi nous renvoyer, plus généralement, aux vers énigmatiques de *Untergang*:

Orain zikina, zitala banaiz,
orduan nintzen garbia. (*M.b.*, 190)⁵³

Lizardian barrena gaingizaki / erdijainkoak giza itxurako zimutxo taldearekin egindakoa espiazio erritual bat izan da. Bere aurrean agertzen zen oro suntsitzeko barne agindua zuen borondate. Hori ote gaingizaki izatera iristeko gizaki arruntak iragan beharreko gurutze-bidea? Ezen, Jesukristori buruzko oihartzunek ibili gabil-tzan maldaren jaitsiera osoa zipriztintzen baitute:

Nire odol beroa zerura igon zenean
ugari zitzaidan geratu bularrean:
Burutik oinetara zitaldu ninduen. (*M.b.*, 199)

Frazerrek deskribatzen duen Atis-en euritearen aurrean al gaude berriz ere?:

Lore-sortaz apaindutako zezen bat, bekokia urrez dizdizka, zurajarean gainean jartzen zuten eta han labankadaz hiltzen. Odol bero ketsua turrustaka isurtzen zen zirrituetatik eta irrikaz jasotzen zuen gurtzaileak bere soin eta jantzi guztietan; ondoren zulotik irteten zen, blai, odola zeriola, eta burutik oinetara gorrituta, kideen omena, are gehiago, gurtza hartzeko, betiereko bizitzara jaio zelako eta bere bekatuak zezenaren odoletan garbitu zituelako. (Frazer 1995: I, 463)

Iratze ederrean dabilen herioren profeta moduko horri horra nolakoak leporatzen dizkioten behortzain, zerrizain eta unaiek:

Etoia, doilorra:
Hil duzu gizon bat, eta haren odola
oraindik daukazu esku bietan. Nola
pagatuko diozu orain zure zorra? (...)
Nundik etorri zara, haragi-jalea?
Madarikatua izan zaitez betiko?
Halako lehoiak inun ezta ikusiko
Dezagun hil oraintxe odol-edalea! (*M.b.*, 200)

Adanengandik hasi ("Madarikatua izan zaitez betiko") eta Kainen motiboarekin jarraitu, ez du amaierarik nonahitik egotziak izan direnen oihartzunak. Haragi-jalea ("sagar-jalearen" oihartzun?) gizaki bat baldin bada, munduko giza piztiarik beldur-

(53) Op. cit., 111. or. Nire ustez, beste askotan bezala, interesgarria da Frazerren liburuak zer dakarren begiratzea: "Esate baterako, juduek eskuak garbitzen dituzte eskritura santuak irakurri ondoren. Bekatuen barkamenerako eskaintzaren ondoren tabernakulutik irten aurretik, apaiz nagusiak bere burua garbitu behar izaten zuen, eta leku santu hartan soinean izandako arropak erantzi behar izaten zituen. Grekoen erritualean arau bat zen, pekamenezko sakrifizioa eskaintzean, sakrifikatzaileak ezin zuela opa-gaia ukitu, eta eskaintza egin ondoren, gorputza eta arropak garbitu behar izaten" (1995: 538). Bestalde, ez nuke aipatu gabe utzi nahi *The Waste Land*eko bertso hau: "The broken fingernails of dirty hands" (Eliot, 64) ("Esku zikinetao atzazal hautsiak", 1983: 142).

garriena dateke; eta odol-edalea⁵⁴ beste horrenbeste, Drakula hinguigarri guztien artean gizatarrena. Zergatik baina horren salaketa gogorak? Zaratustraren iturrira hurbiltzen bagara, ohartuko gara munduan ezer gorrotagarririk gertatu bazitzaion, herio zela zer hori. Alabaina, hildako baten gorpua bere bizkarrera bota eta hiritik aldegin zuen Aurremintzaldiako VII kapituluan:

Benetan arrantza bikaina egin du gaur Zaratustrak! Gizonik ez baizik hilotza harrapatu duk! Zaratustrak hau bere bihotzari esan ondoren, hilotza bizkarrean hartu eta bideari lotu zitzaion. Eta ehun urrats ozta emanak zituenean, gizon bat isilka hurbildu eta zerbait xuxurlatu zion belarrira... "Alde egik hiri horretatik, oi Zaratustra", esan zion; "gehiegi gorrotatzen haute hemen. On eta zintzoek gorrotatzen haute, eta beren etsai eta arbuiatzaile aitortu haute (1992: 39-40),

Gizateriaren aldetik izpiritu gizatxar horren aurka jaurretako aldarriek honako erantzun hau jaso dute:

Gizonen eskuak eztu hartzen jainkorik:
lurraren gainean egintza ezinagorik
gure pentsamentuan ezta bururatu.
Iraen artean gantzu batekin nintzen
ezkutatu laster, eta arratseko ihintzen
freskura politean nintzen desgorpuztu. (*M.b.*, 200)

Hemen ere Drakularen antzeko infernu-indarrez hornitutako gaingizaki baten aurrean gaude. Izan ere, hark ere bai baitzuen gizateria arruntari ukatua izan zaion ahalmen hori. Baina jainkoei eta deabruei soilik oparitu izan zaien ahalmen gaingizakiar horren xehetasunak ezin hobeto jaso ditu Frazerrek: "Lan honen beste parte batean ikusi dugunez, jende primitiboaren iritziz, arimak alde egin dezake aldi baterako gorputzetik, heriotzarik ekarri gabe" (1995: II. 348). Eta aurrerago horrela jarraiten du:

Beraz, halako zirkunstanzietan, gizon primitiboak gorputzetik ateratzen du arima eta leku erosoren batean ezartzen bere segurtasunerako, eta arriskua pasatutakoan atzera gorputzean ezartzen du. Edota, baldin eta erabat segurua den lekuren bat aurkituko balu, pozik legoke bere arima han betiko uzteko. Horren abantaila zera da, arima berak utzitako leku hartan dagoen bitartean, kalterik jasan gabe, gizona bera ezin hilko dela; ezerk ez dezake haren gorputza hil, bizia ez baita bertan. (*ib.*, 349)⁵⁵

(54) Frazerrek haragi-jaleen eta odol-edaleen errito asko jaso du bere liburuan: "Orobat, hildakoen haragia eta odola jan eta edan egiten dira, hildakoa famatu duten ausardia, zuhurtzia edo beste tasun batzuk norberenganatzeko, uste baita tasunok jandako parte horretan dutela beren egonleku berezia" (1995: 564-273).

(55) A. Arkotxak M. Eliaderen testigantza dakar: "En quittant son corps..., Joane acquiert des pouvoirs que M. Eliade qualifierait de chamaniques: "les chamans et les sorciers, précise-t-il en effet, peuvent jouir de la condition des âmes des désincarnés, alors que cette condition n'est accessible aux profanes qu'au moment de leur mort" (1993: 113).

M. Eliaderen pasadizo hori sartu badut hemen ez da izan Arkotxak aipatzen duelako, edo poemako bertsoekin zerikusirik duelako. Hori guztia horrela izanik ere, arrazoi funtsezkoa bestelakoa da, soilik Frazerrengan aurkitu dudalako heldulekua aipatu dut Eliade. Aurrekoaren aipurik gabe ez nuen hemen sartuko. Zergatik? Jakin badakidalako Eliade eta Jung-en artean direnak eta ez direnak azaltzeko gai direla. Neure buruari ezarritako hierarkizazio metodologikoak ez lidake beste modu batera jokatzeko utziko. Frazerren pertinentzia, tesi honen hasiera-hasieratik utzi dut garbi azalduta: Elioten poeman eta poemak sortutako intertestualitatean ondo iltzatuta dago Frazer.

Horregatik,

Eskuan gañibet, akuilu eta haizkora,
 hiltzeko asmoekin zetorzkidala albora,
 baina etzuten aurkitu gorputz hila baizik.
 Nire arima berriz, lorez lore kantari,
 barre egiten zion jentatze gaiztoari,
 ezpaizuten gorputza kausitu bizirik. (*M.b.*, 200)

Hurrengo ahapaldietan⁵⁶ ilunbeko izpiritu kaltegarriak jasandako jazargoa kontatzen zaigu.

Gurekin dabil deabrua,
 sutan baitoa zerua.
 Arima gaizto etoi batek irauli digu dormua.
 Ezin gehiago
 egun baitago
 lur gainean infernua.
 Deabruarentzat bakarrik da
 heriotze bat, polita:
 Bilo guztiak tiratuka sustrai beretik kenduta,
 lepotik hartu
 ahoan sartu
 urregorritzko taketa.
 Deabru beltza hil dezagun!
 Egon gaitezen fededun!-
 zioten, eta haien esanak entzuten ziren edonun.
 -Gizon ortutsa:
 haren gorputza,
 arin erre dezaiozun!
 Handik joan ziren iratzera,
 nire gorputza hartzera.
 Kantu ederrak ezpainetatik, otoitz luzeak zerura
 poliki zoan
 bide gaiztoan
 gizaldea ni hiltzera. (*M.b.*, 202)

- (56) Erori zen gaua abereen gainean,
 izotza berekin ekarriarik soinean:
 Espiritu guztien bildugarria zen.
 Nire arima ere animalietatik
 sartu zen, biluzik ez egoteagatik;
 gauerdiko jeleri ihes egin zien. (*M.b.*, 200)

A. Arkotxak honela interpretatu du azken ahapaldi hori: "Cet épisode rappelle celui du démoniaque gérésénien de l'Évangile où les esprits impurs quittèrent le corps d'un possédé pour entrer dans les porcs: "Et les esprits impurs supplièrent Jésus en disant: Envoie-nous vers les porcs que nous y entrions. Et il le leur permit. Sortant alors, les esprits impurs entrèrent dans les porcs et le troupeau se précipita du haut de l'escarpement dans la mer, au nombre d'environ deux mille, et ils se noyèrent dans la mer" (Marc V. 12-15) (Arkotxa 1993: 116).

Horixe bera da Frazerrek bere liburuko “Gaitza publikoki kanporatzea” izeneko atalean azaltzen saiatu dena. Horra zer dioen “Gaitzak noizbehinka kanporatzea” azpiatalean:

Garai horretan izpiritu gaizto batek leku hura betetzen duela jotzen da, eta hartaz libratzeko, gizon, emakume eta haurrak prozesioan ibiltzen dira herrian zehar, eskuetan makilak dituztela, ehizagairen baten bila bezala, kanta basatia kantatuz, eta oihu handiak eginez, harik eta izpiritu gaiztoak hanka egin duela seguru egon arte. (Frazer 1995: II, 214)

Giza arbasoen beldur sakon horien bertsio gaurkotuetako bat Drakularena litzateke. Nik uste *Iratze ederrako* ahapaldietan zehar badirela nahikoa zantzu, Drakularen istorioa ere beste balizko interpretazioen artean aintzat hartzeko: “ahoa sartu / urregorritzko taketa” ez ote da Drakularen “bihotzean sartu taketa”ren oihartzun? Dena den, ez da hainbeste interpretazio berrietan barrena abiatzea, nola eraikitzen saiatu garen interpretazio zabalaren baitan kokatzea. Izan ere, Zarasturaren istorioa nahiz Drakularena eraiki dugun bide zabalaren bidexka gaurkotu edo modernoagoak baizik ez baitira. Talaia honetatik zaila da dagoeneko Frazerren eraginari uko egitea, eta ustez behintzat azaldu dugu *Maldan behera* idazterakoan Arestik izan zuen iturri nagusietako bat. Iturri atergabe horretatik nahi adina errito eta majia argibide jaso bide zituen. Hori bai, ez zuen poetak bilbatze lanetan inoiz ahaztu zein edo zeintzuk ziren poemaren ardatz nagusiak: Jesukristo / Zaratustra.

4. *Herri-bitartea* Testamentu Berriko protagonista

Herri-bitartea poema osoak Testamentu Berria du sostengu: Jesukristori egindako judizioa eta ondorengo gurutzeko heriotza du kontagai:

Agure-biltzarrak mandatari, honera
bidaldu grauzkitzu, zerorri galdetzera
Jainkoaren semea egiaz bazara.
Eztut inoiz ere esan horrelakorik,
baina munduetan gizon gertuagorik
kausituko eztuzue, ez joan aurrera
Apaiza altzatu zen berehala hasarrez.
—Birao egin baitu—, esanik deiadarrez,
—apurtu behar ditut ene soinekoak.
Gero niri esan zidan: —Zeruetako
ateak eztira ideki zuretzako.
Zure ugazabak dira jaungoiko faltsoak.
Errege bazara, edo Jaungoikoa;
zure predikua mundu honetako
ezpada, orain bertontxe esan behar duzu
zure potereak, gizon-gainditasunak,
eman nork zizkizun. Eta nire erantzunak
gutxi tardatu zuen: Ez nik, zuk diozu
(.....)

—Gurutze batetik zintzilik hil artean
josiko zaitugu biharko goizaldean,—
mintzatu zen hozenki epai-emalea.
Etzaitezen egon bakarrik tormentuan,
beste aldetikan josiko dugu orduan,
burnizko lokarriez, zure maitalea.

—Geiegi duk, Jauna, ene oneritzea;
bildurgarria duk, ezain, heriotzea,
indak indar haundia, ahul duk usoa!

—Aingeru guztien, bizitegi erdian,
izanen naiz betiko zure esposoa. (*M.b.*, 209-210)

Ez du inork jaso ez ulertu, Jesukristorekin bat egin duen protagonistaren salbazio mezua, eta Golgota mendian gurutze bati josita hilko dute herritarrek: “Golgota-mendian, hain biluz / haretan.” (*M.b.*, 230). Poema honetako oihartzun biblikoak garbiak dira, berehala ezagutzen diren horietakoak. Beraz, hitz horiei ez diegu arre-
ta gehiagorik eskainiko. Badago, ordea, poemaren lehen ahapaldietan Kristoren nekaldiarekin zuzeneko zerikusirik ez lukeen istorio xume baten arrastoa. Hala dirudi behintzat lehen begiratu batean. Izan ere, zergatik Miren delakoaren senideek beren salaketa egiten dute Kristoren ordezkoa genukeen horren aurka? Gainera sei iloba agertzen zaizkigu, izebaren bahiketa dela eta beren lekukotza agertzeko. Zer gertatzen da hemen? *Herri-bitarteko* lehen ahapaldia honela hasten da:

Ezkutatu ginen gaztelu gaitz batean.
Maitaleak ziren etzan ohe berean,
baina guk ezkenuen bekatuak egin.
Gure oneriztea ezator haragitik;
larruko orduetan ezta gauza politik.
Bakarrik nai genuen egon elkarrekin. (*M.b.*, 208)

Ahapaldi horretan hitzik aipagarriena beharbada “bekatua” hitza litzateke. Zergatik? Ze, badirudi “bekatu” hitz hori “haragi” hitzarekin lotuta dagoela; eta “haragi” hitza “larrutako orduekin”. Eta hartuemanen jarri ditugun hitz horiek badirudi kondenagarriak direla, edo, ahapaldiko ahots kontalariaren arabera, “bekatu”. Ez ote dago hemen, ohizko haragi tratua aurkako salaketarik? Ez ote da izpiritualtasun jasoago baten aldarria? Hona bilduko ditu *Maldan behera* idatzi zuen garai berekoa den *Bizkaitarra III*-tik jasotako bertsoak:

Parkatu istazu nobia maitea
zeu ezagutu baño len
Enbren atzetik modu gatxean
Arin banintzan ibiltzen.
Aritoitsuak arroken kontra
Adarrak dauz apurtuten
Eta gizonak bere griñea
Tristurazko Sabel batean. (Aresti 1986: 1, 60)

Azken bertso horietan gizonaren larru griña aberearen parean zaigu jarri. Hau da, abere-tratua edo emakume-tratua gizartearen altzoan ondo errotutako moralak da. Ez

dut uste prostituzioaz soilik ari denik, seguru asko normalean prostituzio zentzuak metonimikoki funtziona zezakeen ahapaldi honetan. Ezkontza arrunt bezain zeremoniatsu asko eta asko ezin al dira gure aurreko zentzura hurbildu? “Abere-tratua” edo “famili-tratua” honetara?:

... Jaunak! Abere-tratuetan
bazatorzkidate, esanen dut benetan:
Eznaiz merkataria, eztut erosten nik. (M.b., 209)

Bertso horiek zuzen ulertzeko ez al da *Bizkaitarra* poemara jo behar? Baietzean nago. Izan ere, *Bizkaitarra III* poema Meliri eskainia da, eta bertan “Nobia neurea”ri kontatzen dizkio poetak bere aurreko amodio gorabeherak. Eta halaxe dio 27. eta 28. ahapaldietan:

Nire bihotzak ulertu eban
Egun aretan ederto
Zergaitik neska buru bako arek
Tratatu ninduan ain txarto
Pentsatu eban dirurik бага
Enebala maitatuko
Euskaldunaren Jangoiko altuak
Urrezko ipurdia dauko
Neure amodioa
Probadutearren
Bear nebazen itzi
Al baño lasterren
Nire pentsamentuak
Eta oindikarren
Nire ukaerea
Ezteust parkatuten. (Aresti 1, 59)

Hara zer digun kontatzen A. Zelaietak *Gabriel Aresti* liburuan:

Gabriel, beste emakume batekin ere ibili omen zen, Meli ezagutu aurretik. Emakume hau abertzaleen famili hoietakoa zen, eta Gabrielen bano aberatsagoa. Pisua ere prestaturik omen zeukaten neskaren gurasoek, ezkontzarako bidea erraztuzkotan. Baina amodio honek ezin izan zuen luzaroan iraun. Itxuraz, Gabriel bildurrak eta ikerak hartu zuen, emakume haren gurasoen abertzaletasunak eta diruak bere independentzia galazo eta puskatuko ote zuen edo. (Situazio honen ezaugarriak badago 1959.ean publikatzen duen *Bizkaitarra* poeman) (1976: 25-26).

Gorago bildu ditugun *Bizkaitarrak III*-ko bi ahapaldien ondoren honako hau dator:

Gaztelu atako torre fuerteak
lurrera jausi zirean
Neure fedea zaratagaz
Deungaro apurtu jatan
zeru gorena urraturikan. (Aresti 1: 60)

Ahapaldi horretan gehien interesatzen zaigun bertsoa lehenengoa da, eta “gaztelu” hitza bereziki. Izan ere hitz horixe bera baita *Herri-bitartea* poemari hasiera ematen dion ahapaldiko lehen bertsoan agertzen den hitza: “Ezkutuan ginen ‘gaztelu’ gaitz batean”. Gaztelu biak iturri edo erreferentzia gune beretik al datoz? Hala izango balitz ere, esanahiaren atzetik badirudi bi gazteluen artean badagoela alderik. *Bizkaitarra* poemakoa diru eta giza zutabe sendoenetan errotuago legoke. Bigarrenaren sostengua, aldiz, amodio garbia litzateke, interesik gabea, hain zuzen. Merkatarien edo abere-tratanteen moraletik urruti legokeen amodioaren sentipen izpiritualagoa.⁵⁷

Prelude à la musique de la danse (Aresti 1986: 98-100) ipuinean ispilukeria baten gisa agertzen zaion neskaz honela dio Arestik: “Bekatu bat dirudi mila bertute artean”, eta honela jarraitzen du ipuinak:

Etortzen zait eta irriparre hezi batekin:

—Hemen niagok— dinost. Baldin maurtuak atsegini emaiten badrauk, neuri ere emanen diraudak; baldin bakea eta mukurua kausitzen badituk hemen, neuk ere kausituko ditikear.

Bat-batean, eztakit nun ote zegozin soinuariak, zisneen aintziraren balleta hasi zen inardukiten, eskuragarri, errax, edozein zentzuntarako egina bezala... kulunkatzen geundela haren rithmuan. Besarka nezan gerrian, iarr ziezatan besoa sorbalda gaingean, eta eskuak elkarturik, abia ginten dantzatan.

Mihia eta aho-sapaia garratz, mingots nituelarik (nire ezpainak haren belarri eskuinean), mintzo nintzen, erraiten nerakola:

Zerarren etorr hendin nire bakartegira?

Hemen, eremuaren elkorrean

...

Ihoa, ihoa, laisterr, hadi itzul lehen-baino-lehen,

hire huriaren ugaritara, nire huria eta ugaria

lehen zanetara, huria inguratzen duen zelaietara.

Igarri dun-a, hemengo urrikeriaz

asperr hadinean, gertatuko dakinane?

Zoriona eta dostaldia iraun-ahal;

maitetasuna ezin-iraun.

Eztun iasanen beti.

Buru indarrrik ezpaitun.

Buruaren indarra elkarrena baino

iraunkorrago dun

Bihur hadi orain. (1986: 100)

(57) “Ainsi, ce qui était naturel et spontané dans le jardin édénique, ne l’est plus dans cet univers où existe la notion de péché avec, en particulier, l’allusion au sixième commandement. Dans *Herri-bitartea*, la vie est réglementée par des lois, et l’amour, à partir du moment où s’introduit la notion de péché, ne peut être que vulnérable. Dès la seconde strophe, d’ailleurs, les représentants de l’ordre bourgeois et de la société bien-pensante (maire, avocat, artisans, clergé) pénètrent dans le château, ce qui prouve bien, pour reprendre une idée chère au sociologue Alberoni, la capacité révolutionnaire du sentiment amoureux et le danger qu’il représente pour toute société organisée. Les premiers mots de Joane révèlent l’opposition idéologique fondamentale qui toute le confronte aux membres de la société” (Arkotxa 1993: 129).

Inportantea da oso arreta jartzea nondik datorkion ipuineko protagonistari desasegu hori:

...nola gogaitzen bainintzen dantzarik zorabilagarrienean, atsegin zitzaidan neska-tila besoetan edukiagatik-ere; hala, bada, aspertu izan naiz argi eta zabal aintzinean nuen bide malgu eta lauaz. Sar nendin ene etsean, ilhun eta armarme-sarez eta hautsez beterik zegoen nire etxean, eta nehoi ezer erran gabe, lot nitzan ene liburuak..., eta arbuiozko keinu atzipekor batekin..., padutarantz ihoaten den bideari ekin niezaion...

Bideko harrixka zorrotzetan behaztopatzen nintzen artean, nire hauzoen soak nituen nabaritzen, nire lepoan, iltze-mailuaren azpian... finkaturik. Nitaz oldozten direla badakit (...) Eta dinotela:

—Zoro da; bai, zoro. Egiten du alde bere familietarik, gutiziatu ahal dezakeien onura eta probetxurik desiragarriena eskeinten draukotenean... (1986: 98)

Gure ustetan balio dezake ipuin honek, azaldu nahian gabiltzan auzia soluzionatzen. Nire ustetan, iragandako amodio esperientzia baten inguruan dabil Aresti. Badu, gure ustez, Zelaietak aipatzen zuen neska burgesarekiko loturarik, eta hango frakasuaren arazoiekin. Balio dezake, baita ere, *Herri-bitarteko* mandatarari eta burgesek erakutsi duten jarrera ere hobeto ulertzeko: *Jaunak! Abere-tratuetan / bazatorz-kidate, esanen dut benetan: / Eznaiz merkataria, eztut erosten nik.* (M.b., 130). Hori dela eta kontu eske joango zaio herri zuhurra:

Herri-bitarteko alkate nagusia
 etorri zitzaigun; senideen hauzia
 ekarririk: Baneunken judizio berria.
 Berekin zetortzan: arotza, igeltserua,
 zapataria ta baita erlojerua,
 lege-gizona eta errementaria
 -Etor bitez orain honera lekukoak;
 hontaz pietatea euki beza Jainkoak.
 Preso dagoenaren betorzkigu ilobak.
 Zetortzan- sei ziren, sei aingeru dotore,
 eta etzidaten eman ezein amore.
 Hain antza dohatsurik etzaukan izebak." (M.b., 209)

Ez dut uste oraingoan A. Arkotxa zuzen dabilenik sei zenbakiaren iturria aztergai hartu duenean:

Oltre le nombre six qui pourrait rappeler le chiffre de l'Antéchrist marqué au nom de la Bête (Apocalypse XII, 17), ces six personnages féminins semblent incarner les puissances hostiles et destructrices qui désirent la désintégration de l'amour, c'est à dire du grand élan vital..." (Arkotxa, 131)

Nire ustetan, horren urruti joatea, eta testuarekiko bestelako lotura estuagorik frogatzen ez den bitartean, gaininterpretazio bat dela esatera narama. Izan ere, ba al dago froga sakonagorik bere aukeraren alde esango banu, sei horiek ez direla aurreko ahapaldi batean agerturiko arotza, igeltseroa, zapataria, erlojerua, lege-gizona eta errementaria baino?

Imajineria horretan Kristorena berarena da erreferentzia gunerik aipagarriena, hark ere bere odol isurketa medio eraberritu baitzituen gizakumeen arimak. Ura eta odola hain lotura estuan egon arren, ez daude, inolaz ere, maila berean. Ez da hemen odola poeta sinbolisten araberrako sinestesia maila batean agertuko, maila mitiko batean baizik; Jesukristoren eran gurutze batean hilik lortuko da soilik *Herri-bitarte*ako gizarte modernoaren giza antzutasuna gainditzea: *Gurutze batetik zintzilik bil artean / josiko zaitugu biharko goizaldean*. (M.b., 210). Honela zioen poetak *Bizkaitarrak IV*-ko ahapaldi batean:

Ikusi noan gizon argal bat
 krutze batetik josia
 zeñagaitikan mundu gustia
 gaur dagoen eresia
 Aren oiñetan andre triste bat
 Maria dolorosea
 Biak arteztu egingo ebanak
 Gizonen malezia. (Aresti 1: 67)

Gorago aipatu dugu *Maldan beberaren* bigarren zatiari buruz Sarasolak zuen iritzia (cf. 1976: 80). Eta horretan ere, ez zitzaion Sarasolari arrazoirik falta. Zergatik? Bada, bigarren zatiko poema luzeenek badutelako zerikusirik lehen zatiko poema luzeenekin. Eta, gainera, lehen beherakoa zen ordena berean gertatzen da orain bigarren zatiko istorio edo ekintza nagusiaren progresioa. Hau da, *Partiera* poemak *Hariztiarekin* badu paralelismorik, *Judizioa* poemak ere badu berea *Lizardiarekin*, eta beste hainbeste gertatzen da *Mendekantza* eta *Iratze ederrarekin*. Eta azkenik, *Azkenengo besarkada* poema daukagu, fisikoki Maldan gora bat izango litzatekeena bere bigarren zatian; *Lore-mendiarekin* dago paralelismoan bere lehenengoan. Horregatik idazten al zizkion poetak hitz hauek Kaieriori?:

En estos momentos estoy llevando a cabo la segunda parte de MALDAN BEHERA; como te expliqué, es el mismo asunto, incluso la misma poesía, pero tomado desde otra perspectiva, desde otro ángulo, pues el narrante, el poematizador que llamaría yo es la muchacha 'eta baratzainak, izena dauka Miren'. (Aresti 1986: 10, 135)

"Eta baratzainak izena dauka Miren", horixe da *Lore-mendia* poematik abiatzen den bigarren hari narratibo nagusia. Hari narratibo horrek, aurreko hariarekin haus-tan ez badu ere, funtsezko elementu bat eransten dio: amodioa. Bigarren zati hone-tan, lau poema luze daukagu, eta ez bost lehen zatian bezala. Ez da bigarren zatia poema luze batekin hasten, "bitartez" poema laburretako lemapean baizik. Lehen zatian ez zen horrela gertatzen, "...eginiko gogoeta eroak" poema luzeen ondoren has-ten baitziren beren bidea ibiltzen. Lehen zatian lau "gogoeta ero" izan ditugu, bigar-ren honetan berriz bost "bitartez"ko.

5. Bigarren itzulera

5.1. Partiera eta Hariztia / Lore-Mendia

Zein mailatakoa da *Partiera* poemak *Hariztia* poemarekin izan lezakeen hartue-mana? Maila sinbolikoan jarri beharko genuke erkatze lan hori. Izan ere, *Hariztia* basamortua edo Lur Eremua zela erabaki dugu gorago, honako hau berriz heriotza

ondoko istorio baten jarraipena litzateke. Zergatik orduan bien arteko lotura maila hori? Ba, gorago ere erabaki dugulako *Hariztiaren* esanahi simbolikoa infernuarena ere bazela, infernu horrek antzutasun, sofrimendu eta askatasun eza adierazten duen neurrian. Eta, egia esan, hemen ere, *Partiera* poeman alegia, badugu halakorik.

Nonbaitetik hasi beharra dago, *Partiera* eta *Hariztia* poemak elkarrekin solasean jartzeko asmo honetan. Honako bertso hauekin hastea proposatuko nuke:

PARTIERA	HARIZTIA
"Atabute honetan ehortzirik nago Nire gainean laua pisu bat baitago (<i>M.b.</i> , 214) Erori da behera berriz lauz-harria estaldurik betiko neure maitalea (217) "Zure gorputza dago orain atinik hor: usainik zakarrena kanporantza dator" (216) Nire errai guztiak usteldu dirade (...) Nire hezur oriak agirian daude (...) ⁵⁸	"Ermita eroria hobietako lauza eta maitalearen gorputz usteldua (191) "Azken eremuan zatzalako atinik hezur lekuetan ez daukat zer-eginik" (191)

PARTIERA	HARIZTIA
Hezurrok egon dira hilobiz hilobi (214) "Izarretatik keinu batere ikusiko". (<i>ibidem</i>) (ez dut) "haragirik jango" (<i>ibidem</i>) "Aginetatik irten didan hortz garraska" (215) "Nire kateak apurtu: Libertatea aho zabalik ederki nuen gozatu, argi biziak nire begiak zituena urratu" (<i>ibidem</i>)	"Hezur lekuetan eztaukat zer-eginik" (191) "izarren esnetik edaten..." (190) "Ezrut gaur ezer jan" (191) "Bere aginekin eman zidan dolore" (192) "ebaki zizkidan tenorean kordelak, geldiro libratu nire orkatilak, ... eta eguzki-brintzen edertasun zabala argitu zen nigan (<i>ibidem</i>)

Gorago *Hariztia* poema aztertu dugunean ohartu gara *Lore-mendia* poemaren irudi inbertitua baino ez zela. Hau da, batean lur antzu, borroka eta sofrimendu lekua zena, lur emankor, oparo eta atsegintoki paregabea bihurtu zaigula bestean. *Partiera* poema honek ere ezin dio ihes egin binomio horri. Oraintxe antzutasun, usteltasun eta amodioaren ezintasun dena, hurrengo ezintasun eta gabezia horietatik erredimitzen dituen *Lore-mendiako* usaimenen eta melodien oihartzuna izango da:

PARTIERA	LORAMENDIA
"Ezut ene laguna iratzarri egun; melodi atsegina hau etzaio ezagun (...) ezen bere sudur motzak eztuen egin usainik kontentuz (<i>ib.</i> , 216) "Zure usaink kendu dir..." (<i>ibidem</i>) "Amorioak egun honetan eztu niretzat balio" (<i>ib.</i> , 214)	"Neskatila honen besartean esnatu nintzen, zidalako baltzeo bat kontatu, egungo oilaritean, txorien gisara" (<i>ib.</i> , 205) "Nire sudurra da osorik liluratu (...) usainetan dator nireganantz bizia (...) intzentsu berrien arima zait usandu; uhin urrintsuok usteltasuna jan du: ederki dit biziak ematen begira (<i>ib.</i> , 204) "Loramendi maitea milikatu nuen" (<i>ib.</i> , 206)

(58) Elioten ildotik aztertzen du A. Arkotxak "hezurren irudia": "Par ailleurs, la vision des ossements renvoie à nouveau au chapitre trente sept de la vision d'Ezéchiel et au *Mercredi des Centres* de T. S. Eliot: "Sous un génévrier les os chantaient, épars, brillants..." (Arkotxa 1993: 141). Ezekielen irudirik bada Elioten poesiagintzan 1930ko *Hausterre Eguna* baino lehen: *The Waste Land* poeman.

Partiera poeman ahapaldi osoak *Lore-mendiaren* inguruko motibo nagusi batzuen garapen baizik ez dira, lehenago esaten genuen ildotik, hain zuzen ere, antzutasunaren eta iluntasunaren irudi inbertituak. Adibide gisa, horra bertsook:

Zimaurra bortitzarekin landuriko ortua,
honek oparo digu emanen fruitua,
ta da udaberrian guztiz loratua. (*ib.*, 217)

Ez dago dudarik, bai motibo, bai irudi, nola hainbat eta hainbat lexiko mailako aukeratan buruan izan zituela poetak *Hariztia* eta *Lore-mendia* poemak, *Partiera* honen idazketa unean. *Hariztian* eta *Lore-mendian* daude poema horren motibo, irudi eta sinbolo asoziazio nagusiak. Bestela esanda, *Hariztia* eta *Lore-mendiarekin* ehundutako jantziaz garatzen da *Partiera* poemako istorio xumea. Ez dezagun ahanz gaingizaki baten ekintzen lekukoa dela istorio horren nondik norakoa. Alde honetatik bada poeman Zaratustraren oihartzunik ere: “Hamar urte hauetan ez tuta dantzan egin” (*ib.*, 216).

5.2. Judizioa eta Lizardia

Judizioa poema funtsean *Lizardiarekin* batera, edo haren ispiluan, aztertu behar-ko genuke. Izan ere, *Partiera* poemarekin gertatzen zen hein berean, *Judizioa* poemako motibo nagusiak ere *Lizardiarekin* baitaude solasean. Zein da, baina, bi poemak aurrez aurre jarriko lituzkeen motibo nagusi hori? Erdijainko edo gaingizaki den heroiarengandik gizaki errukigarriengana dagoen aldea. *Herri-bitartean* Golgota mendian gurutziltzatuta hilarazi duten gizon-emakumeak epaitzen dira *Judizioa* poeman; *Lizardia* poeman, berriz, gaingizakia jainkotzat hartu eta hura gurtzeko prest zegoen zimutaldea epaitzen da. Zein da bi judizioen arteko muina? Gizon-emakumeen nahiz zimutxoeren aldean zein harandikoa den erdijainko / gaingizakiaren boterea. Bi poemaren funtse horixe baizik ez da; giza zimutxoer harago dagoen ahalmen handi baten exhibizio luzea.

Zimua bazara orduan ni gizona
baina hau bazara, ni naiz jaungoiko ona. (*ib.*, 196)

Maldan beberako lehen zatiko beste poema batzuen oihartzunik ere badago, nahiz eta esan digun bezala *Lizardia* poemaren baitan egon *Judizioa* poemari arnasa eman-ko liokeen motibo nagusia. Esate baterako:

Eztakit ongi zergatik eman
nuen bizitza hain merke;
orain eznuke mendira igoko
nire etsaiak hil gabe. (*ib.*, 218)

Bertso horietan, nahiz eta *Herri-bitartean* gertatutakoari buruz ari solasean, bada-ko egituraren paralelismoaren aldetik *Hariztian* gertatutako lehen ekintza biolentore-aren oihartzunik. Gertatua den aldetik, protagonistak *Lizardiatik* oroitu behar-ko lituzke ekintza horiek, nahiz eta hemen *Judizioa* poeman oroitu, berez *Herri-bitarte-aren* gertatutakoak zirenak. Hau da, poemaren lehen zatian *Hariztia/Lizardia* zena, honako honetan *Herri-bitartea / Judizioa* da.

JUDIZIOA	LIZARDIA
<p>"Gora-galea ematen didate beti gizonek" (220)</p> <p>"Heldu nintzen haraino, eta begiratu nion nire bizitza hain doilorki hartu zidan eskribau hari, eta nuen damu, hain jente makur hura bainuen tratatu" (220)</p> <p>"Belaunika zaitetze! Edo bestela nik, heriotze osteko eremu beltzetik pausu geldiaren honera etorririk, eztizuet emanen batere atsedunik" (...)</p> <p>"Para zaitetze zutirik! Etzakuskitet damurik. Eztakizue zuek egiten nire aurrean otoitzik?" (221)</p> <p>"Haek zeuden negarrez, igurikitzen noiz deskargatuko nuen haizkora hain zorrotz hura beren buruen gainean, ..." (221)</p> <p>"Erramu freskoekin eginez koroa apainduko didana gogorki burua, ezten inor ni bezain ohoretzatu" (221)</p>	<p>"Nik hartu nion osotoro lizardi hari gorroto" (197)</p> <p>"Gauzok ikusten diren lizardi dollorra! Munduan zerbait bada zu zara zaharra!" (197)</p> <p>"Goitik haserreak honera ekarri zaitu, zeruko bularra guztiz zauritu baitu gure sineskeriak, itsu gaudelarik!"</p> <p>"Halaz ikaratu ziren denak biziro; haien artetik bat etorri zen astiro, eta nire aurrean belaunikatu zen... mintzatu zitzaidan zimuaren ahoa begiak altzatzera ausartu gaberikoan"</p> <p>"Eskuetan nuen hartu nire makila, erakutsi nien mehatxuz ukabila, ahotik hitz zakarrak zitzaizkidan irten. Espantuarekin zimutxo lotsatiak, otsoaren larruz zebiltzan basatiak, alde guztietatik eskapatu ziren." (196)</p> <p>"Nire bekokian etzegoen izotza. Teilatu batean erramu eta ereinotza, nire gorputz gainean, zeuden hedatuak." (196)</p>
JUDIZIOA	LIZARDIA
<p>"Bihotzean sarturik daukat mendekantza: haserre handiz noa orain haiengana besapean zuzia, ..." (219)</p>	<p>"Nire sabelean mendekuzko zuzia nire etsaiak zeuden lekurantza joan nintzen (192)</p>

Poema honetan *Herri-bitartea*ko gizartea bakarrik epaitzen da. *Herri-bitartea* gizarte moderno osoaren irudi bat da. Horregatik ez dira *Judizioa* poeman alkate, abokatu eta igeltseroak bakarrik epaitu, baizik eta bertako gainestruktura artistikoak ere ez dio epaiari ihes egingo.

... Eta Dostoiefskii
jaio ezpaledi,
eznioke Prousti
barkatuko hori:
zergatik gizonari eztion jarraiki.
Picassok ere Goyari
kentzen dizkio humilki
mundu honetan bizi izateko
izan zituen gurari
guztiak, eta beste hainbeste
gertatzen zaio Mozarti. (*ib.*, 219)

Horra zer dioen A. Arkotxak artearen epaiketa horri buruz:

Nous aurons l'occasion, ultérieurement, de revenir sur le thème de l'engagement de l'écrivain qui est évoqué ici, pour Aresti, la fonction de la littérature est, en effect, comme pour Frye, "de doter la société d'une vision imaginaire de la condition humaine" (apud Todorov préface). La voix d'Aresti occulte momentanément ici celle de Joane en s'attaquant aux membres du "nouveau Parnasse" symbolisés par Picasso, Proust et Bartok. (1993: 160)

Horraino ados nago A. Arkotxak dioenarekin. Oin-oharretan ordea Parnasianismoaren arte liturgiak edo "L'art pour l'art"i buruz hitz egiten du; eta hori bai iruditzen zaidala urrutiegi joatea, edo gaininterpretazioaren atzaparretan erortzeko arriskutan jartzea. Ezen, egia bada ere berak dioen horren azalpena, ez dut uste Arestik "Parnaso" hitza darabilenean parnasianismoaren epairik egiten ari denik. Aitzitik, Parnaso hitza modurik zabalenean darabil, inongo zehaztapen eta mugimendu programetatik urrun; poema honetan Arestirentzat "Parnaso" hitza "artearen" baliokidea da; Antzinateko klasikoaren tradizioetik iritsi zaigun zentzu orokorrean darabil: Artearen Olinpoa.

Zein da Proust, Dostoievski eta Bartok kondenatzeko funtsezko arrazoia? Humanismoaren bideetatik aldeniduxte dabiltzala: "Zergatik gizonari etzion jarraiki" (*ib.*, 219). Seguru asko bazuen Arestik, urte batzuek lehenago, Ortega y Gassetek argitarara eman zuen liburu baten aditzerik: *La deshumanización del Arte* (1925). Entzute handia lortu zuen liburu horretan Arte Modernoaren joera berriak aztertzen dira, eta badirudi joera nagusia ez zela justu gizakiarengan bere arreta jartzen zuena, alderantzizkoa baizik, gizakia baztertuz bere baitan barnebiltzen zen joera.

Aipagarriak dira, bestalde, bi poemen arteko elkar hurbiltze saio honetan, Exodoaren oihartzun biblikoak. Moises ere gaingizakiaren ahalmen izugarritz hornituta zegoen. *Bibliaren* oihartzunak aztertu ditugu atzerago, eta bertan susmatu ahal izan ditugu Moisesen eta Sinai mendiaren inguruko zenbait oihartzun. Iruditu zaigu *Lizardiaren* pasadizoetan barrena, menditik behera jaisten den gaingizakiak bekatu giroan nahasiak aurkitu dituela bertako bizilagunak. Gurtu behar ez zuten Jainkoari bakarrik zor zaion begirunez belaunikatu eta eskaini zizkioten bitinak gaingizakiari. Gaingizakiak zigortu egiten ditu, portaera hori idolatriatzat harturik. Hortxe kokatzen dugu Moises profeta eta askatzailearen motibo nagusia. Ikuspegi horixe bermatzera datoz Exodokoak ere izan daitezkeen honako irudiak: "piztu zen laharra" (*ib.*, 196) edo "Eta zeruan ditzirari/zauri gordin bat ageri" (*ib.*, 217).

Judizioa poeman ere ageri da motibo nagusi horren oihartzunik: gaingizakiaren haserre eta gizartearen kokildura eta arrenkura. Horra Moises-en irudiaren edo taula-berrien egile litzatekeen gaingizaki zaratustriarraren adibidea:

Orain apurtu dute gure kodizea
 Epai-emalea
 datorkigu, ea
 nolako fedea
 daukagun. (*ib.*, 221)

Baina *Lizardian* ez bezala honako honetan gaingizakiak gurtu dezaten exijituko die bere hankapean dituen gizakiei eta estatua bat ere jasotzera behartuko: "Nai dute

estatua / bat oso haltua / herriko plazan jaso, benedikatua / izan dadila maisua." (*ib.*, 222). Zergatik ez dut Kristo aipatu taula berrien egile gisa, eta bai Moises eta Zarautstra? Horra *Mendekantza* poemak dakarkigun erantzuna:

... egiten nuen gogoeta;
nolako gastigua zen egokiena
nire borreroari emateko; eta
ezin nuen pentsa
beste ezein gauza:
Talion izanen da! (*ib.*, 224)

A. Arkotxak ere horrelaxe jaso du:

Joane, à nouveau, s'écarte donc de la nouvelle loi prêchée par le Christ: 'Vous avez entendu qu'il a été dit: Oeil pour oeil et dent pour dent' (Mateo V).

Le héros bafoue le précepte évangélique. Il se dresse même contre lui haut et grand (*haltu eta handi*), comme un arbre, une colonne, une statue de pierre, comme un défi.... Pas de pardon, pas de pitié et surtout pas d'amour pour l'ennemi, ainsi que Yahvé l'ordonne à Moïse sur le mont Sinaï: (...) tu donneras vie pour vie, oeil pour oeil, dent pour dent... (Exode XXI, 23 à 25). (1993: 167)

Hori guztia ezezik, oin-ohar batean A. Arkotxak gogorazten digu ere 200 *puntu* poeman agertu den Moises.

5.3. Mendekantza eta Iratze Ederra

Mendekantza poema *Iratze ederra* poemaren alboan jarrita balego ikusiko genuke bien arteko lotura maila noraino iristen den. Inon baino garbiago eta krudelago agertzen zaigu heroiaeren gaingizakitasuna:

Etzaitzte, pobreak, oraintxe defendi;
nire goikotasuna eztadin ofendi
dezazuen ederki zer naizen entendi;
dezazuen agintzen dudana obedi."(*ib.*, 224)

MENDEKANTZA	IRATZE EDERRA
"Errezatzen ari zarete, gero nadin zuetaz urriki. Ezer ez eska jaunari! Biotza daukat hain urri... Zuekandikan ezabil-eta egun honetan ihesi, nire haizkora, nire arbuioa, doakizue hegazi"... (224)	"Handik joan ziren iratzera, nire gorputza hartzera. Kontu ederrak ezpainetan, otoiuz luzeak zerura, poliki zoan bide gaiztoan gizaldea ni hiltzera" (202)
"zer zen jasoko gizon artera haizkora gabe banentor." (226)	"Eskuan gañibet, akuilu ta haizkora, hiltzeko asmoekin zetorzkidan albora, baina etzuten aurkitu gorputz hila baizik. Nire arima berriz, lorez lore kantari." (200)

MENDEKANTZA	IRATZE EDERRA
"Orduan hasi nuen, gogor eta itsu, nire burrukaldia: Geratzeko kitu. Bere larruetatik arin nintzen sartu, eta errai guztiak nizkion altzatu: Garunea kendu, hesteak ohostu, bihotza zabaldu, giltzurrunak moztu." (224)	"Nire arima ere animalietatik sartu zen, biluzik ez egoteagatik;" (<i>ibidem</i>) ... "Heldu nintzen gero zerrien gorputzera eta kendu nion apoari mekera;... Buzkantz, lupua, odoloste gozoa. jan nien.hiltzurrun latz batean, animali guztiak akabatu ziren." (201)
"Ehortz dezagun bein da betiko gizasemeen etsaia!" (226)	"Deabru beltza hil dezagun!" (203)
"Nire gorputza eta odol berotsua... hezur batzuk oraindik." (226)	"Nire odol beroa zerura igo zenean ugari zitzaidan geratu bularrean." (199)

Iratze ederran ihesi ibili behar izan zuen heroia bera dugu *Mendekantza* honetan mendekua hartuko duena. Egia bada ere heroiaeren haserre eta gorrotoa *Herri-bitarteko* heriotza lazgarriaren ondorio dela, protagonistak eta bere maitaleak pairatu zuten heriotza iraingarriaren ondorio hain zuzen, *Mendekantza* poemako oihartzun askok *Iratze ederran* dute non ispilatua; huraxe da, besteak beste, poetak bere aurrean izan duen erreferentzia iturri atergabea.

Mendekantza poema honetan ere gaingizaki zaratustriarraren tamainako aldarririk ez da falta: "Inork eztaki negarrez / bere garaitza ospatzen" (*ib.*, 225). A. Arkotxak ere honelaxe ikusi zuen auzia:

Les vers précédemment cités (*Barnean duten oro nabi diet atera*) qu'il faut prendre à la lettre, puisque Joane rentrera réellement dans les corps de ses ennemis, montre que nous avons affaire à une nouvelle interprétation du "démoniage gérasénien" dont nous avons eu une première version dans *Iratze ederra*. Ici, il existe cependant des différences importantes. Le héros a, à présent, vaincu la mort ce qui explique que l'épisode ait lieu de jour alors que dans *Iratze ederra*, l'âme errante du héros prenait possession du corps des animaux parce qu'elle était précisément terrorisée par la nuit; mais surtout, les corps possédés sont, cette fois, humains ce que, curieusement, concorde avec l'observation suivante de M. Eliade:

"Toujours en rapport avec l'idée que le magicien peut quitter son corps à volonté est un idée strictement chamanique, (on rencontre, aussi bien dans les textes techniques que dans le folklore, un autre pouvoir magique, celui d'entrer dans un autre corps" (1988: 325) (1993: 168).

Iratze ederra poemako kontalari poetikoa gaingizaki demoniako bat da, bere ibilbidean zapaltzen duen guztia hankazgora uzten duena. Gaingizaki/erdijainko horren borondate ahaltsua gizateria arruntarekin buruz buru dator:

"Demonio batek sartu dio buruan,
...
harnasa bat bezala, infernuko galtza...
Gurekin dabil deabrua
sutan baitoa zerua." (*M. b.*, 200/202)

Mendekantza poeman, ordea, beste mota bateko demonioaz dihardugula dirudi; izan ere, Satan eta bere gaizkia itsusienaren gorpuzdura litzatekeen “bestia” apokaliptikoaren aurrean geundekete. Bestia horren iturria J. Azurmendik 1985ean *Jakine*-ko 36. alean argitaratu emandako saioari zor diot: “Aresti: sentsibilitate konkretu bat”. Saio horretan Azurmendik Leizarragaren “bestia” biblikoa gogorazten digu, Apokalipsiako bestiaren arrastoan jarriaz:

Eta ikusten dute han goian bestia,
lengo gizon beteek hamorruz jarria,
oraingo gizon hutsek bera jaurtikia,
hamiltegi batean azkar eroria,
lepo ebakia,
buru itzulia,
hatzamar gabea,
agin aterea,
antolatzen duela infernu berria.
Ahora dator barrea,
ezpainetara irria.
Errez izan da higuinduaren
harmak lurrera jotea.
Ehortz dezagun bein da betiko
gizasemeen etsaia! (*ib.*, 226)

A. Arkotxak, 1991ko *Hegatsez* aldizkarian “*Maldan beberaren* irakurketa baten inguruan” izeneko lanean etekin bete-betea atera zion J. Azurmendiren aztarnari, eta tesian ere beste hainbeste. *Bibliaren* eta N. Frye-ren *The great Code* liburuaren laguntzaz, Babilonia (lurreko emagalduta eta higuingarrikarien ama) eta totalitarismoa, eta Bestia: Franco erlazioan jarriko dizkigu. Honela dio N. Frye-k *The great Code* liburuan:

Es evidente que las imágenes aquí provienen de la ‘abominación’ de Daniel. En el Apocalipsis (13, 18) se hace referencia a una ‘bestia’, figura del tipo Anticristo, con una clave, el número 666 que por lo general se piensa encubre el nombre de Nerón, aunque es posible que el autor del Apocalipsis haya vivido bajo un emperador posterior (...). Cierta línea polémica protestante del siglo XVI consideraba a la Iglesia Romana como una prolongación del Imperio Romano, e identificaba a la Iglesia con la Ramera, y al Papa con el Anticristo. (1988: 121)

Horraino guztiz ados. Baina “bestia” hori soilik Franco da, edo Elizaren aparatu guztiak jasotzen du heroi edo “aingeru matxinatu” berriaren aizkorakada? Aizkorakada horretan Jainko tradizionalaren heriotza ere iragartzen da, eta eliza berri baten egarria ere bai, aurreraxeago. Nire irudirako Elizaren aparatu ofiziala eta faxismoa batera daude “bestia”ren irudi horretan.

Kristoren odolak Adanengandik gizakumeak gainean daraman zamaz arindu bazuen, Paradisurako atea berriz ere zabalduz, horixe berori izango du helburu poemaren heroiak, antzutasunera errendituta gauzkan kristautasunaren hiru zutabe nagusien kontra oldartzen denean: *Fede, karitate, esperantza kentzen / ausartu nintzen nire nekearen ordean*. (*ib.*, 225). Eta borrokaldi estu horren ondorioz:

Ezta egon gizona inoiz hain bizirik:
ni hil arte ezta egon halako gizonik,
hain bizitzen denik,
eztute nekerik,
daudelako hutsik. (*ib.*, 17)

Eta borrokaldi horren ondorioa izango da gizartearen salbabidea, edo euskaldun-goarena behinik behin, eragozten zuen “bestiaren” suntsidura. Izan ere “bestia” hori, “lehengo gizon beteek amorruz jarria” (*M.b.*, 226) izan baitzen, eta “oraingo gizon hutsek” bera jaurtikia... antolatzen duela infernu berria” (*ibidem*). Gertaera heroiko horiek gertatzen ari zirenean “iraulten egon da gorua” (*ib.*, 232). Beraz, goia eta behea, zeruak eta infernuak irauli dira, oreka zaharrak suntsitu: “Aingeru Serafinek akerra dirudi / deabru Belialek epetxa kantari” (*ib.*, 219). Ehule zaharrak edo Antzinate klasikoko Parkek ere lan nekosoa izan dute. Izan ere, antolamendu berri eta iraultzaile bat ehundu baitute beren “goruan” edo mundu-oihalean. Eta egoera berri baten aurrean paratzen gara: “gizarteria salbatua”, euskaldunak aske, edo, bestela esateko, *Lore-mendiako* paradisu lurterra, Aginduriko Lurraren eta Jerusalem berriaren aiduru.

Gizarteria izan dadin salbatua (...)
Bildots berria, mantsoa;
Jainko bortitza, haltua:
Zuri eskerrak, ordu honetan
dago geugana heldua
joran bizian eduki nahi
genuen salbamentua. (*ib.*, 226)

Honela dio A. Arkotxak bertso horiek gogoan:

Dans *Maldan behera*, Joane oppose d'un côté la douceur de l'Agneau à la sévérité et à la suprématie du Dieu de l'Ancien Testament et c'est à celui-ci qu'il rend grâce (*Zuri eskerrak*, dit-il). Il prône ainsi la loi du Talion, de la fureur et de la vengeance, au lieu du pardon et de l'amour universel. Le salut est à ce prix car c'est avec des armes que l'on triomphe de la bête, du dragon...

Mais il n'y a pas mention d'aucune transcendance, l'homme est seul maître de son destin. Le salut dont parle Joane est une *Jérusalem terrestre* opposée à la *Jérusalem céleste* de l'Apocalypse. (1993: 176)

5.4. Azkenengo besarkada

Horra zer zioen Arestik poema horri buruz:

El *Maldan behera* no es en sí un poema completo, es fraccionario. Por ello escribí después el *Azkenengo besarkada*, que muy bien pudiera llamarse *Maldan Gora*, aunque en un principio lo bauticé como *Miren eta Joane*. (Aresti 1986: 10, 140)

Poema honetan barrera han eta hemen entzuten diren oihartzunak ugari dira; gehienak, espero bezala, *Maldan behera* bertatik sortuak: “Hermita hau ehori / bezate trumoiek”, “Atzean da betiko arbola sikua” (*Hariztia*), “eznekien zer egin, arima nun

ortus" (*Iratze ederra*), "Negar egin dute / larrosek, ez barre", "Azkenengo mendia: Badakit ortua" (*Lore-mendia*).

Maldan beberatik bertatik sortuak ez direnean, *Maldan behera* idatzi zuen sasoiko zenbait irakurketaren zipriztinak dira: "Atsegin guzti guztien madre / orijinala, ...", "Orain ezta problema, ezta misterio, / Joanerentzako: / argitan dago oro, / agiri ta klaro" (*M.b.*, 228). Konparatu Barrutiaren *Gabonetako Ikuskizuna* antzerkiko beste hauekin: "Denbora luzean gabiltza isurik / Desegindu beiz zeure argiak / Gure biozetako odei guztiak" (*Euskera*, 1980: 288). *Judizioa* poeman ere bertso hau dator: "Gure barnean ere badago hodeia" (*M.b.*, 221).

*Azkenengo besarkada*koak dira, bestalde, Miranderen poesia nihilistatik *Maldan behera*ra bildu diren oihartzun zuzenenak:

Hau da nire gurutz
pisuena! Jesus!
Jainko gabe zeruz
zeru gurutzatuz! (...)
Inoiz eznezan bertan utz!
eskaru nizun, humilduz,
lore-mendian, ta baita ere
Golgota-mendi hain biluz
haretan... (*ib.*, 230)

Mirandek ere gogorazi zuen Kristoren heriotza aurreko bakardade larria: "Josu bar-Joseph, deithu zaitut haizeen artetik /.../ zeure zerutik deus ez duzu, ihardetsi". Miranderen poesia-mundutik gertu dabil honako beste bertso hau ere: "Bizirik ez tuena ezin liteke hil". (*M.b.*, 230). Dena den, *Azkenengo besarkada* poemako bertso-rik inportanteena honako hau da: "ETA EZ NUEN AURKITU BARRENEAN EZER" (*M.b.*, 229). Mendekuaren ondoren, eta Jesukristoren infernualdi arketipikoari men eginez, hirugarren egun sinboliko batean (*Partiera*, *Judizioa* eta *Mendekantza*) berpiztu egin da Miren. Eta *Lore-mendian* abiada hartu zuen amodiozko historiak amaiera zoriontsua izango du, komedia on guztiek bezala.

6. Amodiozko historia

6.1. "Eta barazainak izana dauka Miren"

Begibistan dago *Maldan behera* poeman amodiozko historia bat ere kontaktzen zai-gula. Arestik berak dioen moduan, amodioaren historia eta arrazoia. Baieztapen horren funtsa ez dago Pedro Salinas poetaren *Razón de Amor* poema liburuaren izenburutik urrun. Amodio istorio horren hasiera *Lore-mendia* poema dugu, nahiz eta *Hariztia* urrun hartan aurkitu amodio horren ondorioaren estraineko hitzak. Dena dela, *Lore-mendia* poemara iritsi aurretik ezertxo ere ez da jakingo poemako Miren pertsonaia femeninoari buruz. Hortxe egingo du estraineko agerraldia, eta hortik aurrera bera izango da Joane protagonistaren urratsen eta ekintzen zentzuemailea. Miren horixe izango da, halaber, orainarte kontaktzen saiatu garen hari narratibo heroikoari (nietzschearra), bigarren hari narratibo nagusiari arnasa eta garapena eskainiko diona. Hau da, *Lore-mendi*araino pathos heroiko baten gurgpilean bidaiatu

baldin badugu, pathos heroiko hori eten egiten da bigarren zatian barrena berreskuratua izateko. Hala eta guztiz ere, berreskurapen soila ote da? Ezetzean nago, tartean funtsezko gauza asko gertatu baitira. Ez dut esan nahi lehenaldiko pathos heroiko eta boteretsuari uko egiten zaionik; bai, ordea gertaeren muinean eta sostengu bakartzat Miren dagoela. Nor dugu, orduan, Miren hori, bere amodioagatik hainbeste sofrikario eta mendeku merezi badu?

Lehenengo eta behin, esan dezadan *Lore-mendia* honetantxe mamitzen direla sinbolika kristauaren ildoko lehen adierazpen garbiak. Alde horretatik esan dezakegu Miren eta Joaneren elkar hartzearekin batera eman zaiola hasiera lehen zatiaren amaierari eta bigarren zati osoa baldintzatuko duen amorio istoriari. Are gehiago, *Lore-mendia* baino lehen ikusitako guztia ez da guztiz ezinbestekoa hemendik aurrerako poemaren garapenean. Beraz, *Lore-mendia* hau arketipia kristau baten zedarriak funtsean hautsiko ez dituen hari narratibo berri baten abiapuntu dugu. Baieztapen horren frogagarri, honako hiru elementuok: gurutzea, berpizkundera eta zerua (paradisua). Operazio horretan aurreko saileko zentzu trajikoa komedia heroiko bilakatu zaigu. Eta komedia honetan badu zeresana Mendebaleko literatur tradizioan ohorezko lekua bete duen Danteren Jainkozko Komediak. *Lore-mendia* Edenaren bertso mundutarra genuke, Eden paradisikoaren islada mundutarra. Izan ere, Danteri jarraituz bai baitakigu Edeneko baratza Purgatorioko azkenengo mendian dagoela: "Azkenengo mendia: Badakust ortua" (*M.b.*, 231). Hari honi jarraituz badirudi Joan Adanen traza osoarekin hurbiltzen zaiola Mireni; edo, alderantziz, Mirenek Ebaren traza osoz bere magalean hartzen duela Joan, hura goialdetik herrirantz doala. Garbi dago menditik herrira bitarteko *Lore-mendia* hori oasi baten antzeko atsedean leku paregabea dugula. Inoiz pentsatu izan dut Lizardik ere antzeko soluzioa bilatu ziola uda beroaren zigorrari ihes egin nahian dabilen bidaiariari, "Itzal"aren babesean, "Baso"ren ume jaukal"aren magalean maitekiro jarri zuenean. Bidaiariarentzako atsedendaldi eta pausaleku segurua dugu. Bai Arestirenean eta bai *Lizardiarenean*, "topos" imajinario bera ari da irudiak antolatzen, biak ere gozamen edeniko baten islada direlarik. Miltonek ere bere *Paradisu galduan* Edeneko baratza Ebaren gorputzean biltzen du, emakumearen irudia eta baratza gorputz berean bat eginez: Emakumeak (Eba, Miren) izaera metonimiko bat bereganatuko du.

Bere besartean baratz zoragarria:
ugatzak arrosaz, krabelinaz gorria;
arreba nausi baten nengoan altzoan.
Loramendia zen bere gorputz bikaina.⁵⁹ (*M.b.*, 205)

Lore-mendiaren altzoan ezagutuko du estrainekoz poemako protagonistak bizitza bere oparotasun eta betetasun osoan. Oparotasun hori baratzako animalia eta elikagai guztiena da. *Lore-mendiaren* aurreko barne zatiketaren sofrikarioa gaindituz, "gorputza eta arima egin" go ditu mainatu, "ezlezaten eduki orbantxo batere" (*M.b.*, 204). Protagonistak arimako amodio egarria aski asetu ondoren, "baratz laztangarria/har-

(59) Horra Arkotxak idatzi diguna, goragoko bertsoak gogoan: "Ces derniers vers font irrésistiblement penser au personnage féminin central du *Cantique des Cantiques*, personnage apocalyptique d'épouse" (1993: 73).

turik eskuan" (*ib.*, 206) herrietara bidean jarriko dira. *Herri-bitarteko* jendeak, ordea, "elkarrekin egotea" (*ib.*, 218) galaraziko die, ez die halako hartuemanik onartuko, eta jarraian Kristoren nekaldiaren eta gurutzeko heriotzaren parodia zuzen-zuzena eskaintzen zaigu. Eta, berriz ere, gorputza eta arima banatuak izango dira. Amodioa eta heriotza ezagutu ondoren bakarrik jakingo da "Joane eta Miren" ditugula bi maitaleen izenak. Ez ote dago hemen *Maldan beberako* azpitoluaren justifikazioa? Hemendik aurrerako poema guztia galarazitako amodio ezindu baten mina litzateke. Joan bere arima eta maitale den Mirenen egarri izango da gainerako orrietan. Nonahi barreiatu dabil Mirenen memoria eta irudia, maitale galduari eta amodioari buruzko aipamenak ugari baino ugariagoak dira. Eta Joane zeruminez agertzen zaigu; Mirenen inguruan paradisu bat sortu, ez du beste ametsik. *Ditxaren bitartez* izeneko poeman lortuko du Mirenekin bat izatea. Amodioaren kontsumazio horren ondorio dugu paradisuari "sustraitu den arbola" (*M.b.*, 232); beraz, "Arraza berri" (*ibidem*) horri ez zaio inoiz faltako egarriak oro asetuko dituen urik. Bien bitartean, Joane epaitu eta kondenatu aritu da, Azken Judizioa bailitzan.

Amodiozko istorio honen musa Miren da, eta bere erreferente bibliokoak poeman bertan aitortzen zaizkigu: Maria Matxalena eta Maria Birjina. Alabaina, ikuspegi zabalago baten barnean, Danteren alegoriaren antzekotasunik ere igar dakiok egituraren garapenari. Danterenean, poema honetan bezala, Beatrice-ren amodioak kilikatuta joango da poeta herrestan infernutik zeruraino. Han Beatricek betetzen duen salbatzaile funtzioa, honako honetan Mirenek⁶⁰ beteko du; izan ere:

Bera da salbatorea, (Miren)
ni Beronika berria.
Birjina Miren dultze gozoa,
gurutze bati josia,
zeru berrira igon zenuen:
Hauxe da nire gloria. (*ib.*, 231)

Eta Mirenen bila doa, lehenik hilobira; han, ordea, ohartzen da Miren berpiztu egin dela; handik maldan gora hartuko du, atzean utzirik munduari loturik zeukaten gorputzeko azken hezurak. Danterenean ere bidaiaria bekatuaren zamaz erabat arintzen delarik baizik ez du iritsiko helmuga, ordurako "Pekatuaren" azkeneko letra (P) eroria izango du:

...cuando las P que quedan
aún en tu rostro a punto de borrarse,
estén, como una de ellas, apagadas,
tan vencidos los pies de tus deseos
estarán, que no sólo sin fatiga,
sino con gozo arriba han de llevarte.

Eta, azkenik, 20. poeman, *Ditxaren bitartez* deiturikoan, Joaneren ametsa gauzatu da:

(60) "L'apparition de Miren a un caractère magique, il s'agit presque d'un rêve où l'on pourrait imaginer que le rosier se transforme en femme. La rose évoque, bien Béatrice de Dante, image de l'amour et du don rosier de l'amour" (Arkotxa 1993: 124).

Besarkada eder baten
 orain juntatu gara;
 horregatik nintzen
 igan zeruetara. (*M.b.*, 231) (Ezkontza berri bat, Eliza berri bat, etab.)

Bigarren hari narratibo nagusiak hementxe du amaiera. *Bitartez* instrumentala izenburutzat duten poemek askoz ere lotura estuagoa dute hari narratibo nagusiarekin, "gogoeta eroak" sailak zuena baino. "Bitartez" sailean ere gertatzen da, *Maldan beheraren* bigarren zati osoan azaltzen saiatu dugun eran, lehenengo zatitik jasotako zenbait oihartzunen edo irudiren errepikapena: "abere mutuak", "esku zikinak", eta abar. Baina esan bezala, poema horien ulerpena ezin da inondik ere bereizi bigarren zati osoa biltzen duen tematika nagusitik. Hala ere, esan beharra dago, badirela bertso asko eta asko ildo nagusi horri ihes egiten diotenak, eta, "gogoeta eroak" sailekoekin gertatzen zen moduan, "bitartez" bertso askok zail dute disimulatzen betelanaren itxura. Izan ere, gorago esan bezala, hari narratiboaren arrastora erakarri ezin diren bertso asko baitago hor, alegia, poema bere osotasunean ulertu ahal izateko ekarririk ez duten bertso ugari. Amodiozko istorioa hementxe bukatu bada ere, poemak aurrera darrai. Nire ustez, garbi dago azkeneko poema hori, *Malda goran egini niko gogoeta eroak* izenekoa, soberan dagoela, eranskin huts bat baino ez dela. Gorago aipatzen genuen bezala, Aresti obsesionatu samar zebilela bere ziklikotasun eta betiereko itzulera nietzschearrarekin, eta horregatixe itzultzen da berriz lehen zatiko gogoeta ero eta nietzschearetara. Alabaina, bukaera honek ez du zerikusirik azken istorioarekin; are gehiago, kontatu den amodio istoriaren ukazioa ere bada. Ez dut uste bigarren narrazio hori lehen hari narratibo zabalagoaren barnean integratuta gera daitekeenik. Kontua da, intentzioak intentzio, kontraesan bat dagoela hor; eta Arestik eskaini digun egitura orokor hori sakoneko kontraesan baten morroi dela. Izan ere, bigarren narrazio horrek poema osorako beste egituraketa bat proposatuko nahi lukeela dirudi: *Untergang-a* /9 zirkulu/*Requiem*/9 zirkulu/ *Maldan gora*.⁶¹

(61) 1986an nik neuk idatzitako lan baten atala honako hau zen: "Dante eta bere komedia". Atal horretan hauxe agertzen da: "*Maldan beheraren* lehen zatiaren egitura, Dantek bere 'Komedia'n infernuek paradisuera egindako ibilbidea bera litzateke. Danteren komedian Virgilio da infernuek eremutik paradisuera Beatrice-ren eskuetaraino gidatuko zuen poeta. Ez dago dudarik Danteren paradisuera Beatrice eta Arestiren *Lore-mendiako* Miren ezaugarri bereko emakume gidariak ditugula. Mirenek, Danteren Beatrice-k bezala, poetaren urratsak bideratuko ditu. Beharbada, halako parekotasun bat nabaritu ahal da komedian eta *Maldan beherako* poetek betetzen duten funtzioan. Komedian Virgilioren zuzenean gomendatu zitzaion funtzioa ez ote dute, zeharka ez bada ere, lehen zatiko lau poetek beteko? Nabari da ez drela *Hariztia*, *Lizardia*, *Iratze ederra* eta *Lore-mendiak* kontzienteki bereganatu duen funtzio eta ardura. Hala ere, formalki onar daiteke halako parekotasunik". Eta horrekin batera *Maldan behera* poemaren egituraren eskema ematen zen:

- Sarrera _____ 1 UNTERGANG
 2 Hariztia
 3 Sendan eginiko gogoeta eroak
 4 Lizardia
 5 Estratan eginiko gogoeta eroak
 6 Iratze ederra
 7 Galtzadan eginiko gogoeta eroak
 8 Lore-mendia
 9 Kaminoan eginiko gogoeta eroak
 10 Herri-bitartea

Ezkonezina dena ezkondu nahi izan da: Zaratustraren pathos trajikoa eta Kristoren komedia jainkotiarra. Batetik, betierekotasunean urtzen den pathosa eta, bestetik, bukaera nahitaezkoa duen "telos"a: ikuspegi biribila eta lineala: Zaratustraren ildotik trajediaren egarri abiatu eta komedia heroiko batean amaitu.

6.2. Maldan Beherako heroia eta *Bizkaitarra*

Horra *Bizkaitarra IV* poemako bertso hauek:

Bilbo honetako euskalduntasun
zikotxaren señailea
zeuek zarie arrokartean
Agertu dan arbolea
Eu baño beste mutiko batek
Etxok zapaldu kalea
Nondik dabillan sorterrirantza
Gaurko tabernazalea. (Aresti 1986: I, 63)

Beraz, lot daiteke *Lur Eremua* eta Eremu latza Bilboko euskalduntasunaren ukazioarekin. Eta horrela Arestik are gertuagotik jarraituko lioke Eliotek *London* eta eremuarekin lortu nahi duen asoziazioari. Han Londres dena, Arestiren honetan Bilbo izango da. Bestela, zein ote bertso honen esanahia?

Katigu naukan ekatxa
Area peko sustar sakonak
Egin nabenak aretxa. (*ibidem*)

Sarrera	11	REQUIEM
	12	Deskantsuaren bitartez
	13	Partiera
	14	Arbuioaren bitartez
	15	Judizioa
	16	Adorazioaren bitartez
	17	Mendekantza
	18	Grinaren bitartez
	19	Azkenengo besarkada
	20	Ditxaren bitartez
Itzulera	21	MALDA GORAN EGINIKO GOGOETA EROAK
		(Aldekoa, argitaragabea)

1990an, "*Maldan beheraten* irakurketa baten inguruan" izeneko lanean, egituraketa hau eskaintzen zuen A. Arkotxak: "Argi dago 9 zenbakia ez dela erranahi gabekoa eta baduela sinbolismo berezi bat, kultura anitzetako ikonografia, ipui, mito eta literatur kreazioetan duen bezala: 9 dira zeruetako eta infernuetako esferak. Danteren *Komedia Dibinoan* 9 ez da bakarrik Zeruaren zenbakia, baizik eta Beatrice, bere maite inspiratzailearena ere" (Arkotxa 1990: 148).

1993an *ASJU*-n argitaratutako tesiaren azpisail batean honela dio Arkotxak: "Si nous reprenons le schème général de *Maldan behera* (Cf. début 1ère partie), nous nous rendons compte qu'une structure numérique s'y révèle:

(Untergang)	1
Cycle 1	9
(Requiem)	1
Cycle 2	9
(Malda goran...)	21

Eta *Bizkaitarra IV* poemaren hurrengo ahapaldiak honela jarraitzen du:

... zek bultzatu ninduan
 Olango bidean
 Aldapa latzagorik
 Etxagok mendian
 Mendi altuagorik
 Etxagok munduan (...)
 Orain igoten dodan
 Ereku baltzean. (*ib.*, 64)

Poetak haritzarekin bat egiten du: *Hariztiako* (Arestiren sorterriko) eremu antzuaz dihardute bertso horiek. Biografia moduko bat kontatzen digun *Bizkaitarra III*-ko bertso honetan protagonista Jesukristoren hipostasi bat litzateke:

Umanidadeari
 Fabore emateko
 semea prestatu nintzen
 Gure Euskalerriko
 Ainbeste borondate
 Nebala eukiko
 zeren nire odola
 Argati emoteko. (*ib.*, 57)

Ez al da horixe bera *Maldan beberan* gertatzen? Beti pentsatu izan dut ezinbestekoa dela *Maldan behera* taxuz ulertzeko bere arrimoan idatzi izan ziren zenbait poema arreta handiz kontuan hartzea. J. Azurmendik esana zuen *Maldan behera* ulertzeko behar-beharrezkoa dela *Zuzenbide Debekatua* poemarekin alderatuz leitzea. Nago ordea, ez dela horrenbestekoa *Zuzenbide Debekatuak Maldan beberaren* ulerkuntzari eskaini liezaiokeen laguntza; *Bizkaitarrak* poemarena, aldiz, ezinbestekoa da. Horregatik ari naiz *Bizkaitarrak* poemako hainbat eta hainbat adibide azalpen honetara biltzen, uste baitut asko lagun diezagukeela poemaren argitze lanetan. Horra zer digun esaten *Bizkaitarra II*-ko honako bertsoetan:

Beste lagun bateri
 Entzunda deukotsat
 Laster bear dugula
 Eukin mesias bat
 Beste erremeriorik
 eztela gureztat
 Mutiko arekin eskatu eustan
 Bere biotz zabalean
 Euskal Mesias prestadutea... (*ib.*, 42)

Goraxeago esan berri dugu *Bizkaitarra III*-ko zenbait bertsoetan Kristoren beraren hipostasi bat bailitzan agertzen zitzaigula ahots poetikoa. Baina ez dugu ahaztu behar *Bizkaitarrak* poema osoa krisialdi garai bateko poema dugula. Oraindik bere ingurugiroa nagusiki hornitzen duen iruditeria biblikoa da; gainera salbatzaile edo askatzaile baten inguruan biltzen den iruditeriaz dago hornituta. Eta, hala eta guz-

tiz ere, poetak ez du dagoeneko federik, gertakizun horren egian ez du sinisten, bere egiatasunaren indarrean. Horregatik da imajinario; horregatik *Maldan behera* poemak ezin hobeto irudikatzen du Arestirenganaino indarrean egon zen fedea eta herri baten esperantza, poetak berak ere konpartitu eta bizi izan zituen fedea eta esperantza. *Maldan behera* poemak imajinario hori barneratuta eskaini digu. Poemaren zentzu apokaliptikoa ez da errealitatean gertatzen, poetaren barne-imajinarioan baino. Horra inon baino hobeto azaldurik fedearen gainbehera hori:

Eztot deseo eztot espero olantxe pasadu daiten
 Baña biotza sartuta daukat negarrez ukabil baten
 Nire bizitza gusti-gustia pasadu gendun entzuten
 Urte danetan libertadia etorriko jaku aurten
 Non-nai orduan entzungo dozu euskeraz berba egiten
 gure alde etorri egingo dana jaiota dago nonbaiten
 Orain eztot siñistuten
 Asko deseadu arren

Onegaitikan bizkaitarrari kantaduten deusat amen. (Aresti 1986: I, 78)

Euskal poesiaren alfabetoa sinismen horrek alderik alde zeharkatuta aurkitu zuen Arestik. Halaxe adierazita utzi zigun 1960an Donostian eman zuen hitzaldian: “Inork eztu oraindik asmatu, baina nik helburu asmatu behar banuke ezagutzen ditugun euskaltzaleentzako, hau izanen litzateke: “Fedearekin pentsa” (Aresti 1986: 10, 25). Egia esan, aipatutako estalpe horretan Lore-jokoetatik hasi eta Arestirenganainoko euskal poesiagintza gehiena bil genezake: Arrese-Beitiaren arbola eta baratz, Gernikakoa eta Euskalerrria sinbolizatzeaz gainera, paradisuko arbolarekin eta Eden biblikoarekin ari da solasean. Eta ildo horretatik *Bibliako* tradizio zaharrenari eutsiz, herri “aukeratua”ren (Israel = Euskal Herria) etsaiak —“belarri motzak”, Sabino Aranaren ahotan— suntsi ditzan eskatuko zaio zero goi eta guztiahaltzuari, edo bidal diezaien bertatik zigorra. Honelaxe kantatzen zuen Sabinok bere poesietan: “Bota, bota / azurbaltzok eta / euren lagun guztijok.” (cf. Aldekoa 1993: 24)

Aurreko mendeko azken herenetik mende honetako gerra ingurura arteko poesiagintzak *Bibliaren* tradizioko ikuspegi zaharrean irudikatu zuen —Salbatore Mitxelena (Golgota: Arantzazu) ahaztu gabe— Euskal Herriak bizi zuen zapalkuntza eta ezina. Salbatore Mitxelenak luzerako txertatu zion Arantzazuri maila sinboliko hori. Izan ere, Arantzazu poemaren (1948) ondoren, Oteizaren apostoluak ere “Arantzazu: Euskalerrriaren” gurutze-bidean baztertuta egon baitziren 50eko urteetan. Eta 1968an jada baimenarekin aurrera egin zutenean Arantzazuko lanak, Oteizak Tx. Etxebarrietaren gorpua sinbolizatuko lukeen eskultura jarri zuen amabirjinaren besoetan. Arestik honela zioen urte batzuk beranduago bere *Zuzenbide Debekatua* poema luzean:

Ipui zaharra da euskaldunen artean
 nolaz egun batez etorri behar duen
 jainkoaren semea gu gobernatzen (...)
 Eta egun batez Sion berri batera
 heltzen bagara gu, gezurrezko juduok,
 Jainkorik eztaukagun populu triste hau. (Aresti 1986: I, 289-294)

Aurreko bertso horiek idatzi zituenerako hartua zuen Arestik zuzen-zuzen poesia sozialaren bideetara eramango zuen abiada. *Zuzenbide Debebatua* poeman oraindik bere aurreko imajinarioarekin atzera eta aurrera dabil. Baina Arestik bazekien jada imajinario horrek eman behar ziona emana ziola dagoeneko. Imajinario horrek ez baitzuen jada indarrik, agortua zegoen jada, Arestiren beraren eskuetan agortua egon ere. Horrek ez du esan nahi aurrerago imajinario horretatik ez duenik hartuko, hori beti egingo baitu. Baina imajinario eta sinbolika horrek beste formulazio bat erabat berria eskatzen zion poetari, hitz poetikoari indar eta mezu bat itsatsiko zion formulaketa berri bat. Hori *Harri eta Herri* poema liburuak ekarri zuen lehen aldiz Arestiren poesiagintzan, eta baita euskal poesiagintza solora ere.

Orduan nola bete zuen Arestik bere hizkuntza poetikoak eta jarrera bitalak erakusten duten defizit hori? Nola gainditzen du, poesia sozialaren bideetan ezinbestez lerratu baino lehen *Bizkaitarrak* poemak erakusten duen transizio garai hori? Arestirenganainoko tradizio poetiko osoarekin zorra kitatzea da *Maldan bebera* poemarekin egina. Baina poema horrek gaiaren tratamenduan nobedade ikaragarri bat erantsi zion aurreko guztiari, poetaren aurreko guztia zilipurdika uzten zuelarik. Nobedade ikaragarri hori Zaratustra da. Jesukristo eta Mesias delako batenganako fedea eta esperantza ahituta —Aresti ere fededun izan baitzen—, eta poesia sozialera, fede eta esperantza eraberritu eta antzaldatu batera iritsi aurretik, soluzio bakarra tradizio erromantikokoan murgiltzen zen. Gauzak horrela, Nietzscheren eskutik horren ospetsua bihurtu zen Kristoren kontrairudi eta kontrairaultza iritsi zitzaion: Zaratustra (cf. Juaristi 1987: 118-119).

Esan bezala, Zaratustraren gaingizakiak imajinario zaharrari hustutako indar berria / odol berria eskaini zion, eta *Maldan bebera* poema luzean zehar Kristoren odolari Zaratustrarenak egingo dio itzala. *Maldan bebera* idazten zuen garaiko iruditerian ukaezineko indarra izan zuen gaingizonak Arestiren transiziozko imajinarioan.

Etxeparengandik
 Deutsagu itetan
 Gizon fuerte bateri
 Balzoso eta su
 Orrek egingo euskun
 Zeruko gloria eman
 Beste tema bategaz
 Ezgara iños egon. (Aresti 1: 46)

6.3. Gaingizakia eta Jesukristo

Sail honekin amaitu aurretik, azpimarratu nahiko nuke bete-betean harrapatzen duela *Maldan bebera* hau, gerraurreko proiektuaren jarraia genuen *Euzko-Gogoaren* izpiritua jadanik gaindituta, Krutwig eta, batez ere, Miranderekin batera hedatutako indarkeriaren “pathos”ak. Txema Larreak bere “1956eko belaunaldia”n (1989: 9) azaltzen duen moduan, politikan eta kulturari 1959tik aurrera agertutako eduki berriak aurreko hamarkadakoak ziren, 1950eko hamarkadakoak, hain zuzen. Aberraren mistikaren alde bide guztiak onartzea, indarrarena barne; fedea euskaldunen

ezaugarri nagusitzat ez hartzea, “Euskaldun Fededun” leloaren suntsidura eta euskararen erabateko garrantzia dirateke eduki berri horien artean aipagarrienak.

Dena dela, Arestiren lan horretan, gaingizakiaren nihilismoaz harago, gurutzearen sinboloaren gainean sortu du poetak Kristo mendekatzaile eta antikristaua. Batera zein bestera, bi *pathos* trabatuz osatu du Arestik poemaren tramazo hori. “Pathos” horiek elkarrezinak izan, ordea. Zaratustrak eta Nietzschek ez dute inoiz onartuko ez gurutzearen sinbolika numenikoa, ez, berpizkundearena. Norbaitek pentsa lezake mendekua hartzen duen heroia Zaratustraren “pathos”ari jarraitzen zaiola, edo, konparazio batera, Dostoievsky-ren *Inkisdore handian* kontatzen zaigunaren pareko zerbaiti; alegia, hango profeta isildu eta kondenatu zuen Elizaren aurka mendekua hartuko zukeen “pathos”ari. Arestik motibo nagusi horren inguruan erakutsi zuen jardunak garai hartako poetaren funtsezko *leit-motivetako* bat adieraztera garamatza. Izan ere, Dostoievskiren Inkisdoreak, Hölderlinen Empedoklesek eta Nietzscheren Zaratustrak ildo beretik garatutako motiboa dute oinarrian: herriko jendeak profetaren mezuari uko egiten diote. Gauza bera gertatzen da geroxeago Aresti hainbeste zirraratu zuen nobela batean: Kazantzakisen *Kristo berriz gurutziltzatua*. Nietzschek, ordea, gorroto zion gurutzeari, ezen behin baino gehiagotan esango du odola dela egiaren testimoniorik kaxkarrena. Nahiz eta hori horrela izan, badirudi *Maldan behe-rako* poetari eskapo egin zion ikuspegia izan zela; izan ere, bai baitago poema horretan intuizio poetiko nagusi bat, Zaratustrak zabalduetako ildo trajikotikitsu-itsuan ibili nahi lukeena. Trajikutasun horren ardatzean poemaren planteamendu ziklikoa dago, bere baitan naturaren gurpila etengabeko itzulian dihardu. Betiereko gurpil horrek animaliak, zimutxoak, gizonak eta beste gaudituko lituzke, iragana errauts eta ezerezean amilduz. Gurutzearekin ere halako zerbait egin nahi izan da, Nietzschek ere bai baitzekien apaizek ez zutela Jainkorik gurtu, gizona gurutze batean josi aurretik. Bide beretik joko du, geroxeago, Freudek ere, Moises eta Monoteismoari buruzko lanean. Horregatik, *Maldan behe-rako* apaiz eta eskribauek ere (gizon-satorrak Nietzsche-rentzat) “zure memoriak egin/dituzte gaur elizan” (*M.b.*, 225), eta horregatik, orobat, “Errezatzen hari/zarete, gero nadin zuetzaz urriki” (*ib.*, 224), azken finean, eliza gurutzearen gainean eraiki zuten: *Amaitu ginen lekuan / egin dute kapera.* (*ib.*, 222)

Badago, beraz, Arestiren intuizio poetikoan kristautasunaren zikloa gaintzeko nahia, hau da, gurutzearen eta bere ondorioak gaintu eta deuseztu nahiko lituzkeen ahots arestiarra. Ez ditzagun ahaztu kristautasunaren hiru zutabe tinkoenei — fede, karitate eta esperantza— egiten zaien eraso. Honainoxe, bada, *Maldan behe-rako* honetan azaleratzen saiatu garen hari eta “pathos” nietzschearra, gorago aipatutako kontraesan eta guzti. Bada, hala ere, beste hari bat, beste intuizio bat, bete-betean kristautasunaren kosmogonia eta “telos”arekin bat datorrena; esan gabe doa, “telos” horixe izango dela goiko ziklikotasun trajikoari buruz buru kontrajarriko zaiona.

Ez dago berriz errepikatu beharrik sinbolismoaren oihan imajinarioan eraikitako poema dugula *Maldan behe-rako* hau. Nahiz eta oihan sinboliko horretan egiazko ziutatea, eguneroko bizitza alegia, bahituxe egon oraindik, jada badator ate joka Arestiren hurrengo lanetan mamituz joango den errealismo hurbila. Sinbolismo mitikoaren sare horretan ez baita posible poesia sozialak nahitaezko zuen errealismo historiko eta

narratibo hurbil hori. Egia bada ere jada bultzaka datozkiola geroago mamituko dituen kezka sozial eta ideologikoak, (luze gabe gainera, Donostian 1960an eman zuten hitzaldian giza konpromezu Oterozale samar baten oinarriaren ikuspegia plaza-ratu baitzuen), Arestik ez zuen poesia berriaren formarekin eta "gizaki" historikoa-ren trazarekin *Harri eta Herrirarte* asmatu. Obra horretan intentzioak eta kezkek —berri edo zahar ez dio axolarik— formulazio berri bat izan zuten. Eta hori ezin da inolaz ere ahaztu. Izan ere, eguneroko gizartean eragin zuzena eduki nahi duen poesia batek ezin du permititu *Maldan behera* bezalako mezu ulergaitzik, taxuz ulertze-ko sekulako azterketa hermeneutiko baten beharra eskatzen duenik.

Bibliografia

- AA.VV., T.S., 1983, *Eliot euskeraz*, Donostia, Hordago.
- Abrams, M. H., 1960, *English romantic poets*, New York, Oxford U.P.
- , 1984, *The correspondent breeze: essays on English romanticism*. New York, Norton.
- , 1992, *El romanticismo: tradición y revolución*, Madrid, Visor.
- Adorno, T. W., 1962a, *Prismas. La crítica de la cultura y la sociedad*, Barcelona, Ariel.
- , 1962b, *Notas de literatura*, Barcelona, Ariel.
- Aldekoa, I., 1998, *Gabriel Arestiren Maldan behera*, ASJU, 435-510.
- , 1993, "Gabriel Aresti: komedia heroikoa" in id *Zirkuluaren butsmina*, Irun, Alberdania, 43-73.
- Aranzadi, J., 1981, *El milenarismo vasco*, Madrid, Taurus.
- Aresti, G., 1960, *Maldan behera*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- , 1964, *Harri eta herri*, Zarautz, Itxaropena.
- , 1986, *Gabriel Arestiren Literatur Lanak*, Donostia, Susa, 10 ale.
- Argullol, R., 1982, *El héroe y el único. El espíritu trágico del Romanticismo*, Madrid, Taurus.
- Arkotxa, A., 1987, "Emaztearen rola Arestiren narratiban", *Jakin* 45, 59-78.
- , 1990, "Maldan-Beheraren irakurketa baten inguruan", *Hegats*, Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 4. zb.
- , 1993, "Imaginaire et poésie dans Maldan behera de Gabriel Aresti", *ASJU*, , 3-241.
- Arrese-Beitia, F., 1988, *Olerki sorta bat*, Zarautz, Itxaropena, E.E.E.
- Atienza, J., 1979a, "Introducción", *Maldan behera. Harri eta herri*. Madrid, Cátedra, 9-110.
- , 1979b, *Maldan behera / Harri eta Herri*, Madrid, Cátedra.
- Azurmendi, J., 1964, "Gabriel Aresti: poeta arro, ero... ta biraolari", *Zeruko Argia* III-12, 3.
- , 1976, "Adan 1975: azterketa saio bat", *Adanen Poema amaigabea*, Donostia, Lur.
- , 1985, "Aresti: Sentsibilitate konkretu bat" in *Jakin* 36, Donostia, 5-30.
- Beguín, A., 1978, *El alma romántica y el sueño*, 2ª ed., México, F.C.E.
- Benichou, P., 1984, *El tiempo de los profetas. Doctrinas de la época romántica*, México, F.C.E.
- Benjamin, W., 1980, *Poesía y Capitalismo. Iluminaciones* 2, 2. arg., Madrid, Taurus.
- Berlin, I., 1992, *El fuste torcido de la humanidad*, Barcelona, Península.
- Biedma, G. de, 1980, *El pie de la letra. Ensayos 1955-1979*, Barcelona, Crítica.
- Bloom, H., 1974, *Los poetas visionarios del romanticismo inglés*, Barcelona, Barral.
- , 1988, *La angustia de las influencias*, Caracas, Monte Avila.
- Bowra, C. M., 1961, *The heritage of symbolism*, New York, Schocken Books.
- Cohen, J. M., 1968, *Poetry of this age: 1908-1965*, New York, Harper & Row.
- Cohn, N., 1993, *En pos del milenio*, Madrid, Alianza.
- Dante, A., 1988, *Divina Comedia*, Madrid, Cátedra.

- Eliot, T. S., 1963, *Collected Poems 1909-1962*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- _____, 1974, "Religion y Literatura", *Principios de crítica literaria*, Wilbur Scott. Barcelona, Laia.
- _____, 1978, *Poesías reunidas 1909-1962*, Madrid, Alianza.
- _____, 1986, *Selected Essays*, London, Faber and Faber.
- _____, 1989, *The sacred wood*, London, Rontledges.
- Frazer, G., 1995, *Urrezko Abarra I/II*, Bilbo, Klasikoak. (Itz. I. Iñurrieta).
- Friedrich, H., 1974, *Estructura de la lírica moderna*, Barcelona, Seix Barral.
- Frye, N., 1963a, (arg.), *Romanticism Reconsidered*, New York, Columbia U.P.
- _____, 1963b, *T. S. Eliot*, Chicago, The University of Chicago Press.
- _____, 1967, *A study of English romanticism*, New York, Random House.
- _____, 1988, *El gran código*, Barcelona, Gedisa.
- _____, 1992, *Words with power. Being a second study of "The Bible and Literature"*, New York, Harcourt Brace Jovanovich.
- Gadamer, H. G., 1991, *La actualidad de lo bello*, Barcelona, Paidós.
- _____, 1993, *Poema y diálogo*, Barcelona, Gedisa.
- Garai, K. J., 1992, "Johannes Jesus Salbagile. Gabriel Arestiren Maldan beheraz (I. parte)", *Enseiucarrean*, Bilbo, Deustuko Unibertsitateko Argitalpen Saila, 165-219.
- _____, 1993, "Johannes Jesus Salbagile, Gabriel Arestiren Maldan behera II", *Enseiucarrean*, Deustu, Deustuko Unibertsitateko Argitalpen Saila, 81-127.
- Goldman, L., 1985, *El hombre y lo absoluto. El dios oculto*, Barcelona, Península.
- Griffin, H., 1981, *Conversations with Auden*, San Francisco, Grey-Fox Press.
- Heidegger, M., 1983, *Interpretaciones sobre la poesía de Hölderlin*, Barcelona, Ariel.
- Hough, G., 1960, *Reflections on a literary revolution*, Washington, The Catholic University of America Press.
- Hulme, T. E., 1965, *Speculations. Essays on Humanism and the Philosophy of Art*, 5. arg., London. Rontledge & Kegan Paul.
- Ibarzabal, E., 1977, *Koldo Mitxelena*, Donostia, Erein.
- Jaspers, K., 1990, *Notas sobre Heidegger*, Madrid, Mondadori.
- Juaristi, J., 1976, "Hitzatzea", *Obra Guztiak*, Donostia, Kriselu,
- _____, 1983, "Aresti, itzultzaile", *T. S. Eliot euskaraz*, Donostia, Hordago, 7-12.
- _____, 1987, *Literatura vasca*, Madrid, Taurus.
- Kermode, F., 1966, *Romantic image*, 2ª ed., London, Rontledge and Kegan Paul.
- _____, 1983, *El sentido de un final. Estudios sobre la teoría de la ficción*, Barcelona, Gedisa.
- _____, 1990, *Historia y valor. Ensayos sobre literatura y sociedad*, Barcelona, Península.
- Kierkegaard, S., 1974, *El concepto de la Angustia*, Madrid, Espasa-Calpe.
- Knight, G. H. 1960, *The starlit dome. Studies in the Poetry of vision*, New York, Barnes & Noble Inc..
- Kortazar, J., 1989, *Laberintoaren oroimena*. Donostia, Baroja.
- Lowy, M., 1988, *Rédemption et Utopie*, Paris, PUF.
- Lowith, K., 1958, *El sentido de la Historia*, Madrid, Aguilar.
- Magris, C., 1993, *El anillo de Clarisse*, Barcelona, Península.
- Man, P. de, 1993, *Romanticism and contemporary criticism*, London, The Johns Hopkins Press.
- Mannheim, K., 1941, *Ideología y Utopía*, México, F.C.E.
- Matthiessen, F. D., 1959, *The achievement of T.S. Eliot*, New York, A Galaxy Book, Oxford University Press.
- Milton, J., 1980, *El paraiso perdido*, 5. arg., Madrid, Espasa-Calpe.
- Mitxelena, K., 1979, "Gabriel Aresti eta 'Egan'", *Gabriel Aresti, Ipuinak*, Donostia, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, 12-16.

- Mujika, L. M., 1988, "Gabriel Arestiren poesian eragin zenbait" in *Congreso de Literatura II Congreso Mundial Vasco*.
- Nadeau, M., 1975, *Historia del surrealismo*, Barcelona, Ariel.
- Nietzsche, F., 1992, *Honela mintzatu zen Zarathustra*, Bilbo, Klasikoak (Itz. X. Mendiguren).
- Oñaederra, L., 1980, "Arestiren Maldan behera eta hitzaurre bat", *Ere*, 24.
- Paz, O., 1981, *Los hijos del limo*, 3. arg., Seix-Barral, Barcelona.
- Ricoeur, P., 1994, *Ideología y utopía*, 2. arg., Barcelona, Gedisa.
- Riera, C., 1988, *La Escuela de Barcelona*. Barcelona, Anagrama.
- Santayana, G., 1993 *Interpretaciones de poesía y religión*, Madrid, Cátedra.
- Sarasola, I., 1971, *Euskal Literaturaren historia*, Donostia, Lur, 84-91.
- _____, 1976, "Hitzaurrea" in *Obra Guztiak*, Donostia, Kriseilu.
- _____, 1981, "Gabriel Arestiren poemagintza", *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea.
- Schenk, H. G., 1983, *El espíritu de los románticos europeos*, México, F.C.E.
- Shelley, P. B., 1994, *Prometeo liberado*, Madrid, Hiperion.
- Sontag, S., 1984, *Contra la interpretación*, Barcelona, Seix Barral.
- Starkie, E., 1962, *From Gautier to Eliot. The influence of France on english literature*, London, Hutchinson, 1851-1939.
- Steiner, G., 1991, *La muerte de la tragedia*, Caracas, Monte Avila.
- Symons, A., 1911, *The symbolist movement in literature*, London, Constable & Company.
- Talmon, J. L., 1969, *Mesianismo político (La etapa romántica)*, México, Aguilar.
- _____, 1991, *Myth of the nation and vision of revolution*, London, Transaction Publishers.
- Trigano, S., 1994, *La demeure Oublié (genèse religieuse du politique)*, Paris, Gallimard.
- Valente, J. A., 1971, *Las palabras de la tribu*, Madrid, Siglo XXI.
- Weston, J. L., 1993, *From Ritual to romance*, New Jersey, Princeton U.P.
- Williams, R., 1985, *The country and the city*, London, The Hogarth, The Hogart Press.
- Wilson, E., 1989, "T.S. Eliot", *El Castillo de Axel*, Barcelona, Versal.
- Woodman, R. G., 1964, *The apocalyptic vision in the poetry of Shelley*, Toronto, University of Toronto Press.
- Zelaieta, A., 1976, *Gabriel Aresti I / II*, Donostia, Kriseilu.

Intonation in a pitch accent variety of Basque

GORKA ELORDIETA
Euskal Herriko Unibertsitatea/LEHIA

0. Introduction*

The purpose of this paper is to provide an analysis of the tone structure of Lekeitio Basque, with particular reference to the organization of tones in prosodic constituents. Although in recent years there has been a rise in researchers' interest in prosodic aspects of Basque phonology, this has been reduced almost entirely to the accentuation system of different dialects (cf. Hualde 1989, 1990, 1991abc, 1992, 1993abc, 1994, 1997, 1999, Hualde and Sagarzazu 1991, Hualde and Bilbao 1993, Hualde, Elordieta and Elordieta 1993, 1994, Gaminde and Hualde, 1995, and references therein). In this pilot study I focus on the intonational system of the Bizkaian dialect spoken in Lekeitio, a coastal town located in northeastern Biscay. In this dialect, tones are grouped in intonational units of different levels in a prosodic hierarchy, in a fashion similar to that of Japanese (cf. Beckman and Pierrehumbert 1986, Pierrehumbert and Beckman 1988). First, there is a lexical pitch accent, of the shape H^*+L , which is a property of the word level, i.e., it is assigned at the word level in the phonological representation. At a higher prosodic level, where words can be grouped, we find the accentual phrase, characterized by an initial %L boundary tone and a lexical or phrasal pitch accent (H^*+L). These accentual phrases can be grouped into higher levels of prosodic structure, which we call intermediate phrases. These are the domains where downstep or catathesis applies. A syntactic maximal projection constitutes an intermediate phrase, unless it is the leftmost phrase in the sen-

* This article is a slightly revised version of Elordieta (1997), which sets the theoretical basis for the subsequent work that has been done on Basque intonation in the past two years. I want to thank the editor of *ASJU*, Joseba A. Lakarra, for the continuous interest he has showed in getting this work on intonation published in *ASJU*, so that it can be accessed by the linguistic community in the Basque Country more easily. Thus, the references to the work on Basque intonation since 1997 do not appear mentioned in the body of the article, although I must mention them here (see references page): Jun and Elordieta (1997), Gaminde (1997), Elordieta et al. (1999) and Elordieta (in press a,b). The present article contains as its major revision the different analysis proposed in section 5.1, which signifies an improvement over the previous version. I want to thank José Ignacio Hualde for his constant encouragement and feedback over the past years on all my work on intonation. The usual disclaimer applies.

tence and it contains only one accentual phrase, in which case reanalysis applies. Finally, there is the level of the intonation phrase, with its initial and final L% and H% boundary tones.

The analysis proposed in this paper offers the advantage of solving, in a principled way, empirical and theoretical problems that previous studies faced concerning the distribution of L and H tones not associated with pitch accents at the word level. The explanatory account we suggest avoids having to make recourse to extratonicity and bidirectionality in the spreading of tones. At a more general level, it also provides theoretical support for a prosodic hierarchy theory of tonology, such as the one suggested by Pierrehumbert and Beckman (1988), based on Japanese.

Of course, one should bear in mind that the observations on the intonational properties of this dialect do not necessarily extend to all other dialects of Basque. This language is divided into several dialects and local varieties, with phonological, morphological, and, to a lesser extent, syntactic differences among them. A cross-dialectal survey would be necessary to determine whether there exist substantial differences in intonation properties among Basque dialects. Such a task remains one of the pending issues in Basque dialectology, from which undoubtedly important observations on the grammatical structure of Basque can be drawn. This study will thus be a first step towards understanding the main characteristics of Basque intonation.

This article is organized as follows: in section 1 I introduce the theoretical framework on which I base my analysis. In section 2 I present a discussion of the accentual system of Lekeitio Basque. Section 3 contains a discussion of the tonal patterns of words and phrases, with a criticism of past proposals to account for the facts. Section 4 is a review of the tone structure of Tokyo Japanese, as a preview to my analysis of Lekeitio Basque tone structure, presented in section 5. Section 6 deals with the prosodic constraints on focalization, and section 7 is dedicated to an analysis of the basic intonational contours of the major sentence types in Lekeitio Basque. Finally, I summarize the conclusions drawn from the paper in section 8.

1. Theoretical framework

The theoretical framework I follow for an analysis of the data is the one developed in Pierrehumbert's (1980) dissertation, with the subsequent modifications and refinements introduced in Liberman and Pierrehumbert (1984), Beckman and Pierrehumbert (1986), and Pierrehumbert and Beckman (1988). The main idea in this approach is that the phonological characterization of intonation has three components. The first is a grammar of allowable phrasal tunes, or well-ordered strings of tone levels, in Liberman's (1975) terms. This grammar generates sequences of Low and High tones (henceforth L and H) contributed by pitch accents and tones marking the borders of the intonation phrase, which is the unit into which the text is decomposed. The second component is a metrical representation of the text, which indicates which syllables are stressed and which are unstressed, and also describes the relationships in strength among the stressed syllables. Third, there are rules for lining up the tune with the text. The complete phonological representation for into-

nation is thus a metrical representation of the text with tones lined up in accordance with the rules. The surface phonetic representation, or the output of the tonal implementation rules, is the fundamental frequency (F0) contour, F0 being the physical correlate of pitch. As stated above, the well-formed tunes for an intonation phrase are comprised of one or more pitch accents followed by a phrase accent and a boundary tone. The pitch accents generated by the grammar are assigned to metrically strong syllables, and can consist of either a single tone (i.e., H, L) or a pair of tones (i.e., HL, LH). In the latter case, there are two possibilities: the two tones may fall on the same accented syllable, usually when it is phrase-final, or they may fall on subsequent syllables. In turn, there are always two ways in which these two tones may be realized, depending on which tone falls on the accented syllable. That is, the first of these tones could be the one associated to the accented syllable, or it could be the second that lines up with the accented syllable, in which case the first tone falls on an immediately preceding syllable. Thus, pitch accents can differ not only in the tones which make them up, but also in a feature controlling alignment with the text. Such contrasts are notationally referred to by marking the tone which falls on the accented syllable with a star. We could therefore have H^*+L , L^*+H , $H+L^*$ and $L+H^*$ pitch accents, in addition to the simple H^* and L^* . This is the inventory of pitch accents for English, as argued by Beckman and Pierrehumbert (1986).^{1, 2} In this language these tonal accents are not properties of lexical items, that is, they are not part of the phonological specifications for a given lexical item, like features such as [coronal] or [nasal] could be. Rather, they are properties of the specific intonation contour in which they occur. The place where stress falls (i.e., the accented syllable, not the pitch accent) is the only information which is lexically specified. A stress-bearing lexical item in English can thus be pronounced in as many as six tonally different ways, corresponding to the six different pitch accents available in the grammar.

To the pitch accents we have to add the boundary tones, which do not line up with metrically strong syllables. They occur at the end of the intonational phrase, after the last pitch accent (i.e., the nuclear accent, following Chomsky and Halle's 1968 terminology), and are responsible for the raising or falling contour endings of utterances. They can only be single tones, not bitonal, unlike pitch accents; that is,

(1) Pierrehumbert (1980) also made use of H^*H , but in Beckman and Pierrehumbert (1986) this is reanalyzed as a sequence of two single H^* tones.

(2) In the *Tone and Break Index Framework* (ToBI), developed by Silverman et al. (1992) and Beckman and Ayers (1994) for English, the H^*+L pitch accent is rewritten as H^* , under the reasoning that there is no phonetic distinction between these two tones, i.e., that there is no immediate sharp drop in pitch after the H^* . In order to maintain the distinction between H^* and Pierrehumbert's (1980) H^*+L , namely the fact that H^*+L triggers downstep on a following H tone whereas H^* does not, the old H^*L is rewritten as H^* which triggers downstep, indicated by writing $!H^*$ on the downstepped accent. That is, H^*+L is rewritten as $H^*...!H^*$. For western Basque pitch accent dialects, however, H^*+L should be maintained as the correct notation for the pitch accent, because of the sharp pitch drop after the accented syllable. This is more clearly observed in the Getxo-Gernika type, where the accented syllable may occur two or more syllables from the end and the drop falls immediately on the following syllable, as shown in Elordieta et al. (1999) (where, incidentally, the H^* of the pitch accent should rather be notated as H^*+L).

there can only be L and H boundary tones, which in this framework are referred to as L% and H%.³

This architecture of intonation means that the same text in English could have different melodies, depending on the pitch accents and boundary tones that the speaker chooses to assign to it. Each tune or melody will have a different semantic or pragmatic meaning associated to it. For example, Pierrehumbert (1980: 146-147) posits five different melodies for the word *Anna*, uttered in isolation:⁴ (a) H* L⁻ L%; (b) H* L⁻ H%; (c) H*+L⁻ H⁻ L%; (d) L*+H⁻ L⁻ H%; (e) L* H⁻ H%. Pierrehumbert states that (a) and (b) could be used as answers to a question, (b) carrying an implication that the answer is incomplete; (d) serves to convey incredulosity, or that the speaker is giving only one of many possible examples; (e) is a common melody for the question '*Is it Anna?*'.⁵ Other languages may have a smaller inventory of pitch accents. For example, Swedish has two contrasting shapes, H*+L and H+L*, which as the star notation shows differ in which tone aligns with the word stress. Unlike the pitch accents in English, however, the two pitch accents in Swedish are not part of an inventory of contrasting pitch accents made available to the speaker to convey different meanings. Instead, the choice of one or the other accent type is given as part of the phonological specification of the individual lexical item. For example, the word *långre* 'longer' is lexically specified as having H+L* accent (accent 1, in Bruce's 1977 terminology) and can only have this pitch accent, whereas *lång* 'long, tall' is specified lexically as having H*+L accent (accent 2). The location of the accent is also lexically contrastive, i.e., two words may differ minimally in the syllable where the accent falls.

Tokyo Japanese only has one type of pitch accent, H*+L (cf. Beckman and Pierrehumbert 1986, Pierrehumbert and Beckman 1988. See also Haraguchi 1977, Poser 1984 before them, within a different approach). In this language there is a contrast between accented and unaccented words, only the first bearing the H*+L pitch accent. The difference between them is that accented words present a sharp fall in pitch from high to low on or after the accented syllable, whereas unaccented words do not present such a fall. As in Swedish, the location of the accent is lexically contrastive; for example, the words *ka'ta* 'shoulder' and *kata* 'form' differ only in which mora is accented. Unlike Swedish, however, the tonal melody borne by the accent is not lexically contrastive, as there is only one type of pitch accent, H*+L.

(3) Following Bruce's (1977) analysis of Swedish intonational patterns, Pierrehumbert (1980) identifies another kind of tone occurring at the end of the intonation phrase. This is the *phrase accent*, which is located shortly after the nuclear pitch accent and before the boundary tone. Like boundary tones, phrase accents can be only H and L (H- and L- in Pierrehumbert's notation). In Beckman and Pierrehumbert (1986) the phrase accent is reanalyzed as a terminal tone for a prosodic constituent smaller than the intonational phrase, namely the intermediate phrase.

(4) I follow the original source in including phrase accents, but I have omitted the hyphen which marks unstarred tones of bitonal pitch accents, to avoid confusion with phrase accent notation, as in Beckman and Pierrehumbert (1986).

(5) Pierrehumbert does not specify what the pragmatic meaning associated to the tune represented in (c) could be.

For the purposes that interest us in this paper, we can advance that Western Basque dialects show only one type of pitch accent, the H*+L type, as well as a lexical difference between accented and unaccented words, as in Tokyo Japanese. Lekeitio Basque is one of the Western dialects of Basque. We will be able to see this pitch accent exemplified throughout this article.

Having sketched briefly the basic points of the theoretical perspective under which I will carry the analysis of Lekeitio Basque intonation, I will present next the accentual system of Lekeitio Basque as a preliminary to the study of its intonational system.

2. Accentuation in Lekeitio Basque

First of all, a note of clarification regarding the terminology used in this section and in the article in general is in order: due to the fact that we are dealing with a pitch accent variety, we avoid the use of the term *stress* to refer to relative prosodic prominence, so as to avoid any associations with stress-type languages such as English or Spanish (Beckman 1986). Rather, we use the more generic term *main prominence*, or *pitch accent*, to avoid any confusion.

In Lekeitio Basque, as in Japanese, words can be accented or unaccented. Unaccented words receive final accentuation only in phrase-final position, otherwise they surface prosodic prominence. Accented words have penultimate stress, triggered by accented morphemes, i.e., morphemes which are specified in the lexicon as assigners of prosodic prominence on the penultimate syllable of the word they are part of. These accented morphemes can be lexical roots or suffixes. Most lexical roots in the language are unaccented, accented roots being circumscribed to borrowings from Latin or Spanish and a few native roots. In (1) below we provide examples of unaccented roots, and in (2) some accented roots are illustrated, with the examples in (2a) representing borrowings and those in (2b) representing native roots. For ease of exposition, I have included syllable boundaries in the accented roots by using the dot notation:⁶

(1)	<i>ama</i>	'mother'	<i>erloizo</i>	'watch'
	<i>euli</i>	'fly'	<i>etxe</i>	'house'
	<i>itturri</i>	'fountain'	<i>lagun</i>	'friend'
(2) a.	<i>pre.si.dén.te</i> (< Sp. <i>presidente</i>)	'president'		
	<i>ar.bó.la</i> (< Sp. <i>árbol</i>)	'tree'		
	<i>ma.kí.ña</i> (< Sp. <i>máquina</i>)	'machine'		
	<i>bo.li.grá.fo</i> (< Sp. <i>bolígrafo</i>)	'pen'		
	<i>lé.ku</i> (< Lat. <i>locus</i>)	'place'		
b.	<i>á.u.rre</i>	'front'	<i>bés.te</i>	'other'
	<i>á.tze</i>	'back'	<i>é.gi</i>	'truth'
	<i>mái</i>	'table'		

(6) Cf. Hualde, Elordieta and Elordieta (1994: § 2.8) for a complete paradigm of accented and unaccented morphemes, as well as a vocabulary listing of all the roots in the lexicon of Lekeitio Basque (§6).

2.1. Accented words

The accentual system of Lekeitio Basque presents an interesting difference from other Western Basque dialects with respect to its accentual system. In dialects such as Gernika or Getxo, accentual prominence is assigned to the syllable immediately preceding the one where the first accented suffix of the word is included or to a lexically specified syllable of an accented root (cf. Hualde 1989, 1990, 1991a, 1997, 1999, Hualde and Bilbao 1993). For instance, the plural morphemes /-'ak/ and /-'ata/, the comitative/instrumental /-'gas/ and the ablative /-'tik/ are accented morphemes (which Hualde calls 'preaccenting').⁷ That is, they assign prosodic prominence (realized by a pitch accent, cf. §3) to the syllable immediately preceding the one they are included in. Thus, we have *sa.ga.rra* 'the apple, abs. sg.' or *sa.ga.rre.ra* 'to(wards) the apple', but *sa.gá.rrak* 'the apples, abs.pl.', *sa.gá.rran.tza.ko* 'for the apples'.⁸

When there is more than one accented morpheme in a word, the leftmost accented morpheme that determines the location of the prosodically prominent syllable. For instance, the comitative/instrumental plural and the ablative plural carry two lexical accents; one belongs to the comitative/instrumental and ablative suffixes themselves, and another belongs to the plural morpheme. The underlying representation for the comitative/instrumental plural form *sagárrakas*, for instance, would be /sagarr-'ak-'gas/, and the one for the ablative plural *sagárratik* is /sagarr-'ata-'tik/. This is also observed when the lexical root and one or more suffixes are accented. The accent carried by the lexical root eliminates the effects of the other suffixes; all the forms will surface with main prominence on the syllable underlyingly specified to bear the accent. Thus, for the root *lé.ku* 'place', all words derived from suffixation will bear accent on the first syllable: *lé.ku.e* 'the place, abs. sg.', *lé.ku.e.ri* 'to the place', *lé.ku.e.ta.tik* 'from the places', *lé.ku.e.ta.ra* 'to the places'.

In Lekeitio Basque, however, when a word contains an accented morpheme, be it a root or a suffix, the penultimate syllable is always assigned a pitch accent. Consequently, irrespective of the position in which the accented morpheme occurs in the word, and irrespective of the number of accented morphemes contained in the word, the penultimate syllable is invariably the most prominent syllable prosodically. Thus, an accent which belongs lexically to a given morpheme in a word may appear many syllables away from it, to the right. The inflectional paradigm for the root *sagar* 'apple' illustrates this pattern:⁹

(7) I indicate accented morphemes by writing an apostrophe before the morpheme.

(8) The following abbreviations are used in this article: Abs = absolutive, Erg = ergative, Dat = dative, Gen = genitive, Ben = benefactive, Com/Inst = comitative/instrumental, Ines = inessive, All = allative, Abl = ablative, Gen-loc = genitive locative.

(9) The accentual system of Lekeitio was first described by Azkue (1923, 1931, 1932), although the reader should be warned that the author refers to it as the general Basque accentual system. Naturally, this is far from being true, as the work of several researchers has demonstrated the existence of different accentual types among Basque dialects (Larrasquet 1928, Altube 1934, Lafon 1935, Michelena 1958, 1972, 1976, 1977, Basterrechea 1974, 1975, Jacobsen 1978, Hualde 1989, 1990, 1991abc, 1992, 1993bc, 1994, to appear b, Hualde and Sagarzazu 1991, Jansen 1992, Gaminde and Hualde, to appear). Cf. also Preface 2 of Hualde, Elordieta and Elordieta (1994), where some misinterpretations resulting from Azkue's work are discussed.

(3)	Indefinite	Singular	Plural
Abs	<i>sa.gar</i>	<i>sa.ga.rra</i>	<i>sa.gá.rrak</i>
Erg	<i>sa.gar</i>	<i>sa.ga.rra</i>	<i>sa.gá.rrak</i>
Dat	<i>sa.ga.rre.ri</i>	<i>sa.ga.rra.ri</i>	<i>sa.ga.rrá.ri</i>
Gen	<i>sa.ga.rren</i>	<i>sa.ga.rren</i>	<i>sa.gá.rren</i>
Ben	<i>sa.ga.rren.tza.ko</i>	<i>sa.ga.rren.tza.ko</i>	<i>sa.ga.rren.tzá.ko</i>
Com/Inst	<i>sa.ga.rré.gas</i>	<i>sa.ga.rrá.gas</i>	<i>sa.ga.rrá.kiñ</i>
Ines	<i>sa.ga.rre.tan</i>	<i>sa.ga.rri.an</i>	<i>sa.ga.rré.tan</i>
All	<i>sa.ga.rre.ta.ra</i>	<i>sa.ga.rre.ra</i>	<i>sa.ga.rre.tá.ra</i>
Abl	<i>sa.ga.rré.tik</i>	<i>sa.ga.rré.tik</i>	<i>sa.ga.rre.tá.tik</i>
Gen-loc	<i>sa.ga.rre.ta.ko</i>	<i>sa.ga.rre.ko</i>	<i>sa.ga.rre.tá.ko</i>

The peculiarity of this accentual system is best observed in cases where we find an accented lexical root followed by unaccented suffixes; the penultimate syllable of the word surfaces with a pitch accent. Let us take the inflectional paradigm of an accented root such as *léku* 'place', for the sake of comparison with the Gernika type:

(4)	Indefinite	Singular	Plural
Abs	<i>lé.ku</i>	<i>le.kú.a</i>	<i>le.kú.ak</i>
Erg	<i>lé.kuk</i>	<i>le.kú.ak</i>	<i>le.kú.ak</i>
Dat	<i>le.kú.ri</i>	<i>le.ku.á.ri</i>	<i>le.ku.á.ri</i>
Gen	<i>lé.kun</i>	<i>le.kú.en</i>	<i>le.kú.en</i>
All	<i>le.ku.tá.ra</i> / <i>le.kú.ra</i>	<i>le.kú.ra</i>	<i>le.ku.e.tá.ra</i>
Abl	<i>le.ku.tá.tik</i> / <i>le.kú.tik</i>	<i>le.kú.tik</i>	<i>le.ku.e.tá.tik</i>

Derivational suffixes can also be accented or unaccented. The set of accented suffixes includes the place-adjective forming /-'tarr/, the comparative /-'ago/, the superlative /-'en/, the excessive /-'egi/, the frequentative /-'ro/ or the diminutive /-'txu/ (i.e., *kalétar* 'town dweller', *mar.kí.ñar* 'from Markina (town name)', *beruágo* 'hotter', *andížen* 'biggest', *otzégi* 'too cold', *egunéro* 'everyday', *nes.ká.txu* 'little girl'). See Hualde, Elordieta and Elordieta (1994: 152-162) for a complete list of derivational suffixes with their accentual properties.

If we add more suffixes to the complex formed by a root and an accented derivational morpheme, we obtain a pattern similar to the one observed for accented roots (cf. (4)). That is, the penultimate syllable of the word will invariably be the most prominent one, even though the accented morpheme occurs earlier in the word. For instance, *nes.ka.txu.a.gá.na* 'towards the little girl', *an.di.že.ná.ri* 'to the biggest one'.

Compounds also receive penultimate accent, even though the members of the compound in isolation are unaccented roots. Compare for instance the accentuation of the compound adjective *buru-gógor* 'stubborn' with the one corresponding to the nouns *buru* 'head' and *gogor* 'hard' in a non-compound sequence within a noun phrase: *buru gogor* 'hard head' (see Hualde, Elordieta and Elordieta 1994: 56, and § 3.4 for an extensive list of compound forms in Lekeitio Basque).

As Hualde (1999) notes, this prosodic pattern is unique to this dialect, and it does not have any parallel in any other language of Europe. On the other hand, some Bantu languages such as Digo (Kisseberth 1984) present phenomena of tone dis-

placement, whereby a high tone which lexically belongs to a given morpheme may be attracted to a certain position which does not necessarily coincide with the lexically tone-bearing morpheme. Hualde (1991a) analyzes these facts metrically, and argues that accented morphemes have the property of making the final syllable in the word extrametrical, i.e., invisible to the stress assignment rules. I follow Hualde (1991a) in proposing that metrical rules for this dialect must include a rule which makes the final syllable extrametrical, in the presence of an accented morpheme in the word. Thus, we could suggest that the rules for assigning prosodic prominence to accented words in Lekeitio Basque are organized as follows:

- (5) a. Line 0 elements are syllable-heads.
- b. Mark the final syllable extrametrical.
- c. On line 0, construct an unbounded, right-headed constituent and mark its head on line 1. (LINE 0: [-BND, R])
- d. On line 1, construct an unbounded, right-headed constituent and mark its head on line 2. (LINE 1: [-BND, R])

The way these rules work is illustrated in (7) for the word *mendižetátik* 'from the mountains', which contains two accented morphemes, the plural determiner /-'eta/ (used for locative cases) and the ablative /-'tik/, as represented in the underlying representation in (6):

- (6) /mendi-'eta-'tik/
 mountain-det.pl.-abl.
- (7) Line 2 *
 Line 1 (*)
 Line 0 (* * * *) <*>
 men di že ta tik
 mendižetátik

2.2. Unaccented words

As already mentioned at the beginning of this section, unaccented words do not carry prosodic prominence unless they are located in phrase-final position; more precisely, if they are the last word in a phrase which immediately precedes the verb. Thus, unlike accented words, which present prosodic prominence as a lexical property of the word, that is, as a prosodic feature of an accented morpheme in a word, unaccented words in Lekeitio Basque may receive prosodic prominence only by virtue of their position in a phrase and the position of that phrase in the sentence. We could thus refer to prominence in unaccented words as a type of phrasal level accent, as opposed to a word-level accent. Phrasal accent is realized on the last syllable of the word. The example in (8) illustrates this pattern, with phrasal accent indicated by an acute mark on the relevant syllable:

- (8) *zure herriko alkatiá ikusi dot*
 your town-of mayor-sg. see aux.
 'I have seen the mayor of your town'

In this example, the phrase *zure herriko alkatia* 'the mayor of your town' is composed of unaccented words. Of these, only the unaccented word located immediately before the verb gets prosodic prominence, which is realized tonally on the last syllable by means of the phrasal accent H*+L, as we will see in more detail in the following section. The other unaccented words do not receive any prosodic prominence, all syllables carrying a H tone except for the first syllable in the phrase, which carries a L tone (see §§ 3.3 and 5.1 for a discussion on this matter).

The specification that phrasal accent is realized only in phrases which immediately precede the verb is crucial, because topics, which arguably also constitute syntactic and phonological phrases, do not show phrasal accent. If the last word in a topic is unaccented, it will surface only with a H tone on all syllables except the first, which will surface with a L tone (cf. sections 3.3 and 4.2). This is exemplified below, with the unaccented word *alkatia* 'the mayor' ending a topic phrase:

- (9) L H H H H H H H
 | | | | | | | |
 zu.re he.rri.ko al.ka.ti.a, ...
 'The mayor of your town, ...'

The accentual behavior of unaccented words means that there is an algorithm in the grammar of Lekeitio Basque that determines the location of phrase-level prosodic prominence. By this rule or algorithm, the syntactic element immediately preceding the verb carries the main prosodic prominence in the sentence. This rule is provisionally stated in (10):

- (10) In a sentence S, mark the terminal element X immediately preceding V (i.e., the verb) as the most prosodically prominent element in S.

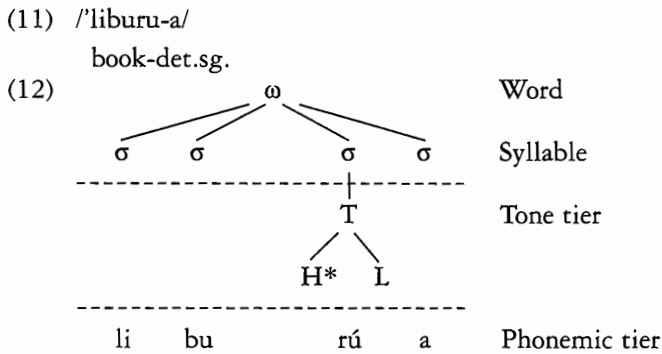
This algorithm applies at the output of the overt syntactic component, after the linguistic derivation has been sent as input to the (postlexical) phonological component of the grammar, i.e., after the operation known in the current minimalist framework as SPELL-OUT has taken place (cf. Chomsky 1993, 1994). A discussion of the nature of the grammatical principle governing this prosodic computation would take us too far from our focus in this paper, and thus for reasons of limited space and scope we will have to leave an in-depth study of this matter for future research (for discussion and references, see Chomsky and Halle 1968, Halle and Vergnaud 1987, Cinque 1993, Elordieta 1994).

3. Tonal properties of Basque accent

3.1. Lexical H*+L pitch accent

As we already mentioned in section 1, accentual prominence in Lekeitio is realized by tonal means, that is, by assigning a H*+L pitch accent to the accented syl-

lable.¹⁰ This property by itself classifies this language as a pitch-accent language, i.e., a language in which accent is always associated to an underlying tone. As in Japanese, H*+L is the only type of pitch accent used by the language. Acoustically, this accent is reflected by a rise in pitch, followed by a sharp drop. The high tone is associated to the accented syllable and the low tone falls on the following syllable. We will follow Pulleyblank (1983) and Poser (1984) in assuming that accents are lexically associated tones, and based on Pierrehumbert and Beckman's (1988) analysis of Japanese accent, we will propose that the accent in Lekeitio Basque is an underlying H*+L complex tone. The tone is carried lexically by an accented morpheme, and linked by association lines from the tone tier onto the syllable determined to bear the main prominence in the word by the stress assignment rules stated in (5).¹¹ This can be represented as in (12), which reflects the prosodic structure of *liburúa* 'the book', a word that contains the accented lexical root /'liburu/. We provide an underlying representation of this word in (11):

Phonetically, however, the H*+L tone assigned to the penultimate syllable spans the last two syllables in its realization. As mentioned above, the H tone reaches its peak on the penultimate syllable, and the pitch lowering corresponding to the L tone starts already at the end of the accented syllable. This detail is illustrated in Figure 1 below, for the word *amúma* 'grandmother', whose phonological representation is given in (13):¹²

(10) There is an alternative analysis, proposed by Hualde (1991a), which is to posit a High tone for the accented morpheme in the underlying representation, as well as the insertion of a Low tone on the syllable immediately following (i.e., the last syllable). This analysis is similar to the one Haraguchi (1977) and Poser (1984) suggest for Japanese accentuation, with the difference that the Low tone spreads rightward in Japanese, in cases where there is more than one syllable or mora following the accented mora. In Lekeitio this is impossible, because there is only one syllable after the accented one (or none, in phrase-final unaccented words, as we will see later). We choose the analysis of a H*+L pitch accent over Hualde's for reasons of simplicity: it eliminates the need to refer to two insertion rules, one for H and another one for L.

(11) To be precise, Pierrehumbert and Beckman (1988) posit a separate mora tier, which contains the mora to which the lexical tone associates. Given the absence of any role played by the mora in Lekeitio Basque for metrical and tonal purposes, I omit this tier from the representation in (12).

(12) The fundamental frequency contours in this paper were obtained using the speech analysis system *Computerized Extraction of Components of Intonation in Language* (CECIL), version 2.0, developed by the Summer Institute of Linguistics. The recordings correspond to a native speaker of Lekeitio Basque.

- (13) H*+L
 |
 a.mú . ma

3.2. Tonal pattern of phrase-final prominence

As already discussed in section 2.2, unaccented words also have a H*+L tonal contour when they receive prosodic prominence, that is, when they are uttered in isolation or are located in final position of a phrase immediately preceding the verb. Although Elordieta (1997) claimed that in unaccented words the H*+L pitch accent is realized as a contour tone on the final syllable, Jun and Elordieta (1997) show that the L is realized on the first syllable of the next word. Thus, in (14) below, where the phrase *nire amen dirua* 'my mother's money' is composed entirely of unaccented words, prosodic prominence in the phrase falls on the word *dirua* 'the money', located in final position of the phrase. The tonal implementation of this phrasal accent is H*+L, where the last syllable is linked to the H* and the L is realized on the first syllable of the verb (cf. Figure 2):

- (14) H*+L
 |
 nire amen di.ru.a galdu dot
 my mother-gen. money lose have-1sg.
 'I have lost my mother's money'

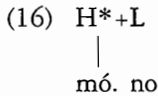
If an accented word ends a phrase located immediately before the verb, there is no accent on the last syllable of that word apart from the lexical accent that falls on the penultimate syllable of any accented word. These facts may indicate that the phrase-level accent on the final syllable of the word preceding the verb is not inserted when the word is accented, as if a lexical accent were a sufficient indicator of phrase-level accent on the rightmost word of the phrase preceding the verb. Or alternatively, that phrase-level accent is inserted on the last syllable of the word, but a stress-clash situation would arise with the lexical accent on the penultimate syllable, and the phrase-level accent gets deleted.

3.3. Tone spreading and tone insertion

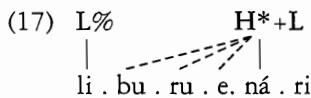
So far we have discussed the tonal features of stress in Lekeitio Basque, but we have not discussed the tonal specifications of the unstressed syllables to the left of the stressed syllable in a word. Of these, the initial syllable receives a L tone, and the rest of the syllables, up to the stressed one, surface with a H tone. This is illustrated by the word *liburuenári* 'to the one of the book' and Figure 3 below (cf. Azkue 1923, 1931, 1932 for a first description of the tonal pattern of Lekeitio Basque, and Hualde 1989 for an autosegmental analysis):

- (15) L H H H H*+L
 | | | | |
 li. bu. ru .e. ná .ri

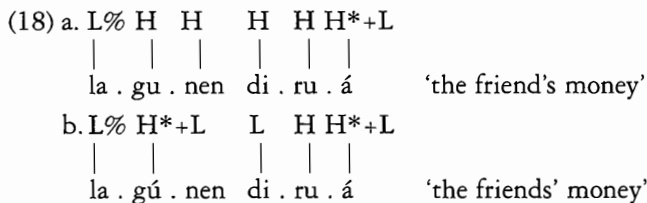
If the accented word is bisyllabic, and thus the first syllable is consequently stressed, the initial syllable receives a H tone and the second syllable receives a L tone, the pitch lowering having already started at the end of the initial syllable. This kind of tone assignment is exemplified by the word *móno* 'monkey' (cf. Figure 4):¹³

Hualde (1991a) adopts an underspecification theory approach in order to explain this tonal pattern, suggesting that only syllables which are assigned lexical pitch accents by the metrical rules in (5) are tonally specified. All other syllables on which no lexical accent falls are tonally underspecified. He proposes analyzing the tonal implementation on underlyingly underspecified syllables as a process of leftward spreading of the H tone of the accented syllable up to the initial syllable. This syllable receives the L tone by virtue of the phonetic realization of an initial L% boundary tone if the word occurs at the beginning of an intonational phrase (cf. Pierrehumbert 1980, Pierrehumbert and Beckman 1988, on boundary tones). The following representation for the word *liburuenári* (cf. (15)) would serve to illustrate this:

Although I agree with Hualde's H tone leftward-spreading analysis, there is a call for clarification regarding the proposal on the initial L% boundary tone. We have to account for the two tonal patterns observed for initial syllables of words within an intonational phrase. Words can surface with a L tone or a H tone on their initial syllables, as illustrated by the two examples in (18), which contrast minimally in the number specification of the genitive phrases *lagunen* 'of the friend' and *lagúnen* 'of the friends' (see Figures 5 and 6, respectively):

Hualde tries to account for the initial H tone on *dirua* in (18a) by positing a floating L tone deletion between two H tones. However, he does not explain why initial syllables following a word-final syllable with a L tone surface with a L tone (cf.

(13) The pitch accents will be linked by association lines with the syllable they phonologically belong to, although the reader should bear in mind that phonetically the H* tone is linked to the stressed syllable and the L tone is linked to the following syllable.

(18b)). In earlier articles, Hualde (1986, 1989) suggests that the initial syllable of words in Western Basque dialects is extratonal (except for initially-accented bisyllabic words, such as the one in (16) above), and that it receives a default L tone by insertion at the end of the derivation. To make a combined interpretation of Hualde's (1986, 1989, 1991a) analyses, it would be argued that the initial syllable in an unaccented word or a trisyllabic accented word will receive a L or a H tone depending on the context in which it occurs. If the syllable begins an intonational phrase (as in (17)-(18)) it is assigned a L tone by a rule of default tone insertion (cf. Pulleyblank 1983 for evidence on low tones as default tones). If the syllable is located within an intonational phrase, whether it receives a L or H tone will depend on the tonal nature of the preceding syllable.

With this in mind, we might propose that in Lekeitio Basque there is a process of leftward spreading of the accented H tone in a word, be it accented or unaccented, which leaves the initial syllable intact because of its extratonicity. In utterance-initial position, this syllable receives a default L tone, or is associated to an utterance-initial L% boundary tone. Within an utterance, this syllable will surface with a L or a H tone depending on the tonal nature of the preceding syllable, i.e., the last syllable of the preceding word. If the preceding syllable has a L tone, it will surface with a L tone. If the preceding syllable has a H tone, it will surface with a H tone. This pattern could be amenable to an analysis of rightward spreading of the tone of the syllable preceding the initial syllable of a word onto it. We will use the word *laguna* 'the friend' to illustrate this analysis. In (19) *laguna* is uttered in isolation, and is thus the initial word in an utterance (note also the H*+L pitch accent it receives by virtue of being phrase-final). In (20) it appears phrase-internally, and surfaces with the tone corresponding to the immediately preceding syllable, that is, the last syllable of the preceding word: L in (20a), and H in (20b) (in these and subsequent examples, square brackets are used to indicate extratonicity):

- (19) L% H*+L
 | |
 [la] . gu . ná 'the friend'
- (20) a. L% H*+L H*+L
 | | |
 {a} . má . yan [la].gu.ná 'Amaya's friend'
- b. L% H H*+L
 | | |
 [neu] . re [la].gu.ná 'my friend'

Although this analysis appears to account for the assignment of tones in Western Basque, we have to point out its ad-hoc flavor regarding the directionality of tone spreading. On the one hand, we have to posit a process of leftward spreading of the accented H which excludes the extratonal initial syllable, and on the other hand we have to posit a later process of rightward spreading by which the initial syllable acquires the tone of the preceding syllable. Moreover, we have to propose two stages in the derivation: one in which the initial syllable of a word is extratonal, where left-

ward H tone spreading applies, and a second one in which the initial syllable loses its extratonicity, a stage at which rightward tonal spreading takes place. Clearly, an analysis which posits a single direction of spreading and a single stage in the derivation would be simpler, and thus more elegant and appealing. The alternative analysis that I will propose in this paper does not have to make recourse to bidirectionality, and thus it constitutes substantial progress in accounting for the tonal realization of the syllables not associated with lexical pitch accents. The analysis will be based on the organization of tones in Lekeitio Basque.

I want to propose that the distribution and phonological implementation of tones in Lekeitio Basque are not only a property of words, but also of prosodic phrases. The H and L tones of a H*+L lexical pitch accent are a property of the word because of their lexical association to it, aligning with the penultimate syllable. The H and L tones surfacing in other syllables belong to higher intonational phrases and not to the minimal tone-bearing units (i.e., the syllables), although they are realized phonologically on them. With Hualde, I will assume that all syllables except the ones associated to lexical pitch accents H*+L are phonologically underspecified for tone at the word level. We can then identify tones that belong to higher prosodic constituents than the word, i.e., prosodic phrases. I want to suggest that the utterance is divided in several tonal phrases, with pitch accent tones or intermediate phrase tones delimiting their boundaries. This hypothesis is based in great part on the ideas regarding the tone structure of Japanese developed by Beckman and Pierrehumbert (1986) and Pierrehumbert and Beckman (1988), more concretely on the Tokyo dialect, and we will therefore review these in the following section.

4. The tone structure of Tokyo Japanese

In the studies of Japanese intonational structure made by Beckman and Pierrehumbert (1986) and Pierrehumbert and Beckman (1988), several prosodic units or constituents are distinguished, organized hierarchically in an *n*-ary prosodic tree (cf. Nespor and Vogel 1986, Beckman 1986). Each level in the tree corresponds to a particular prosodic unit, such as the mora, the syllable, the word, and higher domains of intonational phrasing, such as the accentual phrase, the intermediate phrase, and the utterance. The main innovation in Pierrehumbert and Beckman's (1988) work is that tones are autosegmentally linked to this structure, not only to minimal tone-bearing units at the bottom of the prosodic tree, such as the mora or the syllable (cf. Goldsmith 1976), but also to any higher-level node. Thus, boundary tones are not considered to be floating tones, but rather tones which are linked or associated with a specific constituent in the prosodic hierarchy or level in the phonological representation above the word level, although they get realized on a mora or syllable of a word.

4.1. The accentual phrase

The lowest level of prosodic phrasing that is well defined by the intonation pattern is the *accentual phrase* (McCawley 1968 used the term *minor phrase*, also used

by later researchers such as Poser 1984 and Selkirk and Tateishi 1988, among others). The defining mark of the accentual phrase is the presence of two delimitative tones whose occurrence is determined solely by the prosodic phrase structure of the utterance. One of these delimitative tones is a high tone, the *phrasal H*. The phrasal H is phonologically associated to the second sonorant mora of the accentual phrase unless the first mora is accented or the first syllable is long and contains two sonorant moras. It is the tone that is responsible for the rise in pitch that occurs on the second mora of accentual phrases. The other delimitative tone is a L% boundary tone that occurs at the beginning of every utterance and at the end of every accentual phrase. By a phonological rule, however, the L% boundary tone is realized on the initial mora of the following accentual phrase. If the first mora is accented, that is, if it carries a lexical H*+L pitch accent, then the L% boundary tone is realized at the periphery of the accentual phrase, giving rise to a *weak* L% boundary tone which is hardly perceptible. This phonological association of the L% boundary tone is what led several researchers to believe that the L% boundary tone belonged to the beginning of an accentual phrase rather than to its end (cf. Poser 1984, among others). The reasons that the L% boundary tone has to be taken as a property of the preceding accentual phrase are discussed in Pierrehumbert and Beckman (1988), and they have to do with local prominence and the application of catathesis (similar to the process called 'downstep' of African tone languages). The L% boundary tone and the phrasal H together produce a rising pitch shape which marks the beginning of every new accentual phrase.

Pitch accents are not necessary to an accentual phrase. Thus, there can be accentual phrases which are composed of unaccented words, but there can be a maximum of only one pitch accent phonetically per accentual phrase. In an accentual phrase which includes two lexically accented words, the second one must be deleted. That is, in Japanese any accent is culminative to its phrase by the deletion of all subsequent accents. Moreover, the accentual H* tone normally has greater tonal prominence than the phrasal H.

Another important observation by Pierrehumbert and Beckman is that the phrasal H and the L% boundary tone are the only tones that exist in the phonological representation of accentual phrases in Tokyo Japanese. The moras not associated to these tones are phonologically underspecified for tone even at the most surface level; the F₀ patterns at places not occupied by these tones are interpreted to arise from the phonetic transitions between the assigned target values for these tones.

4.2. The intermediate phrase

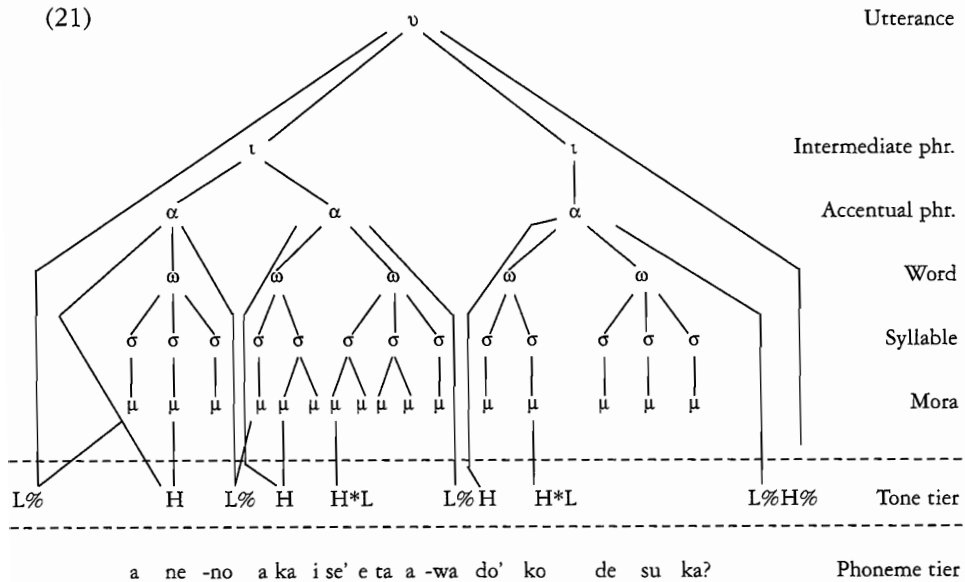
In Japanese, accentual phrases are organized into a larger unit called the *intermediate phrase* (originally called *major phrase* by McCawley 1968, term which Poser 1984 and Selkirk and Tateishi 1988, 1991 also use). The intermediate phrase can have as few as one single accentual phrase, and it seldom contains more than three. Its boundary is often marked by a pause or by glottalization, although in the absence of such signs, phrase-final lengthening and the realization of the L% boundary tone are sufficient indicators of the disjuncture.

The intermediate phrase is also the domain of *catathesis* or *downstep*, a phonetic rule of tonal implementation that reduces all tones triggered by particular tone sequences on the tone tier. *Catathesis* has to be distinguished from *declination*, which is a phonetic process of gradual backdrop or reduction of the pitch range, without regard to the phonological sequences of tones. In Japanese, after the accentual H^*+L tone sequence, all subsequent tones in a domain get their mean tonal prominence lowered. That is, those bitonal accents have the property of lowering and compressing the pitch range in the region after them. At an intermediate phrase boundary, the pitch range is reset at a new value and *downstep* is blocked or stopped. Thus, *downstep* may apply within and across the accentual phrases contained in an intermediate phrase, but the process does not cross intonational phrase boundaries.

4.3. The utterance

The utterance is the topmost constituent in the prosodic hierarchy, and contains all other phrasal units, i.e., intermediate phrases and accentual phrases. In Japanese, and in other languages, it is the domain of *declination* and of final raising or lowering, triggered by $L\%$ and $H\%$ final boundary tones. It is also marked by an initial $L\%$.

The following would be the surface prosodic representation for the Japanese sentence *Ane-no akai se'etaa-wa do'ko desu ka?* 'Where is big sister's red sweater?' proposed by Pierrehumbert and Beckman (1988: 21):

As we see in (21), the tones that are realized on the minimal tone-bearing units (moras in Japanese) can correspond to lexically specified pitch accents (i.e., H^*L , which we write as H^*+L in this paper), or they can belong to higher levels of phrasing. The initial $L\%$ boundary tone, for example, is a property of the utterance, but

is phonologically aligned with the first mora in the utterance. The H tone linked to the second mora in the first two words is the phrasal H, associated with an accentual phrase. This phrasal H does not link to the second mora in the word which begins the third accentual phrase because its initial mora is accented (i.e., *do'ko*). Another tone which belongs to a prosodic phrase but is realized on a mora is the final L% boundary tone of the first accentual phrase, which links to the first mora of the following word. The L% boundary tone of the second accentual phrase does not link to a following mora because it is accented (i.e., *do'ko*). The final L% boundary tone of the last accentual phrase and the utterance-final H% are not phonologically aligned with any mora, but are phonetically realized on the last mora of the utterance.

In the following section, I will argue that tones in Lekeitio Basque are also organized in prosodic constituents, as in Tokyo Japanese. Hoping to improve on previous accounts of the facts, I will also provide an analysis for the distribution of tones on syllables underspecified for tone.

5. Lekeitio Basque tone structure

5.1. The accentual phrase

In Lekeitio Basque there is a level of phrasing which could correspond to the lowest prosodic group in Japanese: the accentual phrase (henceforth AP). We observe that in an utterance there is an intonational pattern that repeats itself: as illustrated in (20a,b) above, a low tone appears associated to the initial syllable of an utterance and the initial syllable of a word following a word with a pitch accent on its penultimate or final syllable (although we will see below that a pitch accent is not always necessary to have a L tone on a word-initial syllable). Then, there is a rise in pitch onto the second syllable, which may stretch over a number of syllables in the word or even across words. This H tone stretch ends when a H*+L pitch accent is met, because then a L tone will be linked to the initial syllable of the next word. Then there is a rise again on the second syllable of that word, which may be maintained onto the following syllables, and thus the cycle starts again. This is observed in the F0 contour of the following utterance (cf. Figure 7):

- (22)
	H*+L		H*+L		H*+L
nire arrebien	laguná .ri	geure diru.á	emon dotzá.te.		
my sister-gen.sg.	friend-gen.pl.	our money-sg.	give aux		
'I have given our money to my sister's friends'					

The F0 contour shows that there is a rise in pitch from the first syllable (i.e., *ni*) to the second syllable, and this high tone is maintained across all the syllables of the word *arrebien* and the next word *lagunári*, until the accented syllable of this word (i.e., until the syllable *.ná*). The pitch level falls on the last syllable of this word (i.e., *.ri*), due to the low tone which is part of the H*+L pitch accent, but the first syllable of the next word, *geure* (i.e., *geu.*), also displays a low tone. Then, the second syllable of this word displays a rise in pitch, which after reaching its target value is maintained on the syllables of the next word until an accented syllable is met (i.e.,

the last syllable in *diruá*). Thus, the cycle formed by the sequence of tones [L H H*+L] occurs twice in this utterance.

We argue that each cycle or each portion of the utterance associated to the tones [L H H*+L] constitutes an accentual phrase (AP). An AP in Lekeitio Basque may contain one or more words, and is composed or signaled by the following tones: an initial or left-edge %L boundary tone, a phrasal H tone associated to the second syllable which is responsible for the rise in pitch on this syllable, and in most occasions its right edge is marked by a H*+L pitch accent, whether lexical (i.e., belonging to an accented word, as in *lagunári* in (22)) or derived (i.e., realized on an unaccented word which is immediately preverbal, as in *diruá* in (22)). The phrasal H has the same status as the phrasal H on the second sonorant mora of Tokyo Japanese (cf. § 4); it belongs phonologically to the level of the AP, and is phonetically realized on the second or third syllable of an AP (see § 5.1.1). The only tones that are a property of the word are the lexical pitch accents; all the other tones (%L, phrasal H and even the derived H*+L of preverbal unaccented words) belong to higher levels of the prosodic structure of the utterance, that is, to the hierarchically organized intonational structure of the utterance. Although they are realized on actual syllables of words, they are tones that belong phonologically to the AP, the immediately higher intonational constituent above the word (cf. the structure in (21)).

As we can see, the intonational shape of APs in Lekeitio Basque is very similar to that of APs in Tokyo Japanese, as proposed by Pierrehumbert and Beckman (1988). However, there are some differences as well. First of all, unlike in Tokyo Japanese, the %L boundary tone linked to the first syllable in the AP belongs to the accentual phrase itself, not to the preceding accentual phrase. That is, it is an initial %L boundary tone, not a final L% boundary tone of the preceding AP. Second, although APs have at most one pitch accent, like in Japanese, in Lekeitio Basque there is no possibility of having two pitch accents in an accentual phrase underlyingly and deleting one of them to satisfy the constraint on the maximum amount of accents in an AP. That is, the constraint is satisfied by the underlying representation in Lekeitio Basque. This constraint could be formulated as in (23):

- (23) *Accent Condition on Accentual Phrases*
 An AP may contain at most one pitch accent¹⁴

Third, Lekeitio Basque imposes no restrictions on the number of words that can appear in an AP, unlike Japanese, which limits the number of words in an AP to three. In Lekeitio one can find long strings of unaccented words in an AP, before a pitch accent marking the AP boundary is reached. We will provide examples in section 5.1.1.

With these characteristics of Lekeitio Basque APs in mind, we are now in a position to offer an alternative solution to the distribution of tones on syllables which do

(14) Following current standard notation conventions, we use the '%' sign to the left of the tone (i.e., %L or %H) when it corresponds to a phrase-initial boundary tone, and the '%' sign to the right of the tone when it is a right-edge boundary tone (i.e., L% or H%).

not have a lexical or derived pitch accent, that is, the issue Hualde tried to account for but which needs a more satisfying explanation.

5.1.1. Phrasal H and tone spreading

I agree with Hualde (1991a) that the H tones appearing on syllables not associated with pitch accents are not a lexical property of those syllables, and that they originate from the spreading of a high tone somewhere else in the word. However, I claim that there is no leftward spreading of the accentual H* tone occurring on the penultimate or final syllable of a word carrying a H*+L accent (cf. § 3.2-3.3). Rather, the high tones originate from a rightward tone spreading from a phrasal H tone up to the H*+L pitch accent. As we stated above, the phrasal H is a tone which phonologically belongs to the AP and is linked to the second syllable of the AP, much like the phrasal H of Tokyo Japanese links to the second sonorant mora of the AP. Phonetically, the peak of this H tone is reached on the second syllable in short APs (not longer than three or four syllables), but tends to be realized towards the end of the second syllable or beginning of the third in longer APs (five or six syllables). In APs of more than six syllables, the peak of the phrasal H tends to be realized on the third syllable. That is, the phrasal H will tend to be realized on the second syllable the closer the H*+L accent is from the %L, and it will tend to be realized on the third syllable the farther away from the %L the H*L pitch accent is (cf. Jun and Elordieta 1997).

The empirical evidence in favor of positing such a process of tone spreading from the phrasal H to the H*+L accent rather than a process of leftward spreading from the H* of the pitch accent is the fact that some APs may not contain a H*+L pitch accent. That is, some APs may have the H tone plateau extending from the second syllable to the last syllable, without a H*+L pitch accent. This pattern is observed in utterances composed of sequences of unaccented words, included in the same syntactic phrase or in separate syntactic phrases. Observe for instance the F0 contour for the utterance in (24), illustrated in Figure 8.

- (24) nire lagunen alabia umiari biberoya
 my friend-gen.sg. daughter-abs.sg. child-dat.sg. feeding-bottle-abs.sg.
 emóten jun da
 give-imperf. go aux
 'My friend's daughter has gone to bottle-feed the baby' (lit. 'to give the feeding-bottle to the baby')

This utterance is composed of unaccented words in its entirety before reaching the verb. Some speakers may pronounce this kind of utterances with a single high tone plateau until the end, but others divide the utterance in two or more APs. Between the word *alabia* 'the daughter' and the word *umiari* 'to the baby' there is a drop in pitch level, that is, the first syllable of the word *umiari* has a lower tone than the tone level with which *alabia* ends. After this fall, however, there is a rise in pitch onto the second syllable of *umiari*, and this level is maintained until the pitch accent with which the phrase ends (the accented subordinate verb *emóten*). The drop in pitch indi-

cates that there is a fall from H to L, and the rise indicates that there is a rise from L to H. Thus, we have two APs, because each AP is characterized by a rise from L to H. Anytime we have a pitch rise from the first syllable of a word to the second syllable, we know that is the left edge of an AP. The L tone between the two APs represents a small drop in pitch, that is, it is undershot, much like the weak L% of Tokyo Japanese (cf. Pierrehumbert and Beckman 1988).

But then, in (24) we have a boundary between two APs without there being a H*+L pitch accent in the first AP. This indicates that APs are not always marked on their right edge by a H*+L pitch accent, and that the H tone level that appears from the second syllable to the right cannot be the result of leftward spreading from a H* tone of a pitch accent. Thus, the H toned portions of the utterance without pitch accents inherit the H tone from another source, and we argue that this is a H tone that is a feature of the AP and is phonologically associated to the second syllable of an AP. By a process of rightward spreading, the H tone is spread to the other syllables to the right until a new AP starts, filling the tonally underspecified portions of the utterance. This H tone is thus very similar to the phrasal H of Tokyo Japanese discussed in section 4.

The boundary between the two APs in (24) coincides with a syntactic boundary between two phrases (the subject *nire lagunen alabia* 'my friend's daughter' and the subordinate clause *umiari biberoya emóten* 'to bottle-feed the baby'), but speakers may also split long syntactic phrases containing three or more unaccented words in two APs. This can be observed in the F0 contour corresponding to sentence (25) (Fig. 9):

- (25) mariñeruen lagunen umiá allaga da
 fisherman-gen.sg. friend-gen.sg. child-abs.sg. arrive aux
 'The fisherman's daughter's child has arrived'

A small drop in pitch level occurs after the last syllable of the first word, so that the first syllable of the word *lagunen* has a lower tone. The second syllable of this word, however, has a higher pitch than the first syllable, which means that there is a rise from L to H. The L tone is undershot, i.e., it is a highish L. This indicates that there is an AP boundary between the first word *mariñeruen* and the *lagunen*. That is, the same pattern as in (24) is observed, a boundary between two APs which is not triggered by a H*+L pitch accent. Unlike (24), however, this division occurs within a single syntactic phrase, the subject *mariñeruen lagunem umia* 'the fisherman's daughter's child'. The slower and more careful the speech, the bigger the likelihood of finding these type of divisions.

The reason why we are positing a process of tone spreading rather than phonetic interpolation is that the high tone region between the phrasal H and H*+L or the end of the unaccented AP has the shape of a plateau, and leveled tonal regions or plateaus are more characteristic of phonological spreading than phonetic interpolation. This is why Pierrehumbert and Beckman (1988) reject leftward H tone spreading as a means of providing an interpretation for the realization of pitch in the regions between the phrasal H and the end of the AP. The F0 contour in this region slopes downward and does not show the level tone shape that would be predicted by tone

tains the F0 contour of an utterance with the same words as in (24) but uttered with a single high tone plateau, without AP divisions among the unaccented words.

5.1.2. Conditions on the phonetic realization of %L and H

%L and phrasal H are subordinate to the realization of H*+L pitch accents. There are certain conditions that have to be met in order for the %L boundary tone and phrasal H to surface. These are dictated by the accentual properties of the initial word in the AP, where this tone is realized. If the first word in an AP is bisyllabic and accented, the H*+L pitch accent takes priority and the %L tone will not be realized (cf. (28a)). Unaccented words beginning an accentual phrase could also lack an initial %L boundary tone. That would be the case for monosyllabic unaccented words which received a phrasal H*+L pitch accent, that is, the pitch accent which is assigned to the word immediately preceding the verb and which is identified as the most prominent stress in the sentence (cf. (28b) below). Unaccented words with two or more syllables initiating an accentual phrase would always surface with a %L boundary tone, regardless of their position with respect to the verb:

- (28) a. H*+L
 |
 mó . no
- b. H*+L
 |
 út z ein dau
 miss do aux
 '(S)he has missed it'

Following Pierrehumbert and Beckman's (1988) similar discussions on the realization of %L boundary tones and phrasal H tones in Japanese, we would argue that the %L boundary tone is present in the phonological representation of the utterance, but the timing available for its phonetic realization is too short. To state it informally, we would say that its potential time for realization is already *occupied* by the pitch accent.

Similarly, a phrasal H will not be realized if an AP is composed only of two syllables and there is a pitch accent on any of the two syllables. If the first syllable has a pitch accent, the second syllable will receive a low tone (cf. (28a)), and if the second syllable receives a pitch accent, the first syllable presents a %L boundary tone and there is no room for the phrasal H to be realized. For instance:

- (29) %L H*+L
 | |
 bal . t z á 'black'

The phrasal H will not be realized when an AP has three syllables and the second syllable has a pitch accent, either; the first syllable is linked to a %L, the second syllable to a H*, and the third syllable to the L tone of the H*+L pitch accent. For instance, in a trisyllabic accented word:

- (30) %L H*+L
 \ |
 mu.tí .llak 'the boys (abs./erg.)'

A phrasal H will be phonetically realized when the AP is three syllables long but lexically unaccented (i.e., without an accent on the second syllable), as in (31). In APs with four or more syllables there is enough room for the phrasal H to be realized, whether there is a lexical H*+L pitch accent or not, i.e., whether there is a pitch accent on the penultimate syllable or on the final syllable (cf. (32)):

- (31) %L H H*+L
 \ | |
 ka.le .rá 'to the street'

- (32) a. %L H H*+L
 \ | |
 bu .ru .án .di 'stubborn'

- b. %L H H*+L
 \ | \ |
 txi .mis.ti.ák 'the lightning (erg.)'

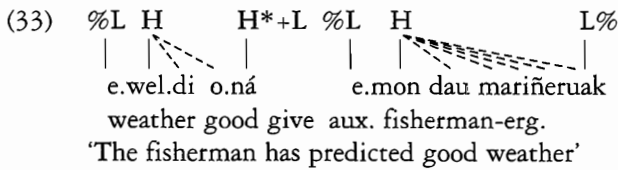
Summarizing, we can say that the realization of H*+L (be it lexical or derived) takes priority over the phonetic realization of %L and phrasal H. A %L boundary tone will not be phonetically realized on the first syllable in an accentual phrase if this syllable has been assigned a pitch accent at the word level or at the phrasal level. A phrasal H tone will be realized on the second syllable of an AP only if this is at least four syllables long, or three syllables long and unaccented.

To conclude this section, we claim that this intonational analysis of the occurrence of tones in syllables which are not accented signifies an improvement over Hualde's analysis with two cycles of tone assignment with two directions of tone spreading: one in which the first syllable is extratonal and a process of H tone leftward spreading takes place, and another in which the tone assigned to the last syllable of the preceding word is spread rightward onto the initial syllable of the following word, which has lost its extratonicity (cf. § 3.2-3.3).

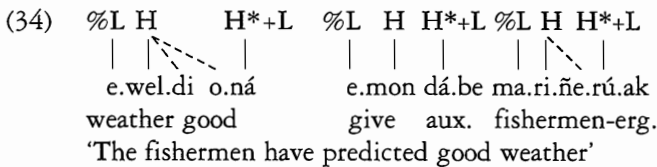
5.1.3. *Main prominence and the verb phrase*

As described above, the pitch accent occurring right before the verb is the most prominent accent in the utterance, an effect that is caused by the fact that the region of the utterance following this accent appears with a lower pitch level, starting with the verb. The L tone appearing on the initial syllable of the verb indicates that the sequence formed by the verb and the material that follows forms an AP on its own. That is to say, the L tone on the initial syllable of the verb is analyzed as an initial %L boundary tone of an AP. As we can see in Figures 7-10, the pitch range of this phrase is radically decreased with respect to the one of previous accentual phrases, thus coming very close to the baseline. In declarative sentences in Lekeitio Basque, this pitch compression is a property of APs following the most prominent accent in

the sentence.¹⁶ When more material follows the verb, it appears at the same depressed pitch range. See, for example, the contour in Figure 11 for the sentence in (33):¹⁷

It is worth pointing out, however, that if the verbal sequence or the postverbal material has a lexical pitch accent, it will surface with a very low peak but will nevertheless be perceptible. Thus, we cannot analyze the pitch compression in the region following the main stress in the utterance as deaccenting. For instance, in Figure 12 we see how the pitch accent of the inflected auxiliary *dábe* in (34) surfaces with a peak in the fundamental frequency contour. The pitch accent of the word *mariñeruak* 'fishermen' does not surface with a peak in the F0 contour, but it is still perceptible to the ear of native speakers. The absence of a peak can be argued to be due to a combination of pitch compression and downstep, triggered by the preceding H*+L pitch accents (cf. next section):

Given the radically low pitch range of the string following the most prominent syllable in the utterance, I will not indicate in this paper any tones associated to the syllables in such strings. This part of the utterance includes at least the verb phrase, although more material may follow, as has been illustrated in (33)-(34).

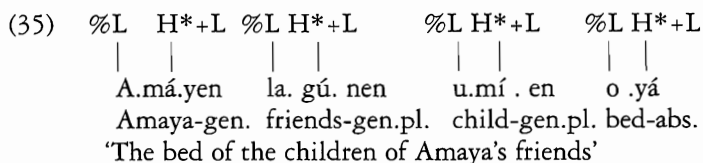
5.1.4. Lack of isomorphism between syntax and prosody

An interesting observation is that APs are not isomorphic with syntactic phrases, such as subject/object NPs, Prepositional Phrases, or Adverbial Phrases. Notice that a branching NP can be divided into two or more APs, depending on the number of lexical pitch accents occurring in the phrase. A clear example is provided in (35), where four APs are distinguished within the same NP. In Figure 13 we can see the four %L tones beginning each AP:

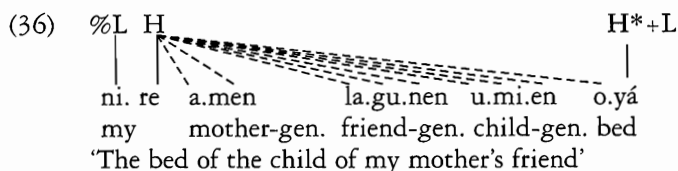
(16) This conclusion is stated in Jun and Elordieta (1997), contra Elordieta (1997), who claims a leftward spreading of H*, along the lines of Hualde (1991a).

(17) Deaccenting of pitch accents after the nuclear stress in an utterance can be observed in Japanese, English and Spanish, among many other languages, but this is not a universal property. In Swedish, for example, pitch accents can occur non-deaccented after the sentence stress (cf. Pierrehumbert and Beckman 1988: 246-251, as well as the discussion in section 7.1).

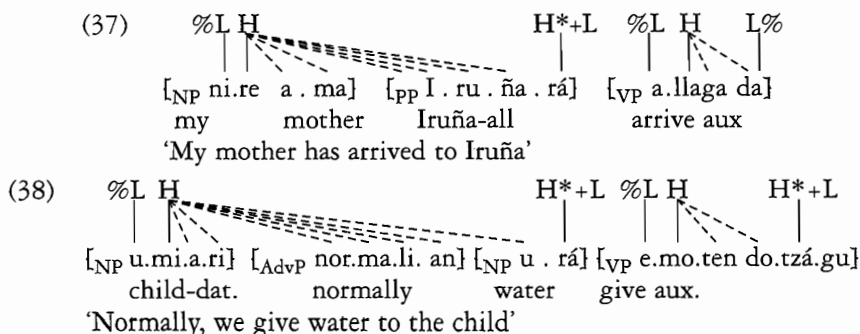
(18) At the end of the utterance there is a L% boundary tone, which will be discussed in section 5.3.

Only in phrases in which no pitch accent occurs will we find an initial L tone followed by a string of H tones, which extends to the end of the phrase. Thus, we have (36) almost as a minimal pair with (35), the difference being that in (36) no accented roots or accented suffixes occur (the genitive suffixes in (36) are singular, opposed to the plural genitives of (35)). We illustrate the F0 contour for this sentence in Figure 14:

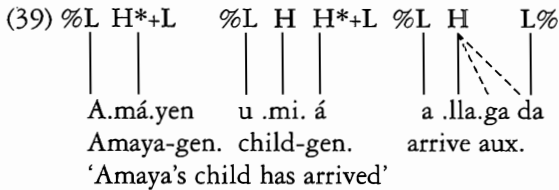
Another piece of evidence showing the lack of isomorphism between syntactic and intonational constituency comes from the opposite direction, namely from the fact that an AP may span more than one syntactic phrase. In sentences such as the ones in (37) and (38) there is more than one syntactic maximal projections preceding the verb, as indicated by the brackets. These syntactic phrases contain only unaccented words, and the last word in the last syntactic phrase receives the most prominent stress in the utterance, by virtue of being in a position immediately preceding the verb. The phrasal H*+L pitch accent that is assigned to this phrase marks the right edge of an AP, and the H tone of this pitch accent spreads onto the syllables to the left, except for the initial syllable of the utterance, which is assigned a %L boundary tone (cf. Figure 15, corresponding to (38)):

This intonational pattern comes as no surprise to generative linguists, given the common assumption about the modularity of grammar, that is, that the different components of grammar (lexicon, syntax, semantics, phonology) are interconnected, but that each of them has its own inner structure and follows different algorithms for building constituency.

5.1.5. Downstep

The contour shown in Figure 13 is indicative of downstep or catathesis having applied. The four peaks descend progressively in tonal value, in a stairway fashion. This progressive descent suggests that downstep forms chains across accentual phrases in Lekeitio Basque, triggered by a H*+L pitch accent on a subsequent H*+L pitch accent. Note that the pitch accents affected by downstep do not have to be lexical pitch accents. Downstep affects phrasal pitch accents as well. Observe for example Figure 16, which represents the contour of the utterance in (39), with a lexical pitch accent being followed by a phrasal pitch accent:

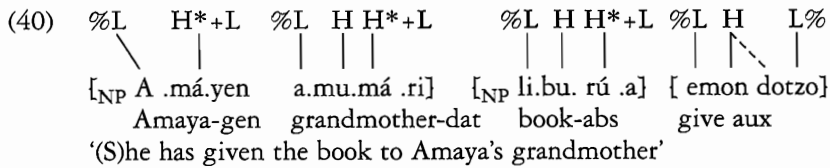

An interesting aspect to consider is the domain of downstep in Lekeitio Basque, that is, whether downstep creates chains across intonational domains larger than accentual phrases. We will discuss this issue in the following section, in which we argue for the existence of the intermediate phrase as an intonational domain in Lekeitio Basque.

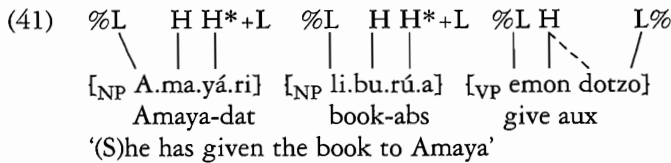
So, to summarize the structure of APs in Lekeitio Basque: there is an initial %L boundary tone which is associated to the first syllable in the phrase, unless this syllable receives a H*+L pitch accent. There is then a phrasal H tone phonologically associated to the second syllable of the AP, responsible for the rise in pitch observed after the first syllable. It is phonetically realized on the second or third syllables of an AP (the longer the AP, the bigger the tendency to be realized at the end of the second syllable, or on the third syllable), but if a H*+L falls on the second syllable of an AP, it prevents the phrasal H from being realized. Finally, the end of an AP may or may not be marked by a H*+L pitch accent (lexical or phrasal/derived); if there is a H*+L pitch accent, it automatically marks the right end of an AP, but in a sequence of unaccented words a speaker may choose to end an AP without a pitch accent. This was taken as evidence in favor of positing a phrasal H and a phonological process of high tone spreading which accounts for the high tone plateau regions covering the tonally underspecified syllables (cf. § 5.1.1).

5.2. The intermediate phrase

In Lekeitio Basque we could identify a prosodic constituent immediately dominating APs: the intermediate phrase (iP). The major indicator of an iP break is the blocking of downstep, as in Japanese. In the sentence illustrated in (40), for instance, there are three APs, represented by the words *amáyen*, *amumári* and *liburúa*, each of them carrying a lexical pitch accent:

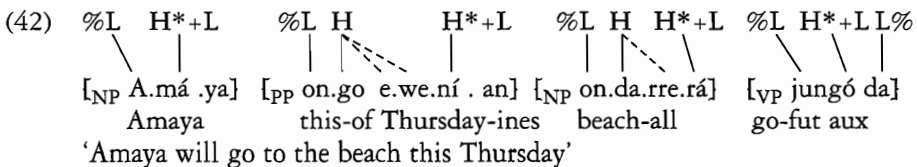

In Figure 17 it can be observed that the second pitch accent, corresponding to the accented syllable in *amumári*, is downstepped with respect to the first pitch accent, but the third pitch accent is not downstepped with respect to the second pitch accent. Contrast this contour with the one in Figure 13, where downstep has applied across all four accentual phrases. One could argue that the difference lies in the fact that the APs in (35) form part of the same syntactic constituent, i.e., an NP, and that those in (40) are divided in two syntactic phrases, i.e., two NPs. The first two accentual phrases are form part of the dative NP, and the third accentual phrase forms part of the direct object NP. Thus, the idea would be that downstep does not chain across two syntactic maximal projections. This hypothesis, however, encounters the problem posed by the fact that downstep applies between two accentual phrases belonging to different syntactic phrases. In (41) below there are two APs, as shown by the two peaks in the intonational contour of the utterance (cf. Figure 18), and each of them corresponds to a different syntactic maximal category:

As Figure 18 shows, downstep applies to the second pitch accent in the presence of a preceding H*+L pitch accent, even though the two APs are in two separate syntactic maximal projections.

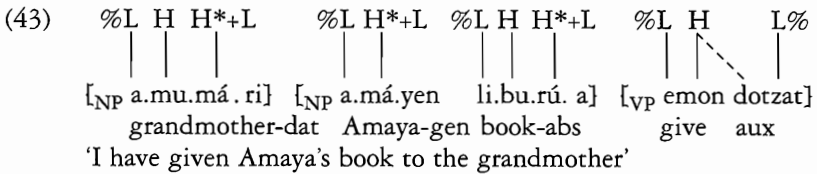
When we consider three maximal projections preceding the verb, each of them containing one AP, however, an interesting pattern obtains. Downstep applies to the second pitch accent, triggered by the first H*+L pitch accent, but the third pitch accent is not downstepped. See the example in (42), and its intonational contour illustrated in Figure 19:

The intonational contour in Figure 19 looks very similar to the one in Figure 17, where the first two accentual phrases were part of the same maximal projection, and the third one was part of another maximal projection. Our analysis of this pattern is the following: first, we argue that a syntactic maximal projection marks the boundaries of an iP, and second, we assume that an iP boundary blocks downstep, as in

Japanese (cf. § 4.2). That is, a syntactic phrase is a barrier for downstep. This is why downstep does not apply between the second and third APs in Figures 17 and 19. Now, to account for the occurrence of downstep between the two APs in Figure 18 and the first two APs in Figure 19, we must assume that an iP composed of a single AP cannot be left stranded on the left edge of the utterance and is reanalyzed as part of the following iP. Notice in this regard that there is a constraint in the directionality of reanalysis; an iP containing only one AP may remain on the right edge of the utterance without having to incorporate into the previous iP. The rightmost iPs in (40) and (42) (Figs. 17, 19) do not have their single pitch accent downstepped with respect to the previous accent.

The paradigm is completed with an example in which there are three APs, the first one contained in a maximal projection and the other two contained in another maximal projection (cf. (43) below). As is expected from our analysis, downstep applies in a chain formation (cf. Figure 20). The first iP, being composed of a single AP, is incorporated into the following iP, and thus the first pitch accent triggers downstep onto the second pitch accent. The second pitch accent, in turn, triggers downstep on the following pitch accent, since they are contained in the same iP.

5.3. The intonation phrase

The intonation phrase (IP) is the largest intonational unit in Lekeitio Basque, comprising iPs and APs within them. This domain is marked by %L, L%, %H and H% boundary tones occurring at its beginning and end. The right edge of an IP may or may not be followed by pause, but a cue of an IP's right edge is phrase-final lengthening; final vowels of IPs are considerably longer than final vowels of APs and iPs (cf. Jun and Elordieta 1997: 196). The initial %L boundary tone is found in declarative sentences, and is associated to the initial syllable in the utterance, provided it does not bear a pitch accent. This tone will coincide with the initial %L tone of the first AP in the utterance. Declaratives have final lowering, which indicates there is a final L% boundary tone at the end of declaratives.

I will show in section 7 that absolute interrogative sentences have higher overall pitch ranges than declaratives, which seems to indicate that an initial %H tone is a property of that type of interrogative sentences. Wh-questions, however, do not have a higher pitch range. An interesting observation is that Basque does not have final rising at the end of interrogative sentences, except in recent innovations among young speakers (cf. § 7.2.1 and 7.2.2). IPs in list-type enunciations show final H% (cf. § 7.3).

Parentetical phrases have IP boundaries to their left and right, i.e., they constitute independent IPs from the surrounding phrases (cf. (44)). Topic phrases and

adverbial clauses separated from the rest of the utterance by a pause or strong juncture will have an IP boundary at their right edge, followed by the beginning of another IP, corresponding to the next portion in the utterance (cf. (45); these utterances are discussed in § 7.4):

- (44) $IP[Míren\ nire\ laguna], IP[lein\ bankúan\ étxen\ ebana\ biarra], IP[datoren\ astián\ eskontzén\ da]$
 Miren my friend before bank-ines. do-imperf. aux-that work, next work get.married-perf aux
 'My friend Miren, who used to work at the bank, is getting married next week'
- (45) $IP[dirua\ emón\ nabedian], IP[Amayénera\ ein\ dogu]$
 money-A give aux-when Amaya-G-to do aux
 'When (s)he has given me the money, we have gone to Amaya's'

The level of the utterance (U) is posited by Pierrehumbert and Beckman (1988) as the highest level of intonational constituency, comprising one or more IPs, but we have not found clear cues that indicate that the utterance exists as an intonational constituent in Lekeitio Basque. Further research will shed some light on this open issue.

To summarize this section, let us recapitulate the different intonational units we have distinguished in Lekeitio Basque, as well as their main features:

1) *Accentual Phrase (AP)*:

- an initial %L boundary tone is associated to the first syllable in the phrase, provided it has not been assigned a pitch accent;
- a phrasal H tone is associated to the second syllable of an AP, and is phonetically realized on the second or third syllable, depending on the length of the AP. This H tone is then interpolated up to a syllable with a H*+L pitch accent or the start of another AP.
- H*+L pitch accent marks the right edge of an AP. But an AP need not have a H*+L accent, as some speakers may break up sequences of unaccented words in several APs, specially at slower speech rates, possibly reflecting semantic grouping.

2) *Intermediate Phrase (iP)*:

- comprises one or more APs;
- every syntactic maximal projection marks the boundary of an iP. A syntactic maximal projection occurring on the left edge of an utterance and containing a single AP cannot constitute an independent iP, and is included as an AP within the following iP;
- the iP is the domain of downstep;

3) *Intonation Phrase (IP)*:

- initial %L and %H boundary tones, indicative of declarative or interrogative utterances, respectively (the initial %L is assigned to the first syllable in the utterance, provided it has not been assigned a pitch accent);

- final L% and H% boundary tones (L% is a property of both declarative and interrogative utterances; H% is an alternative marker of interrogatives - cf. § 7).

6. Empirical consequences: prosodic constraints on focalization

At this point, it is important to discuss the prosodic constraints imposed on focalization. As in all other dialects of Basque, the focalized constituent is the most prominent element in the sentence prosodically; that is, it receives the main sentence stress. However, as already noted in Hualde, Elordieta, and Elordieta (1993) and Hualde, Elordieta, and Elordieta (1994), certain prosodic restrictions appear to hold in Lekeitio Basque when words are grouped in phrases. Within a phrase formed only by unaccented words, located immediately preceding the verb, as in (46) below, only the rightmost word can be prosodically prominent, by virtue of being in the position immediately preceding the verbal sequence. The semantic interpretation of the utterance is ambiguous: either the whole phrase or any of the elements within it can be understood as focalized, provided they can be identified as elements in contrastive focus with an earlier element in the discourse. The crucial point is that the only way this sentence can be pronounced is with main stress on the last element of the phrase. The other words in the phrase cannot receive prosodic prominence, even though the speaker may intend to assign semantic focality to a nonphrase-final word. A pronunciation in which any of the nonphrase-final words carried the most prominent stress would be ungrammatical. We mark focus stress with an acute accent mark above the relevant syllable nucleus; the focalized element is shown in capital letters in the English translation:

- (46) [zure herriko andra zarrá] ikusi dot
 your town-of woman old see aux.
 'I have seen THE OLD WOMAN FORM YOUR TOWN' / 'I have seen THE OLD WOMAN from your town' / 'I have seen the OLD woman from your town', etc.
- (47) a. *[zure herriko andrá zarra] ikusi dot
 b. *[zure herrikó andra zarra] ikusi dot
 c. *[zuré herriko andra zarra] ikusi dot

'The same pattern of prosody-semantics (dis)association would apply for a phrase in which the last element were an accented word (e.g., *zure herriko andra altía* 'the tall woman from your town'). The observation we make is that the only way a word can stand out prosodically and be understood unambiguously as the focalized element in the sentence is if it constitutes an accentual phrase on its own. That is, a focalized word will also stand out prosodically when it is uttered in isolation, when it is the only constituent preceding the verb, or when it is the sole word in an AP. The first two situations are exemplified in (48)-(49):

- (48) diruá
 money
 'THE MONEY'
- (49) diruá emon nau
 money give aux
 '(S)he has given me the money'

The third situation, namely that in which a word constitutes an AP on its own, deserves some discussion. In a sentence such as (50), if the first word is the semantic focus, for instance as a response to a question such as '*Whose money did she give me?*', it will receive focal accent, i.e., it will contain the most prominent accent (cf. Fig. 21). The example in (50) illustrates a contrast with the utterance in (46), in which the unaccented words form part of the same accentual phrase. As we mentioned above, in (46) only the last unaccented word can be the most prominent one prosodically.

- (50) %L H*+L %L H H*+L
 | | | | |
 a.má. yen di.ru. á emon nau
 Amaya-gen money-abs give aux
 '(S)he has given me Amaya's money'

Within a syntactic phrase such as (50), the second word may also be perceived as the most prominent accent in the utterance prosodically, but only through a special kind of focalization. In a neutral pronunciation the first word is usually perceived as the most prominent one prosodically, whether it is the pragmatic focus or whether the second word is the pragmatic focus. Thus, (50) could be uttered as a response to any of the following questions: '*What has she given me?*', and '*Amaya's what did she give me?*'. The F0 contour would be the same in all cases, namely that of Fig. 21. However, the last word could receive main prosodic prominence if it is what we call 'focus of correction'. This term refers to the case in which a word or phrase may be set in contrast or opposition to a word or phrase which has been uttered in a previous turn of speech. Thus, we can imagine a situation in which someone states that (s)he has given me Amaya's book. Knowing that this statement is incorrect, another speaker replies with a sentence such as (51), where the word in capital letters and boldface is the element that is focalized as a matter of correction (Fig. 22):

- (51) Amáyen **DIRUÁ** emon nau
 '(S)he has given me Amaya's **MONEY**'

Obviously, the first word may also get focalized this way, for instance if an interlocutor says in a conversation that someone gave Jon's money to the hearer, the hearer (now the speaker) replies with (52) (Fig. 23):

- (52) **AMÁYEN** diruá emon nau
 '(S)he has given me **AMAYA'S** money'

In any case, we are showing that there is a difference between being an unaccented word within a syntactic phrase preceding the verb and an accented word. Accented words may be the most prominent words prosodically, whereas only unaccented words which are immediately preverbal may be the most prominent words in the utterance.

It is important to remember that the only syntactic elements that can be focalized are those contained in the phrase immediately preceding the verb. Although the two words preceding the verb in (50) and (51) constitute independent accentual phrases,

they form part of the object NP preceding the verb (i.e., the schematic syntactic structure of the sentence would be $[_{NP} \text{ amáyen diruà}] [_{VP} \text{ emon nau}]$). A word not contained in the phrase adjacent to the verb cannot be focalized, irrespective of whether it is accented or not:

- (53) $*[_{NP} \text{ LAGUNÁK}] [_{NP} \text{ amáyen diruà}] [_{VP} \text{ emon nau}]$
 'THE FRIEND has given me Amaya's money'
 (54) $*[_{NP} \text{ LAGÚNAK}] [_{NP} \text{ amáyen diruà}] [_{VP} \text{ emon nábe}]$
 'THE FRIENDS have given me Amaya's money'

The same would hold true in sentences with two accented words. That is, whatever applied for (50)–(52) would apply for (55); both words would be able to stand out as the most prominent ones prosodically:

- (55) %L H*+L %L H H*+L
 | | | | |
 A.má.yen li.bu rú.a emon nau
 Amaya-gen book-abs give aux
 '(S)he has given me Amaya's book' (cf. Fig. 24)
 (56) A.má.yen LIBURÚA emon nau
 '(S)he has given me Amaya's BOOK' (cf. Fig. 25)
 (57) AMÁYEN liburúa emon nau
 '(S)he has given me AMAYA'S book' (cf. Fig. 26)

From the occurrence of these patterns we conclude that if a word does not constitute an accentual phrase by itself, it cannot be independently focalized. This contrasts with the Japanese dialect of Tokyo studied by Pierrehumbert and Beckman (1988), in which all words, unaccented and accented, can be made prosodically prominent.

Another observation we can make out of the prosodic focalization patterns seen above is that focalization creates an intermediate phrase boundary. By virtue of this boundary, the second words in (51) and (56) do not undergo the phenomenon of downstep that we observe in their nonfocalized versions. Thus, compare Figs. 21 and 22, and Figs. 24 and 25.

After having presented the accentual pattern of Lekeitio Basque, we will proceed to analyze the intonation contours of the major types of sentences in this dialect: declaratives (affirmative and negative), yes/no interrogatives, wh-interrogatives, yes/no and wh-echo questions, list-type utterances, continuative intonation, exclamatives, and exhortatives.

7. Intonation contours of the major types of sentences in Lekeitio Basque

7.1. Declarative sentences

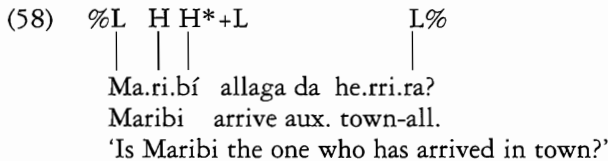
Declarative sentences in Lekeitio Basque present a decreased pitch range up to the level of the baseline (i.e., the bottom of the speaker's range) at the end of the utterance, a pattern which is also shared by declarative sentences in most well-analyzed

languages. We will thus posit the existence of a L% boundary tone at the end of declarative sentences in Lekeitio Basque. As we saw in section 5.1, the pitch region is reduced dramatically after the most prominent stress in the sentence. This could lead us to think that this region is deaccented. However, this would imply that all underlying pitch accents following the main stress are erased, until the final L% boundary tone is reached. The fact that lexical pitch accents do surface in the intonational contour in this region indicates that there is no deaccenting, but compression of the pitch range. That is, pitch accents are not erased, although they are weakened by a radical decrease of pitch range after the nuclear stress in the sentence. See, for instance, Figure 12, where the pitch accent of the verb is perceptible as a peak, although downstepped with respect to the first pitch accent. In this respect, Basque differs from English (cf. Pierrehumbert 1980) and resembles Swedish in its ability to realize pitch accents after the main sentence stress (cf. Pierrehumbert and Beckman 1988: 246-251, fn. 19). It should be noted that, unlike Swedish, pitch accents in Lekeitio Basque surface with very low peaks.

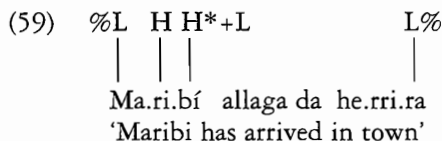
7.2. Interrogative sentences

7.2.1. *Yes/no questions*

The most common pattern in Lekeitio Basque yes/no questions is for the element about which the inquiry is being made to appear leftmost in the sentence, followed by the sequence formed by the lexical verb and the auxiliary. The object of inquiry receives the most prominent stress in the sentence, after which a sharp drop in pitch is observed. Lekeitio Basque yes/no questions differ from languages such as Spanish or English in that they do not show a final rise (cf. Pierrehumbert 1980, for English; Navarro Tomás 1944, Sosa 1991, on Spanish intonation). In other words, they do not have a final H% boundary tone. Instead, they present a low or deaccented tonal contour after the most prominent tone on the left periphery of the sentence, without raising it. Thus, we posit a L% boundary tone for this kind of sentences, similar to declaratives. The difference between yes/no questions and declaratives lies in the substantially higher pitch range extending over the whole utterance that the former have, as well as the final lengthening of the last syllable in the utterance. We can see these features in the F0 contour shown in Figure 27, for the sentence in (58):

Compare the F0 contour in Figure 27 to the one in Figure 28, which corresponds to the declarative sentence (59):

The absolute peak value for the pitch accent in Figure 27 is 184.8 Hz, and in the region after the peak the tonal values are in the 130-140 Hz range, the lowest point being 121.5 Hz. In contrast, the absolute peak value for the pitch accent in Figure 28 is substantially lower, at 160.8 Hz, and the tonal region located after does not surpass 116.2 Hz. On the basis of these differences, we could posit an initial %H boundary tone for the utterance, which raises the baseline and sets the high pitch level. That is, we do not want to argue that the size of the pitch drop after the most prominent peak in the utterance is smaller in interrogative sentences than in declarative sentences. Indeed, we claim that the size of the pitch drop is the same in both types of utterances. But given the higher initial pitch level of interrogatives, the region which follows the most prominent peak in interrogative sentences will have a higher frequency than in declarative sentences, measured in absolute values. There would then be two different initial boundary tones belonging to different intonational constituents: %H of the utterance and %L of the AP.

Final lengthening is another characteristic of interrogative sentences. Note that the final syllable of *errira* is considerably longer in the interrogative sentence (58) than in the declarative sentence (59). This is shown in Figures 27 and 28, where we measure the duration of the final syllable by positioning a vertical line on the nucleus of the last syllable of the respective utterances. The length of the region of the utterance located after the vertical line serves as a rough indicator of the duration of the final syllable.

Another property that distinguishes yes/no questions from declaratives is accent placement. In declaratives, an unaccented synthetic verb forms a single constituent with the focalized element if it is unaccented, by prosodic cliticization. The stress falls on the last syllable of the synthetic verb. We illustrate this pattern in example (60) below, where we indicate the prosodic unit by hyphenation (see Figure 29):

- (60) H*+L
 |
 oyan - da.gó
 bed-in is
 '(S)he is in bed'

In yes/no questions the inquired or focalized element always constitutes an independent locus of pitch accent, i.e., the synthetic verb does not cliticize onto it. Thus, compare sentence (60) with (61), whose F0 contour is represented in Figure 30:

- (61) %H %L H*+L L%
 | | | |
 | | | |
 o . yán da.gó?
 'Is (s)he in bed?'

Before we finish this issue, it has to be pointed out that younger speakers of Lekeitio Basque have started to use final raising patterns, perhaps influenced by Spanish. Nevertheless, this pattern is very rare, even among these speakers. The following is an example (cf. Figure 31):

- (62) %H %L H H*+L H%
- | | | | |
- a.la.gá ra Maribi erri.ra?
- arrive aux. Maribi town-all.
- ‘Has Maribi arrived in town?’

7.2.2. *Wh-questions*

Unlike absolute interrogatives, *wh*-questions do not have a higher pitch range than declaratives, and do not have longer final syllables. *Wh*-questions are characterized by a sharp drop in pitch after the high peak level of the *wh*-word, which is always accented. In most natural circumstances, these constructions do not present final raising at the end of the contour, as in the case of *yes/no* questions. Observe, for example, the F₀ contour in Figure 32 for the sentence in (63):

- (63) %L H*+L L%
- | | |
- no.ré.na da ori u.mi.a?
- whose is that child
- ‘Whose is that child?’

These constructions also have the idiosyncratic property of introducing penultimate stress on the compound formed by the lexical verb and the auxiliary. Compare the declarative sentence in (64) with its *wh*-counterpart in (65):

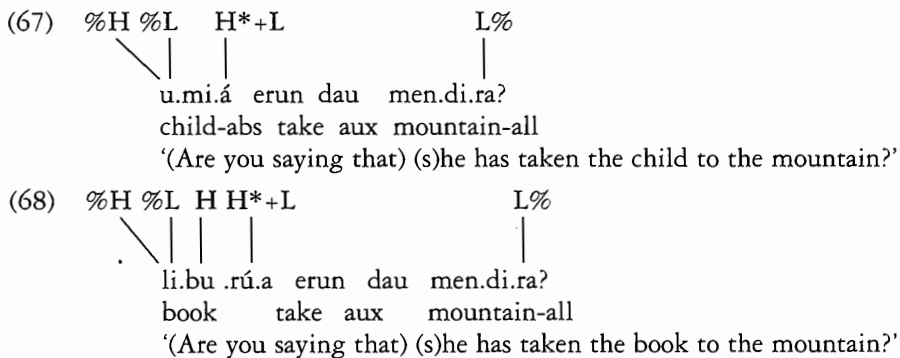
- (64) umiá erun dogu mendira
child take aux. mountain-all.
‘We have taken the child to the mountain’
- (65) H*+L
|
nór erun dó.gu men.di.ra?
who take aux. mountain-all.
‘Who have we taken to the mountain?’

Finally, like in *yes/no* questions, we have to point out that a pronunciation of *wh*-questions with final raising at the end is also possible among younger speakers, although it is very rare. The utterance in (65) could thus have an alternative counterpart in (66) (cf. Figure 33):

- (66) %L H*+L H*+L H%
- | / | | |
- nór erun dó.gu mendi.ra?
- who take aux. mountain-all.

7.2.3. *Echo questions*7.2.3.1. *Yes/no echo questions*

By yes/no echo questions I refer to those interrogative sentences which are used to request confirmation on a previous piece of the discourse. In Lekeitio Basque these sentences are characterized by their high pitch range, an effect related to an initial %H. However, this pitch range is higher than that of non-echo interrogatives, such that the pitch drop after a pitch accent is not as perceptible as in other types of utterances. In (67) and (68) we provide examples of yes/no questions, whose F0 contours are represented in Figures 34 and 35:

As we can see in Figures 34 and 35, the pitch drop which would correspond to the pitch accents in declarative or non-echo interrogative sentences is reduced in yes/no questions. In other words, there is no deaccenting of the portion of the utterance which follows the preverbal element (cf. the discussion of sentences (33)-(34) in section 5.2). This feature is more salient in yes/no echo questions formed by unaccented words (cf. (67), Figure 34). In these sentences a high pitch plateau is formed after the first H tone in the utterance (i.e., the second syllable in the utterance), and the pitch drop which in other types of sentences would be part of the phrasal pitch accent assigned to the element immediately preceding the verb is almost imperceptible (cf. the shallow dip in the total contour between the last syllable of *umia* and the verb *erun*). The high pitch plateau is maintained until the end of the utterance, where final lowering applies, dropping the pitch level dramatically. It should be pointed out that unlike for non-echo yes/no questions, final lowering is the only possible way to end these sentences. Final raising is excluded as an alternative, even among young speakers. The vertical line placed on the last segment of the utterance serves to indicate final lengthening, typical of interrogatives in Lekeitio Basque. Thus, we posit a final L% boundary tone at the end of the utterance for yes/no echo questions.

In yes/no echo questions with an accented word before the verb, the pitch accent of the accented word is more perceptible than that of an unaccented word, according to the F0 contour shown in Figure 35. Nevertheless, the pitch drop of the H*+L pitch accent is still very small compared to the one found in the other types of utterances. For a better illustration of this property of echo questions, let us compare the

F0 contours in Figures 34 and 35 with those of their declarative and non-echo counterparts, represented in (69) and (70) (cf. Figures 36-39):

- (69) a. H*+L
 |
 u.mi.á erun dau mendira
 '(S)he has taken the child to the mountain'
- b. H*+L
 |
 li.bu.rú .a erun dau mendira
 '(S)he has taken the book to the mountain'
- (70) a. H*+L
 |
 u.mi. á erun dau mendira?
 'Has (s)he taken the child to the mountain?'
- b. H*+L
 |
 li.bu.rú .a erun dau mendira?
 'Has (s)he taken the book to the mountain?'

Echo questions have a higher overall pitch level than declaratives and interrogatives in Lekeitio Basque. This does not mean that the most prominent peak in echo utterances always has a higher tonal value than the most prominent peak in other utterances. Rather, what characterizes echo questions is the high frequency of the rest of the utterance. In the utterance in (67), for instance, the tonal contour in the high tone plateau never goes below 150 Hz, and the lowest point is registered at 123.1 Hz, at the end. In the utterance in (68) the frequency after the pitch accent is maintained at 163-165 Hz, lowering at the end until it reaches 126.5 Hz. The corresponding declarative and non-echo counterparts, however, show a lower frequency rate after the main stress in the utterance. For the declarative sentences in (69a,b) we recorded frequency rates of 115-122 Hz and 109-115 Hz, respectively, the lowest points being 112.8Hz and 109 Hz, at the end of the utterances. In the interrogative sentences in (70a,b) the tonal values are 118-125 Hz and 129 Hz, respectively, the lowest points being 109.1 Hz and 113 Hz, at the end of the utterances.

7.2.3.2. *Wh-echo questions*

Wh-echo questions share with yes/no echo-questions the property of having a high pitch level extending over the whole utterance and having a shallow pitch drop after the most prominent pitch accent. The only difference which wh-echo questions present with respect to yes/no echo questions is the final raising that they present at the end. Indeed, this is a property which also distinguishes wh-echo questions from their non-echo counterparts. As we mentioned in section 7.2.2, non-echo wh-questions present final lowering in natural circumstances, final raising being an alterna-

tive only among younger speakers. In wh-echo questions, however, only final raising is possible. See the examples in (71)-(72), and their respective F0 contours in Figures 40 and 41:

- (71) %H H*+L H%
- nór erun dau mendi.ra?
 who take aux mountain-all
 'Who (did you say that) (s)he took to the mountain?'
- (72) %H H*+L H%
- no.ré . na ra u.mi.a?
 who-gen AUX child
 'Whose (did you say that) the child is?'

There is a pending issue in our treatment of echo questions: how do we account for the high pitch level that echo questions present through the whole utterance? Positing an initial %H boundary tone would not be sufficient to distinguish echo questions from non-echo questions. Echo questions differ from non-echo questions in that they maintain the high pitch level until the end of the utterance, such that the pitch drop after a pitch accent is less perceptible than in non-echo questions. One possibility would be to suggest the existence of a final H- boundary tone anchored to the right edge of the accentual phrase preceding the verb in echo questions, and that this tone maintains the high pitch level. This H- tone is the reinterpretation that Pierrehumbert and Beckman (1988) make of Pierrehumbert's (1980) phrasal accent. If our hypothesis is correct, then this would lead us to assume the existence of a L- boundary tone after the nuclear stress in declaratives and non-echo interrogatives, which would be responsible for the fall in pitch (cf. section 5.1.2). In order to decide on the validity of this proposal, further investigation would be required. At this point we will limit ourselves to suggesting these plausible alternatives.

7.3. List-type utterances

In utterances where a series of words are listed, at the end of each word or syntactic phrase there is a H% boundary tone, both at the end of unaccented words (cf. (73), Fig. 42) and accented words (cf. (74), Fig. 43):

- (73) %L H H% %L H H% %L H H*+L L%
- a.la.bi.a , ne.bi.a , ta la.gu.ná.
 daughter-abs. brother-abs., and friend-abs.
 'The daughter, the brother, and the friend'
- (74) %L H*+L H% H*+L H% %L H H*+L L%
- a.mú.ma , Mí.ren , da Amáya
 grandma-abs. Miren-abs. and Amaya-abs
 'Grandma, Miren, and Amaya'

7.4. Continuative intonation

In most languages continuatives or unfinished utterances are characterized by a final rising intonation (Hirst and Di Cristo 1998). In Lekeitio Basque, however, this is not observed, as evidenced by adverbial clauses and topic phrases separated from the rest of the utterance by a pause or strong juncture. When the word before the juncture is unaccented, the pitch level of the word is maintained, without a rise or a fall, and the portion of the utterance that follows the break starts with a higher pitch level (cf. Figure 44, for sentence (75)). When the adverbial clause or topic phrase before the break ends in an accented word, the pitch level usually does not fall to the same level as at the end of the utterance, although it may do so as well. This signals that the first part is not a full utterance by itself (cf. Figure 45, for sentence (76)).

- (75) dirua emon nabedian, Amayenéra ein dogu
 money-abs give AUX-when Amaya-gen-to do AUX
 'When (s)he has given me the money, we have gone to Amaya's'
- (76) umien baberúa, iñorí be ez jako akordáten nun
 child-gen bib-abs, nobody-dat NEG. AUX remember-prog. where
 ipiñi genduan
 put AUX
 'The child's bib, nobody remembers where we put it'

7.5. Exclamatives

Exclamative sentences are characterized by starting with a high tone on the exclamative particle, *haixá*, followed by a sharp drop in pitch for the rest of the utterance. Observe Figure 46, for (77):

- (77) haixá umore ona daukona horrek!
 what-a mood good-abs.sg. has-that that-erg.sg.
 'What a good mood that (person) is in!'

7.6. Exhortatives

In exhortative utterances, there is an initial peak corresponding to the accented syllable of the verb that starts the sentence, followed by a sharp fall in pitch. The rest of the utterance remains in a very low pitch level, as illustrated in Figure 47, for the utterance in (78):

- (78) émon ura umiari!
 give water child-dat.sg.
 'Give water to the child!'

8. Summary and conclusions

In this paper I have studied the intonational system of Lekeitio Basque. Based on original ideas by Beckman and Pierrehumbert (1986) and Pierrehumbert and Beckman (1988), I have argued that the best way to capture the different patterns of tones

in this language is to assume the existence of several well-defined intonational domains to which these tones belong, hierarchically structured in the phonological representation of an utterance. These intonational units impose their own well-formedness constraints on the shapes of the tones associated to them. Together they create and model the intonational contours of utterances. Specifically, we have shown that this theory allows a more systematic account of the distribution and realization of tones not associated to pitch accents, such as the L tones appearing on the initial syllables of words and the high tones occurring between this initial L tone and a pitch accent located to their right. We suggested that they belong to a prosodic phrase located above the word level, the accentual phrase, which governs their distribution by means of collocational restrictions. The initial L tone is in reality an initial %L boundary tone, which associates to the initial syllable of the phrase, and the H tones result from rightward spreading of a phrasal H associated to the second syllable of the accentual phrase. An accentual phrase may or may not have a H*+L pitch accent, if formed by unaccented words which are not in immediate preverbal position.

We also identified a higher prosodic constituent under which accentual phrases are grouped: the intermediate phrase. This unit is independently motivated as the domain within whose boundaries downstep may apply, but not across them. We argued that every syntactic maximal projection constitutes an intermediate phrase, except for a maximal projection containing a single accentual phrase on the left edge of the sentence, which is joined into the following intermediate phrase. Finally, the intonation phrase is the level where %L, L% and %H, H% boundary tones are inserted.

Among other interesting properties of Lekeitio Basque intonation, we have seen that a word can only be focalized prosodically if it forms an accentual phrase by itself, and that focalization creates intermediate phrase boundaries by blocking the chain of downstep effects.

We finished our study by analyzing the intonational contours of the major types of sentences in Lekeitio Basque. The presence of final lowering in interrogative sentences and the differences between echo and non-echo utterances were stressed in the discussion.

References

- Altube, Seber, 1934, *Observaciones al tratado de 'Morfología vasca' de Don R. M. de Azkue*. Bermeo: Gaubeka. [Reprinted in 1969 with vol. 3 of Azkue 1969 (1923)].
- Azkue, Resurrección M., 1923, *Morfología vasca*. Bilbao: Academia de la Lengua Vasca. [Reprinted in 1969, 3 volumes. Bilbao: La gran enciclopedia vasca].
- _____, 1931, "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos", *Euskera* 4.282-318, part I.
- _____, 1932, "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos", *Euskera* 6.3-50, part II.
- Basterrechea, José, 1974, "Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica", *FLV* 18.353-393, part I.
- _____, 1975, "Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica", *FLV* 21.289-338, part II.

- Beckman, Mary, 1986, *Stress and Non-stress Accent*. Dordrecht: Foris.
- & Gayle Ayers, 1994, "Guidelines for ToBI labeling". Columbus, Ohio: Ohio State University, ms.
- & Janet Pierrehumbert, 1986, "Intonational structure in Japanese and English", *Phonology Yearbook* 3.255-309.
- Bruce, Gösta, 1977, "Swedish word accents in sentence perspective", *Travaux de l'institut de linguistique de Lund* 12. Malmö: CWK Gleerup.
- Chomsky, Noam, 1993, "A minimalist program for linguistic theory". In *The View from Building 20*, ed. Kenneth Hale and Samuel Jay Keyser, 1-52. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- , 1994, "Bare phrase structure", *MIT Occasional Papers in Linguistics* 5. Cambridge, Mass.: MIT Working Papers in Linguistics.
- & Morris Halle, 1968, *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- Cinque, Guglielmo, 1993, "A null theory of phrase and compound stress", *LI* 24.239-297.
- Elordieta, Gorka, 1994, "Answer to qualifying exam question #2". Los Angeles, CA: University of Southern California, ms.
- , 1997, "Accent, tone, and intonation in Lekeitio Basque", *Issues in the Phonology and Morphology of the major Iberian Languages*, ed. Fernando Martínez-Gil and Alfonso Morales-Front, 3-78. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- , In press a, "Primer estudio comparativo de la entonación de tres variedades dialectales vascas", *Actas del I Congreso de Fonética Experimental*, Barcelona: Servicio Editorial de la Universitat de Barcelona.
- , In press b, "Intonation". In *A Grammar of Basque*, ed. José Ignacio Hualde. Berlin: Mouton de Gruyter.
- , Iñaki Gaminde, Inma Hernáez, Jasone Salaberria and Igor Martin de Vidales, 1999, "Another step in the modeling of Basque intonation: Bermeo", *Proceedings of the Workshop on Text, Dialog and Speech*, Pilsen, Czech Republic.
- Gaminde, Iñaki, 1997, "Gatikako euskara", University of the Basque Country, ms.
- & José Ignacio Hualde, 1995, "Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa", *ASJU*.
- Goldsmith, John, 1976, *Autosegmental Phonology*. Doctoral Dissertation, MIT. [Published in 1979, New York: Garland].
- Halle, Morris, and Jean-Roger Vergnaud, 1987, *An Essay on Stress*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Haraguchi, Shosuke, 1977, *The Tone Pattern of Japanese: An Autosegmental Theory of Tonology*. Tokyo: Kaitakusha.
- Hirst, Daniel and Albert Di Cristo, 1998, *Intonation systems. A survey of twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hualde, José Ignacio, 1986, "Tone and stress in Basque: a preliminary study", *ASJU* 3.867-896.
- , 1989, "Acentos vizcaínos", *ASJU* 23.275-325.
- , 1990, "Euskal azentuaren inguruan", *ASJU* 24.699-720.
- , 1991a, "A metrical analysis of western Basque pitch accent". University of Illinois, ms.
- , 1991b, *Basque Phonology*. New York: Routledge.
- , 1991c, "Manuel de Larramendi y el acento vasco", *ASJU* 25.737-749.
- , 1992, "Notas sobre el sistema acentual de Zeberio", *ASJU* 26.767-776.
- , 1993a, "On the historical origin of Basque accentuation", *Diachronica* 10. 13-50.
- , 1993b, "Topics in Souletin phonology" in *Generative Studies in Basque Linguistics*, ed. José Ignacio Hualde and Jon Ortiz de Urbina, 289-327. Philadelphia: John Benjamins.

- _____, 1993c, "Observaciones acerca de los sistemas acentuales de la zona occidental de Gipuzkoa", *ASJU* 27.241-263.
- _____, 1994, "Euskal azentuaren sailkapenaz eta historiaz". In *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 21-6)*, ed. Ricardo Gómez and Joseba A. Lakarra, 189-208. *Supplements of ASJU* 28. Donostia-San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- _____, 1995, "Reconstructing the Old Basque accentual system: Hypotheses and evidence". In *Towards the history of Basque language*, ed. José Ignacio Hualde, Joseba A. Lakarra and Robert L. Trask. Philadelphia: John Benjamins.
- _____, 1997, *Euskal azentuerak*. *Supplements of ASJU*. Bilbao and Donostia-San Sebastián: Editorial Service of the University of the Basque Country and Diputación de Gipuzkoa.
- _____, 1999, "Basque accentuation". In *Word-prosodic Systems of the Languages of Europe*, ed. Harry van der Hulst, 947-993. Berlin: Mouton.
- ___ & Xabier Bilbao, 1993, "The prosodic system of the Basque dialect of Getxo: A metrical analysis", *Linguistics* 31.59-85.
- _____, Gorka Elordieta and Arantzazu Elordieta, 1993, "Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno", *ASJU* 27.731-749.
- ___ & _____, 1994, *The Basque Dialect of Lekeitio*. *Supplements of ASJU*. Bilbao and Donostia-San Sebastián: Editorial Service of the University of the Basque Country and Diputación de Gipuzkoa.
- ___ & Txomin Sagarzazu, 1991, "Acentos del Bidasoa: Hondarribia", *ASJU* 25.139-152.
- Jacobsen, William, 1975, "Historical implications of the Western Basque tonal accent". University of Nevada, Reno, ms.
- Jansen, Wim, 1992, "Acento y entonación en Elorrio", *ASJU* 6.67-109.
- Jun, Sun-Ah, and Gorka Elordieta, 1997, "Intonational structure of Lekeitio Basque" in *Intonation: Theory, models and applications. Proceedings of an ESCA Workshop*, ed. Antonis Botinis, Georgios Kouroupetroglou and George Carayiannis, 193-196. Athens, Greece: European Speech Communication Association.
- Kisseberth, Charles, 1984, "Digo tonology". In *Autosegmental Studies in Bantu Tone*, ed. George N. Clements and John Goldsmith, 105-182. Dordrecht: Foris.
- Lafon, René, 1935, "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins" in *Mélanges de littérature, d'histoire et de philologie offerts à Paul Laumonier par ses élèves et ses amis*, 635-643. Paris: Librairie E. Droz.
- Larrasquet, Jean, 1928, *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le basque souletin*. Paris: Vrin.
- Liberman, Mark, 1975, *The Intonation System of English*. Doctoral dissertation, MIT. (Reproduced in 1978 by Indiana University Linguistics Club).
- ___ & Janet Pierrehumbert, 1984, "Intonational invariance under changes in pitch range and length" in *Language Sound Structure*, ed. Mark Aronoff and Richard Oehrle, 157-233. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- McCawley, James D., 1968, *The Phonological Component of a Grammar of Japanese*. The Hague: Mouton.
- Michelena, Luis, 1958, "À propos de l'accent Basque", *BSL* 53.204-233.
- _____, 1972, "A note on Old Labourdin accentuation" *ASJU* 6.110-120.
- _____, 1976, "Acentuación alto-navarra", *FLV* 23.147-162.
- _____, 1977, *Fonética histórica vasca* (2nd ed). Donostia-San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- Navarro Tomás, Tomás, 1944, *Manual de entonación española*. New York: Hispanic Institute in the United States.
- Nespor, Marina, and Irene Vogel, 1986, *Prosodic Phonology*. Dordrecht: Foris.

- Pierrehumbert, Janet, 1980, *The Phonetics and Phonology of English Intonation*. Doctoral dissertation, MIT. (Reproduced in 1987 by Indiana University Linguistics Club).
- ___ & Mary Beckman, 1988, *Japanese Tone Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Poser, William J., 1984, *The Phonetics and Phonology of Tone and Intonation in Japanese*. Doctoral dissertation, MIT.
- Pulleyblank, Douglas, 1983, *Tone in Lexical Phonology*. Doctoral dissertation, MIT.
- Selkirk, Elisabeth, and Koichi Tateishi, 1988, "Constraints on minor phrase formation in Japanese", *Chicago Linguistic Society* 24.316-336.
- ___ & ___, 1991, "Syntax and downstep in Japanese" in *Interdisciplinary Approaches to Language: Essays in Honor of S.-Y. Kuroda*, ed. Carol Georgopoulos and Roberta Ishihara, 519-544. Dordrecht: Kluwer.
- Silverman, Kim, Mary Beckman, John Pitrelli, Mari Ostendorf, Colin Wightman, Patti Price, Janet Pierrehumbert, Julia Hirschberg, 1992, "ToBI: A standard for labeling English prosody. In the *Proceedings of the 1992 International Conference on Spoken Language Processing*, vol. 2, 867-870. Banff, Canada.
- Sosa, Juan Manuel, 1991, *Fonética y fonología de la entonación del español hispanoamericano*. Doctoral dissertation, University of Massachusetts at Amherst.

Fig. 1

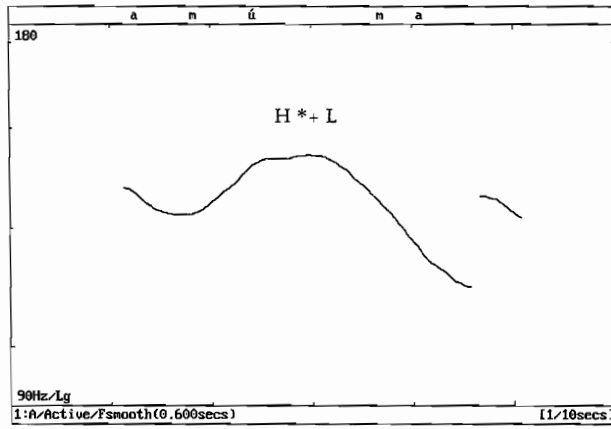

Fig. 2

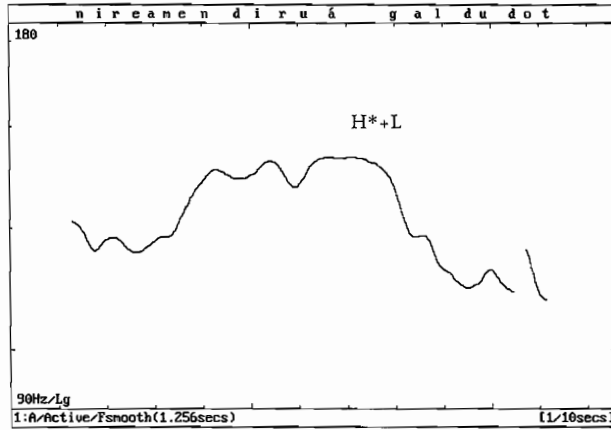

Fig. 3

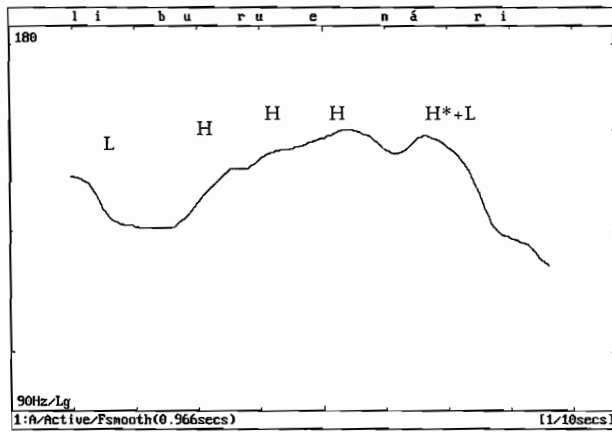

Fig. 4

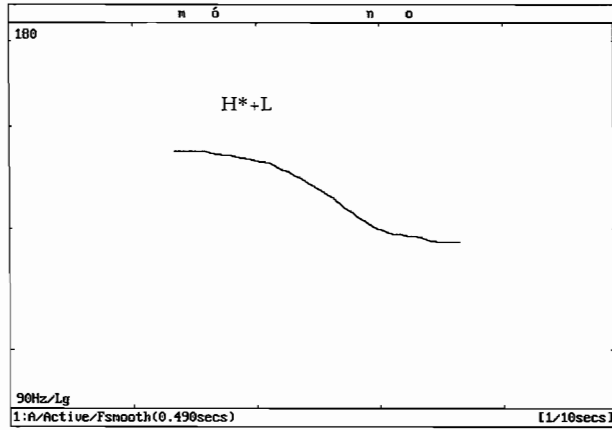

Fig. 5

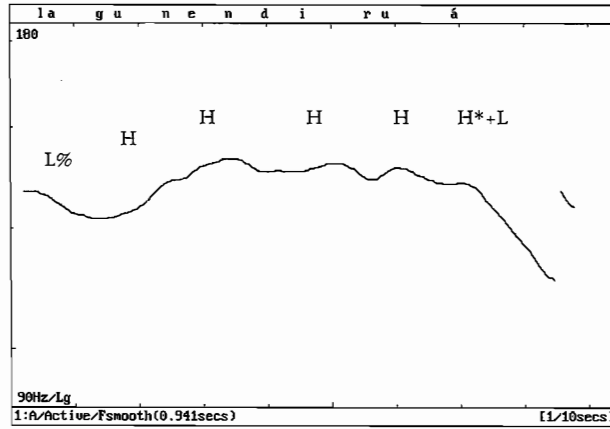

Fig. 6

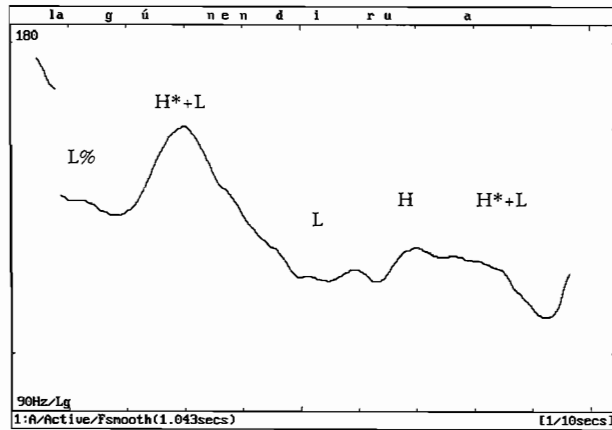

Fig. 7

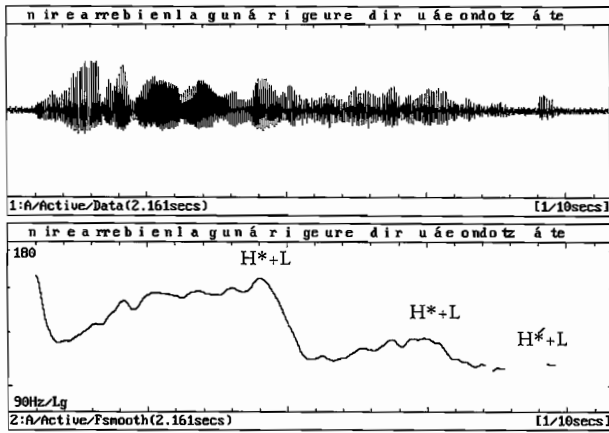

Fig. 8

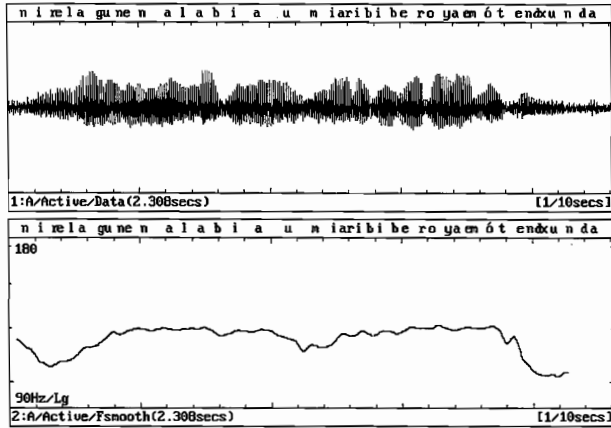

Fig. 9

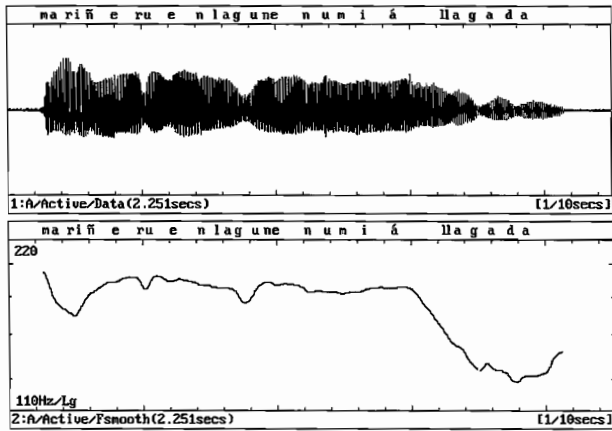

Fig. 10

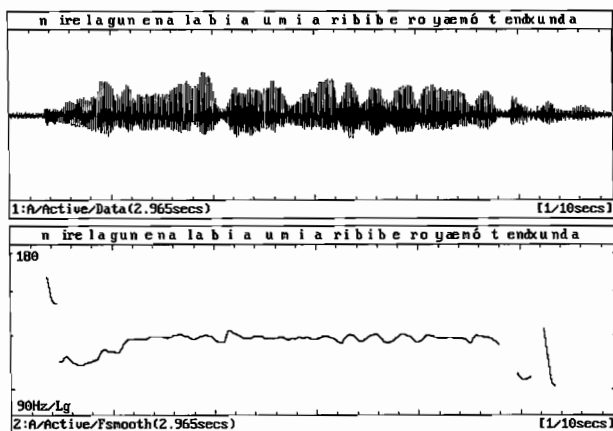

Fig. 11

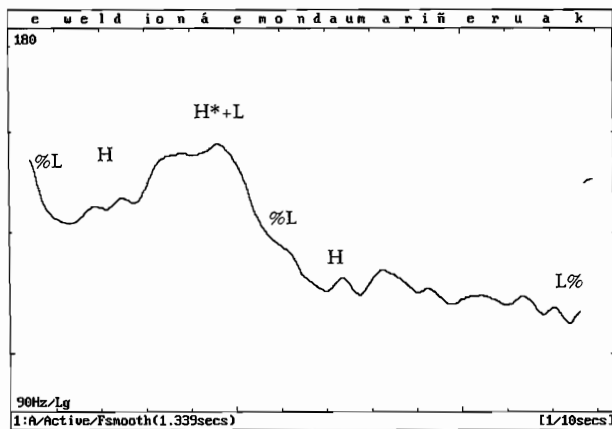

Fig. 12

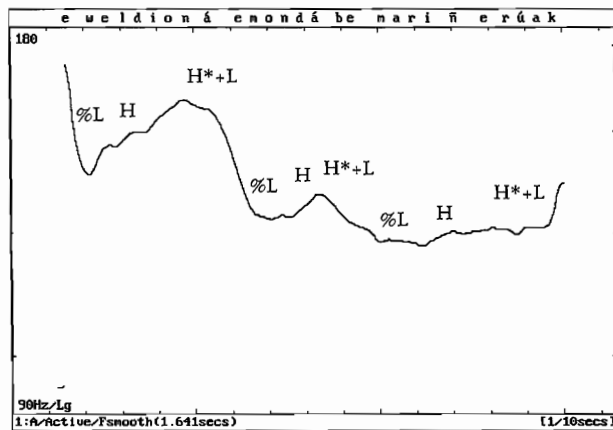

Fig. 13

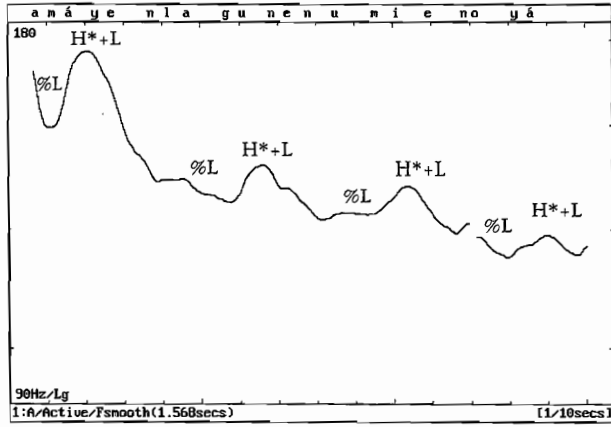

Fig. 14

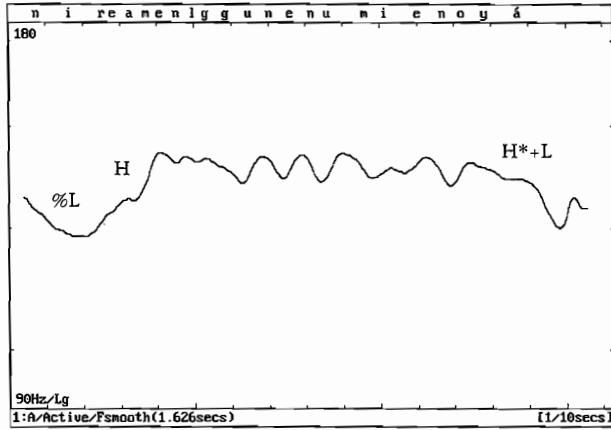

Fig. 15

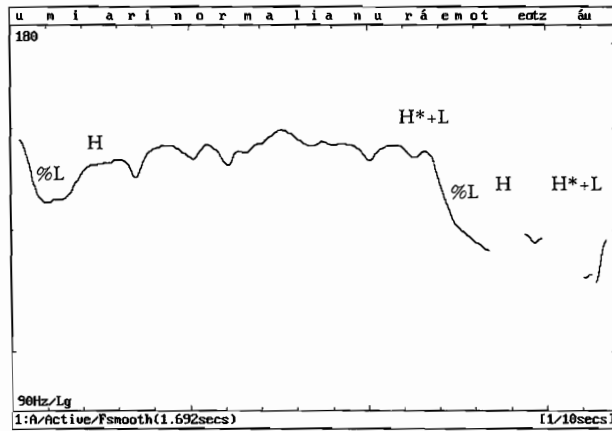

Fig. 16

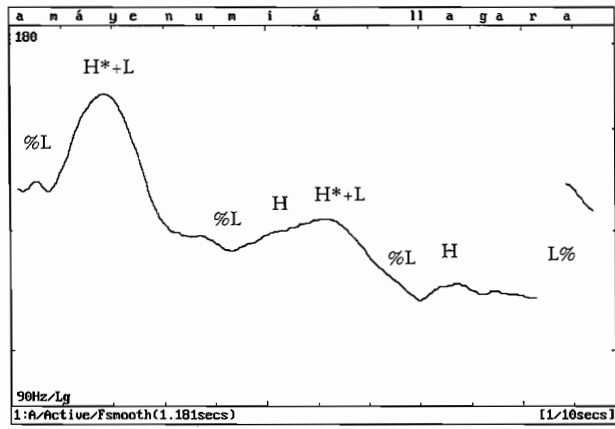

Fig. 17

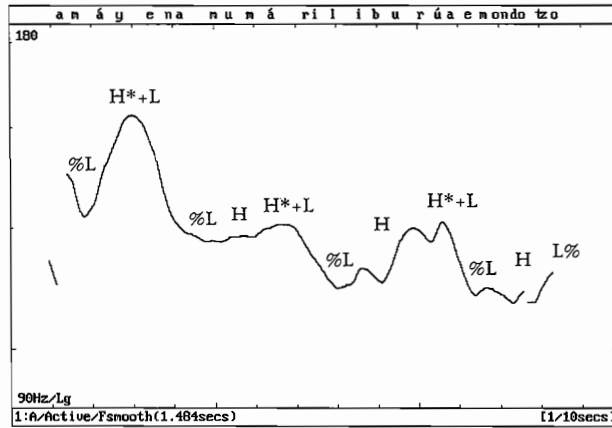

Fig. 18

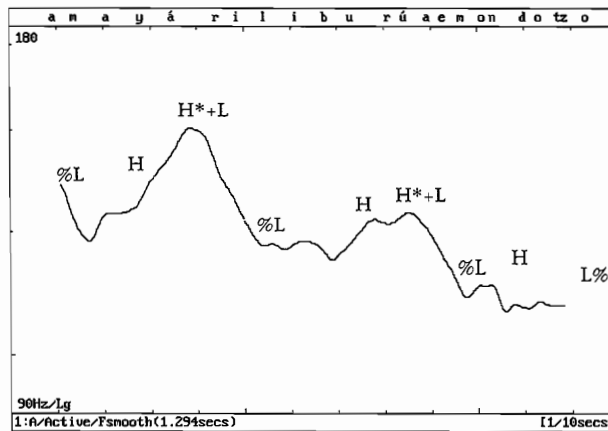

Fig. 19

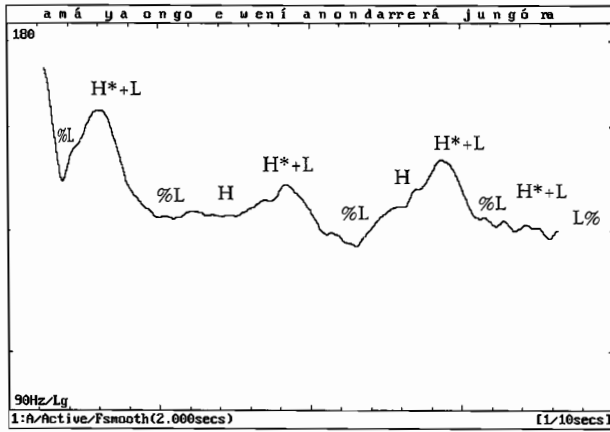

Fig. 20

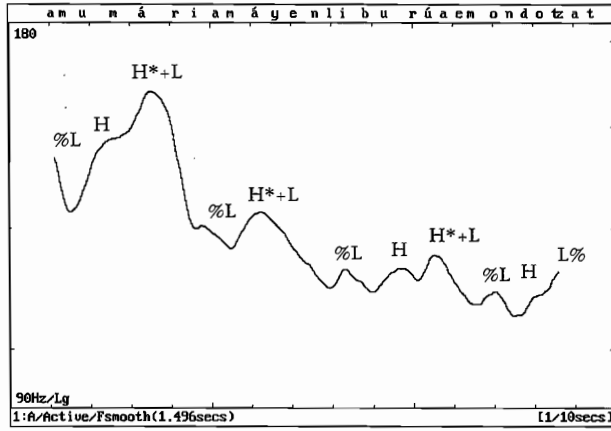

Fig. 21

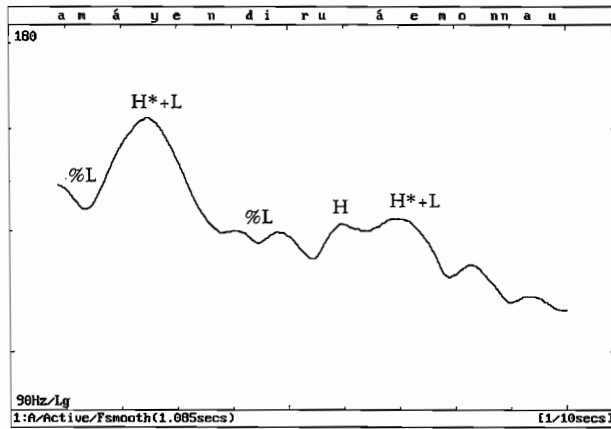

Fig. 22

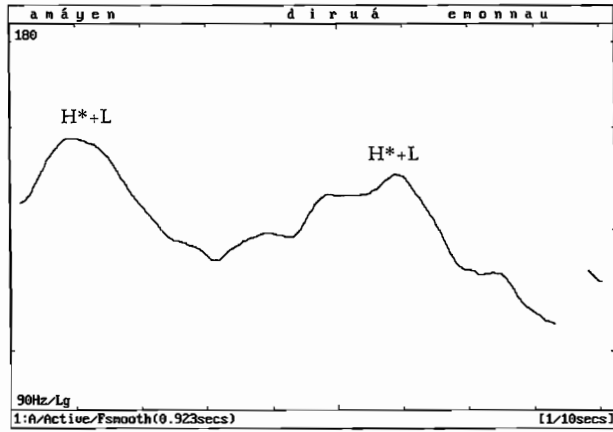

Fig. 23

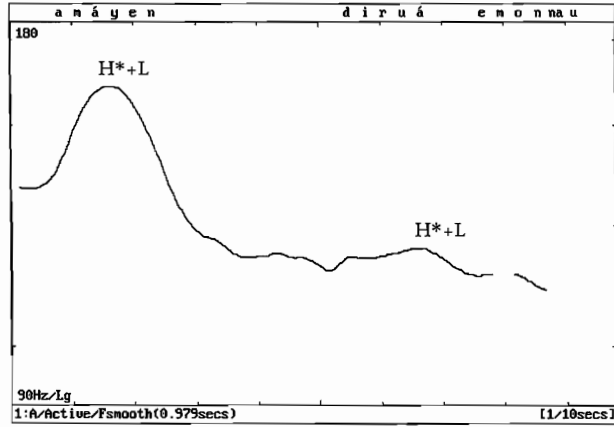

Fig. 24

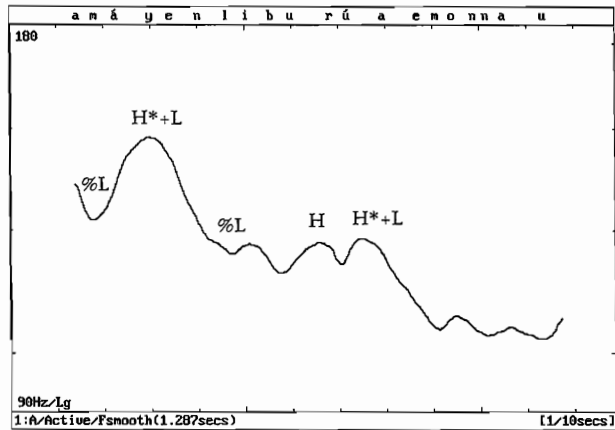

Fig. 25

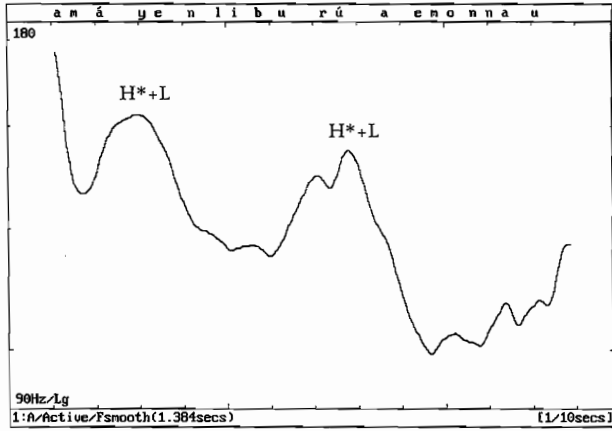

Fig. 26

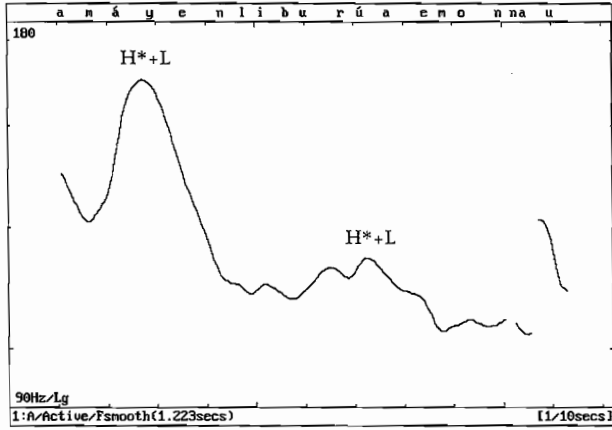

Fig. 27

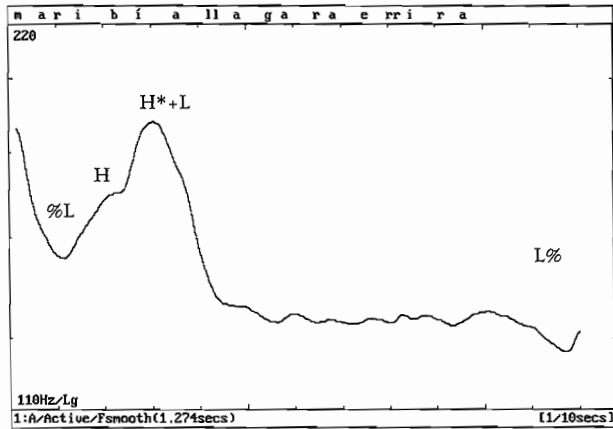

Fig. 28

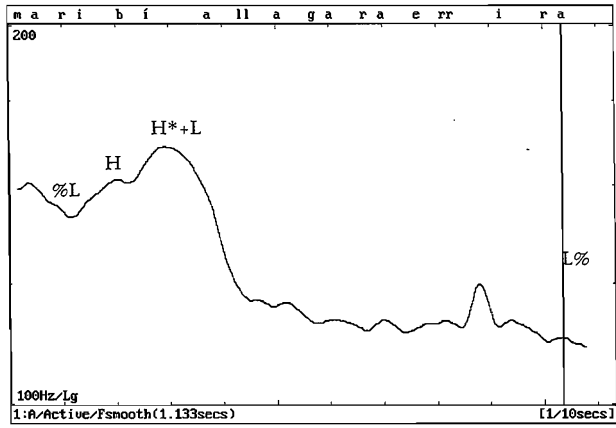

Fig. 29

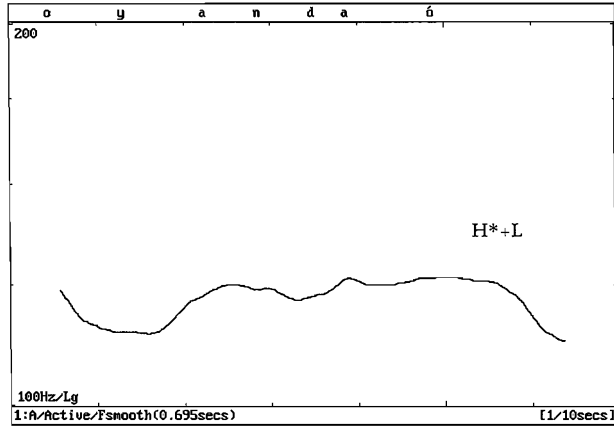

Fig. 30

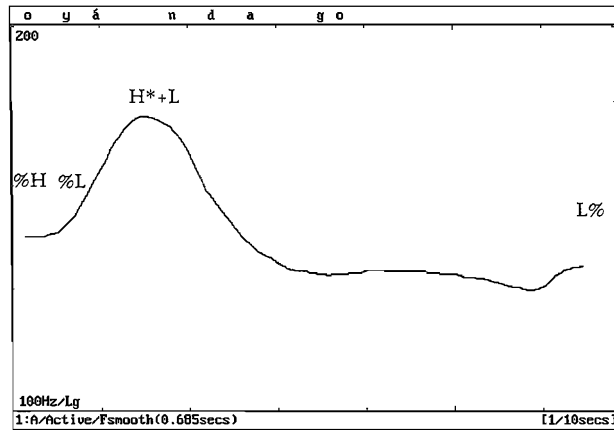

Fig. 31

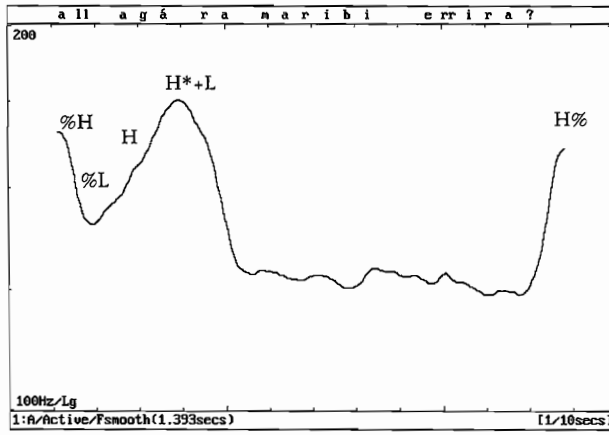

Fig. 32

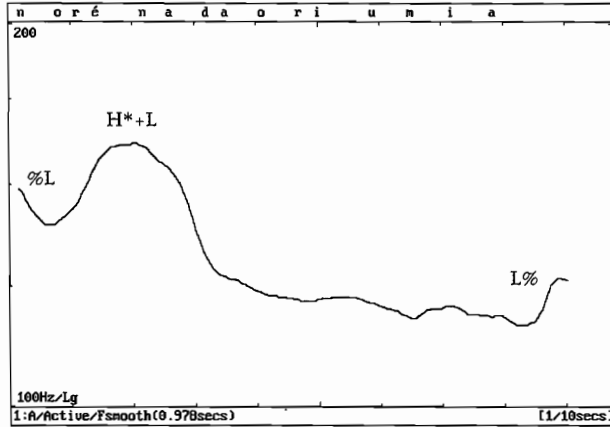

Fig. 33

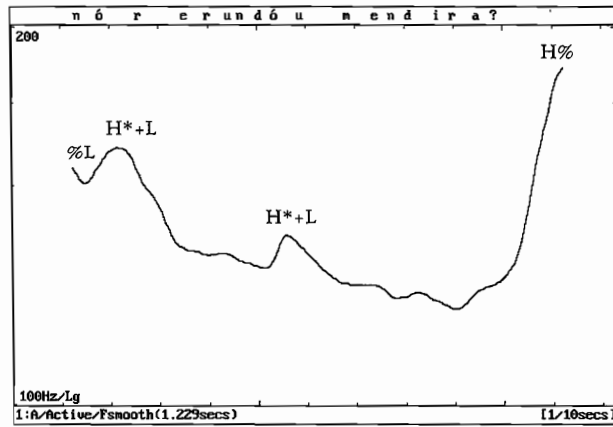

Fig. 34

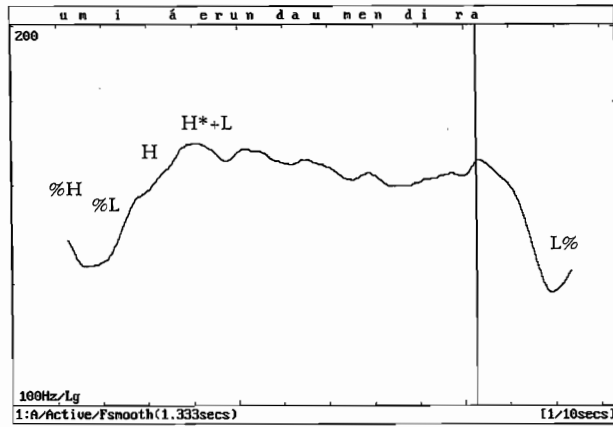

Fig. 35

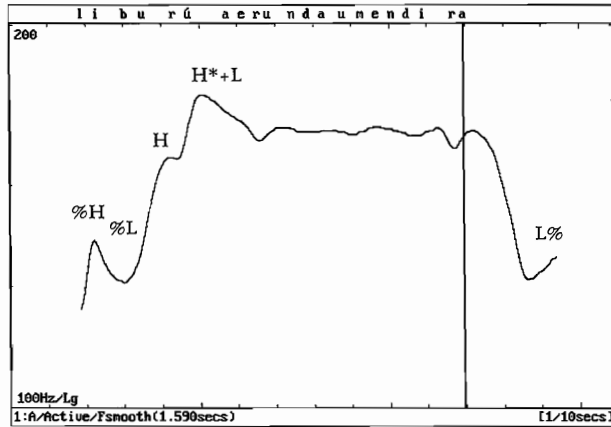

Fig. 36

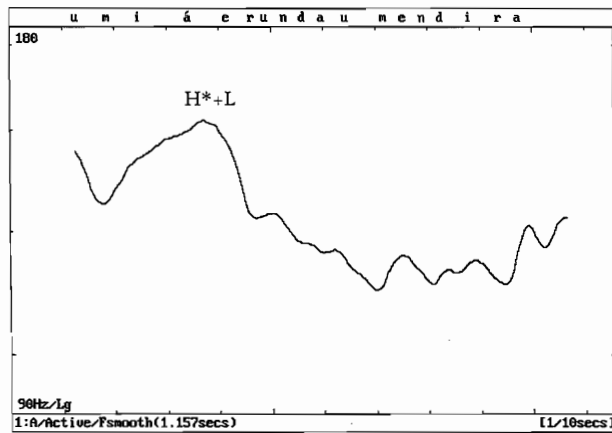

Fig. 37

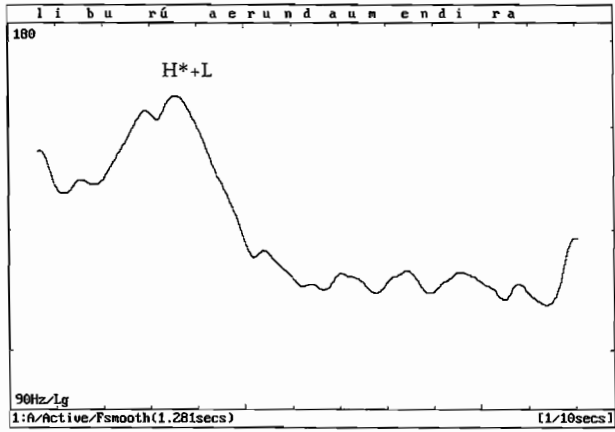

Fig. 38

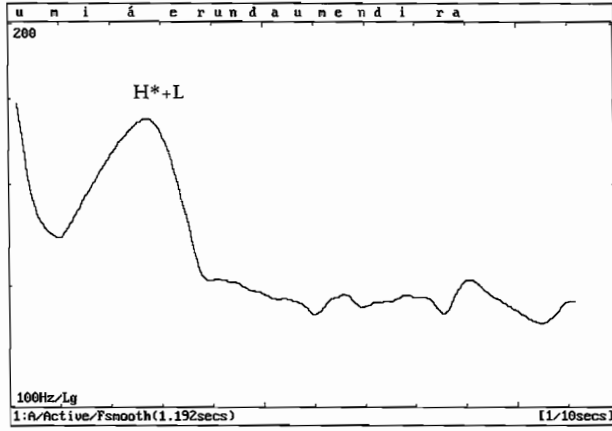

Fig. 39

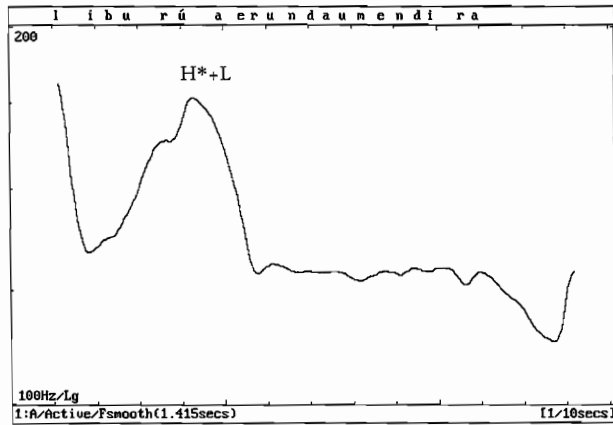

Fig. 40

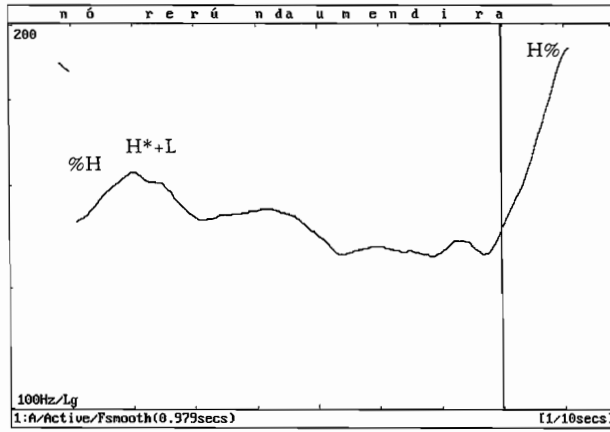

Fig. 41

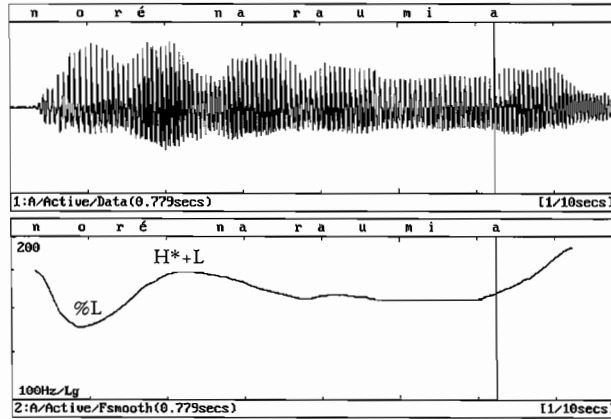

Fig. 42

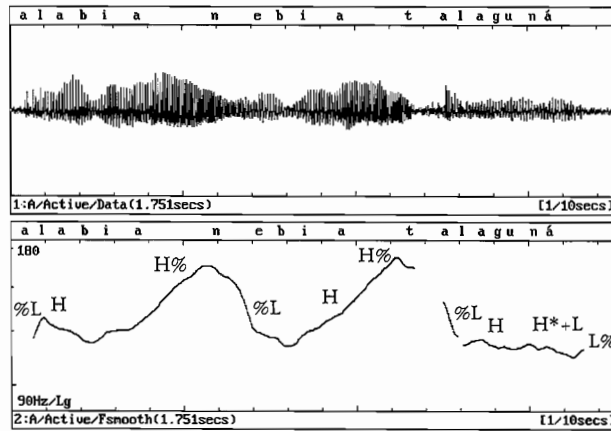

Fig. 43

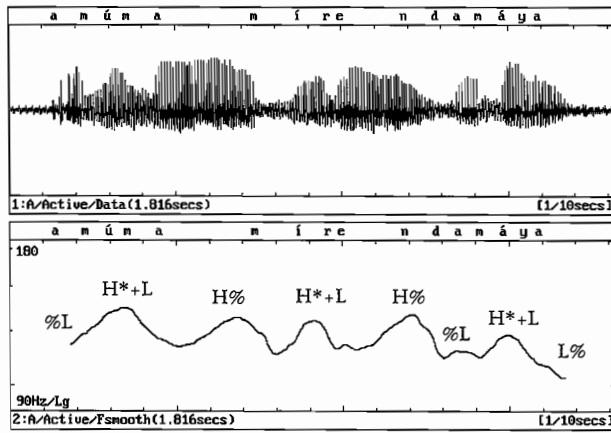

Fig. 44

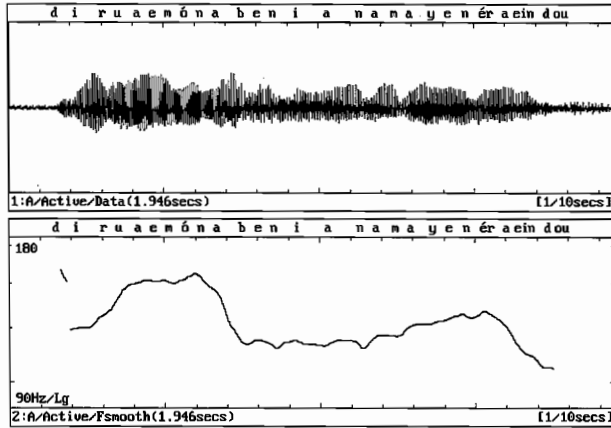

Fig. 45

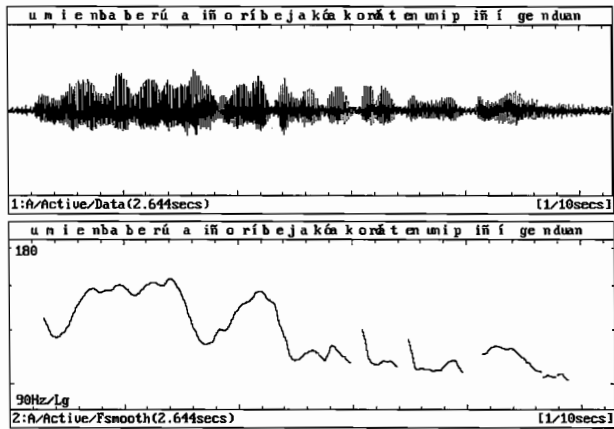

Fig. 46

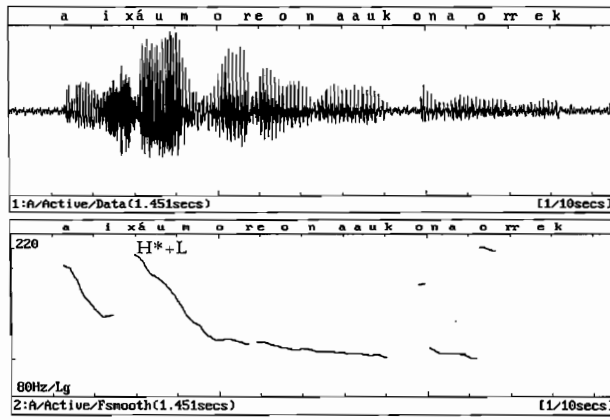
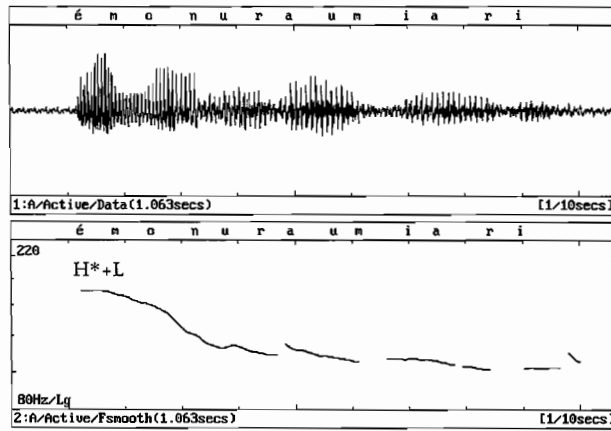
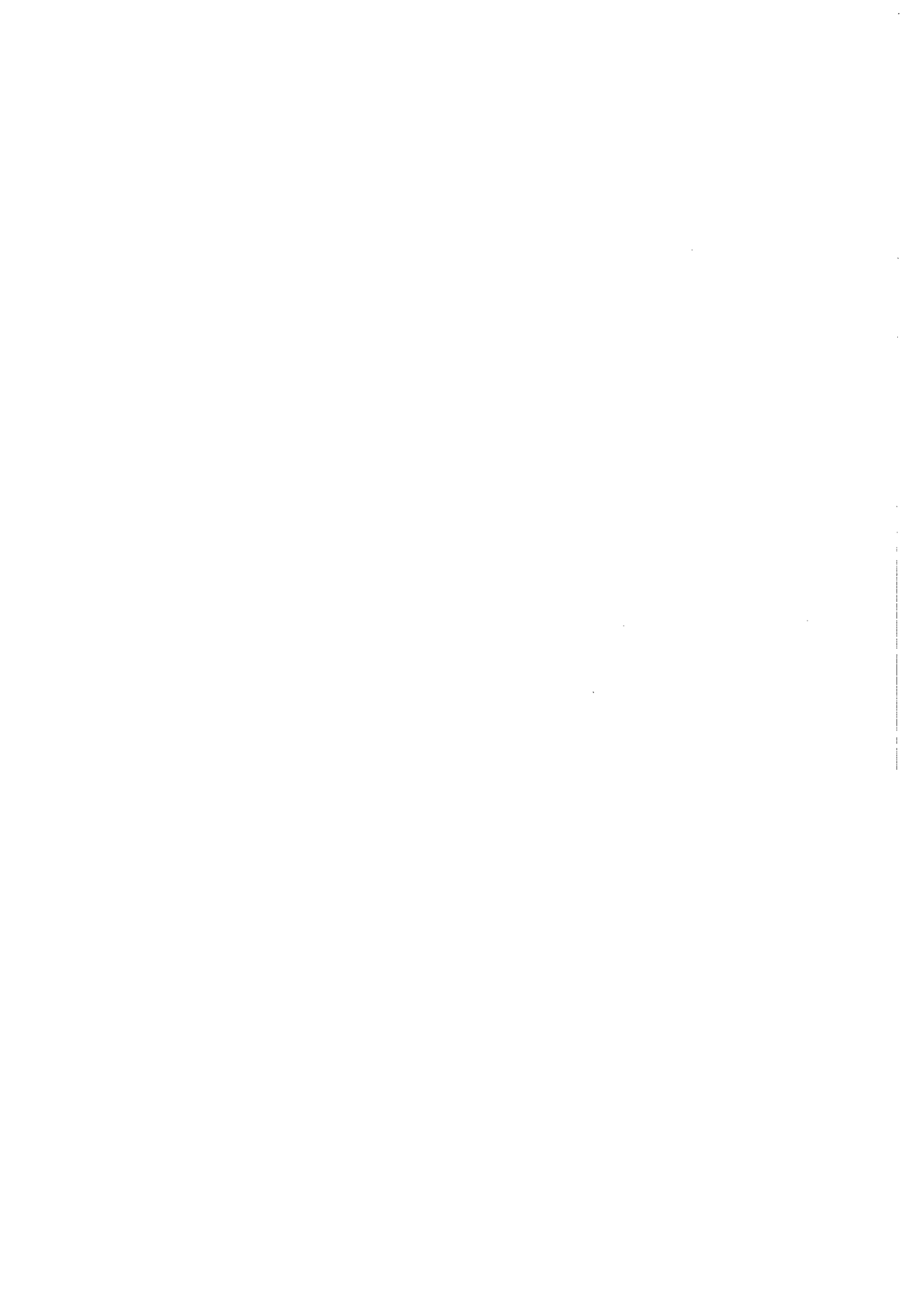

Fig. 47

ASJU (1987-1997)

Aurkibideak / Índices / Index

RICARDO GÓMEZ
(EHU, Gasteiz)

Aurkibideok azken hamar urteotan ASJU (*Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" - International Journal of Basque Linguistics and Philology*) aldizkarian argitaratu diren lanak bildu eta sailkatzen dituzte; izan ere, aurreko aurkibideek aldizkariaren sortzetik 1987 arteko ibilaldia hartu zuten (ASJU 22:2.569-624). Bi arrazoi nagusi datozkigu burura aurkibide berriak orain kaleratzeko aipagarri: bate-tik, aurtengo aleekin ASJU-k hogeita hamar urte bete ditu 1967an etengabe argitaratzen hasi zenetik, eta, bestalde, artikuluen kopurua erruz ugaldtu da hamar urteotan, eta aurkibide berrien premia areagotu zela begitandu zitzaigun. Kontu egin, gainera, 1986tik 1994ra urteen bitartean hiruna ale argitaratu direla, eta 1995-97 urteetan bina.

Aurkibideen egitura funtsean aurrekoetan azaldu zen bera da, oso antzeko sailkapen-irizpideei jarraitu zaielarik hemen ere. Hortaz, hiru aurkibidetan atondu da informazioa: egileakoa (§I), gaikakoa (§II) eta aleakoa (§III). Alabaina oraingoan liburu berrien iruzkinak gai aurkibidean ere dagokien tokietan osoki sartzea deliberratu dugu. Gaien zerrenda ahalik eta gutxien aldatzen saiatu gara, zenbait gai berri sartzea (tarte honetan garapen nabarmena izan dutenak) edo lehengo batzuk ezabatzea (horiei buruzko lanik ez izaki) ezinbestekoa gertatu delarik ere, baita izenburu batzuk egokitu ere. Gai aurkibide honetan artikuluen errepikapenak, ahal delarik, saihesten ahalegindu gara, gai orokorra goetan zehatzagoetarako deiak eginez. Esaterako, "Dialektologia" edo "Euskararen historia" begiratzea ez da aski gai horiei buruzko lan guztien berri izan nahi duenarentzat, eta bertan agertzen diren deiak ere aintzat hartu beharko ditu bere bilaketa osatuko badu.

Aldiz, bibliografi aipamenean aurkezpena zertxobait aldatu da, oraingo ohitura hedatuenei atxikitzeko. Beraz, egilea-urtea sistema erabili dugu, aspalditxotik aldizkariaren estilo orriak halaxe ezarri baitzuen. Azkenik, egileen izenak gisa bakarrean (oroit *Michelena / Mitxelena* adibide ezaguna) eta beti osorik ematen saiatu gara, aldizkarian hala inon agertzen ez direnetan ere. Aurkibideok filologilari eta hizkuntzalari-entzat baliagarri gertatuko al dira.

Estos índices recogen y clasifican los trabajos publicados en la revista *ASJU* (*Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" - International Journal of Basque Linguistics and Philology*) durante los últimos diez años. Los anteriores índices (*ASJU* 22:2.569-624) abarcaban la vida de esta publicación desde su fundación hasta el año 1987. Hay dos razones dignas de mención por las que estimamos necesaria la aparición de unos nuevos índices en este momento: de un lado, en 1997 *ASJU* cumple treinta años de publicación ininterrumpida y, de otro, el número de artículos publicados ha crecido de forma vertiginosa en estos últimos diez años, lo que a nuestro entender hacía aún más urgente un trabajo de este tipo. A este crecimiento contribuye el hecho de que entre los años 1986 y 1994 se publicaran tres números por volumen, y dos en los años 1995-97.

La estructura de los índices conserva lo esencial de los anteriores; se han seguido unos criterios de clasificación muy similares a aquéllos. De este modo, la información se organiza en tres índices principales: por autores (§I), por materias (§II) y por volúmenes (§III). No obstante, en esta ocasión hemos preferido incluir de forma sistemática las reseñas también en el índice de materias. Se ha optado, asimismo, por modificar lo menos posible la lista de materias, limitándonos a introducir aquellos temas que han conocido un desarrollo considerable en el período cubierto y a retirar otros que aparecían en los índices anteriores y que en estos años no han tenido presencia en la revista; por último, algunos nombres de materias han sido modificados. Hemos intentado evitar en lo posible la repetición de los artículos en este índice, utilizando llamadas a materias más concretas desde aquellas más generales. Así, por ejemplo, la consulta a "Dialectología" o a "Historia de la lengua vasca" no resultará suficiente a quien quiera obtener información sobre dichos temas, y tendrá que acudir a las llamadas que aparecen en cada una de ellas para completar su búsqueda.

En cambio, la presentación de las referencias bibliográficas se ha adecuado a las convenciones más aceptadas hoy en día. Así, hemos utilizado el sistema autor-año, tal y como se recomienda en la hoja de estilo de la revista. Por último, hemos intentado unificar (recuérdese el tan conocido ejemplo de *Michelena / Mitxelena*) y completar los nombres de todos los autores, aún en los casos en que no aparecían así en ningún lugar de la revista. Esperamos que estos índices sirvan en su tarea a filólogos y lingüistas.

These indexes include and classify contributions published by *ASJU* (*Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" - International Journal of Basque Linguistics and Philology*) over the last ten years. Previous indexes covered this journal's publications from its first issue up to 1987. There are two reasons why we have deemed it necessary to compile a new set of indexes. On the one hand, 1997 marks the thirtieth anniversary of the journal's uninterrupted publication and on the other hand, the number of papers published has increased dramatically in the last 10 years. This has brought about the urgency of a compilation such as this one. The increase in published articles has been boosted by the fact that three issues were published per volume between the years 1986 and 1994 and two issues per volume in the years 1995-1997.

For the present set of indexes, we have followed much the same structure as in previous ones and the same classification criteria. Therefore, information is organi-

zed in three main indexes: (§I) author (§II) subject and (§III) volume index. However, on this occasion we have preferred to include reviews systematically in the subject index as well. We have decided to keep the list of subjects as free from alterations as possible, only adding subjects which have experienced considerable expansion during this period and omitting those which appeared in previous indexes but have not been present in the issues we are indexing here. Additionally, some subject names have been modified. We have attempted to avoid over repeating article references by using more specific subject headings under more general ones. Thus, for those interested in "Dialectology" or "History of Basque", it shall not be enough to look up the entries under those two headings; a thorough search will require following up the more specific sub-headings listed within the two generic ones.

Changes have been introduced in the lay-out of bibliographical references, which have been updated to follow the norms which are currently most widely accepted. Accordingly we have followed the author-year system, such as has been recommended in the journal's guidelines to contributors. Finally, we have tried to unify (recall, for instance, the well known case of *Michelena* vs. *Mitxelena*) and complete all of the author name references, even for those names which were not fully specified anywhere in the journal. We hope these indexes facilitate the work of both philologists and linguists.

0. Aurkibideen gida / Índice de índices / Index directory

I. Egileak / autores / authors

II. Gaiak / materias / subjects

II.1. Hizkuntzalaritza / lingüística / linguistics

II.1.1. *Hizkuntzalaritza orokorra / lingüística general / general linguistics*

II.1.2. *Fonetika eta fonologia / fonética y fonología / phonetics and phonology*

II.1.3. *Morfologia / morfología / morphology*

II.1.4. *Sintaxia / sintaxis / syntax*

II.1.5. *Semantika eta pragmatika / semántica y pragmática / semantics and pragmatics*

II.1.6. *Hiztegitza / lexicografía / lexicography*

II.1.7. *Toponomastika / toponomástica / toponomastics*

II.1.8. *Etimologia / etimología / etymology*

II.1.9. *Dialektologia / dialectología / dialectology*

II.1.10. *Euskalkiz euskalki / dialectos / individual dialects*

II.1.10.1. *Aezkera / aezcoano / Aezcoan*

II.1.10.2. *Arabako euskara / euskera de Álava / Basque of Alava*

II.1.10.3. *Baztanera / baztanés / Baztanese*

II.1.10.4. *Bebenafarrera / bajonavarro / Low Navarrese*

II.1.10.5. *Bizkaiera / vizcaíno / Biscayan*

II.1.10.6. *Erronkariera / roncalés / Roncalese*

II.1.10.7. *Gipuzkera / guipuzcoano / Guipuscoan*

II.1.10.8. *Goinafarrera / altonavarro / High Navarrese*

II.1.10.9. *Lapurtera / labortano / Labourdin*

II.1.10.10. *Zaraitzuera / salacenco / Salazarese*

II.1.10.11. *Zuberera / suletino / Souletin*

II.1.11. *Soziolinguistika / sociolingüística / sociolinguistics*

II.1.12. *Euskararen historia / historia de la lengua vasca / history of Basque*

- II.1.13. *Euskalaritzaren historia / historia de la lingüística vasca / history of Basque linguistics*
 - II.2. Garaika / índice histórico por épocas / historical index by ages
 - II.2.1. *Erdi Aroa / Edad Media / Middle Age*
 - II.2.2. *xv / 15th century*
 - II.2.3. *xvi / 16th century*
 - II.2.4. *xvii / 17th century*
 - II.2.5. *xviii / 18th century*
 - II.2.6. *xix / 19th century*
 - II.2.7. *xx / 20th century*
 - II.3. Literatura / literature
 - II.3.1. *Literatur kritika / crítica literaria / literary analysis*
 - II.3.2. *Testukritika / crítica textual / textual criticism*
 - II.3.3. *Prosa / prose*
 - II.3.4. *Poesia / poesía / poetry*
 - II.3.5. *Antzerkia / teatro / theatre*
 - II.3.6. *Itzulpena eta itzulpengintza / traducción / translations and translating*
 - II.4. Idazleak eta izengabeak / autores y obras anónimas / authors and anonymous writers
 - II.4.1. *Bestelako testuak / otros textos / other texts*
 - II.5. Liburu-berriak / reseñas / book reviews
 - II.6. Varia / miscellaneous
 - II.6.1. *Aurkezpenak / presentaciones / presentations*
 - II.6.2. *Biografia eta hil-berriak / biografías y necrológicas / biographies and obituaries*
 - II.6.3. *Bibliografia / bibliografía / bibliography*
- III. Aurkibideak aleka / índice de los volúmenes / indexes by volume (1987-97)

I. Egileak / Autores / Authors

- 1988, «Bibliografia erabilienaren laburdura gomendatuak / Abreviaturas bibliográficas recomendadas / Recommended bibliographical abbreviations», 22:3, [1037]-[1041].
- Abaitua, Joseba, 1987, «An LFG parser for Basque», (I) 21:1, 105-134; (II) 21:2, 565-597.
- Abaitua, Joseba, 1994, «Dependencias locales y anáforas vacías en euskara», 28:3, 837-869.
- Agud, Manuel, 1988, «In memoriam Luis Michelena», 22:1, 3-4.
- Agud, Manuel & Antonio Tovar, 1988-94, «Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca», (I) 22:1, 253-312; (II) 22:2, 625-694; (III) 22:3, 845-913; (IV) 23:1, 133-203; (V) 23:2, 463-532; (VI) 23:3, 897-954; (VII) 24:1, 111-202; (VIII) 24:2, 615-668; (IX) 24:3, 819-870; (X) 25:1, 255-314; (XI) 25:2, 543-622; (XII) 25:3, 805-864; (XIII) 26:1, 281-340; (XIV) 26:2, 645-694; (XV) 26:3, 825-914; (XVI) 27:1, 321-360; (XVII) 27:2, 613-692; (XVIII) 27:3, 949-1028; (XIX) 28:1, 263-332; (XX) 28:2, 631-682; (XXI) 28:3, 915-992.
- Aguirre Gandarias, Sabino, 1992, «La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos)», 26:1, 259-279.

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, Julio García & Iñaki Ugarteburu, 1997, «Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera», 31:1, 149-210.
- Allières, Jacques, 1992, «Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas», 26:3, 801-812.
- Altuna, Patxi, 1992, «Cortesía», 26:1, 119-143.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)*», 29:1, 83-132.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Loiolako Dotrina (XVIII. mendea)», 29:2/3, 611-649.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasma baten historia: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.
- Altuna Otegi, Fidel & Paloma Miranda de Lage, 1995, «Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)», 29:2/3, 527-544.
- Altzibar, Xabier, 1990, «*Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldia*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa», 24:1, 93-109.
- Altzibar, Xabier, 1990, «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», 24:3, 871-887.
- Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.
- Amorrortu, Estibaliz, 1995, «Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada», 29:2/3, 407-454.
- Aoun, Joseph, 1993, «The Syntax of doubled Arguments», 27:3, 709-730.
- Arakama, Josemari, 1994, «Uharte-Arakilgo dotrina», 28:2, 569-613.
- Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan behera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.
- Arnaiz, Alfredo, 1993, «N-words and *Wh*-in-situ in Spanish», 27:3, 785-814.
- Arrazola, Xabier & Fernando Migura, 1995, «Diskurtuaren analisisiaz», 29:2/3, 599-610.
- Arriola, Jose Mari, Xabier Artola & Aitor Soroa, 1996, «*Hauta-Lanerako Euskal Hiztegiaren* analisi erdiautomatikoa», 30:2, 621-629.
- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.
- Artiagoitia, Xabier, 1990, «Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos», 24:2, 327-349.
- Artiagoitia, Xabier, 1991, «Aspects of Tenseless Relatives Clauses in Basque», 25:3, 697-712.

- Artiagoitia, Xabier, 1994, «Verbal projections in Basque and minimal structure», 28:2, 339-504.
- Artiagoitia, Xabier, 1995, «*Garri* atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria», 29:2/3, 355-405.
- Artola, M.ª Guadalupe, 1988, «Jean-Baptiste Camoussarry (1815-1842). Una primera aproximación a su vida y a su obra», 22:2, 391-443.
- Artola, Xabier, v. Arriola, J. M.
- Aurrekoetxea, Gotzon, 1996, «Hizkerak banatzeko ezaugarriez», 30:1, 127-143.
- Aurrekoetxea, Gotzon, 1996, «Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz», 30:2, 455-467.
- Azkorbebeitia, Aitzpea, 1995, «Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik», 29:2/3, 455-498.
- Bakker, Peter, 1991, «“La lengua de las tribus costeras es medio vasca”. Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640», 25:2, 439-467.
- Bakker, Peter *et al.*, 1991, «Basque Pidgins in Iceland and Canada», 25:2, 315-467.
- Barreña, Andoni, 1994, «Funtzio-kategorien jabekuntza-garapenaz», 28:1, 215-246.
- Beola, Ainhoa, 1989, «REYES, Graciela (ed.): *Teorías literarias en la actualidad*. Ediciones El Arquero, Madrid, 1989», 23:3, 961-965.
- Beola, Ainhoa, 1991, «CARLOS THIEBAUT: *Historia del nombrar. Dos episodios de la subjetividad*. Visor, La balsa de la medusa 35, Madrid 1990», 25:3, 989-992.
- Biguri, Koldo, 1990, «Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak XX. mendean», 24:1, 63-92.
- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa», 25:2, 315-316.
- Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.
- Bilbao, Gidor, 1992, «Pouvreuren hiztegi laukoitza», 26:2, 341-389.
- Bilbao, Gidor, 1993, «FRANCISCO DE VITORIA: *Indio aurkitu berriak*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Piarres Charriton], 330 or.», 27:2, 697-699.
- Bilbao, Gidor, 1993, «LUZIO A. SENEKA: *Bizitzaren laburtasunaz*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Imanol Unzurrunzaga], 179 or.», 27:2, 699-701.
- Bilbao, Gidor, 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastorala (1793)», 30:1, 239-332.
- Bilbao, Gidor, 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», 31:1, 247-336.
- Bilbao, Gidor, v. Deen, N.
- Bilbao, Xabier, v. Hualde, J. I.
- Breva Claramonte, Manuel, 1991, «Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervás: la descripción de las lenguas del mundo», 25:3, 769-781.

- Camino, Iñaki, 1989, «Argitasun zenbait Aezkoako dotrinei buruz», 23:3, 801-807.
- Camino, Iñaki, 1991, «Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak», 25:3, 926-960.
- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Camino, Iñaki & Joseba A. Lakarra, 1993, «Beriain osatuz», 27:3, 1029-1048.
- Cantini i Mas, Montse & Antonio Ríos Mestre, 1991, «Análisis experimental del ritmo de la lengua catalana», 25:2, 487-513.
- Carreira, María M., 1995, «Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process», 29:2/3, 545-558.
- Chomsky, Noam, 1991, «Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación», 25:3, 659-696. [J. Ormazabal eta M. Uribe-Etxebarriaren itz.]
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay)», 28:1, 179-197.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología», 28:2, 505-523.
- Cid Abasolo, Karlos, 1987, «Euskal erlatibo motak», 21:2, 599-627.
- Ciérvide Martinena, Ricardo, 1994, «Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486», 28:2, 543-568.
- Deen, Nicolaas G. H., 1991, «*Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 321-426. [G. Bilbaoren itz.]
- Díaz Noci, Javier, 1994, «Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak», 28:3, 791-835.
- Duplá, Antonio, 1988, «*STUDIA PALAEOHISPANICA, Veleia* 2-3, Instituto de Ciencias de la Antigüedad del País Vasco, Vitoria-Gasteiz, 1987, 547 pp.», 22:1, 334-337.
- Duplá, Antonio, 1988, «*VELEIA, revista de Prehistoria, Historia Antigua, Arqueología y Filología Clásicas*, n.º 4, 1987», 22:1, 337-339.
- Echenique, María Teresa, 1987, «*Symbolae Ludovico Mitxelena septvagenario oblatae*, J. L. Melena (ed.), Vitoria-Gasteiz, 1985, 2 vols., 1.850 págs.», 21:3, 961-966.
- Echenique, María Teresa, 1989, «CANO AGUILAR, Rafael, *El español a través de los tiempos*, Arco/Libros, Madrid, 1988, 326 págs.», 23:3, 955-959.
- Echenique, María Teresa, 1991, «CATALÁN, DIEGO, *El español. Orígenes de su diversidad*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990. CATALÁN, DIEGO, *Las lenguas circunvecinas del castellano*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990», 25:3, 996-998.
- Echenique, María Teresa, 1991, «*STUDIA INDOGERMANICA ET PALEOHISPANICA IN HONOREM A. TOVAR ET L. MICHELENA*, Francisco Villar (editor), Ediciones Universidad de Salamanca y Servicio Editorial del País Vasco, Salamanca, 1990», 25:3, 999-1001.
- Echevarría Isusquiza, Isabel, 1992, «*Actas de las I Jornadas de Onomástica. Toponimia (Vitoria-Gasteiz. 1986)*. Ed. al cuidado de E. Knörr y M. A. Líbano,

- “Onomasticon Vasconiae”, n.º 4, Bilbao, Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca, 1991, 397 pp.», 26:3, 1007-1012.
- Eguzkitza, Andolin, 1988, «J. MAURIS (ed.), 1987.— *Politique et Amenagement linguistiques*. Quebec, Paris: Gouvernement de Quebec (Conseil de la langue française), *le Robert* (Collection “l’ordre des mots”)), 22:1, 339-342.
- Eguzkitza, Andolin, 1991, «Partikula modalez ohar pare bat», 25:3, 961-963.
- Eguzkitza, Andolin, 1994, «MARTIN HAASE, *Stprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland*», 28:3, 1042-1044.
- Elordieta, Arantzazu, v. Hualde, J. I.
- Elordieta, Gorka, v. Hualde, J. I.
- Elordui, Agurtzane, 1996, «Hegomendebaldeko bizkaieraren aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagerpena», 30:2, 713-751.
- Emborujo Salgado, Amalia, 1994, «JUAN JOSÉ SAYAS, *Los vascos en la Antigüedad*, Madrid, 1994, Cátedra, 455 pp.», 28:3, 1032-1039.
- Emborujo Salgado, M. Isidora, 1994, «GONZÁLEZ, M. C., SANTOS, J. (eds.), *Las estructuras sociales indígenas del norte de la Península Ibérica (Revisiones de Historia Antigua I) (Veleia. Anejos. Acta)*, Vitoria-Gasteiz 1994, 240 p.», 28:3, 1025-1032.
- Etxebarria, Maitena, 1987, «Introducción a la Fonética Acústica», 21:2, 475-514.
- Etxebarria, Maitena, 1990, «Semántica y axiología: Una aplicación práctica al léxico vasco», 24:1, 53-62.
- Etxeberria, Pilar, 1987, «Quilis, Antonio, *El comentario fonológico y fonético de textos. Teoría y práctica*. Arco/Libros, Madrid 1985, 255 or.», 21:2, 649-651.
- Etxepare, Ricardo, 1996, «On null complementizers in Spanish», 30:2, 469-496.
- Falcon, Xabier, 1991, «ROTAETXE, KARMELE. 1988 *Sociolingüística*, Editorial Síntesis, S. A., Madrid, 21.5 x 1.5 cm., 183 pp.», 25:3, 985-989.
- Fernández de Larrea Rojas, Jon Andoni, 1995, «Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego», 29:2/3, 697-699.
- Franco, Jon, 1993, «Conditions on Clitic Doubling: The Agreement Hypothesis», 27:1, 285-298.
- Franco, Jon, 1994, «On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRo parameter in Romance», 28:1, 247-262.
- Franco, Jon, 1994, «The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics», 28:3, 707-790.
- Franco, Jon & Alazne Landa, 1995, «An analysis of AGRo projections for Spanish causatives», 29:1, 199-218.
- Franco, Jon, v. Landa, A.
- Gabilondo, Joseba, 1990, «Literatur kritika eta teoria kritikoak: beraien historia eta arkeologia», 24:1, 21-51.
- Gaminde, Iñaki & José Ignacio Hualde, 1995, «Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa», 29:1, 175-197.

- Gaminde, Iñaki, v. Hualde, J. I.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I)», 24:2, 525-614.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II)», 24:3, 895-988.
- García, Julio, v. Alberdi, X.
- García Calvo, Agustín, 1995, «*Tomar, Loco y Usted*», 29:1, 345-354.
- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1993, «J.C. WELLS: *Longman Pronunciation Dictionary*, Harlow 1990, Longman Group UK Ltd.», 27:2, 701-704.
- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1995, «Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English», 29:2/3, 581-598.
- García-Medall, Joaquín, 1992, «AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): *Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación*. Universidad de Murcia», 26:3, 1012-1019.
- Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.
- Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahortzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.
- Gómez, Ricardo, 1991, «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia», 25:3, 783-796.
- Gómez, Ricardo, 1997, «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», 31:2, 363-391.
- Gómez, Ricardo, 1997, «Euskalaritzaren historiako ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», 31:2, 393-409.
- Gómez, Ricardo, v. Camino, I.
- Gómez Molina, José R., 1994, «OLAETA RUBIO, Roberto: *El castellano de los escolares (8-13 años) de la comarca del "Gran Bilbao". Aproximación sociolingüística*. Servicio Editorial. Universidad del País Vasco, 1995. 286 págs.», 28:3, 1039-1042.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «KNUD LAMBRECHT. *Information structure and sentence form (Topic, focus and the mental representation of discourse referents)*. Cambridge University Press 1994, pp. 388», 29:2/3, 725-731.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «PETER ACZEL, DAVID ISRAEL, YASUHIRO KATAGIRI and STANLEY PETERS (eds.), *Situation Theory and its Applications*. Volume 3. Stanford: CSLI. 416 pp., 1993», 29:2/3, 740-742.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1996, «Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz», 30:1, 195-218.
- Gordo, Joseba, v. Manjon, R.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Andrés de Poza y el euskera», 21:3, 661-682.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Vasco-céltica», 21:3, 951-960.
- Gorrochategui, Joaquín, 1992, «COLIN RENFREW: *Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos*. Ed. Crítica, Barcelona, 1990 [Traducción de M.ª José Aubert]. 271 pp.», 26:3, 1019-1026.

- Gorrochategui, Joaquín, 1993, «A. EGUZKITZA eta G. PALAZIO: *Geografidatutegia. Geografi-izen arrotzak. Ortografia eta ortoepia finkatzeko saioa*, EHU, Bilbao, 1991», 27:2, 693-697.
- Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.
- Guitier, Henri, 1989, «Elementos de cronología fonética del vascuence», 23:3, 797-800.
- Gutiérrez-Rexach, Javier, 1996, «Notes on the thematic properties of manner and subject-oriented adverbs», 30:2, 605-619.
- Haase, Martin, 1992, «Resultative in Basque», 26:2, 441-451.
- Hale, Ken, 1996, «El causativo misumalpa (Miskitu, Sumu)», 30:2, 703-712.
- Hale, Ken, v. Laverne Masayeva, J.
- Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «Case Assignment in Basque», 22:1, 313-330.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «On Basque Affricates», 22:2, 379-389.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «A Theory of Pitch-Accent, with Particular Attention to Basque», 22:3, 915-919.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Acentos vizcaínos», 23:1, 275-325.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Fonología léxica y postléxica, con especial referencia a la lengua vasca», 23:2, 651-662.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Otro acento vizcaíno: Getxo», 23:3, 809-817.
- Hualde, José Ignacio, 1990, «Euskal azentuaren inguruan», 24:3, 699-717.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 318-319.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Icelandic Basque pidgin», 25:2, 427-437.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Manuel de Larramendi y el acento vasco», 25:3, 737-749.
- Hualde, José Ignacio, 1992, «Notas sobre el sistema acentual de Zeberio», 26:3, 767-776.
- Hualde, José Ignacio, 1993, «Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa», 27:1, 241-263.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Análisis del sistema acentual de Ondarrua», 29:1, 319-343.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Sobre el acento roncalés», 29:2/3, 499-525.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Aitzineuskararen leherkariak», 31:2, 411-424.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaz», 31:2, 425-445.
- Hualde, José Ignacio & Xabier Bilbao, 1992, «A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo», 26:1, 1-117.
- Hualde, José Ignacio & Gorka Elordieta, 1993, «Arau lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran», 27:2, 361-369.
- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta & Arantzazu Elordieta, 1993, «Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno», 27:3, 731-749.

- Hualde, José Ignacio & Iñaki Gaminde, 1997, «Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue», 31:1, 211-245.
- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina, 1987, «Restructuring with *ari*», 21:2, 425-452.
- Hualde, José Ignacio & Txomin Sagarzazu, 1991, «Acentos del Bidasoa: Hondarribia», 25:1, 139-152.
- Hualde, José Ignacio, v. Gaminde, I.
- Hurch, Bernhard, 1988, «Is Basque a Syllable-Timed Language?», 22:3, 813-825.
- Hurch, Bernhard, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», 23:1, 95-113.
- Hurch, Bernhard, 1991, «JUAN M. LOPE BLANCH: *Estudios sobre el español de Yucatán*, Universidad Nacional Autónoma de México, Publicaciones del Centro de Lingüística Hispánica 24, México 1987, 139 pp., 8.000 pesos [CA. 400 prtas.] (I.S.B.N. 938-36-0112-X)», 25:3, 993-995.
- Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.
- Hurch, Bernhard & Miren Lourdes Oñederra, 1988, «Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: Fonema», 22:1, 213-231.
- Ibarra, Orreaga, 1992, «Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa», 26:3, 915-976.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Ibarretxe, Iraide, 1996, «Semantic extensions in the sense of smell», 30:2, 631-643.
- Igartua, Iván, 1996, «Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística», 30:1, 99-125.
- Iribarren, M.ª Carmen, 1996, «Connotaciones vascas en los vocablos en *-rr-* del gascón», 30:1, 333-358.
- Irigoyen, Alfonso, 1995, «ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [Ietra] A, Bilbao 1995, 639 pp.», 29:2/3, 719-722.
- Isasi, Carmen, 1995, «“il-ill” en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?», 29:2/3, 651-659.
- Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.
- Jansen, Wim H., 1992, «Acento y entonación en Elorrio», 26:2, 391-440.
- Juaristi, Jon, 1987, «La balada vasca de la muchacha ciervo», 21:3, 917-926.
- Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.
- Kerejeta, M.ª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegian», 25:3, 865-899.
- Knörr, Endrike, 1987, «*Muga*, Año IX, n.º 63 [1988]», 21:3, 966-967.
- Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara*-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.
- Korta, Kepa, 1993, «G.J. WARNOCK: *J. L. Austin*. London, Routledge, 1989, 167 or.», 27:2, 704-708.

- Korta, Kepa, 1995, «VÍCTOR SÁNCHEZ DE ZAVALA: *Ensayos de la palabra y el pensamiento*. Madrid: Trotta, 1994. 262 orr.», 29:2/3, 732-734.
- Korta, Kepa & José M. Larrazabal, 1993, «Formal semantics for natural language», 27:2, 371-393.
- Lachaga, José M. de, 1995, «Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain», 29:2/3, 701-706.
- Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.
- Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Laka, Itziar, 1988, «Configurational Heads in Inflectional Morphology: the structure of the inflected forms in Basque», 22:2, 343-365.
- Laka, Itziar, 1989, «Astarloaren hizkuntzalaritzaz», 23:1, 75-86.
- Laka, Itziar, 1991, «Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections», 25:1, 65-136.
- Lakarra, Ander, 1989, «Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan», 23:2, 447-461.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako dotrina (1759)», 21:2, 515-564.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Lécluse-ren euskal gramatika (1826). Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)», 21:3, 813-916.
- Lakarra, Joseba A., 1988, «Argitaratzailearen txokoa: "Ekin eta Jarrai"», 22:1, 5-6.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Bai, Pecatu da Liberalqueriya*», 23:2, 663-676.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Cocinan icasteco liburua* (1889)», 23:3, 975-990.
- Lakarra, Joseba A., 1991, «JUAN L. ROMÁN DEL CERRO, *El desciframiento de la lengua ibérica en "La ofrenda de los Pueblos"*, editorial Aguadara, Alicante 1990. 222 páginas y un vídeo», 25:3, 1001-1004.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia», 28:3, 885-914.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiaz», 29:1, 3-52.
- Lakarra, Joseba A., 1996, «Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco», 30:1, 1-70.

- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du Français, Espagnol & Basque (~1620)*», 31:1, 1-66.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», 31:2, 447-535.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa», 31:2, 537-616.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiako lanabesak (II)», 22:1, 99-211.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «ASJU (1954-1987). Aurkibideak / Índices / Index», 22:2, 569-624.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore*n eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.
- Lakarra, Joseba A., v. Camino, I.
- Landa, Alazne, 1992, «La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos», 26:1, 205-219.
- Landa, Alazne & Jon Franco, 1992, «Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones», 26:3, 777-792.
- Landa, Alazne, v. Franco, J.
- Larrazabal, José M., v. Korta, K.
- Larrea, Juan José, 1989, «COLLINS, Roger, *Los Vascos*, Alianza Editorial, Madrid, 1989 [1. arg. 1985], 298 or.», 23:3, 959-961.
- Laverne Masayesva, Jeanne & Ken Hale, 1987, «Argument Obviation and Switch-Reference in Hopi», 21:1, 3-11.
- Llisterri, Joaquim, 1989, «Los sistemas vocálicos: Tipología, universales y explicación fonética», 23:2, 435-446.
- Loidi, Ane, 1996, «*Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», 30:2, 497-603.
- Manjon, Roberto, Carlos del Olmo & Joseba Gordo, 1994, «Fray Bartolomeren *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak», 28:3, 993-1014.
- Marác, László K., 1990-91, «Asymmetries in Hungarian», (I) 24:2, 407-524; (II) 24:3, 721-820; (III) 25:1, 153-253.
- Martín, Juan, 1993, «Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications», 27:3, 777-784.
- Mejías-Bikandi, Errapel, 1990, «Construcciones causativas en euskera», 24:3, 669-698.
- Mejías-Bikandi, Errapel, 1991, «Case Marking in Basque», 25:2, 469-513.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko* euskararen azterketa», 21:1, 135-162.
- Mendikoetxea, Amaya, 1990, «On the Syntax of Constructions with arb SE in Spanish», 24:1, 307-326.
- Mendoza Peña, José Luis, v. Múgica, M.

- Miguel, Elena de, 1995, «An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives», 29:1, 245-266.
- Migura, Fernando, 1995, «KORTA CARRIÓN, KEPA: *Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 1996. 380 orr.», 29:2/3, 722-723.
- Migura, Fernando, 1995, «ROBERT M. HARNISH (ed.), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, Harvester Wheatsheaf, 1994, xxix + 633 or.», 29:2/3, 734-739.
- Migura, Fernando, v. Arrazola, X.
- Miranda de Lage, Paloma, v. Altuna Otegi, F.
- Morales, Alfonso, 1992, «Teorías fonológicas de los rasgos distintivos», 26:2, 613-643.
- Múgica, Matías, 1996, «Notas de fonética histórica y toponimia 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos», 30:1, 219-238.
- Múgica, Matías & José Luis Mendoza Peña, 1993, «De toponimia Navarra. Sobre el *Nomenclátor euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos», 27:2, 551-574.
- Mujika, José Antonio, 1994, «Partikula modalez berriro», 28:1, 333-336.
- Odrizola, Juan Carlos, v. Zabala, I.
- Olarrea, Antxon, 1995, «Notes on the Optionality of Agreement», 29:1, 133-173.
- Olaziregi, Mari Jose, 1991, «Fokalizazioa: hurbilpen teorikoa eta zenbait aplikapen euskal narratiban», 25:1, 3-63.
- Olaziregi, Mari Jose, 1993, «Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak», 27:3, 821-875.
- Olaziregi, Mari Jose, 1994, «Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat», 28:3, 683-706.
- Olmo, Carlos del, v. Manjon, R.
- Ondarra, Frantzisko, 1989, «Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak», 23:3, 701-755.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Oieregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea», 26:3, 977-1002.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Ondarra, Frantzisko, 1996, «Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)», 30:2, 645-702.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oñederra, M. Lourdes, v. Hurch, B.
- Ormazabal, Javier, 1992, «On the Structure of Complex Words: the Morphology-Syntax Interplay», 26:3, 725-776.
- Ormazabal, Javier, v. Chomsky, N.

- Ortiz de Urbina, Jon, 1987, «Operator Movement and Verb Second Phenomena in Basque», 21:2, 321-355.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1989, «Dislocaciones verbales en estructuras de polaridad», 23:2, 393-410.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1989, «Konfigurazionalitateaz (L. Marácz-P. Muysken, *Configurationality. The Typology of Asymmetries*)», 23:1, 327-351.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1993, «Checking Domains in Basque and Breton», 27:3, 751-775.
- Ortiz de Urbina, Jon, v. Hualde, J. I.
- Osa, Eusebio, 1993, «Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako)», 27:2, 395-448.
- Osés Marcaida, Cristina, 1992, «Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana», 26:3, 813-823.
- Otaegi, Joan, 1997, «Adjektiboa euskal poesian», 31:1, 337-360.
- Oyharçabal, Beñat, 1988, «Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan», 22:1, 93-97.
- Oyharçabal, Beñat, 1988-90, «La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne*», [I] 22:3, 701-811; [II] 23:1, 205-274; [III] 23:2, 533-608; [IV] 23:3, 819-896; (fin) 24:1, 209-300.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Pagola, Inés, 1987, «Resurrección M.ª de Azkueren dotrina argitaragabea», 21:1, 163-209.
- Penas Ibañez, M.ª Azucena, 1993, «El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega», 27:3, 815-820.
- Pérez Miranda, Luis A., 1996, «X. Arrazola, K. Korta & F. J. Pelletier, *Discourse, Interaction and Communication. Proceedings of the Fourth International Colloquium on Cognitive Science*», 30:2, 754-757.
- Pikabea, Josu, 1991, «Goyhetche, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez», 25:2, 651-658.
- Prieto, J. Ramón, 1994, «Versiones melusinianas en la tradición oral contemporánea del País Vasco», 28:2, 615-630.
- Prieto, Pilar, 1992, «La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual», 26:2, 583-611.
- Quilis, Mercedes, 1991, «Más sobre latín tardío y romance temprano», 25:3, 797-803.
- Quilis, Mercedes, 1996-97, «La *f*- inicial latina en los orígenes de la lengua española», (I) 30:2, 385-453; (II) 31:1, 67-148.

- Rebuschi, Georges, 1988, «Defining the Three Binding Domains of Basque», 22:1, 233-241.
- Rebuschi, Georges, 1988, «Note sur les pronoms dits 'intensifs' du basque», 22:3, 827-844.
- Rebuschi, Georges, 1989, «ORTIZ DE URBINA, Jon, *Parameters in the Grammar of Basque*; Dordrecht, Foris (Studies in Generative Grammar, 33), 1989, xx + 278 p.», 23:3, 965-972.
- Rebuschi, Georges, 1990, «On the Non-configurationality of Basque and Some Related Phenomena», 24:2, 351-383.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1988, «How Reliable and Comprehensive is the DGV?», 22:2, 695-700.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1990, «Locations Nouns in Standard Basque», 24:1, 3-20.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1992, «'Nunc' Vasconice», 26:3, 695-724.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», 29:1, 53-82.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1996, «On the origin of the partitive determiner», 30:1, 145-158.
- Ríos Mestre, Antonio, v. Cantini i Mas, M.
- Rodet, Ana, 1992, «Construccions amb lectura arbitrària en basc», 26:1, 145-179.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1994, «Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz», 28:3, 1015-1023.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, v. Schuchardt, H.
- Sáez, Luis A., 1989, «Borrado/Forma Lógica. Comparativas con Complemento Nulo en español y en euskera», 23:3, 677-699.
- Sáez, Luis A., 1991, «The Structure of Comp in Slavic: Some evidence from Slovak», 25:2, 515-542.
- Sáez, Luis A., 1991, «Quantitative Clitics in Romance and Slavic», 25:3, 713-735.
- Sagarzazu, Txomin, 1996, «Urteren azentuaz», 30:1, 159-171.
- Sagarzazu, Txomin, v. Hualde, J. I.
- Salaberri, Patxi, 1995, «Nafarroako herri-izenen inguruan», 29:2/3, 559-580.
- Salaburu, Pello, 1987, «Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat», 21:2, 453-473.

- Salaburu, Pello, 1987, «Gregorio Salvador, *Lengua española y lenguas de España*, 1987: Ariel Lingüística», 21:2, 645-648.
- Salaburu, Pello, 1988, «Andrew Radford, *Introducción a la sintaxis transformativa*, 1988, Barcelona: Ed. Teide (Traducción de Ramón Cerdá)», 22:1, 331-334.
- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.
- Sarasola, Ibon, 1997, «Euskal hitz altxorraz», 31:2, 617-642.
- Satrustegi, Jose Maria, 1987, «Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean», 21:1, 81-104.
- Satrustegi, Jose Maria, 1993, «Aezkoako Geronimo Almirantearenaren dotrina argitaragabea», 27:2, 539-549.
- Schmidt, Karl, 1989, «Principios y problemas de etimología kartvélica», 23:3, 757-768.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036. [I. Ruiz Arzalluz eta J. M. Vélez Latorre-ren itz.]
- Seguroa, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.
- Silva-Villar, Luis, 1996, «The diachronic syntax of expletive creation», 30:1, 173-193.
- Soroa, Aitor, v. Arriola, J. M.
- Torrego, Esther, 1994, «On the nature of clitic doubling», 28:1, 199-213.
- Torres Garoña, M. Gema, 1993, «Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián», 27:2, 449-538.
- Tovar, Antonio, v. Agud, M.
- Ugarte, Jose Luis, 1995, «Donde murió el oso», 29:2/3, 707-711.
- Ugarteburu, Iñaki, v. Alberdi, X.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1812-1821)», 21:2, 357-388.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak», 21:3, 683-708.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.
- Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.
- Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», 26:1, 221-258.
- Urgell, Blanca, 1997, «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», 31:2, 643-685.
- Urgell, Blanca, v. Lakarra, J. A.
- Uribe-Etxebarria, Myriam, v. Chomsky, N.
- Urkia, Miriam, 1996, «Morfología konputazionala eta euskal morfologia», 30:1, 359-382.
- Urkizu, Patri, 1987, «J. Juaristi, *Literatura Vasca* "Historia Crítica de la Literatura Hispánica" 29, Taurus, Madrid 1987», 21:2, 651-658.
- Vélez Latorre, José Manuel, v. Schuchardt, H.

- Zabala, Igone & Juan Carlos Odriozola, 1994, «'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza», 28:2, 525-541.
- Zélikov, Mikhail, 1995, «Las fases principales de la vascológia rusa», 29:2/3, 713-718.
- Zuazo, Koldo, 1987, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerez», 21:3, 927-950.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Orixeren mendeurrenean», 22:1, 243-252.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», 22:2, 367-377.
- Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino gramatikaren ekarriez*», 22:2, 547-568.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Zubereraren sailkapenerako», 23:2, 609-650.
- Zuazo, Koldo, 1991, «LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.», 25:3, 977-985.
- Zuazo, Koldo, 1992, «Azaga = Postrimería?», 26:3, 1003-1006.
- Zubiaur, José Ramón, 1989, «Garibai hizkuntzalari», 23:1, 49-58.

II. Gaiak / Materias / Subjects

II.1. Hizkuntzalaritza / lingüística / linguistics

II.1.1. Hizkuntzalaritza orokorra / lingüística general / general linguistics

- Chomsky, Noam, 1991, «Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación», 25:3, 659-696.
- Hurch, Bernhard, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», 23:1, 95-113.
- Hurch, Bernhard, 1991, «JUAN M. LOPE BLANCH: *Estudios sobre el español de Yucatán*, Universidad Nacional Autónoma de México, Publicaciones del Centro de Lingüística Hispánica 24, México 1987, 139 pp., 8.000 pesos [CA. 400 ptas.] (I.S.B.N. 938-36-0112-X)», 25:3, 993-995.
- Igartua, Iván, 1996, «Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística», 30:1, 99-125.
- Salaburu, Pello, 1987, «Gregorio Salvador, *Lengua española y lenguas de España*, 1987: Ariel Lingüística», 21:2, 645-648.
- Salaburu, Pello, 1988, «Andrew Radford, *Introducción a la sintaxis transformativa*, 1988, Barcelona: Ed. Teide (Traducción de Ramón Cerdá)», 22:1, 331-334.
- #### II.1.2. Fonetika eta fonologia / fonética y fonología / phonetics and phonology
- Allières, Jacques, 1992, «Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas», 26:3, 801-812.
- Artiagoitia, Xabier, 1990, «Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos», 24:2, 327-349.

- Cantini i Mas, Montse & Antonio Ríos Mestre, 1991, «Análisis experimental del ritmo de la lengua catalana», 25:2, 487-513.
- Carreira, María M., 1995, «Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process», 29:2/3, 545-558.
- Etxebarria, Maitena, 1987, «Introducción a la Fonética Acústica», 21:2, 475-514.
- Etxeberria, Pilar, 1987, «Quilis, Antonio, *El comentario fonológico y fonético de textos. Teoría y práctica*. Arco/Libros, Madrid 1985, 255 or.», 21:2, 649-651.
- Gaminde, Iñaki & José Ignacio Hualde, 1995, «Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa», 29:1, 175-197.
- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1993, «J.C. WELLS: *Longman Pronunciation Dictionary*, Harlow 1990, Longman Group UK Ltd.», 27:2, 701-704.
- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1995, «Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English», 29:2/3, 581-598.
- Guitier, Henri, 1989, «Elementos de cronología fonética del vascuence», 23:3, 797-800.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «On Basque Affricates», 22:2, 379-389.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «A Theory of Pitch-Accent, with Particular Attention to Basque», 22:3, 915-919.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Acentos vizcaínos», 23:1, 275-325.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Fonología léxica y postléxica, con especial referencia a la lengua vasca», 23:2, 651-662.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Otro acento vizcaíno: Getxo», 23:3, 809-817.
- Hualde, José Ignacio, 1990, «Euskal azentuaren inguruan», 24:3, 699-717.
- Hualde, José Ignacio, 1992, «Notas sobre el sistema acentual de Zeberio», 26:3, 767-776.
- Hualde, José Ignacio, 1993, «Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa», 27:1, 241-263.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Análisis del sistema acentual de Ondarrua», 29:1, 319-343.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Sobre el acento roncalés», 29:2/3, 499-525.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Aitzineuskararen leherkariak», 31:2, 411-424.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaz», 31:2, 425-445.
- Hualde, José Ignacio & Xabier Bilbao, 1992, «A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo», 26:1, 1-117.
- Hualde, José Ignacio & Gorka Elordieta, 1993, «Arau lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran», 27:2, 361-369.
- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta & Arantzazu Elordieta, 1993, «Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno», 27:3, 731-749.
- Hualde, José Ignacio & Iñaki Gaminde, 1997, «Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue», 31:1, 211-245.
- Hualde, José Ignacio & Txomin Sagarzazu, 1991, «Acentos del Bidasoa: Hondarribia», 25:1, 139-152.

- Hurch, Bernhard, 1988, «Is Basque a Syllable-Timed Language?», 22:3, 813-825.
- Hurch, Bernhard, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», 23:1, 95-113.
- Hurch, Bernhard & Miren Lourdes Oñederra, 1988, «Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: Fonema», 22:1, 213-231.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Iribarren, M.ª Carmen, 1996, «Connotaciones vascas en los vocablos en *-rr-* del gascón», 30:1, 333-358.
- Isasi, Carmen, 1995, «“il-ill” en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?», 29:2/3, 651-659.
- Jansen, Wim H., 1992, «Acento y entonación en Elorrio», 26:2, 391-440.
- Llisterri, Joaquim, 1989, «Los sistemas vocálicos: Tipología, universales y explicación fonética», 23:2, 435-446.
- Múgica, Matías, 1996, «Notas de fonética histórica y toponimia 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos», 30:1, 219-238.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Prieto, Pilar, 1992, «La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual», 26:2, 583-611.
- Quilis, Mercedes, 1996-97, «La *f-* inicial latina en los orígenes de la lengua española», (I) 30:2, 385-453; (II) 31:1, 67-148.
- Sagarzazu, Txomin, 1996, «Urteren azentuaz», 30:1, 159-171.

II.1.3. Morfología / morfología / morphology

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasmo baten historiaz: *debea* ‘dute’ bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.
- Amorrortu, Estibaliz, 1995, «Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada», 29:2/3, 407-454.
- Artiagoitia, Xabier, 1995, «*Garri* atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria», 29:2/3, 355-405.
- Elordui, Agurtzane, 1996, «Hegomendebaldeko bizkaieraren aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagerpena», 30:2, 713-751.
- Franco, Jon, 1994, «The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics», 28:3, 707-790.
- García-Medall, Joaquín, 1992, «AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): *Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación*. Universidad de Murcia», 26:3, 1012-1019.

- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina, 1987, «Restructuring with *ari*», 21:2, 425-452.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Laka, Itziar, 1988, «Configurational Heads in Inflectional Morphology: the structure of the inflected forms in Basque», 22:2, 343-365.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Lécluse-ren euskal gramatika (1826). Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)», 21:3, 813-916.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegi-gintzaren historiaz», 29:1, 3-52.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (~1620)», 31:1, 1-66.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko* euskararen azterketa», 21:1, 135-162.
- Miguel, Elena de, 1995, «An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives», 29:1, 245-266.
- Ormazabal, Javier, 1992, «On the Structure of Complex Words: the Morphology-Syntax Interplay», 26:3, 725-776.
- Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1990, «Locations Nouns in Standard Basque», 24:1, 3-20.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1992, «'Nunc' Vasconice», 26:3, 695-724.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», 29:1, 53-82.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1996, «On the origin of the partitive determiner», 30:1, 145-158.
- Seguro, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.
- Silva-Villar, Luis, 1996, «The diachronic syntax of expletive creation», 30:1, 173-193.
- Urkia, Miriam, 1996, «Morfologia konputazionala eta euskal morfologia», 30:1, 359-382.

Zabala, Igone & Juan Carlos Odriozola, 1994, «'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza», 28:2, 525-541.

Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* gramatikaren ekarriez», 22:2, 547-568.

II.1.4. *Sintaxia / sintaxis / syntax*

Abaitua, Joseba, 1987, «An LFG parser for Basque», (I) 21:1, 105-134; (II) 21:2, 565-597.

Abaitua, Joseba, 1994, «Dependencias locales y anáforas vacías en euskara», 28:3, 837-869.

Alberdi Larizgoitia, Xabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.

Alberdi Larizgoitia, Xabier, Julio García & Iñaki Ugarteburu, 1997, «Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera», 31:1, 149-210.

Amorrortu, Estibaliz, 1995, «Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada», 29:2/3, 407-454.

Aoun, Joseph, 1993, «The Syntax of doubled Arguments», 27:3, 709-730.

Arnaiz, Alfredo, 1993, «*N*-words and *Wh*-in-situ in Spanish», 27:3, 785-814.

Arrazola, Xabier & Fernando Migura, 1995, «Diskurtuaren analisisiaz», 29:2/3, 599-610.

Artiagoitia, Xabier, 1991, «Aspects of Tenseless Relatives Clauses in Basque», 25:3, 697-712.

Artiagoitia, Xabier, 1994, «Verbal projections in Basque and minimal structure», 28:2, 339-504.

Artiagoitia, Xabier, 1995, «*Garri* atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria», 29:2/3, 355-405.

Barreña, Andoni, 1994, «Funtzio-kategorien jabekuntza-garapenaz», 28:1, 215-246.

Chomsky, Noam, 1991, «Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación», 25:3, 659-696.

Cid Abasolo, Karlos, 1987, «Euskal erlatibo motak», 21:2, 599-627.

Eguzkitza, Andolin, 1991, «Partikula modalez ohar pare bat», 25:3, 961-963.

Etxepare, Ricardo, 1996, «On null complementizers in Spanish», 30:2, 469-496.

Franco, Jon, 1993, «Conditions on Clitic Doubling: The Agreement Hypothesis», 27:1, 285-298.

Franco, Jon, 1994, «On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRo parameter in Romance», 28:1, 247-262.

Franco, Jon, 1994, «The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics», 28:3, 707-790.

Franco, Jon & Alazne Landa, 1995, «An analysis of AGRo projections for Spanish causatives», 29:1, 199-218.

- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1995, «Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English», 29:2/3, 581-598.
- García-Medall, Joaquín, 1992, «AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación. Universidad de Murcia», 26:3, 1012-1019.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1996, «Euskararen zatiketa informazionalaren eredu bate-rantz», 30:1, 195-218.
- Gutiérrez-Rexach, Javier, 1996, «Notes on the thematic properties of manner and subject-oriented adverbs», 30:2, 605-619.
- Haase, Martin, 1992, «Resultative in Basque», 26:2, 441-451.
- Hale, Ken, 1996, «El causativo misumalpa (Miskitu, Sumu)», 30:2, 703-712.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «Case Assignment in Basque», 22:1, 313-330.
- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta & Arantzasu Elordieta, 1993, «Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno», 27:3, 731-749.
- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina, 1987, «Restructuring with *ari*», 21:2, 425-452.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Laka, Itziar, 1988, «Configurational Heads in Inflectional Morphology: the structure of the inflected forms in Basque», 22:2, 343-365.
- Laka, Itziar, 1991, «Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections», 25:1, 65-136.
- Landa, Alazne, 1992, «La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos», 26:1, 205-219.
- Landa, Alazne & Jon Franco, 1992, «Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones», 26:3, 777-792.
- Laverne Masayeva, Jeanne & Ken Hale, 1987, «Argument Obviation and Switch-Reference in Hopi», 21:1, 3-11.
- Manjon, Roberto, Carlos del Olmo & Joseba Gordo, 1994, «Fray Bartolomeren *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak», 28:3, 993-1014.
- Marác, László K., 1990-91, «Asymmetries in Hungarian», (I) 24:2, 407-524; (II) 24:3, 721-820; (III) 25:1, 153-253.
- Martín, Juan, 1993, «Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications», 27:3, 777-784.
- Mejías-Bikandi, Errapel, 1990, «Construcciones causativas en euskera», 24:3, 669-698.
- Mejías-Bikandi, Errapel, 1991, «Case Marking in Basque», 25:2, 469-513.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «El Borracho burladoko euskararen azterketa», 21:1, 135-162.
- Mendikoetxea, Amaya, 1990, «On the Syntax of Constructions with arb SE in Spanish», 24:1, 307-326.

- Miguel, Elena de, 1995, «An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives», 29:1, 245-266.
- Mujika, José Antonio, 1988, «Partículas modales de la flexión verbal», 22:2, 463-478.
- Mujika, José Antonio, 1994, «Partikula modalez berriro», 28:1, 333-336.
- Olarrea, Antxon, 1995, «Notes on the Optionality of Agreement», 29:1, 133-173.
- Ormazabal, Javier, 1992, «On the Structure of Complex Words: the Morphology-Syntax Interplay», 26:3, 725-776.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1987, «Operator Movement and Verb Second Phenomena in Basque», 21:2, 321-355.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1989, «Dislocaciones verbales en estructuras de polaridad», 23:2, 393-410.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1989, «Konfigurazionalitateaz (L. Marácz-P. Muysken, *Configurationality. The Typology of Asymmetries*)», 23:1, 327-351.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1993, «Checking Domains in Basque and Breton», 27:3, 751-775.
- Osa, Eusebio, 1993, «Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako)», 27:2, 395-448.
- Oyharzábal, Beñat, 1988, «Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan», 22:1, 93-97.
- Rebuschi, Georges, 1988, «Defining the Three Binding Domains of Basque», 22:1, 233-241.
- Rebuschi, Georges, 1988, «Note sur les pronoms dits 'intensifs' du basque», 22:3, 827-844.
- Rebuschi, Georges, 1989, «ORTIZ DE URBINA, Jon, *Parameters in the Grammar of Basque*; Dordrecht, Foris (Studies in Generative Grammar, 33), 1989, xx + 278 p.», 23:3, 965-972.
- Rebuschi, Georges, 1990, «On the Non-configurationality of Basque and Some Related Phenomena», 24:2, 351-383.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1990, «Locations Nouns in Standard Basque», 24:1, 3-20.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», 29:1, 53-82.
- Rodet, Ana, 1992, «Construccions amb lectura arbitrària en basc», 26:1, 145-179.
- Sáez, Luis A., 1989, «Borrado/Forma Lógica. Comparativas con Complemento Nulo en español y en euskera», 23:3, 677-699.
- Sáez, Luis A., 1991, «The Structure of Comp in Slavic: Some evidence from Slovak», 25:2, 515-542.
- Sáez, Luis A., 1991, «Quantitative Clitics in Romance and Slavic», 25:3, 713-735.
- Salaburu, Pello, 1988, «Andrew Radford, *Introducción a la sintaxis transformativa*, 1988, Barcelona: Ed. Teide (Traducción de Ramón Cerdá)», 22:1, 331-334.

- Seguro, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.
- Silva-Villar, Luis, 1996, «The diachronic syntax of expletive creation», 30:1, 173-193.
- Torrego, Esther, 1994, «On the nature of clitic doubling», 28:1, 199-213.
- Ugarte, Jose Luis, 1995, «Donde murió el oso», 29:2/3, 707-711.
- Zabala, Igone & Juan Carlos Odriozola, 1994, «'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza», 28:2, 525-541.

II.1.5. *Semantika eta pragmatika / semántica y pragmática / semantics and pragmatics*

- Alberdi Larizgoitia, Xabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.
- Arazola, Xabier & Fernando Migura, 1995, «Diskurtsuaren analisisiaz», 29:2/3, 599-610.
- Etxebarria, Maitena, 1990, «Semántica y axiología: Una aplicación práctica al léxico vasco», 24:1, 53-62.
- Franco, Jon, 1994, «The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics», 28:3, 707-790.
- García-Medall, Joaquín, 1992, «AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): *Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación*. Universidad de Murcia», 26:3, 1012-1019.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «KNUD LAMBRECHT. *Information structure and sentence form (Topic, focus and the mental representation of discourse referents)*. Cambridge University Press 1994, pp. 388», 29:2/3, 725-731.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «, «PETER ACZEL, DAVID ISRAEL, YASUHIRO KATAGIRI and STANLEY PETERS (eds.), *Situation Theory and its Applications*. Volume 3. Stanford: CSLI. 416 pp., 1993», 29:2/3, 740-742.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1996, «Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz», 30:1, 195-218.
- Gutiérrez-Rexach, Javier, 1996, «Notes on the thematic properties of manner and subject-oriented adverbs», 30:2, 605-619.
- Ibarretxe, Iraide, 1996, «Semantic extensions in the sense of smell», 30:2, 631-643.
- Korta, Kepa, 1995, «VÍCTOR SÁNCHEZ DE ZAVALA: *Ensayos de la palabra y el pensamiento*. Madrid: Trotta, 1994. 262 orr.», 29:2/3, 732-734.
- Korta, Kepa & José M. Larrazabal, 1993, «Formal semantics for natural language», 27:2, 371-393.
- Migura, Fernando, 1995, «KORTA CARRIÓN, KEPa: *Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 1996. 380 orr.», 29:2/3, 722-723.
- Migura, Fernando, 1995, «ROBERT M. HARNISH (ed.), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, Harvester Wheatsheaf, 1994, xxix + 633 or.», 29:2/3, 734-739.
- Osa, Eusebio, 1993, «Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako)», 27:2, 395-448.

Pérez Miranda, Luis A., 1996, «X. Arrazola, K. Korta & F. J. Pelletier, *Discourse, Interaction and Communication. Proceedings of the Fourth International Colloquium on Cognitive Science*», 30:2, 754-757.

II.1.6. Hiztegi gintza / lexicografía / lexicography

- Agud, Manuel & Antonio Tovar, 1988-94, «Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca», (I) 22:1, 253-312; (II) 22:2, 625-694; (III) 22:3, 845-913; (IV) 23:1, 133-203; (V) 23:2, 463-532; (VI) 23:3, 897-954; (VII) 24:1, 111-202; (VIII) 24:2, 615-668; (IX) 24:3, 819-870; (X) 25:1, 255-314; (XI) 25:2, 543-622; (XII) 25:3, 805-864; (XIII) 26:1, 281-340; (XIV) 26:2, 645-694; (XV) 26:3, 825-914; (XVI) 27:1, 321-360; (XVII) 27:2, 613-692; (XVIII) 27:3, 949-1028; (XIX) 28:1, 263-332; (XX) 28:2, 631-682; (XXI) 28:3, 915-992.
- Arriola, Jose Mari, Xabier Artola & Aitor Soroa, 1996, «*Hauta-Lanerako Euskal Hiztegiaren analisi erdiautomatiko*», 30:2, 621-629.
- Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.
- Bilbao, Gidor, 1992, «Pouvreuren hiztegi laukoitzea», 26:2, 341-389.
- García Lecumberri, M.ª Luisa, 1993, «J.C. WELLS: *Longman Pronunciation Dictionary*, Harlow 1990, Longman Group UK Ltd.», 27:2, 701-704.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Vasco-céltica», 21:3, 951-960.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Sobre el acento roncalés», 29:2/3, 499-525.
- Hualde, José Ignacio & Xabier Bilbao, 1992, «A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo», 26:1, 1-117.
- Irigoyen, Alfonso, 1995, «ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [Ietra] A, Bilbao 1995, 639 pp.», 29:2/3, 719-722.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia», 28:3, 885-914.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiaz», 29:1, 3-52.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburu en tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque (~1620)*», 31:1, 1-66.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)», 22:1, 99-211.
- Ondarra, Frantzisko, 1989, «Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak», 23:3, 701-755.

- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Oieregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea», 26:3, 977-1002.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Ondarra, Frantzisko, 1996, «Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)», 30:2, 645-702.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1988, «How Reliable and Comprehensive is the DGV?», 22:2, 695-700.
- Sarasola, Ibon, 1997, «Euskal hitz altxorraz», 31:2, 617-642.
- Urgell, Blanca, 1987, «Esku-liburua-ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak», 21:3, 683-708.
- Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.
- Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», 26:1, 221-258.
- Urgell, Blanca, 1997, «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», 31:2, 643-685.

II.1.7. *Toponomastika / toponomástica / toponomastics*

- Ciérvide Martinena, Ricardo, 1994, «Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486», 28:2, 543-568.
- Echevarría Isusquiza, Isabel, 1992, «*Actas de las I Jornadas de Onomástica. Toponimia (Vitoria-Gasteiz. 1986)*. Ed. al cuidado de E. Knörr y M. A. Líbano, "Onomasticon Vasconiae", n.º 4, Bilbao, Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca, 1991, 397 pp.», 26:3, 1007-1012.
- Gorrochategui, Joaquín, 1993, «A. EGUZKITZA eta G. PALAZIO: *Geografidatutegia. Geografi-izen arrotzak. Ortografia eta ortoepia finkatzeko saioa*, EHU, Bilbao, 1991», 27:2, 693-697.
- Irigoyen, Alfonso, 1995, «ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [letra] A, Bilbao 1995, 639 pp.», 29:2/3, 719-722.
- Múgica, Matías, 1996, «Notas de fonética histórica y toponimia 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos», 30:1, 219-238.
- Múgica, Matías & José Luis Mendoza Peña, 1993, «De toponimia Navarra. Sobre el *Nomenclátor euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos», 27:2, 551-574.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1994, «Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz», 28:3, 1015-1023.
- Salaberri, Patxi, 1995, «Nafarroako herri-izenen inguruan», 29:2/3, 559-580.
- Segurola, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.
- Ugarte, Jose Luis, 1995, «Donde murió el oso», 29:2/3, 707-711.

II.1.8. *Etimologia / etimología / etymology*

- Agud, Manuel & Antonio Tovar, 1988-94, «Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca», (I) 22:1, 253-312; (II) 22:2, 625-694; (III) 22:3, 845-913; (IV) 23:1, 133-203; (V) 23:2, 463-532; (VI) 23:3, 897-954; (VII) 24:1, 111-202; (VIII) 24:2, 615-668; (IX) 24:3, 819-870; (X) 25:1, 255-314; (XI) 25:2, 543-622; (XII) 25:3, 805-864; (XIII) 26:1, 281-340; (XIV) 26:2, 645-694; (XV) 26:3, 825-914; (XVI) 27:1, 321-360; (XVII) 27:2, 613-692; (XVIII) 27:3, 949-1028; (XIX) 28:1, 263-332; (XX) 28:2, 631-682; (XXI) 28:3, 915-992.
- García Calvo, Agustín, 1995, «*Tomar, Loco y Usted*», 29:1, 345-354.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Andrés de Poza y el euskera», 21:3, 661-682.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Vasco-céltica», 21:3, 951-960.
- Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1988, «How Reliable and Comprehensive is the DGV?», 22:2, 695-700.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», 29:1, 53-82.
- Schmidt, Karl., 1989, «Principios y problemas de etimología kartvélica», 23:3, 757-768.
- Zuazo, Koldo, 1992, «Azaga = Postrimería?», 26:3, 1003-1006.
- Zubiaur, José Ramón, 1989, «Garibai hizkuntzalari», 23:1, 49-58.

II.1.9. *Dialektologia / dialectología / dialectology*

(ik. orobat/v. también/see also II.1.10)

- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasmo baten historiaz: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.
- Amorrortu, Estibaliz, 1995, «Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada», 29:2/3, 407-454.
- Aurrekoetxea, Gotzon, 1996, «Hizkerak banatzeko ezaugarriez», 30:1, 127-143.
- Aurrekoetxea, Gotzon, 1996, «Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz», 30:2, 455-467.
- Bakker, Peter, 1991, «La lengua de las tribus costeras es medio vasca». Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640», 25:2, 439-467.
- Bakker, Peter *et al.*, 1991, «Basque Pidgins in Iceland and Canada», 25:2, 315-467.
- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa», 25:2, 315-316.
- Deen, Nicolaas G. H., 1991, «*Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 321-426.
- Gaminde, Iñaki & José Ignacio Hualde, 1995, «Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa», 29:1, 175-197.

- Hualde, José Ignacio, 1991, «Icelandic Basque pidgin», 25:2, 427-437.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaz», 31:2, 425-445.
- Hualde, José Ignacio & Iñaki Gaminde, 1997, «Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue», 31:1, 211-245.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Landa, Alazne, 1992, «La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos», 26:1, 205-219.
- Landa, Alazne & Jon Franco, 1992, «Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones», 26:3, 777-792.
- Zuazo, Koldo, 1987, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerrez», 21:3, 927-950.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», 22:2, 367-377.
- Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino gramatikaren ekarriez*», 22:2, 547-568.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Zubereraren sailkapenerako», 23:2, 609-650.

II.1.10. *Euskalkiz euskalki / dialectos / individual dialects*

II.1.10.1. *Aezkera / aezcoano / Aezcoan*

- Camino, Iñaki, 1989, «Argitasun zenbait Aezkoako dotrinei buruz», 23:3, 801-807.
- Camino, Iñaki, 1991, «Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak», 25:3, 926-960.
- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpidez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.
- Satrustegi, Jose Maria, 1993, «Aezkoako Geronimo Almirantearenaren dotrina argitaragabea», 27:2, 539-549.

II.1.10.2. *Arabako euskara / euskera de Álava / Basque of Alava*

- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)*», 29:1, 83-132.
- Kerejeta, M.ª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegian», 25:3, 865-899.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

II.1.10.3. *Baztanera / baztanés / Baztanese*

- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea», 26:3, 977-1002.

II.1.10.4. *Bebenafarrera / bajonavarro / Low Navarrese*

Eguzkitza, Andolin, 1994, «MARTIN HAASE, *Stprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland*», 28:3, 1042-1044.

Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahortzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.

Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.

II.1.10.5. *Bizkaiera / vizcaíno / Biscayan*

Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasma baten historiaz: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.

Altzibar, Xabier, 1990, «*Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldiak*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa», 24:1, 93-109.

Altzibar, Xabier, 1990, «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», 24:3, 871-887.

Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.

Bilbao, Gidor, 1997, «De la Cuadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», 31:1, 247-336.

Elordui, Agurtzane, 1996, «Hegomendebaldeko bizkaieraren aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagertzea», 30:2, 713-751.

Gaminde, Iñaki & José Ignacio Hualde, 1995, «Euskal azentu-ereduen atlasarako: zenbait isoglosa», 29:1, 175-197.

Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Andrés de Poza y el euskera», 21:3, 661-682.

Hualde, José Ignacio, 1988, «A Theory of Pitch-Accent, with Particular Attention to Basque», 22:3, 915-919.

Hualde, José Ignacio, 1989, «Acentos vizcaínos», 23:1, 275-325.

Hualde, José Ignacio, 1989, «Otro acento vizcaíno: Getxo», 23:3, 809-817.

Hualde, José Ignacio, 1990, «Euskal azentuaren inguruan», 24:3, 699-717.

Hualde, José Ignacio, 1991, «Manuel de Larramendi y el acento vasco», 25:3, 737-749.

Hualde, José Ignacio, 1992, «Notas sobre el sistema acentual de Zeberio», 26:3, 767-776.

Hualde, José Ignacio, 1993, «Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa», 27:1, 241-263.

Hualde, José Ignacio, 1995, «Análisis del sistema acentual de Ondarrua», 29:1, 319-343.

Hualde, José Ignacio & Xabier Bilbao, 1992, «A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo», 26:1, 1-117.

Hualde, José Ignacio & Gorka Elordieta, 1993, «Arau lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran», 27:2, 361-369.

- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta & Arantzazu Elordieta, 1993, «Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno», 27:3, 731-749.
- Isasi, Carmen, 1995, «“il-ill” en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?», 29:2/3, 651-659.
- Jansen, Wim H., 1992, «Acento y entonación en Elorrio», 26:2, 391-440.
- Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.
- Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Manjon, Roberto, Carlos del Olmo & Joseba Gordo, 1994, «Fray Bartolomenen *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak», 28:3, 993-1014.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Pagola, Inés, 1987, «Resurrección M.ª de Azkueren dotrina argitaragabea», 21:1, 163-209.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1812-1821)», 21:2, 357-388.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak», 21:3, 683-708.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», 22:2, 367-377.
- Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* gramatikaren ekarriez», 22:2, 547-568.
- Zuazo, Koldo, 1992, «Azaga = Postrimería?», 26:3, 1003-1006.

II.1.10.6. *Erronkaria / roncalés / Roncalese*

- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Sobre el acento roncalés», 29:2/3, 499-525.
- Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.

II.1.10.7. *Gipuzkera / guipuzcoano / Guipuscoan*

- Altuna, Patxi, 1992, «“Cortesía”», 26:1, 119-143.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Loioloako Dotrina (XVIII. mendea)», 29:2/3, 611-649.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasmo baten historiaz: *debea* ‘dute’ bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.

- Hualde, José Ignacio, 1991, «Manuel de Larramendi y el acento vasco», 25:3, 737-749.
- Hualde, José Ignacio, 1993, «Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa», 27:1, 241-263.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako dotrina (1759)», 21:2, 515-564.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Bai, Pecatu da Liberalquerriya*», 23:2, 663-676.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Cocinan icasteco liburua* (1889)», 23:3, 975-990.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko euskararen azterketa*», 21:1, 135-162.
- Osés Marcaida, Cristina, 1992, «Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana», 26:3, 813-823.

II.1.10.8. *Goinafarrera / altonavarro / High Navarrese*

- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasmo baten historiaz: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.
- Altuna Otegi, Fidel & Paloma Miranda de Lage, 1995, «Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)», 29:2/3, 527-544.
- Arakama, Josemari, 1994, «Uharte-Arakilgo dotrina», 28:2, 569-613.
- Camino, Iñaki & Joseba A. Lakarra, 1993, «Beriain osatuz», 27:3, 1029-1048.
- Hualde, José Ignacio & Txomin Sagarzazu, 1991, «Acentos del Bidasoa: Hondarribia», 25:1, 139-152.
- Ibarra, Orreaga, 1992, «Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa», 26:3, 915-976.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «"Cispamplonés" hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Ondarra, Frantzisko, 1989, «Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak», 23:3, 701-755.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Oieregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1996, «Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)», 30:2, 645-702.
- Segurola, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.

II.1.10.9. *Lapurtera / labortano / Labourdin*

- Alberdi Larizgoitia, Xabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.
- Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahortzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.

- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia», 28:3, 885-914.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiaz», 29:1, 3-52.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque (~1620)*», 31:1, 1-66.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Pikabea, Josu, 1991, «Goyhetche, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez», 25:2, 651-658.
- Sagarzazu, Txomin, 1996, «Urteren azentuaz», 30:1, 159-171.
- Satrustegi, Jose Maria, 1987, «Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean», 21:1, 81-104.

II.1.10.10. *Zaraitzuera / salacenco / Salazarese*

- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpidez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.

II.1.10.11. *Zuberera / suletino / Souletin*

- Bilbao, Gidor, 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastoralara (1793)», 30:1, 239-332.
- Kerejeta, M.ª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreuren hiztegian», 25:3, 865-899.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Loidi, Ane, 1996, «*Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», 30:2, 497-603.
- Oyharçabal, Beñat, 1988-90, «La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne*», [I] 22:3, 701-811; (II) 23:1, 205-274; (III) 23:2, 533-608; (IV) 23:3, 819-896; (fin) 24:1, 209-300.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Zubereraren sailkapenerako», 23:2, 609-650.

II.1.11. *Soziolinguistika / sociolingüística / sociolinguistics*

- Aguirre Gandarias, Sabino, 1992, «La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos)», 26:1, 259-279.
- Allières, Jacques, 1992, «Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas», 26:3, 801-812.

- Amorrortu, Estibaliz, 1995, «Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada», 29:2/3, 407-454.
- Bakker, Peter, 1991, «“La lengua de las tribus costeras es medio vasca”. Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640», 25:2, 439-467.
- Bakker, Peter *et al.*, 1991, «Basque Pidgins in Iceland and Canada», 25:2, 315-467.
- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa», 25:2, 315-316.
- Deen, Nicolaas G. H., 1991, «*Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 321-426.
- Díaz Noci, Javier, 1994, «Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak», 28:3, 791-835.
- Eguzkitza, Andolin, 1988, «J. MAURIS (ed.), 1987.— *Politique et Aménagement linguistiques*. Quebec, Paris: Gouvernement de Quebec (Conseil de la langue française), *le Robert* (Collection “l’ordre des mots”)», 22:1, 339-342.
- Eguzkitza, Andolin, 1994, «MARTIN HAASE, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland*», 28:3, 1042-1044.
- Falcon, Xabier, 1991, «ROTAETXE, KARMELE. 1988 *Sociolingüística*, Editorial Síntesis, S. A., Madrid, 21.5 x 1.5 cm., 183 pp.», 25:3, 985-989.
- Gómez Molina, José R., 1994, «OLAETA RUBIO, Roberto: *El castellano de los escolares (8-13 años) de la comarca del “Gran Bilbao”. Aproximación sociolingüística*. Servicio Editorial. Universidad del País Vasco, 1995. 286 págs.», 28:3, 1039-1042.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 318-319.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Icelandic Basque pidgin», 25:2, 427-437.
- Ibarra, Orreaga, 1995, «“Cispamplonés” hizkeraren inguruan», 29:1, 267-318.
- Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.
- Múgica, Matías & José Luis Mendoza Peña, 1993, «De toponimia Navarra. Sobre el *Nomenclátor euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos», 27:2, 551-574.
- Osés Marcaida, Cristina, 1992, «Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana», 26:3, 813-823.
- Salaberri, Patxi, 1995, «Nafarroako herri-izenen inguruan», 29:2/3, 559-580.
- Salaburu, Pello, 1987, «Gregorio Salvador, *Lengua española y lenguas de España*, 1987: Ariel Lingüística», 21:2, 645-648.
- Torres Garoña, M. Gema, 1993, «Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián», 27:2, 449-538.
- Zuazo, Koldo, 1987, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrez», 21:3, 927-950.

II.1.12. *Euskararen historia / historia de la lengua vasca / history of Basque*

(ik. orobat/v. también/see also II.1.6, II.1.7, II.1.8, II.2)

- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Pleonasma baten historiaz: *debea* ‘dute’ bezalako adizkien inguruan», 29:1, 219-244.

- Artiagoitia, Xabier, 1990, «Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos», 24:2, 327-349.
- Beola, Ainhoa, 1991, «CARLOS THIEBAUT: *Historia del nombrar. Dos episodios de la subjetividad*. Visor, La balsa de la medusa 35, Madrid 1990», 25:3, 989-992.
- Duplá, Antonio, 1988, «VELEIA, revista de Prehistoria, Historia Antigua, Arqueología y Filología Clásicas, nº 4, 1987», 22:1, 337-339.
- Echenique, María Teresa, 1989, «CANO AGUILAR, Rafael, *El español a través de los tiempos*, Arco/Libros, Madrid, 1988, 326 págs.», 23:3, 955-959.
- Echenique, María Teresa, 1991, «CATALÁN, DIEGO, *El español. Orígenes de su diversidad*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990. CATALÁN, DIEGO, *Las lenguas circunvecinas del castellano*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990», 25:3, 996-998.
- Echenique, María Teresa, 1991, «STUDIA INDOGERMANICA ET PALEOHISPANICA IN HONOREM A. TOVAR ET L. MICHELENA, Francisco Villar (editor), Ediciones Universidad de Salamanca y Servicio Editorial del País Vasco, Salamanca, 1990», 25:3, 999-1001.
- Emborujo Salgado, Amalia, 1994, «JUAN JOSÉ SAYAS, *Los vascos en la Antigüedad*, Madrid, 1994, Cátedra, 455 pp.», 28:3, 1032-1039.
- Emborujo Salgado, M. Isidora, 1994, «GONZÁLEZ, M. C., SANTOS, J. (eds.), *Las estructuras sociales indígenas del norte de la Península Ibérica (Revisiones de Historia Antigua I) (Veleia. Anejos. Acta)*, Vitoria-Gasteiz 1994, 240 p.», 28:3, 1025-1032.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Vasco-céltica», 21:3, 951-960.
- Gorrochategui, Joaquín, 1992, «COLIN RENFREW: *Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos*. Ed. Crítica, Barcelona, 1990 [Traducción de Mª José Aubert]. 271 pp.», 26:3, 1019-1026.
- Guiter, Henri, 1989, «Elementos de cronología fonética del vascuence», 23:3, 797-800.
- Hualde, José Ignacio, 1988, «A Theory of Pitch-Accent, with Particular Attention to Basque», 22:3, 915-919.
- Hualde, José Ignacio, 1989, «Otro acento vizcaíno: Getxo», 23:3, 809-817.
- Hualde, José Ignacio, 1990, «Euskal azentuaren inguruan», 24:3, 699-717.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Aitzineuskararen leherkariak», 31:2, 411-424.
- Hualde, José Ignacio, 1997, «Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaz», 31:2, 425-445.
- Iribarren, Mª Carmen, 1996, «Connotaciones vascas en los vocablos en -rr- del gascón», 30:1, 333-358.
- Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.
- Laka, Itziar, 1988, «Configurational Heads in Inflectional Morphology: the structure of the inflected forms in Basque», 22:2, 343-365.

- Lakarra, Joseba A., 1991, «JUAN L. ROMÁN DEL CERRO, *El desciframiento de la lengua ibérica en "La ofrenda de los Pueblos"*, editorial Aguadara, Alicante 1990. 222 páginas y un vídeo», 25:3, 1001-1004.
- Lakarra, Joseba A., 1996, «Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco», 30:1, 1-70.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», 31:2, 447-535.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa», 31:2, 537-616.
- Larrea, Juan José, 1989, «COLLINS, Roger, *Los Vascos*, Alianza Editorial, Madrid, 1989 [1. arg. 1985], 298 or.», 23:3, 959-961.
- Quilis, Mercedes, 1991, «Más sobre latín tardío y romance temprano», 25:3, 797-803.
- Quilis, Mercedes, 1996-97, «La *f*- inicial latina en los orígenes de la lengua española», (I) 30:2, 385-453; (II) 31:1, 67-148.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1992, «'Nunc' Vasconice», 26:3, 695-724.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», 29:1, 53-82.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1996, «On the origin of the partitive determiner», 30:1, 145-158.
- Urkizu, Patri, 1987, «J. Juaristi, *Literatura Vasca* "Historia Crítica de la Literatura Hispánica" 29, Taurus, Madrid 1987», 21:2, 651-658.
- Zuazo, Koldo, 1987, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerez», 21:3, 927-950.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», 22:2, 367-377.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Zubereraren sailkapenerako», 23:2, 609-650.
- Zuazo, Koldo, 1991, «LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.», 25:3, 977-985.

II.1.13. *Euskalaritzaren historia / historia de la lingüística vasca / history of Basque linguistics*

(ik. orobat/v. también/see also II.2)

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.
- Gómez, Ricardo, 1997, «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», 31:2, 363-391.
- Gómez, Ricardo, 1997, «Euskalaritzaren historiarako ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», 31:2, 393-409.

- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Urgell, Blanca, 1997, «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», 31:2, 643-685.
- Zuazo, Koldo, 1987, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerak», 21:3, 927-950.

II.2. Garaika / índice histórico por épocas / historical index by ages

II.2.1. Erdi Aroa / Edad Media / Middle Age

- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Ibarguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.
- Irigoyen, Alfonso, 1995, «ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [letra] A, Bilbao 1995, 639 pp.», 29:2/3, 719-722.
- Osés Marcaida, Cristina, 1992, «Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana», 26:3, 813-823.
- Ugarte, Jose Luis, 1995, «Donde murió el oso», 29:2/3, 707-711.

II.2.2. XV / 15th century

- Aguirre Gandarias, Sabino, 1992, «La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos)», 26:1, 259-279.
- Ciérvide Martinena, Ricardo, 1994, «Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486», 28:2, 543-568.
- Fernández de Larrea Rojas, Jon Andoni, 1995, «Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego», 29:2/3, 697-699.
- Isasi, Carmen, 1995, «“il-ill” en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?», 29:2/3, 651-659.
- Ugarte, Jose Luis, 1995, «Donde murió el oso», 29:2/3, 707-711.

II.2.3. XVI / 16th century

- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Ibarguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.
- Bakker, Peter, 1991, «“La lengua de las tribus costeras es medio vasca”. Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640», 25:2, 439-467.

- Bakker, Peter *et al.*, 1991, «Basque Pidgins in Iceland and Canada», 25:2, 315-467.
- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa», 25:2, 315-316.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «El cantar de *Mosiur Chanharron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay)», 28:1, 179-197.
- Deen, Nicolaas G. H., 1991, «*Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 321-426.
- Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Andrés de Poza y el euskera», 21:3, 661-682.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 318-319.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Icelandic Basque pidgin», 25:2, 427-437.
- Isasi, Carmen, 1995, «“il-ill” en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?», 29:2/3, 651-659.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.
- Zuazo, Koldo, 1992, «Azaga = Postrimería?», 26:3, 1003-1006.
- Zubiaur, José Ramón, 1989, «Garibai hizkuntzalari», 23:1, 49-58.

II.2.4. XVII / 17th century

- Alberdi Larizgoitia, Jabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.
- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.
- Bakker, Peter, 1991, «“La lengua de las tribus costeras es medio vasca”. Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640», 25:2, 439-467.
- Bakker, Peter *et al.*, 1991, «Basque Pidgins in Iceland and Canada», 25:2, 315-467.
- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa», 25:2, 315-316.
- Bilbao, Gidor, 1992, «Pouvreauren hiztegi laukoitza», 26:2, 341-389.

- Camino, Iñaki & Joseba A. Lakarra, 1993, «Berriain osatuz», 27:3, 1029-1048.
- Deen, Nicolaas G. H., 1991, «*Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 321-426.
- Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahortzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*», 25:2, 318-319.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Icelandic Basque pidgin», 25:2, 427-437.
- Kerejeta, Mª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegi», 25:3, 865-899.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi gintzaren histori», 29:1, 3-52.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburu tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque (~1620)*», 31:1, 1-66.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Penas Ibañez, Mª Azucena, 1993, «El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega», 27:3, 815-820.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.

II.2.5. XVIII / 18th century

- Altuna, Patxi, 1992, «"Cortesia"», 26:1, 119-143.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren arabarazko eskuizkribua (1778)*», 29:1, 83-132.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Loiolako Dotrina (XVIII. mendea)», 29:2/3, 611-649.
- Altuna Otegi, Fidel & Paloma Miranda de Lage, 1995, «Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)», 29:2/3, 527-544.
- Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.
- Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.
- Bilbao, Gidor, 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastoral (1793)», 30:1, 239-332.

- Bilbao, Gidor, 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», 31:1, 247-336.
- Breva Claramonte, Manuel, 1991, «Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervás: la descripción de las lenguas del mundo», 25:3, 769-781.
- Gómez, Ricardo, 1991, «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia», 25:3, 783-796.
- Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.
- Hualde, José Ignacio, 1991, «Manuel de Larramendi y el acento vasco», 25:3, 737-749.
- Hurch, Bernhard, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», 23:1, 95-113.
- Lakarra, Ander, 1989, «Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan», 23:2, 447-461.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako dotrina (1759)», 21:2, 515-564.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi gintzaren historiako: III. Urteren Gramatikako hiztegia», 28:3, 885-914.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko* euskararen azterketa», 21:1, 135-162.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1996, «Juan Martín de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)», 30:2, 645-702.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.

- Sagarzazu, Txomin, 1996, «Urteren azentuaz», 30:1, 159-171.
 Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.
 Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», 26:1, 221-258.

II.2.6. XIX / 19th century

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.
 Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.
 Altzibar, Xabier, 1990, «*Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldiak*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa», 24:1, 93-109.
 Altzibar, Xabier, 1990, «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», 24:3, 871-887.
 Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.
 Arakama, Josemari, 1994, «Uharte-Arakilgo dotrina», 28:2, 569-613.
 Artola, Mª Guadalupe, 1988, «Jean-Baptiste Camoussarry (1815-1842). Una primera aproximación a su vida y a su obra», 22:2, 391-443.
 Camino, Iñaki, 1991, «Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak», 25:3, 926-960.
 Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpidez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
 Cid, Jesús Antonio, 1994, «Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología», 28:2, 505-523.
 Díaz Noci, Javier, 1994, «Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak», 28:3, 791-835.
 Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.
 Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.
 Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.
 Hurch, Bernhard, 1989, «Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas», 23:1, 95-113.
 Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.
 Ibarra, Orreaga, 1992, «Utzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa», 26:3, 915-976.
 Jansen, Wim H., 1990, «A numerical Review of Three Basque Dialects», 24:3, 889-894.

- Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara*-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.
- Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.
- Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.
- Laka, Itziar, 1989, «Astarloaren hizkuntzalaritzaz», 23:1, 75-86.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Lécluse-ren euskal gramatika (1826). Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)», 21:3, 813-916.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Bai, Pecatu da Liberalqueriya*», 23:2, 663-676.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Cocinan icasteco liburua (1889)*», 23:3, 975-990.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)», 22:1, 99-211.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore*en eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.
- Loidi, Ane, 1996, «*Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», 30:2, 497-603.
- Manjon, Roberto, Carlos del Olmo & Joseba Gordo, 1994, «Fray Bartolomerren *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak», 28:3, 993-1014.
- Ondarra, Frantzisko, 1989, «Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak», 23:3, 701-755.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Oieregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea», 26:3, 977-1002.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1988-90, «La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne*», [I] 22:3, 701-811; (II) 23:1, 205-274; (III) 23:2, 533-608; (IV) 23:3, 819-896; (fin) 24:1, 209-300.
- Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.
- Pagola, Inés, 1987, «Resurrección Mª de Azkueren dotrina argitaragabea», 21:1, 163-209.

- Pikabea, Josu, 1991, «Goyhetche, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez», 25:2, 651-658.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.
- Salaburu, Pello, 1987, «Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat», 21:2, 453-473.
- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.
- Satrustegi, Jose Maria, 1987, «Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean», 21:1, 81-104.
- Satrustegi, Jose Maria, 1993, «Aezkoako Geronimo Almirantearenaren dotrina argitaragabea», 27:2, 539-549.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1812-1821)», 21:2, 357-388.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak», 21:3, 683-708.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.
- Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», 26:1, 221-258.
- Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* gramatikaren ekarriez», 22:2, 547-568.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

II.2.7. xx / 20th century

- Agud, Manuel, 1988, «In memoriam Luis Michelena», 22:1, 3-4.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.
- Alberdi Larizgoitia, Xabier, Julio García & Iñaki Ugarteburu, 1997, «Izenen mendeko perpausak: xx. mendeko erabilera», 31:1, 149-210.
- Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan bebera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.
- Arrazola, Xabier & Fernando Migura, 1995, «Diskurtsuaren analisisiaz», 29:2/3, 599-610.
- Azkorbebeitia, Aitzpea, 1995, «Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik», 29:2/3, 455-498.

- Biguri, Koldo, 1990, «Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak XX. mendean», 24:1, 63-92.
- Díaz Noci, Javier, 1994, «Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak», 28:3, 791-835.
- Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.
- Hualde, José Ignacio, 1995, «Sobre el acento roncalés», 29:2/3, 499-525.
- Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.
- Ibarra, Orreaga, 1992, «Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa», 26:3, 915-976.
- Lachaga, José M. de, 1995, «Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain», 29:2/3, 701-706.
- Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goñi eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.
- Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.
- Lakarra, Joseba A., 1988, «Argitaratzailearen txokoa: "Ekin eta Jarrai"», 22:1, 5-6.
- Lakarra, Joseba A., 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», 31:2, 447-535.
- Olaziregi, Mari Jose, 1994, «Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat», 28:3, 683-706.
- Osa, Eusebio, 1993, «Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako)», 27:2, 395-448.
- Prieto, J. Ramón, 1994, «Versiones melusiniánas en la tradición oral contemporánea del País Vasco», 28:2, 615-630.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.
- Zélikov, Mikhail, 1995, «Las fases principales de la vascológia rusa», 29:2/3, 713-718.
- Zuazo, Koldo, 1988, «Orixeren mendeurrenean», 22:1, 243-252.
- Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

II.3. Literatura / literature

II.3.1. *Literatur kritika / crítica literaria / literary analysis*

- Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan bebera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.

- Azkorbebeitia, Aitzpea, 1995, «Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik», 29:2/3, 455-498.
- Beola, Ainhoa, 1989, «REYES, Graciela (ed.): *Teorías literarias en la actualidad*. Ediciones El Arquero, Madrid, 1989», 23:3, 961-965.
- Beola, Ainhoa, 1991, «CARLOS THIEBAUT: *Historia del nombrar. Dos episodios de la subjetividad*. Visor, La balsa de la medusa 35, Madrid 1990», 25:3, 989-992.
- Gabilondo, Joseba, 1990, «Literatur kritika eta teoria kritikoak: berauen historia eta arkeologia», 24:1, 21-51.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I)», 24:2, 525-614.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II)», 24:3, 895-988.
- Juaristi, Jon, 1987, «La balada vasca de la muchacha ciervo», 21:3, 917-926.
- Olaziregi, Mari Jose, 1991, «Fokalizazioa: hurbilpen teorikoa eta zenbait aplikapen euskal narratiban», 25:1, 3-63.
- Olaziregi, Mari Jose, 1993, «Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak», 27:3, 821-875.
- Olaziregi, Mari Jose, 1994, «Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat», 28:3, 683-706.
- Otaegi, Joan, 1997, «Adjektiboa euskal poesian», 31:1, 337-360.
- Prieto, J. Ramón, 1994, «Versiones melusinianas en la tradición oral contemporánea del País Vasco», 28:2, 615-630.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Urkizu, Patri, 1987, «J. Juaristi, *Literatura Vasca* "Historia Crítica de la Literatura Hispánica" 29, Taurus, Madrid 1987», 21:2, 651-658.

II.3.2. *Testukritika / crítica textual / textual criticism*

- Altzibar, Xabier, 1990, «*Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldiak*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa», 24:1, 93-109.
- Altzibar, Xabier, 1990, «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», 24:3, 871-887.
- Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.
- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.

- Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.
- Bilbao, Gidor, 1992, «Pouvreuren hiztegi laukoitza», 26:2, 341-389.
- Bilbao, Gidor, 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastoralara (1793)», 30:1, 239-332.
- Bilbao, Gidor, 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», 31:1, 247-336.
- Camino, Iñaki, 1989, «Argitasun zenbait Aezkoako dotrinei buruz», 23:3, 801-807.
- Camino, Iñaki, 1991, «Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak», 25:3, 926-960.
- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpidez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay)», 28:1, 179-197.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología», 28:2, 505-523.
- Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahortzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.
- Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako doctrina (1759)», 21:2, 515-564.
- Loidi, Ane, 1996, «*Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», 30:2, 497-603.
- Oyharçabal, Beñat, 1988-90, «La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne*», [I] 22:3, 701-811; (II) 23:1, 205-274; (III) 23:2, 533-608; (IV) 23:3, 819-896; (fin) 24:1, 209-300.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1812-1821)», 21:2, 357-388.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.

II.3.3. Prosa / prose

- Altuna, Patxi, 1992, «“Cortesía”», 26:1, 119-143.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)», 29:1, 83-132.
- Altuna Otegi, Fidel, 1995, «Loiolako Doctrina (XVIII. mendea)», 29:2/3, 611-649.
- Altuna Otegi, Fidel & Paloma Miranda de Lage, 1995, «Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)», 29:2/3, 527-544.

- Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.
- Arakama, Josemari, 1994, «Uharte-Arakilgo dotrina», 28:2, 569-613.
- Bilbao, Gidor, 1997, «De la Cuadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak I», 31:1, 247-336.
- Camino, Iñaki, 1991, «Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak», 25:3, 926-960.
- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.
- Camino, Iñaki & Joseba A. Lakarra, 1993, «Beriain osatuz», 27:3, 1029-1048.
- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako dotrina (1759)», 21:2, 515-564.
- Lakarra, Joseba A., 1989, «*Cocinan icasteco liburua* (1889)», 23:3, 975-990.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore*n eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.
- Ondarra, Frantzisko, 1989, «Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak», 23:3, 701-755.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Oieregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Ondarra, Frantzisko, 1992, «Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea», 26:3, 977-1002.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», 27:1, 299-320.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», 27:3, 903-947.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Ondarra, Frantzisko, 1996, «Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)», 30:2, 645-702.
- Pagola, Inés, 1987, «Resurrección M.ª de Azkueren dotrina argitaragabea», 21:1, 163-209.
- Salaburu, Pello, 1987, «Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat», 21:2, 453-473.
- Satrustegi, Jose Maria, 1987, «Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean», 21:1, 81-104.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.

II.3.4. Poesia / poesía / poetry

- Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan bebera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.
- Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.

- Biguri, Koldo, 1990, «Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak XX. mendean», 24:1, 63-92.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay)», 28:1, 179-197.
- Cid, Jesús Antonio, 1994, «Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología», 28:2, 505-523.
- Fernández de Larrea Rojas, Jon Andoni, 1995, «Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego», 29:2/3, 697-699.
- Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.
- Juaristi, Jon, 1987, «La balada vasca de la muchacha ciervo», 21:3, 917-926.
- Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.
- Ondarra, Francisco, 1992, «Oierregiko testu berriak», 26:1, 181-204.
- Otaegi, Joan, 1997, «Adjektiboa euskal poesian», 31:1, 337-360.
- Ozaeta, Arantzazu, 1992, «Arrasateko testu zahar bi», 26:3, 793-800.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

II.3.5. Antzerkia / teatro / theatre

- Bilbao, Gidor, 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastoralara (1793)», 30:1, 239-332.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I)», 24:2, 525-614.
- Garamendi, M. Arene, 1990, «El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II)», 24:3, 895-988.
- Gómez, Ricardo, 1990, «Euskal testu ahanzi bat frantses komedia batean», 24:1, 301-305.
- Loidi, Ane, 1996, «*Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», 30:2, 497-603.
- Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko* euskararen azterketa», 21:1, 135-162.
- Oyharçabal, Beñat, 1988-90, «La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne*», [I] 22:3, 701-811; (II) 23:1, 205-274; (III) 23:2, 533-608; (IV) 23:3, 819-896; (fin) 24:1, 209-300.
- Penas Ibañez, Mª Azucena, 1993, «El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega», 27:3, 815-820.

II.3.6. Itzulpena eta itzulpengintza / traducción / translations and translating

- Bilbao, Gidor, 1993, «FRANCISCO DE VITORIA: *Indio aurkitu berriak*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Piarres Charriton], 330 or.», 27:2, 697-699.
- Bilbao, Gidor, 1993, «LUZIO A. SENEKA: *Bizitzaren laburtasunaz*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Imanol Unzurrunzaga], 179 or.», 27:2, 699-701.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1994, «Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz», 28:3, 1015-1023.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.

II.4. Idazleak eta izengabeak / autores y obras anónimas / authors and anonymous writers**Agirre Oikiako**

- Lakarra, Joseba A., 1987, «Oikiako dotrina (1759)», 21:2, 515-564.

Altube

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Añibarro

- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Urgell, Blanca, 1987, «Añibarroren idazlanak: I. *Nekea arindurik*», 21:1, 211-263.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren grafí aldaketak (1812-1821)», 21:2, 357-388.
- Urgell, Blanca, 1987, «*Esku-liburua*-ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak», 21:3, 683-708.
- Urgell, Blanca, 1988, «Añibarroren idazlanak: II. *Lore Sorta Espirituala* (1803)», 22:1, 7-92.
- Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», 26:1, 221-258.

Arana Goiri

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Laka, Itziar, 1987, «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)», 21:1, 13-40.

Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.

Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.

Aresti

Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan bebera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.

Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.

Arriandiaga, M.

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga. *Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa*», 21:3, 755-811.

Laka, Itziar, 1987, «Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)», 21:3, 727-753.

Astarloa

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.

Laka, Itziar, 1989, «Astarloaren hizkuntzalaritzaz», 23:1, 75-86.

Lakarra, Ander, 1989, «Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan», 23:2, 447-461.

Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.

Atxaga, B.

Azkorbebeitia, Aitzpea, 1995, «Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik», 29:2/3, 455-498.

Olaziregi, Mari Jose, 1994, «Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat», 28:3, 683-706.

Axular

Alberdi Larizgoitia, Xabier & Julio García, 1993, «*Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa)», 27:3, 877-902.

Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.

Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarroengan», 26:1, 221-258.

Azkue, R. M.

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.

Pagola, Inés, 1987, «Resurrección Mª de Azkueren dotrina argitaragabea», 21:1, 163-209.

Bartolome, P.

Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore* eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.

Manjon, Roberto, Carlos del Olmo & Joseba Gordo, 1994, «Fray Bartolomeren *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak», 28:3, 993-1014.

Beotibar

Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.

Beriain, J. de

Camino, Iñaki & Joseba A. Lakarra, 1993, «Beriain osatuz», 27:3, 1029-1048.

Segurola, Iñaki, 1987, «Notas de toponimia amescoana», 21:1, 265-275.

Betolatza

Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

Bonaparte, L.-L.

Camino, Iñaki, 1989, «Argitasun zenbait Aezkoako dotrinei buruz», 23:3, 801-807.

Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», 26:2, 453-581.

Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.

Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara*-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.

Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.

Salaburu, Pello, 1987, «Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat», 21:2, 453-473.

Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.

Campión, A.

Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.

Cejador

Granja Pascual, José Javier, 1987, «La crítica etimológica de Julio Cejador», 21:2, 629-644.

Chaho

Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.

Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.

De la Quadra

Bilbao, Gidor, 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. *Doctrina Christinaubarena*», 31:1, 247-336.

Duvoisin

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.

Echeverri, A.

Satrustegi, Jose Maria, 1987, «Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean», 21:1, 81-104.

Eleizalde

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Elizalde, J. M.

Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.

Etxaide, J.

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Etxebarria, J. A.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

Etxeberri Sarako

Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.

Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.

Etxenike, B.

Salaburu, Pello, 1987, «Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat», 21:2, 453-473.

Etxepare

Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.

Gamiz

Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

García de Albeniz

Altuna Otegi, Fidel, 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*: García de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)», 29:1, 83-132.

Garibai

Cid, Jesús Antonio, 1994, «El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay)», 28:1, 179-197.

Zubiaur, José Ramón, 1989, «Garibai hizkuntzalari», 23:1, 49-58.

Gavel

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Goyhetché

Pikabea, Josu, 1991, «Goyhetché, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez», 25:2, 651-658.

Guillaume

Lachaga, José M. de, 1995, «Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain», 29:2/3, 701-706.

Hannemann

Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara*-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.

Haraneder

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.

Harriet, Martin

Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.

Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)», 22:1, 99-211.

Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarroengan», 26:1, 221-258.

Harriet, Maurice

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.

Hervás

Breva Claramonte, Manuel, 1991, «Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervás: la descripción de las lenguas del mundo», 25:3, 769-781.

Humboldt

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», 23:2, 411-434.

Ibarguen-Cachopin kronika

Arriolabengoa, Julen, 1996, «Erdi Aroko kanta ezezagunak Ibarguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andreamen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa», 30:1, 71-98.

Ibiñagabeitia

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.

Iturriaga

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.

Iztueta

Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore*n eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.

Kardaveraz

Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.

Lacombe

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiazko ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Landuchio

Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

Larramendi

Bilbao, Gidor, 1991, «Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz», 25:3, 751-768.

Gómez, Ricardo, 1991, «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia», 25:3, 783-796.

Hualde, José Ignacio, 1991, «Manuel de Larramendi y el acento vasco», 25:3, 737-749.

Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.

- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi-intzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi-intzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», 28:1, 1-178.
- Ondarra, Frantzisko, 1993, «Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak», 27:2, 575-611.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», 23:1, 115-132.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.
- Urgell, Blanca, 1991, «Axular eta Larramendi», 25:3, 901-928.
- Urgell, Blanca, 1992, «Martin Harriet Añibarroengan», 26:1, 221-258.

Lécluse

- Lakarra, Joseba A., 1987, «Lécluse-ren euskal gramatika (1826). Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)», 21:3, 813-916.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)», 22:1, 99-211.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadore*n eztabaida: testu bilduma», 22:2, 479-539.

Leizarraga

- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», 21:3, 709-726.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.

Madariaga, v. Bartolomé, P.

Mendiburu

- Lakarra, Joseba A., 1987, «Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia», 21:1, 277-317.

Mikoleta

- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.

Mitxelena

- Agud, Manuel, 1988, «In memoriam Luis Michelena», 22:1, 3-4.
- Zuazo, Koldo, 1991, «LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.», 25:3, 977-985.

Mogel, J. A.

Altzibar, Xabier, 1990, «*Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldiak*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa», 24:1, 93-109.

Altzibar, Xabier, 1990, «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», 24:3, 871-887.

Altzibar, Xabier, 1991, «J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina», 25:2, 623-649.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

Mogel, J. J.

Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «*Plauto Bascongadoren eztabaida*: testu bilduma», 22:2, 479-539.

Müller, F. M.

Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.

Oihenart

Juaristi, Jon, 1990, «De métrica vascorrománica», 24:2, 385-405.

Kerejeta, Mª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia», 25:3, 865-899.

Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.

Oyharçabal, Beñat, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», 27:1, 265-284.

Onaindia, S.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

Orixe

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.

Zuazo, Koldo, 1988, «Orixeren mendeurrenean», 22:1, 243-252.

Peñaflorida

Mendiguren, Xabier, 1987, «*El Borracho burladoko* euskararen azterketa», 21:1, 135-162.

Portal, M.

Zuazo, Koldo, 1989, «Arabako euskara», 23:1, 3-48.

Pouvreau

Bilbao, Gidor, 1992, «Pouvreuren hiztegi laukoitza», 26:2, 341-389.

Kerejeta, Mª Jose, 1991, «Oihenart Silvain Pouvreuren hiztegian», 25:3, 865-899.

Knörr, Endrike, 1986, «De re bibliographica. Le répertoire des mss. sur la langue et la littérature basques de la Bibliothèque Nationale de Paris», 20:3, 811-816.

Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz», 29:1, 3-52.

Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.

Poza

Gorrochategui, Joaquín, 1987, «Andrés de Poza y el euskera», 21:3, 661-682.

Refranes y Sentencias

Zuazo, Koldo, 1992, «Azaga = Postrimería?», 26:3, 1003-1006.

Saroihandy

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Schuchardt

Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.

Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara*-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.

- Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.
- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.
- Schuchardt, Hugo, 1988, «Introducción a las obras de Leizarraga», 22:3, 921-1036.

Stempf

- Oyharçabal, Beñat, 1991, «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», 25:3, 965-975.

Uhlenbeck

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Unamuno

- Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.
- Laka, Itziar, 1987, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)», 21:2, 409-424.

Urquijo

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.

Urte

- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz», 28:3, 871-884.
- Lakarra, Joseba A., 1994, «Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia», 28:3, 885-914.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi-gintzaren historiaz», 29:1, 3-52.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.
- Sagarzazu, Txomin, 1996, «Urteren azentuaz», 30:1, 159-171.

van Eys

- Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.
- Knörr, Endrike, 1990, «Euskara-ko euskalariak (1886-1896)», 24:1, 203-207.
- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.

Vinson

- Alberdi Larizgoitia, Xabier, 1989, «Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)», 23:3, 769-796.
- Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», 23:2, 355-392.
- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.

Voltoire

- Lakarra, Joseba A., 1997, «Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interpréter ou Traduction du François, Espagnol & Basque (~1620)*», 31:1, 1-66.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», 23:1, 59-73.

Zabala, J. M.

- Sarasola, Ibon, 1989, «Van Eysen gramatika-lanak», 23:1, 87-94.
- Zuazo, Koldo, 1988, «*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* gramatikaren ekarriez», 22:2, 547-568.

Zaitegi

- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», 21:1, 41-79.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1987, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios», 21:2, 389-408.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.

II.4.1. Bestelako testuak / Otros textos / Other texts

- Lakarra, Joseba A., 1988, «Argitaratzailearen txokoa: "Ekin eta Jarrai"», 22:1, 5-6.

II.5. Liburu-berriak / reseñas / book reviews

- Beola, Ainhoa, 1989, «REYES, Graciela (ed.): *Teorías literarias en la actualidad*. Ediciones El Arquero, Madrid, 1989», 23:3, 961-965.
- Beola, Ainhoa, 1991, «CARLOS THIEBAUT: *Historia del nombrar. Dos episodios de la subjetividad*. Visor, La balsa de la medusa 35, Madrid 1990», 25:3, 989-992.
- Bilbao, Gidor, 1993, «FRANCISCO DE VITORIA: *Indio aurkitu berriak*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Piarres Charriton], 330 or.», 27:2, 697-699.
- Bilbao, Gidor, 1993, «LUZIO A. SENEKA: *Bizitzaren laburtasunaz*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Imanol Unzurrunzaga], 179 or.», 27:2, 699-701.
- Duplá, Antonio, 1988, «*STUDIA PALAEOHISPANICA, Veleia* 2-3, Instituto de Ciencias de la Antigüedad del País Vasco, Vitoria-Gasteiz, 1987, 547 pp.», 22:1, 334-337.

- Duplá, Antonio, 1988, «VELEIA, revista de Prehistoria, Historia Antigua, Arqueología y Filología Clásicas, nº 4, 1987», 22:1, 337-339.
- Echenique, María Teresa, 1987, «*Symbolae Ludovico Mitxelena septvagenario oblatae*, J. L. Melena (ed.), Vitoria-Gasteiz, 1985, 2 vols., 1.850 págs.», 21:3, 961-966.
- Echenique, María Teresa, 1989, «CANO AGUILAR, Rafael, *El español a través de los tiempos*, Arco/Libros, Madrid, 1988, 326 págs.», 23:3, 955-959.
- Echenique, María Teresa, 1991, «CATALÁN, DIEGO, *El español. Orígenes de su diversidad*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990. CATALÁN, DIEGO, *Las lenguas circunvecinas del castellanano*, ed. Paraninfo, Madrid, 1990», 25:3, 996-998.
- Echenique, María Teresa, 1991, «STUDIA INDOGERMANICA ET PALEOHISPANICA IN HONOREM A. TOVAR ET L. MICHELENA, Francisco Villar (editor), Ediciones Universidad de Salamanca y Servicio Editorial del País Vasco, Salamanca, 1990», 25:3, 999-1001.
- Echevarría Isusquiza, Isabel, 1992, «*Actas de las I Jornadas de Onomástica. Toponimia (Vitoria-Gasteiz. 1986)*. Ed. al cuidado de E. Knörr y M. A. Líbano, "Onomasticon Vasconiae", nº 4, Bilbao, Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca, 1991, 397 pp.», 26:3, 1007-1012.
- Eguzkitza, Andolin, 1988, «J. MAURIS (ed.), 1987.— *Politique et Amenagement linguistiques*. Quebec, Paris: Gouvernement de Quebec (Conseil de la langue française), *le Robert* (Collection "l'ordre des mots")», 22:1, 339-342.
- Eguzkitza, Andolin, 1994, «MARTIN HAASE, *St Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland*», 28:3, 1042-1044.
- Emborujo Salgado, Amalia, 1994, «JUAN JOSÉ SAYAS, *Los vascos en la Antigüedad*, Madrid, 1994, Cátedra, 455 pp.», 28:3, 1032-1039.
- Emborujo Salgado, M. Isidora, 1994, «GONZÁLEZ, M. C., SANTOS, J. (eds.), *Las estructuras sociales indígenas del norte de la Península Ibérica (Revisión de Historia Antigua I) (Veleia. Anejos. Acta)*, Vitoria-Gasteiz 1994, 240 p.», 28:3, 1025-1032.
- Etxeberria, Pilar, 1987, «Quilis, Antonio, *El comentario fonológico y fonético de textos. Teoría y práctica*. Arco/Libros, Madrid 1985, 255 or.», 21:2, 649-651.
- Falcon, Xabier, 1991, «ROTAETXE, KARMELE. 1988 *Sociolingüística*, Editorial Síntesis, S. A., Madrid, 21.5 x 1.5 cm., 183 pp.», 25:3, 985-989.
- García Lecumberri, Mª Luisa, 1993, «J.C. WELLS: *Longman Pronunciation Dictionary*, Harlow 1990, Longman Group UK Ltd.», 27:2, 701-704.
- García-Medall, Joaquín, 1992, «AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): *Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación*. Universidad de Murcia», 26:3, 1012-1019.
- Gómez Molina, José R., 1994, «OLAETA RUBIO, Roberto: *El castellano de los escolares (8-13 años) de la comarca del "Gran Bilbao"*. Aproximación sociolingüística. Servicio Editorial. Universidad del País Vasco, 1995. 286 págs.», 28:3, 1039-1042.
- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «KNUD LAMBRECHT. *Information structure and sentence form (Topic, focus and the mental representation of discourse referents)*. Cambridge University Press 1994, pp. 388», 29:2/3, 725-731.

- Gómez Txurruka, Isabel, 1995, «PETER ACZEL, DAVID ISRAEL, YASUHIRO KATAGIRI and STANLEY PETERS (eds.), *Situation Theory and its Applications*. Volume 3. Stanford: CSLI. 416 pp., 1993», 29:2/3, 740-742.
- Gorrochategui, Joaquín, 1992, «COLIN RENFREW: *Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos*. Ed. Crítica, Barcelona, 1990 [Traducción de Mª José Aubert]. 271 pp.», 26:3, 1019-1026.
- Gorrochategui, Joaquín, 1993, «A. EGUZKITZA eta G. PALAZIO: *Geografidatutegia. Geografi-izen arrotzak. Ortografia eta ortoepia finkatzeko saioa*, EHU, Bilbao, 1991», 27:2, 693-697.
- Hurch, Bernhard, 1991, «JUAN M. LOPE BLANCH: *Estudios sobre el español de Yucatán*, Universidad Nacional Autónoma de México, Publicaciones del Centro de Lingüística Hispánica 24, México 1987, 139 pp., 8.000 pesos [CA. 400 ptas.] (I.S.B.N. 938-36-0112-X)», 25:3, 993-995.
- Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.
- Irigoyen, Alfonso, 1995, «ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [etra] A, Bilbao 1995, 639 pp.», 29:2/3, 719-722.
- Knörr, Endrike, 1987, «*Muga*, Año IX, n° 63 [1988]», 21:3, 966-967.
- Korta, Kepa, 1993, «G.J. WARNOCK: *J. L. Austin*. London, Routledge, 1989, 167 or.», 27:2, 704-708.
- Korta, Kepa, 1995, «VÍCTOR SÁNCHEZ DE ZAVALA: *Ensayos de la palabra y el pensamiento*. Madrid: Trotta, 1994. 262 orr.», 29:2/3, 732-734.
- Lakarra, Joseba A., 1991, «JUAN L. ROMÁN DEL CERRO, *El desciframiento de la lengua ibérica en "La ofrenda de los Pueblos"*, editorial Aguadara, Alicante 1990. 222 páginas y un vídeo», 25:3, 1001-1004.
- Larrea, Juan José, 1989, «COLLINS, Roger, *Los Vascos*, Alianza Editorial, Madrid, 1989 [1. arg. 1985], 298 or.», 23:3, 959-961.
- Migura, Fernando, 1995, «KORTA CARRIÓN, KEPa: *Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 1996. 380 orr.», 29:2/3, 722-723.
- Migura, Fernando, 1995, «ROBERT M. HARNISH (ed.), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, Harvester Wheatsheaf, 1994, xxix + 633 or.», 29:2/3, 734-739.
- Ortiz de Urbina, Jon, 1989, «Konfigurazionalitateaz (L. Marácz-P. Muysken, *Configurationality. The Typology of Asymmetries*)», 23:1, 327-351.
- Rebuschi, Georges, 1989, «ORTIZ DE URBINA, Jon, *Parameters in the Grammar of Basque*, Dordrecht, Foris (Studies in Generative Grammar, 33), 1989, xx + 278 p.», 23:3, 965-972.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 1988, «How Reliable and Comprehensive is the DGV?», 22:2, 695-700.
- Salaburu, Pello, 1987, «Gregorio Salvador, *Lengua española y lenguas de España*, 1987: Ariel Lingüística», 21:2, 645-648.

- Salaburu, Pello, 1988, «Andrew Radford, *Introducción a la sintaxis transformativa*, 1988, Barcelona: Ed. Teide (Traducción de Ramón Cerdá)», 22:1, 331-334.
- Urkizu, Patri, 1987, «J. Juaristi, *Literatura Vasca* "Historia Crítica de la Literatura Hispánica" 29, Taurus, Madrid 1987», 21:2, 651-658.
- Videgain, Charles, 1973, «Observaciones a "De Re Etymologica"», 7, 225-227.
- Zuazo, Koldo, 1991, «LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.», 25:3, 977-985.

II.6. Varia / miscellaneous

II.6.1. Aurkezpenak / presentaciones / presentations

- Bilbao, Gidor, 1991, «*Glossaria Vasco-Islandica-ren aurkezpen gisakoa*», 25:2, 315-316.

II.6.2. Biografia eta hil-berriak / biografías y necrológicas / biographies and obituaries

- Agud, Manuel, 1988, «In memoriam Luis Michelena», 22:1, 3-4.
- Lakarra, Joseba A., 1988, «Argitaratzailearen txokoa: "Ekin eta Jarrai"», 22:1, 5-6.

II.6.3. Bibliografia / bibliografía / bibliography

- 1988, «Bibliografia erabilienaren laburdura gomendatuak / Abreviaturas bibliográficas recomendadas / Recommended bibliographical abbreviations», 22:3, [1037]-[1041].
- Arkotxa, Aurelia, 1993, «Imaginaire et poésie dans *Maldan behera* de Gabriel Aresti», 27:1, 3-239.
- Artola, Mª Guadalupe, 1988, «Jean-Baptiste Camoussarry (1815-1842). Una primera aproximación a su vida y a su obra», 22:2, 391-443.
- Haritschelhar, Jean, 1988, «Recueils manuscrits de chansons basques», 22:2, 445-461.
- Hurch, Bernhard, 1995, «WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X», 29:2/3, 723-725.
- Knörr, Endrike, 1990, «*Euskara-ko euskalariak (1886-1896)*», 24:1, 203-207.
- Lakarra, Joseba A. & Blanca Urgell, 1988, «ASJU (1954-1987). Aurkibideak / Índices / Index», 22:2, 569-624.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1988, «Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad», 22:2, 541-546.
- Ruiz Arzalluz, Iñigo, 1995, «Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken eta Georgiken* euskal itzulpenak)», 29:2/3, 661-696.

III. Aurkibeak aleka / Índice de los volúmenes / Indexes by volume (1987-97)

21:1, 1987:

Jeanne Laverne Masayeva & Ken Hale: Argument Obviation and Switch-Reference in Hopi	3-11
Itziar Laka: Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz III)	13-40
Iñigo Ruiz Arzalluz: El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos	41-79
Jose Maria Satrustegi: Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean	81-104
Joseba Abaitua: An LFG parser for Basque (I)	105-134
Xabier Mendiguren: <i>El Borracho burladoko</i> euskararen azterketa	135-162
Inés Pagola: Resurrección M ^a de Azkueren dotrina argitaragabea	163-209
Blanca Urgell: Añibarroren idazlanak: I. <i>Nekea arindurik</i>	211-263
Iñaki Seguro: Notas de toponimia amescoana	265-275
Joseba A. Lakarra: Burgosko 1747ko dotrina: II. Faksimilea eta hiztegia	277-317

21:2, 1987:

Jon Ortiz de Urbina: Operator Movement and Verb Second Phenomena in Basque	321-355
Blanca Urgell: <i>Esku-liburua</i> -ren grafi aldaketak (1812-1821)	357-388
Iñigo Ruiz Arzalluz: El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. II. Los metros eolios	389-408
Itziar Laka: Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)	409-424
José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina: Restructuring with <i>ari</i>	425-452
Pello Salaburu: Baztango euskalkiaz: Elizondoko beste doktrina bat	453-473
Maitena Etxebarria: Introducción a la Fonética Acústica	475-514
Joseba A. Lakarra: Oikiako dotrina (1759)	515-564
Joseba Abaitua: An LFG parser for Basque (II)	565-597
Karlos Cid Abasolo: Euskal erlatibo motak	599-627
José Javier Granja Pascual: La crítica etimológica de Julio Cejador	629-644

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Pello Salaburu: Gregorio Salvador, <i>Lengua española y lenguas de España</i> , 1987: Ariel Lingüística	645-648
Pilar Etxebarria: Quilis, Antonio, <i>El comentario fonológico y fonético de textos. Teoría y práctica</i> . Arco/Libros, Madrid 1985, 255 or.	649-651
Patri Urkizu: J. Juaristi, <i>Literatura Vasca</i> "Historia Crítica de la Literatura Hispánica" 29, Taurus, Madrid 1987	651-658

21:3, 1987:

Joaquín Gorrochategui: Andrés de Poza y el euskera	661-682
Blanca Urgell: <i>Esku-liburua</i> -ren hiztegi aldaketak: I. Mailebuak	683-708
Iñigo Ruiz Arzalluz: Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento	709-726
Itziar Laka: Manuel Arriandiaga: berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz. IV)	727-753
Itziar Laka: Manuel Arriandiaga. <i>Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa</i>	755-811
Joseba A. Lakarra: Lécluse-ren euskal gramatika (1826). Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)	813-916
Jon Juaristi: La balada vasca de la muchacha ciervo	917-926
Koldo Zuazo: Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrez	927-950
Joaquín Gorrochategui: Vasco-céltica	951-960

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

María Teresa Echenique: <i>Symbolae Lvdovico Mitxelena septvagenario oblatae</i> , J. L. Melena (ed.), Vitoria-Gasteiz, 1985, 2 vols., 1.850 págs.	961-966
Endrike Knörr: <i>Muga</i> , Año IX, nº 63 [1988]	966-967

22:1, 1988:

Manuel Agud: In memoriam Luis Michelena	3-4
Joseba A. Lakarra: Argitaratzailearen txokoa: "Ekin eta Jarrai"	5-6
Blanca Urgell: Añibarroren idazlanak: II. <i>Lore Sorta Espirituala</i> (1803)	7-92
Beñat Oyharçabal: Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan	93-97
Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell: Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)	99-211
Bernhard Hurch & Miren Lourdes Oñederra: Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: Fonema	213-231
Georges Rebuschi: Defining the Three Binding Domains of Basque	233-241
Koldo Zuazo: Orixeren mendeurrenean	243-252
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (I)	253-312
José Ignacio Hualde: Case Assignment in Basque	313-330

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Pello Salaburu: Andrew Radford, <i>Introducción a la sintaxis transformativa</i> , 1988, Barcelona: Ed. Teide (Traducción de Ramón Cerdá)	331-334
Antonio Duplá: <i>STUDIA PALAEOHISPANICA, Veleia</i> 2-3, Instituto de Ciencias de la Antigüedad del País Vasco, Vitoria-Gasteiz, 1987, 547 pp.	334-337

Antonio Duplá: <i>VELEIA, revista de Prehistoria, Historia Antigua, Arqueología y Filología Clásicas</i> , n° 4, 1987	337-339
Andolin Eguzkitza: J. MAURIS (ed.), 1987.— <i>Politique et Aménagement linguistiques</i> . Quebec, Paris: Gouvernement de Quebec (Conseil de la langue française), <i>le Robert</i> (Collection "l'ordre des mots")	339-342
22:2, 1988:	
Itziar Laka: Configurational Heads in Inflectional Morphology: the structure of the inflected forms in Basque	343-365
Koldo Zuazo: Bizkaieraren ezaugarriez gehiago	367-377
José Ignacio Hualde: On Basque Affricates	379-389
M ^a Guadalupe Artola: Jean-Baptiste Camoussarry (1815-1842). Una primera aproximación a su vida y a su obra	391-443
Jean Haritschelhar: Recueils manuscrits de chansons basques	445-461
José Antonio Mujika: Partículas modales de la flexión verbal	463-478
Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell: <i>Plauto Bascongadore</i> n eztabaida: testu bilduma	479-539
Iñigo Ruiz Arzalluz: Catálogo de las traducciones vascas de obras latinas de la Antigüedad	541-546
Koldo Zuazo: <i>El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino</i> gramatikaren ekarriez	547-568
Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell: <i>ASJU</i> (1954-1987). Aurkibideak / Índices / Index	569-624
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (II)	625-694
Rudolf P. G. de Rijk: How Reliable and Comprehensive is the DGV?	695-700
22:3, 1988:	
Beñat Oyharçabal: La Pastorale Souletine. Édition critique de <i>Charlemagne</i>	701-811
Bernhard Hurch: Is Basque a Syllable-Timed Language?	813-825
Georges Rebuschi: Note sur les pronoms dits 'intensifs' du basque	827-844
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (III)	845-913
José Ignacio Hualde: A Theory of Pitch-Accent, with Particular Attention to Basque	915-919
Hugo Schuchardt: Introducción a las obras de Leizarraga	921-1036
Bibliografía erabilienaren laburdura gomendatuak / Abreviaturas bibliográficas recomendadas / Recommended bibliographical abbreviations	[1037]-[1041]

23:1, 1989:

Koldo Zuazo: Arabako euskara	3-48
José Ramón Zubiaur: Garibai hizkuntzalari	49-58
Beñat Oyharçabal: Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)	59-73
Itziar Laka: Astarloaren hizkuntzalaritzaz	75-86
Ibon Sarasola: Van Eysen gramatika-lanak	87-94
Bernhard Hurch: Raíces de la fonología: pensadores preestructuralistas ..	95-113
M. Lourdes Oñederra: Euskal fonologiazko berriak 1900 arte	115-132
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (IV)	133-203
Beñat Oyharçabal: La Pastorale Souletine. Édition critique de <i>Charlemagne</i> (II)	205-274
José Ignacio Hualde: Acentos vizcaínos	275-325
Jon Ortiz de Urbina: Konfigurazionalitateaz (L. Marácz-P. Muysken, <i>Configurationality. The Typology of Asymmetries</i>)	327-351

23:2, 1989:

Ricardo Gómez: Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak ...	355-392
Jon Ortiz de Urbina: Dislocaciones verbales en estructuras de polaridad	393-410
Xabier Alberdi Larizgoitia: Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako	411-434
Joaquim Llisterri: Los sistemas vocálicos: Tipología, universales y explicación fonética	435-446
Ander Lakarra: Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan	447-461
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (V)	463-532
Beñat Oyharçabal: La Pastorale Souletine. Édition critique de <i>Charlemagne</i> (III)	533-608
Koldo Zuazo: Zubereraren sailkapenerako	609-650
José Ignacio Hualde: Fonología léxica y postléxica, con especial referencia a la lengua vasca	651-662
Joseba A. Lakarra: <i>Bai, Pecatu da Liberalqueriya</i>	663-676

23:3, 1989:

Luis A. Sáez: Borrado/Forma Lógica. Comparativas con Complemento Nulo en español y en euskera	677-699
Frantzisko Ondarra: Nafarroako Bertizaranan aurkitutako euskal testuak	701-755
Karl Horst Schmidt: Principios y problemas de etimología kartvélica	757-768

Xabier Alberdi Larizgoitia: Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)	769-796
Henri Guiter: Elementos de cronología fonética del vascuence	797-800
Iñaki Camino: Argitasun zenbait Aezkoako dotrinei buruz	801-807
José Ignacio Hualde: Otro acento vizcaíno: Getxo	809-817
Beñat Oyharçabal: La Pastorale Souletine. Édition critique de <i>Charlemagne</i> (IV)	819-896
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (VI)	897-954

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

María Teresa Echenique: CANO AGUILAR, Rafael, <i>El español a través de los tiempos</i> , Arco/Libros, Madrid, 1988, 326 págs.	955-959
Juan José Larrea: COLLINS, Roger, <i>Los Vascos</i> , Alianza Editorial, Madrid, 1989 [1. arg. 1985], 298 or.	959-961
Ainhoa Beola: REYES, Graciela (ed.): <i>Teorías literarias en la actualidad</i> . Ediciones El Arquero, Madrid, 1989	961-965
Georges Rebuschi: ORTIZ DE URBINA, Jon, <i>Parameters in the Grammar of Basque</i> , Dordrecht, Foris (Studies in Generative Grammar, 33), 1989, xx + 278 p.	965-972
Joseba A. Lakarra: <i>Cocinan icasteco liburua</i> (1889)	975-990

24:1, 1990:

Rudolf P. G. de Rijk: Locations Nouns in Standard Basque	3-20
Joseba Gabilondo: Literatur kritika eta teoria kritikoak: berauen historia eta arkeologia	21-51
Maitena Etxebarria: Semántica y axiología: Una aplicación práctica al léxico vasco	53-62
Koldo Biguri: Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak xx. mendean	63-92
Xabier Altzibar: <i>Maiatzeko loreen egunetarako berba-aldiak</i> : jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa	93-109
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (VII)	111-202
Endrike Knörr: <i>Euskara</i> -ko euskalariak (1886-1896)	203-207
Beñat Oyharçabal: La Pastorale Souletine. Édition critique de <i>Charlemagne</i> (fin)	209-300
Ricardo Gómez: Euskal testu aphantzi bat frantses komedia batean	301-305
Amaya Mendikoetxea: On the Syntax of Constructions with arb SE in Spanish	307-326

24:2, 1990:

Xabier Artiagoitia: Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos	327-349
Georges Rebuschi: On the Non-configurationality of Basque and Some Related Phenomena	351-383
Jon Juaristi: De métrica vascorrománica	385-405
László K. Marác: Asymmetries in Hungarian (I)	407-524
M. Arene Garamendi: El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I).....	525-614
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (VIII)	615-668

24:3, 1990:

Errapel Mejías-Bikandi: Construcciones causativas en euskera	669-698
José Ignacio Hualde: Euskal azentuaren inguruan	699-717
László K. Marác: Asymmetries in Hungarian (II)	721-820
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (IX)	819-870
Xabier Altzibar: <i>Peru Abarca</i> -ren kopiak eta lehen edizioa	871-887
Wim H. Jansen: A numerical Review of Three Basque Dialects	889-894
M. Arene Garamendi: El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II)	895-988

25:1, 1991:

Mari Jose Olaziregi: Fokalizazioa: hurbilpen teorikoa eta zenbait aplikapen euskal narratiban	3-63
Itziar Laka: Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections	65-136
José Ignacio Hualde & Txomin Sagarzazu: Acentos del Bidasoa: Hondarribia	139-152
László K. Marác: Asymmetries in Hungarian (III)	153-253
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (X)	255-314

25:2, 1991:

Peter Bakker <i>et al.</i> : Basque Pidgins in Iceland and Canada	315-467
Gidor Bilbao, <i>Glossaria Vasco-Islandica</i> -ren aurkezpen gisakoa.....	315-316
José Ignacio Hualde: Foreword to <i>Glossaria duo Vasco-Islandica</i>	318-319

Nicolaas G. H. Deen: <i>Glossaria duo Vasco-Islandica</i>	321-426
José Ignacio Hualde: Icelandic Basque pidgin	427-437
Peter Bakker: "La lengua de las tribus costeras es medio vasca". Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640	439-467
Errapel Mejías-Bikandi: Case Marking in Basque	469-485
Montse Cantini i Mas & Antonio Ríos Mestre: Análisis experimental del ritmo de la lengua catalana	487-513
Luis A. Sáez: The Structure of Comp in Slavic: Some evidence from Slovac	515-542
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XI)	543-622
Xabier Altzibar, J. A.: Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina	623-649
Josu Pikabea: Goyhetché, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez	651-658

25:3, 1991:

Noam Chomsky: Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación	659-696
Xabier Artiagoitia: Aspects of Tenseless Relatives Clauses in Basque	697-712
Luis A. Sáez: Quantitative Clitics in Romance and Slavic	713-735
José Ignacio Hualde: Manuel de Larramendi y el acento vasco	737-749
Gidor Bilbao: Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz	751-768
Manuel Brea Claramonte: Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervás: la descripción de las lenguas del mundo	769-781
Ricardo Gómez: Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia	783-796
Mercedes Quilis: Más sobre latín tardío y romance temprano	797-803
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XII)	805-864
M ^a Jose Kerejeta: Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia	865-899
Blanca Urgell: Axular eta Larramendi	901-928
Iñaki Camino: Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak	926-960
Andolin Eguzkitza: Partikula modalez ohar pare bat	961-963
Beñat Oyharçabal: Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes	965-975

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Koldo Zuazo: LUIS MICHELENA, <i>Sobre historia de la lengua vasca</i> , Anejos del <i>Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"</i> , 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.	977-985
---	---------

Xabier Falcon: ROTAETXE, KARMELE. 1988 <i>Sociolingüística</i> , Editorial Síntesis, S. A., Madrid, 21.5 x 1.5 cm., 183 pp.	985-989
Ainhoa Beola: CARLOS THIEBAUT: <i>Historia del nombrar. Dos episodios de la subjetividad</i> . Visor, La balsa de la medusa 35, Madrid 1990	989-992
Bernhard Hurch: JUAN M. LOPE BLANCH: <i>Estudios sobre el español de Yucatán</i> , Universidad Nacional Autónoma de México, Publicaciones del Centro de Lingüística Hispánica 24, México 1987, 139 pp., 8.000 pesos [CA. 400 ptas.] (I.S.B.N. 938-36-0112-X)	993-995
María Teresa Echenique: CATALÁN, DIEGO, <i>El español. Orígenes de su diversidad</i> , ed. Paraninfo, Madrid, 1990. CATALÁN, DIEGO, <i>Las lenguas circunvecinas del castellano</i> , ed. Paraninfo, Madrid, 1990	996-998
María Teresa Echenique: STUDIA INDOGERMANICA ET PALEOHISPANICA IN HONOREM A. TOVAR ET L. MICHELENA, Francisco Villar (editor), Ediciones Universidad de Salamanca y Servicio Editorial del País Vasco, Salamanca, 1990	999-1001
Joseba A. Lakarra: JUAN L. ROMÁN DEL CERRO, <i>El desciframiento de la lengua ibérica en "La ofrenda de los Pueblos"</i> , editorial Aguadara, Alicante 1990. 222 páginas y un vídeo	1001-1004

26:1, 1992:

José Ignacio Hualde & Xabier Bilbao: A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo	1-117
Patxi Altuna: "Cortesía"	119-143
Ana Rodet: Construccions amb lectura arbitrària en basc	145-179
Frantzisko Ondarra: Oierregiko testu berriak	181-204
Alazne Landa: La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos	205-219
Blanca Urgell: Martin Harriet Añibarrorengan	221-258
Sabino Aguirre Gandarias: La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos)	259-279
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XIII)	281-340

26:2, 1992:

Gidor Bilbao: Pouvreauren hiztegi laukoitza	341-389
Wim H. Jansen: Acento y entonación en Elorrio	391-440
Martin Haase: Resultative in Basque	441-451
Iñaki Camino & Ricardo Gómez: Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)	453-581
Pilar Prieto: La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual	583-611

Alfonso Morales: Teorías fonológicas de los rasgos distintivos	613-643
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XIV)	645-694
26:3, 1992:	
Rudolf P. G. de Rijk: 'Nunc' Vasconice	695-724
Javier Ormazabal: On the Structure of Complex Words: the Morphology-Syntax Interplay	725-776
José Ignacio Hualde: Notas sobre el sistema acentual de Zeberio	767-776
Alazne Landa & Jon Franco: Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones	777-792
Arantzazu Ozaeta: Arrasateko testu zahar bi	793-800
Jacques Allières: Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas	801-812
Cristina Osés Marcaida: Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana	813-823
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XV)	825-914
Orreaga Ibarra: Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa	915-976
Frantzisko Ondarra: Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea	977-1002
Koldo Zuazo: Azaga = Postrimería?	1003-1006

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Isabel Echevarría Isusquiza: <i>Actas de las I Jornadas de Onomástica. Toponimia (Vitoria-Gasteiz. 1986)</i> . Ed. al cuidado de E. Knörr y M. A. Libano, "Onomasticon Vasconiae", nº 4, Bilbao, Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca, 1991, 397 pp.	1007-1012
Joaquín García-Medall: AGUSTÍN VERA LUJÁN (1987/1992, reimpresión): <i>Aspectos sintáctico-semánticos en la sufijación</i> . Universidad de Murcia	1012-1019
Joaquín Gorrochategui: COLIN RENFREW: <i>Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos</i> . Ed. Crítica, Barcelona, 1990 [Traducción de M ^a José Aubert]. 271 pp.	1019-1026

27:1, 1993:

Aurelia Arkotxa: Imaginaire et poésie dans <i>Maldan bebera</i> de Gabriel Aresti	3-239
José Ignacio Hualde: Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa	241-263
Beñat Oyharçabal: Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17 ^{ème} siècle	265-284

Jon Franco: Conditions on Clitic Doubling: The Agreement Hypothesis	285-298
Frantzisko Ondarra: Goñerrin aurkitutako testuak (IX)	299-320
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XVI)	321-360

27:2, 1993:

José Ignacio Hualde & Gorka Elordieta: Arau lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran	361-369
Kepa Korta & José M. Larrazabal: Formal semantics for natural language	371-393
Eusebio Osa: Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako)	395-448
M. Gema Torres Garoña: Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián	449-538
Jose Maria Satrustegi: Aezkoako Geronimo Almirantearenaren dotrina argitaragabea	539-549
Matías Múgica & José Luis Mendoza Peña: De toponimia Navarra. Sobre el <i>Nomenclátor euskérico de Navarra</i> . Aspectos filológicos y sociológicos	551-574
Frantzisko Ondarra: Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak	575-611
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XVII)	613-692

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Joaquín Gorrochategui: A. EGUZKITZA eta G. PALAZIO: <i>Geografídatutegia. Geografi-izen arrotzak. Ortografia eta ortoepia finkatzeko saioa</i> , EHU, Bilbao, 1991	693-697
Gidor Bilbao: FRANCISCO DE VITORIA: <i>Indio aurkitu berriak</i> , Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Piarres Charriton], 330 or.	697-699
Gidor Bilbao: LUZIO A. SENEKA: <i>Bizitzaren laburtasunaz</i> , Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Imanol Unzurrunzaga], 179 or.	699-701
M ^a Luisa García Lecumberri: J.C. WELLS: <i>Longman Pronunciation Dictionary</i> , Harlow 1990, Longman Group UK Ltd.	701-704
Kepa Korta: G.J. WARNOCK: <i>J. L. Austin</i> . London, Routledge, 1989, 167 or.	704-708

27:3, 1993:

Joseph Aoun: The Syntax of doubled Arguments	709-730
José Ignacio Hualde, Gorka Elordieta & Arantzazu Elordieta: Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno	731-749
Jon Ortiz de Urbina: Checking Domains in Basque and Breton	751-775
Juan Martín: Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications	777-784

Alfredo Arnaiz: <i>N</i> -words and <i>Wh</i> -in-situ in Spanish	785-814
M ^a Azucena Penas Ibañez: El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega	815-820
Mari Jose Olaziregi: Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak	821-875
Xabier Alberdi Larizgoitia & Julio García: <i>Are</i> lokailua (<i>Axularren Gero</i> liburuan oinarritutako azterketa)	877-902
Frantzisko Ondarra: Goñerrin aurkitutako testuak (X)	903-947
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XVIII)	949-1028
Iñaki Camino & Joseba A. Lakarra: Beriain osatuz	1029-1048
 28:1, 1994:	
Joseba A. Lakarra: Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)	1-178
Jesús Antonio Cid: El cantar de <i>Mosiur Chanfarron</i> circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay).....	179-197
Esther Torrego: On the nature of clitic doubling	199-213
Andoni Barreña: Funtzio-kategorien jabekuntza-garapenez	215-246
Jon Franco: On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRO parameter in Romance	247-262
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XIX)	263-332
José Antonio Mujika: Partikula modalez berriro	333-336
 28:2, 1994:	
Xabier Artiagoitia: Verbal projections in Basque and minimal structure	339-504
Jesús Antonio Cid: Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa ensayo de tipología	505-523
Igone Zabala & Juan Carlos Odriozola: 'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza	525-541
Ricardo Ciérvide Martinena: Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486	543-568
Josemari Arakama: Uharte-Arakilgo dotrina	569-613
J. Ramón Prieto: Versiones melusinianas en la tradición oral contemporánea del País Vasco	615-630
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XX)	631-682
 28:3, 1994:	
Mari Jose Olaziregi: Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat	683-706
Jon Franco: The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics	707-790

Javier Díaz Noci: Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak	791-835
Joseba Abaitua: Dependencias locales y anáforas vacías en euskara	837-869
Joseba A. Lakarra: Euskal hiztegitzaren historiako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz	871-884
Joseba A. Lakarra: Euskal hiztegitzaren historiako: III. Urteren Gramatikako hiztegia	885-914
Manuel Agud & Antonio Tovar: Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca (XXI)	915-992
Roberto Manjon, Carlos del Olmo & Joseba Gordo: Fray Bartolomeren -na konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak	993-1014
Iñigo Ruiz Arzalluz: Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz	1015-1023

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

M. Isidora Emboruj Salgado: GONZÁLEZ, M. C., SANTOS, J. (eds.), <i>Las estructuras sociales indígenas del norte de la Península Ibérica (Revisiones de Historia Antigua I) (Veleia. Anejos. Acta)</i> , Vitoria-Gasteiz 1994, 240 p.	1025-1032
Amalia Emboruj Salgado: JUAN JOSÉ SAYAS, <i>Los vascos en la Antigüedad</i> , Madrid, 1994, Cátedra, 455 pp.	1032-1039
José R. Gómez Molina: OLAETA RUBIO, Roberto: <i>El castellano de los escolares (8-13 años) de la comarca del "Gran Bilbao". Aproximación sociolingüística</i> . Servicio Editorial. Universidad del País Vasco, 1995. 286 págs.	1039-1042
Andolin Eguzkitza: MARTIN HAASE, <i>Stprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland</i>	1042-1044

29:1, 1995:

Joseba A. Lakarra: Pouvreauren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz	3-52
Rudolf P. G. de Rijk: Basque manner adverbs and their genesis	53-82
Fidel Altuna Otegi: <i>Acto contriciocoa eriotzaco orduracò</i> : Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)	83-132
Antxon Olarrea: Notes on the Optionality of Agreement	133-173
Iñaki Gaminde & José Ignacio Hualde: Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa	175-197
Jon Franco & Alazne Landa: An analysis of AGRO projections for Spanish causatives	199-218
Fidel Altuna Otegi: Pleonasma baten historiaz: <i>debea</i> 'dute' bezalako adizkien inguruan	219-244
Elena de Miguel: An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives	245-266

Orreaga Ibarra: "Cispamplonés" hizkeraren inguruan	267-318
José Ignacio Hualde: Análisis del sistema acentual de Ondarrua	319-343
Agustín García Calvo: <i>Tomar, Loco y Usted</i>	345-354

29:2/3, 1995:

Xabier Artiagoitia: <i>Garri</i> atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria	355-405
Estibaliz Amorrortu: Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada	407-454
Aitzpea Azkorbebeitia: Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik	455-498
José Ignacio Hualde: Sobre el acento roncalés	499-525
Fidel Altuna Otegi & Paloma Miranda de Lage: Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)	527-544
María M. Carreira: Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process ..	545-558
Patxi Salaberri: Nafarroako herri-izenen inguruan	559-580
M ^a Luisa García Lecumberri: Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English	581-598
Xabier Arrazola & Fernando Migura: Diskurtsuaren analisisiaz	599-610
Fidel Altuna Otegi: Loiolako Dotrina (XVIII. mendea)	611-649
Carmen Isasi: "il-ill" en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?	651-659
Iñigo Ruiz Arzalluz: Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. <i>Bukoliken</i> eta <i>Georgiken</i> euskal itzulpenak)	661-696
Jon Andoni Fernández de Larrea Rojas: Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego	697-699
José M. de Lachaga: Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain	701-706
Jose Luis Ugarte: Donde murió el oso	707-711
Mikhail Zélikov: Las fases principales de la vascológia rusa	713-718

Liburu-berriak / Reseñas / Reviews

Alfonso Irigoyen: ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, <i>Toponimia Medieval en el País Vasco</i> , [letra] A, Bilbao 1995, 639 pp.	719-722
Fernando Migura: KORTA CARRIÓN, KEPA: <i>Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa</i> . Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 1996. 380 orr.	722-723
Bernhard Hurch: WOLF, MICHAELA: <i>Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)</i> . Leykam: Graz 1993. pp. IX + 635. ISBN 3-7011-0011-X	723-725

Isabel Gómez Txurruga: KNUD LAMBRECHT. <i>Information structure and sentence form (Topic, focus and the mental representation of discourse referents)</i> . Cambridge University Press 1994, pp. 388	725-731
Kepa Korta: VÍCTOR SÁNCHEZ DE ZAVALA: <i>Ensayos de la palabra y el pensamiento</i> . Madrid: Trotta, 1994. 262 orr.	732-734
Fernando Migura: ROBERT M. HARNISH (ed.), <i>Basic Topics in the Philosophy of Language</i> , Harvester Wheatsheaf, 1994, xxix + 633 or.	734-739
Isabel Gómez Txurruga: PETER ACZEL, DAVID ISRAEL, YASUHIRO KATAGIRI and STANLEY PETERS (eds.), <i>Situation Theory and its Applications</i> . Volume 3. Stanford: CSLI. 416 pp., 1993	740-742

30:1, 1996:

Joseba A. Lakarra: Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco	1-70
Julen Arriolabengoa: Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsiio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa	71-98
Iván Igartua: Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística	99-125
Gotzon Aurrekoetxea: Hizkerak banatzeko ezaugarriez	127-143
Rudolf P. G. de Rijk: On the origin of the partitive determiner	145-158
Txomin Sagarzazu: Urteren azentuz	159-171
Luis Silva-Villar: The diachronic syntax of expletive creation	173-193
Isabel Gómez Txurruga: Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz	195-218
Matías Múgica: Notas de fonética histórica y toponimia 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos	219-238
Gidor Bilbao: Jean Mekol Garindañekoaren <i>Edipa</i> pastoralara (1793)	239-332
M ^a Carmen Iribarren: Connotaciones vascas en los vocablos en -rr- del gascón	333-358
Miriam Urkia: Morfología konputazionala eta euskal morfologia	359-382

30:2, 1996:

Mercedes Quilis: La <i>f</i> - inicial latina en los orígenes de la lengua española (I)	385-453
Gotzon Aurrekoetxea: Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz	455-467
Ricardo Etxepare: On null complementizers in Spanish	469-496
Ane Loidi: <i>Sainta Catherina</i> pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu ...	497-603
Javier Gutiérrez-Rexach: Notes on the thematic properties of manner and subject-oriented adverbs	605-619
Jose Mari Arriola, Xabier Artola & Aitor Soroa: <i>Hauta-Lanerako Euskal Hiztegiaren</i> analisi erdiautomatikoa	621-629

Iraide Ibarretxe: Semantic extensions in the sense of smell	631-643
Frantzisko Ondarra: Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)	645-702
Ken Hale: El causativo misumalpa (Miskitu, Sumu)	703-712
Agurtzane Elordui: Hegomendebaldeko bizkaieraren aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagerpena	713-751

Liburu Berriak / Reseñas / Reviews

Fernando Migura: K. Korta, <i>Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa</i>	753-754
Luis A. Pérez Miranda, X. Arrazola, K. Korta & F. J. Pelletier: <i>Discourse, Interaction and Communication. Proceedings of the Fourth International Colloquium on Cognitive Science</i>	754-757

31:1, 1997:

Joseba A. Lakarra: Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. <i>L'interpréter ou Traduction du Français, Espagnol & Basque (~1620)</i>	1-66
Mercedes Quilis: La <i>f</i> - inicial latina en los orígenes de la lengua española (II)	67-148
Xabier Alberdi, Julio García & Iñaki Ugarteburu: Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera	149-210
José Ignacio Hualde & Iñaki Gaminde: Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue	211-245
Gidor Bilbao: De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. <i>Doctrina Christinaubarena</i>	247-336
Joan Otaegi: Adjektiboa euskal poesian	337-360

31:2, 1997:

Ricardo Gómez: Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz	363-391
Ricardo Gómez: Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu	393-409
José I. Hualde: Aitzineuskararen leherkariak	411-424
José I. Hualde: Zerbait gehiago euskal azenrubideen historiaz	425-445
Joseba A. Lakarra: Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri	447-535
Joseba A. Lakarra: Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa	537-616
Ibon Sarasola: Euskal hitz altxorraz	617-642
Blanca Urgell: Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca	643-685

«Julio de Urkixo» Euskal Filologia Mintegiaren Aldizkariaren Gebigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD – LUIS MICHELENA, N. Landuccio, *Dictionarium Linguae Cantabrigae* (1562), 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1961, 1977, 1985, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1964, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- VI. LUIS VILLASANTE, *Fr. Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 1.000 pta. (800).
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (Índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 2ª. ed. 1994. 2.000 pta. (1.600).
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 1.200 pta. (1.000).
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 3.000 pta. (2.500).
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA – IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 2.000 pta. (1.500).
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*. 1989. 1.000 pta. (800).
- XIII. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 6.000 pta. (5.000)
- XV. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 2.500 pta. (2.000).
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de «Charlemagne»*, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- XVII. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatitako hiztegiak (1741)*, 1994. 1.500 pta. (1.200).
- XIX. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco II., Ardun-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1963, 1986, 1990, 1.000 pta. (800).
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. (Semiótica de la representación)*, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- XXII. LASZLÓ K. MARÁCZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 2.500 pta. (2.000).

- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 1.500 pta. (1.200).
- XXIV. MANUEL AGUD – ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor, Babarraso-Bazur*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ Mª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 2.500 pta. (2.000).
- XXVI. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA – JON ORTIZ DE URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 3.000 pta. (2.500).
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, 1994. 3.500 pta. (3.000).
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE – XABIER BILBAO, *A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXX. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de Biotz-begietan*, 1993. 3.000 pta. (2.500).
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans Maldan bebera de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 1.500 pta. (1.200).
- XXXIII. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 1.000 pta. (800).
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE – GORKA ELORDIETA – ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 3.000 pta (2.500).
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 3.000 pta. (2.500).
- XXXVII. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 2.000 pta. (1.600).
- XXXVII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi* 1994. 1.000 pta. (800).
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.). *De grammatica generativa*, 1995. 3.000 pta. (2.500).
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca (literatura, historia, significado)*, 1997. En preparación.
- XI. AMAYA MENDIKOETXEA – MYRIAM URIBEETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 3.500 pta. (3.000).
- XLI. BERNARD HURCH – MARIA JOSE KEREJETA, *Hugo Schuchardt – Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 3.500 pta. (3.000).
- XLII. JOSE I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 2.500 pta. (2.000).

ASJU-REN AZKEN ALEETAKO AURKIBIDEAK
ÍNDICES DE LOS ÚLTIMOS NÚMEROS DEL ASJU
INDEX OF LATEST ISSUES OF ASJU

XXVI-2, 1992: 341-694. G. BILBAO, Pouvreauren hiztegi laukoitza. W. H. JANSEN, Acento y entonación en Elorrio. M. HAASE, Resultative in Basque. I. CAMINO - R. GÓMEZ, Bonaparterren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I) P. PRIETO, La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual. A. MORALES, Teorías fonológicas de los rasgos distintivos. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIV).

XXVI-3, 1992: 695-1010. R. P. G. DE RIJK, 'Nunc' Vasconice. J. ORMAZABAL, On the Structure of complex words: the Morphology-Syntax Interplay. J. I. HUALDE, Notas sobre el sistema acentual de Zeberio. A. LANDA & J. FRANCO, Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones. A. OZAETA, Arrasateko testu zahar bi. J. ALLIÈRES, Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XV). C. OSÉS, Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana. O. IBARRA, Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizio a eta azterketa. F. ONDARRA, Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea. K. ZUAZO, Azaga= 'postrimería'? *Liburn berriak* / *Reseñas* / *Reviews*.

XXVII-1, 1993: 1-360. A. ARKOTXA, Imaginaire et poésie dans *Maldan behera* de Gabriel Aresti. J. I. HUALDE, Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa. B. OYHARÇABAL, Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle. J. FRANCO, Conditions on Clitic Doubling: The agreement Hypothesis. F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (IX). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVI).

XXVII-2, 1993: 361-708. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA, Aran lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran. K. KORTA - J. M. LARRAZABAL, Formal semantics for natural language. † E. OSA, Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako). M. G. TORRES, Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián. J. M. SATRUSTEGI, Aezkoako Geronimo Almirantearen dotrina argitaragabea. M. MUGICA - J. L. MENDOZA, De toponimia Navarra. *Sobre el Nomenclátor Euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos. F. ONDARRA, Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen prediLuak M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVII). *Liburn berriak* / *Reseñas* / *Reviews*.

XXVII-3, 1993, 709-1048. J. AOUN, The Syntax of doubled Argumente. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA - A. ELORDIETA, Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno. J. ORTIZ DE URBINA, Checking Domains in Busque and Breton. J. MARTÍN, Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications. A. ARNAIZ, N-words and Wh-in-situ in Spanish. Mª A. PENAS, El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega. M. J. OLAZIREGI, Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak. J. ALBERDI - J. GARCIA, *Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa). F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (X). M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVIII). I. CAMINO - J. A. LAKARRA, Beriaín osatuz.

XXVIII-1, 1994: 1-338. J. A. LAKARRA, Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741). J. A. CID, El cantar de *Mosiur Chanfarro*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay). E. TORREGO, On the natura of clitic doubling. A. BARREÑA, Funtzio-kategorien jabeakuntza-garapenez. J. FRANCO, On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRO parameter in Romance. M. AGUD. - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIX). J. A. MUJKA, Partikula modalez berriro.

XXVIII-2, 1994: 339-682. X. ARTIAGOITIA, Verbal projections in Basque and minimal structure. J. A. CID, Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca: I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología. I. ZABALA - J. C. ODRIOZOLA, Adjektiboen eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza. R. CIERBIDE, Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486. J. M. ARAKAMA, Uharte-Arakilgo dotrina. J. R. PRIETO, Versiones melusiniánas en la tradición oral contemporánea del País Vasco. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XX).

XXVIII-3, 1994: 683-1044. M. J. OLAZIREGI, Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat. J. FRANCO, The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics. J. K. ABAITUA, Dependencias locales y anáforas vacías en euskara. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: II Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: III Urteren Gramatikako hiztegia. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XXI). J. DIAZ NOCI, Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak. R. MANJON - C. DEL OLMO - J. GORDO, Fray Bartolomeren - *na* koupletikoa: arazo linguistiko eta estilistikoak. I. RUIZ ARZALLUZ, Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzak izen berezien euskal ordainaz. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXIX-1, 1995: 1-354. J. A. LAKARRA, Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi-gintzaren historiak. R. P. G. DE RIJK, Busque manner adverbs and their genesis. F. ALTUNA, *Acto contriciocoa eriotzaco orduraco*. Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778). A. OLARREA, Notes on the Optionality of Agreement. I. GAMINDE, - J. I. HUALDE, Euskal azentu-ereduen atlasarako: zenbait isoglosa. J. FRANCO - A. LANDA, An analysis of AGRO projections for Spanish causatives. F. ALTUNA, Pleonasmobaten historiak: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan. E. DE MIGUEL, An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives. O. IBARRA, "Cispamplonés" hizkeraren inguruan. J. I. HUALDE, Análisis del sistema acentual de Ondarroa. A. GARCIA CALVO, *Tomar, Loco y Usted*.

XXIX-2/3, 1995: 355-742. X. ARTIAGOITIA, *Garri* atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maigarria bezain mingarria. E. AMORRORTU, Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada. A. AZKORBEBEITIA, Bernardo Atxagaren testuetaura hurbilpen bat. Harrera- Teoriaren eskutik. J. I. HUALDE, Sobre el acento roncalés. F. ALTUNA - P. MIRANDA, Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721). Mª M. CARREIRA, Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process. P. SALABERRI, Nafarroako herri-izenen inguruan. Mª L. GARCIA LECUMBERRI, Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English. X. ARRAZOLA - F. MIGURA, Diskurtsuaren analisisiaz. F. ALTUNA, Loiolako Doctrina (XVIII. mendea). C. ISASI, *il - ill* en documentos vizcainos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca? I. RUIZ ARZALLUZ, Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiben* euskal itzulpenak). J. A. FDEZ. DE LARREA, Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego. J. M. DE LACHAGA, Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain. J. L. UGARTE, *Donde murió el oso*. M. ZÉLIKOV, Las fases principales de la vascoología rusa. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXX-1, 1996: 1-382. J. A. LAKARRA, Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco. J. ARRIOLABENGOA, Erdi Aroko kanta ezezagunak Iburguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsiio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa. I. IGARTUA, Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística. G. AURREKOETXEA, Hizkerak banatzeko ezaugarriak. R. P. G. DE RIJK, On the origin of the partitive determiner. Tx. SAGARZAZU, Urteren azentuaz. L. SILVA-VILLAR, The diachronic syntax of expletive creation. I. GÓMEZ TXURRUKA, Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz. M. MUGICA, Notas de fonética histórica y toponimia. 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos. G. BILBAO, Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastorela (1793). Mª C. IRIBARREN, Connotaciones vascas en los vocablos en -rr- del gascón. M. URKIA, Morfología konputazionala eta euskal morfologia.

XXX-2, 1996: 385-453. MERCEDES QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (I). GOTZON AURREKOETXEA, Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz. RICARDO ETXEPARE, O Null Complementizers in Spanish. ANE LOIDI, Santa Catherina pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu. JAVIER GUTIÉRREZ-REXACH, Notes on the Thematic Properties of Manner and Subject-Oriented Adverbs. J. M. ARRIOLA, X. ARTOLA, A. SOROA, *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*-ren analisi erdiautomatikoa. FRAIDE IBARRETXE, Semantic extensions in the sense of smell. FRANTZISKO ONDARRA, Juan Martín de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaten testuak (I). KEN HALE, El causativo misumalpa (mis-kitu, sumu). AGURTZANE ELORDUI, Hegomendebaldeko bizkaiararen aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagertpena. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXXI-1, 1997: 1-360. JOSEBA A. LAKARRA, Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (~1620). MERCEDES QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (II). XABIER ALBERDI, JULIO GARCÍA, IÑAKI UGARTEBURU, Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera. JOSÉ I. HUALDE, IÑAKI GAMINDE, Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue. GIDOR BILBAO, De la Cuadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak. I. Doctrina christinaubarena. JOAN OTAEGI, Adjektiboa euskal poesian.

XXXI-2, 1997: 363-685. RICARDO GÓMEZ, Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz. RICARDO GÓMEZ, Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu. JOSÉ IGNACIO HUALDE, Aitzineuskararen leherkariak. JOSÉ IGNACIO HUALDE, Zerbait gehiago euskal azen-tubideen historiaz. JOSEBA A. LAKARRA, Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri. JOSEBA A. LAKARRA, Gogoerak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa. IBON SARA-SOLA, Euskal hitz altxorraz. BLANCA URGELL, Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca.

XXXII-1, 1998: 1-309. PELLO AGIRRE, Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Evangelium populo legendus. ANTXON OLARREA, On the Position of Subjects in Spanish. BLANCA URGELL, *Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarrizko ezaugarri zenbait. GIDOR BILBAO, De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak (II). FRANTZISKO ONDARRA, Juan Martín de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (II).

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetan idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak (edo eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izanik ere euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak) onartzen dira. Orijinalak bidal: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

ASJU-ra igorritako artikulua bi aztertzailei (gutxienez) emango zaizkio, ondoren haien iruzkinak kon-tuan izanik atera edo ez erabakitzen delarik; erabakia ahalik eta azkarrenik gaztigituko zaie egileei. Artikulua argitaratzeko onartzekotan, aurkitutako oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie. Egileek beren lanen lehendabiziko inprenta frogak jasoko dituzte berriz bihurtu behar duten orijinalarekin; ahalik eta zehaz-kienik zuzendu beharko dituzte, honetarako lau egunetako epea dutelarik eskurazten dituztenetik. Argitaratu-tako lanen egilei *ASJU*-ko zerbakiaren ale bana eta beren lanen 25 separata (10 liburu iruzkinak badira) emango zaizkie, gehiago nahi izanez gero kostu prezioan agin ditzaketelarik.

Ez da inongo murrizketarik orijinalen luzeraz, baina ez dute izango berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argi-taratu beste lanen bat kritikarzen edo garatzen dutenean.

Orijinalen hasieran egilearen/egileen zuzenbide eta telefonoa ezarriko da eta biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zeinnahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta lanaren amaieran ezarriko diren oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lanaren hiru kopia aurkeztuko dira, eta haiekin batera 80 hitz baino gutxiagoko laburpena. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik orijinala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobar, fotografia, karta, grafi-ko, taula, irudi, etab., emanez gero, izan bitez kalitaterik handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Oro zenbatuko da eta ezagutzeko oin-perpaua laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri behar diren argiro mar-katuz. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zeinnahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarri-ko da lehendabiziko agerraldiaren testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok bereaz aurkeztuko da: aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sartuta, hasiera eta amaiera komatxorik gabe, letra borobilean; aipu laburrak, borobilean halaber, testuan bertan eta komatxo bikoitzen artean (" " edo « »). Komatxo bakunak (') adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz landako hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkariaren izenei letra etzana (azpimarra orijinallean) dagokie, eta komatxoak artikulueni. Aldizkariaren zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala agintzen denean zehaztuko da berrinprimaketa, berrargitalpena edo itzulpena den. Aipuetarako erabil bedi, ahal den neurrian, urte-egile sistema, urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada a, b... hurrenkeran bereizten direla: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehendabiziko age-raldian, ondorengoetan bakarrik egilearen deitura eta titulu laburtua, *op. cit.* eta *ibidem*-ak saihostuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, formato honi atxikiaz:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vito-ria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburduretarako erabil bedi *ASJU* 22 (3), 1988an argitaratu "Laburduren zerrenda"; beste filo-logiaren batekoak direnean lot bekizkie egileak haieten haizu direnei. Beharrezko izanik egileak bestelakorik ere erabili ahaliko du, beren balioa lehendabiziko agerraldian azalduaz.

Ordenagailu programa konpatibleak erabil bitez (Word-Sart, Word-Perfect, McWrite edo Word) nahiz PC nahiz Mac-erako; disketekin batera goian aipatutako baldintzak betetzen dituzten hiru kopia paperez-tatu bidaliko dituzte.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related with or of interest to Basque studies will be accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Originals should be sent to: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

Papers received by *ASJU* will be submitted to at least two reviewers, decision on the publication will be made available to the author(s) within the shortest possible time. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). The authors will receive the first proofs of their work which should be returned together with the original and will have a period of no more than four days for proofreading. The authors will receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints can be ordered, and paid at cost price.

There is no restriction as to the maximum length of the originals, but they should not be longer than necessary; the authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they refer to, criticizing or elaborating on, previously published papers.

The originals, at the beginning of which the address and telephone number(s) of the author(s) must be stated, will be typed and double-spaced throughout on one side of the sheet only –this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. The pages will be numbered serially as well as the notes which should begin on a new page after the main text. Manuscripts will be submitted in three copies and will be accompanied by an abstract less than 80 words. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss in detail in reproduction; they should be all numbered and have a short footnote or key for identification; likewise, their approximate situation in the text should also be indicated. The examples should be consecutively numbered and enclosed in parenthesis: (1), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Also use such parenthesized numbers when referring to them in the body of the text. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text will be presented in accordance with the following rules: long quotations will be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in rounded print; short quotations, also in rounded print, will be presented between double inverted commas (" " or « »). Single quotation marks (' ') will be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text will be in italics (underlined in the original).

The titles of books and journals will be in italics and those of papers between inverted commas. The no., year and corresponding pages of the journals and publisher's name and place of edition of the books will be given; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Where this is not possible, the complete bibliographical data will be given only on the first occurrence, limiting any subsequent reference to noting the surname of the author and the abbreviated title avoiding notations such as *op. cit.* and *ibidem*: For instance, Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography will also be double-spaced, with the following format:

Mixelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* N° 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mixelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the "Abbreviation Index" published in *ASJU* 22(3), 1988, must be used; when the acronyms correspond to other philologies the authors should honour the norms existing in the field. Should it be necessary the author(s) will use other abbreviations whose meanings will be explained in their first occurrence.

The authors will have to use compatible programs for PC or Mac (such as Word-Star, Word-Perfect, McWrite or Word. Contributors to *ASJU* should submit three typed copies of the paper along with a diskette abiding by the above-mentioned conditions.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

Se admitirán artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados o de interés para la vascolología, escritos en los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

Los artículos recibidos en *ASJU* se someten al menos a dos revisores, decidiéndose su aceptación o no para la publicación en función del informe de los mismos; se comunicará tal decisión a los autores en el plazo de tiempo más breve posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará a los autores la lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de sus trabajos (que deberán devolver conjuntamente con el original) para cuya corrección dispondrán de un plazo no superior a cuatro días desde su recepción. Los autores recibirán un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de sus artículos (10 en caso de reseñas), pudiendo encargar otras adicionales que les serán facturadas a precio de coste.

No existe ninguna restricción sobre la longitud máxima de los originales pero éstos no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando hagan referencia, criticándolos o elaborándolos, a artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección y teléfono del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara —incluidas notas—, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas, las cuales irán en hojas aparte al final del artículo. Los manuscritos se presentarán por triplicado e irán acompañados de un resumen inferior a 80 palabras. Se recomienda que el original sea minuciosamente corregido antes de su presentación para evitar en lo posible las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a los mismos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2,a b), (4d-h), etc. Se dará una clara descripción de cualquier símbolo, carácter, o marca diacrítica poco usual en un margen en su primera aparición.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas: las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas a su inicio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (" " o « »). Se utilizarán los ápices (') para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva (subrayados en el original).

Los títulos de libros y revistas irán en cursiva (subrayados en el original) y los de los artículos, entre comillas. Se indicará el n.º, año y páginas correspondientes de las revistas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Usese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p.e. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923- 25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar el apellido del autor y el título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos *ASJU* N.º 10, Donostia 1988, I, 191 -202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verba méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al "Índice de abreviaturas" publicado en *ASJU* 22 (3), 1988; cuando correspondan a otras filologías se atenderán los autores a las normas vigentes en las mismas. En caso necesario el autor utilizará otras adicionales cuyo valor explicará en la primera aparición de las mismas.

Se ruega a los autores que utilicen programas compatibles (Word-Star, Word-Perfect, McWrite o Word), tanto para PC como para Mac. Acompañarán al diskete tres copias del artículo, en papel y en las condiciones arriba citadas.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA
"JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU, xxxii-2, 1998

PELO AGIRRE, Belapeirez	313
BLANCA URGELL, <i>Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades</i> erkatuaz (II): sarreraren edukia	365
JAVIER ORMAZABAL, JUAN ROMERO, On the Syntactic Nature of the me-lui and the Person-Case Constraint	415
IÑAKI ALDEKOA, Gabriel Arestiren Maldan Behera	435
GORKA ELORDIETA, Intonation in a pitch accent variety of Basque	511
RICARDO GÓMEZ, <i>ASJU</i> (1987-1997). Aurkibideak / Índices / Index	571